Gherla Memorial Book

Sefer zikaron shel ḳedoshe ʼayarotenu Samoshụiṿar-Iḳlod ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron shel ḳedoshe ʻayarotenu Samoshuiyar-Iḳlod yeha-sevivah / ʻarikhah, Mikhaʼel Bar-On [u]-Vinyamin Hershḳovits.
IMPRINT	880-03 [Tel Aviv : Irgun yotsʼe Samoshvivar-Iḳlod veha-sevivah bi-Medinat Yiśraʼel, 1971]
DESCRIPT	190, 90 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Gherla.
	Gherla (Romania) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Gherla.
ADD'L NAME	Bar-On, Michael.
	Herskovits, Benjámin.
ADD'L TITLE	Szamosújvár, Iklód és Környéke

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

זכור!

ארגון יוצאי סאמושאויוור־איקלוד והסביבה בישראל
תל־אביב, ת.ד. 26482 — טל. 750162

Szamosújvár, Iklód és környékéröl elszármazottak egyesülete
Tel-Aviv, P. O. B. 26482 — Tel. 750162

נדפס במדינת ישראל
PRINTED IN ISRAEL
1971

עריכה :
מיכאל בר־און
בנימין הרשקוביץ
המלבה"ד : **אברהם פוקס**
דפוס "עמל"

ספר זכרון

של קדושי עיירותנו סאמושויוואר — איקלוד

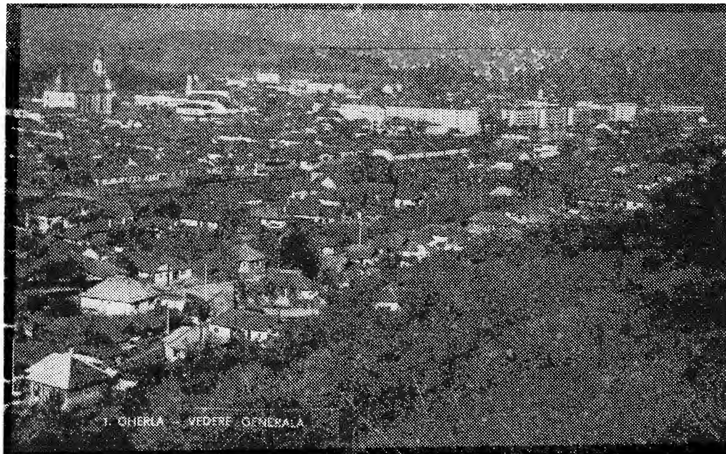
והסביבה הי"ד

בהוצאתו של ארגון יוצאי סאמושאויוואר—איקלוד והסביבה
במדינת ישראל

ממרום שלח אש בעצמותי וירדנה
פרש רשת לרגלי השיבני אחור
נתנני שממה כל היום דוה.

(איכה א/יג)

מראה כללי של העיר

סאמושאויוואר

אבינו מלכנו עשה למען הרוגים על שם קדשך

יזכור אלוהים את נשמת קדושי עירנו

סאמושאויוואר — איקלוד והסביבה

אנשים ונשים, ילדים וטף, שנהרגו, שנשחטו, שנשרפו, שנטבעו ושנקברו חיים על ידי הנאצים ועוזריהם רשעי עולם בגרמניה ובארצות שנכבשו על ידה,

ובתוכם

הרב יעקב שמואל אליאש, רב מקומי הי״ד
הרב אברהם ליכטנשטיין,
רב של המידרש תלמוד תורה הי״ד
האדמו״ר משה עזרא טאוב הי״ד
הרב חיים יהודה בראון, רב מאיקלוד הי״ד
הרב הלל הכהן הי״ד

כולם קדושים וטהורים ואדירי התורה

יזכור אלוהים את בתי הכנסת, בתי המדרש וספרי הקודש, בתי הישיבה עם תלמידיהם, חדרי תלמוד תורה, שחרבו וקול תורה נדם בהם:

בגן עדן תהא מנוחתם

ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם

השם ינקום דמם ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים

אמן סלה

...ושבו בנים לגבולם

אבינו מלכנו עשה למען טבוחים על יחודך

יזכור אלוהים את נשמת חיילי צבא ההגנה לישראל
שמסרו נפשם על קדושת השם, העם והארץ
ונפלו כגיבורים בתפקידי הגנה ובטחון
ובתוכם הגיבורים מיוצאי עירנו

טוראי	**אליעזר הירש**, שנפל במלחמת השחרור
רב טוראי	**יצחק גודל**, שנפל באניה יפו
רב טוראי	**צבי זהבי גולדשטיין**, שנעדר בצוללת דקר

בעבור שכל חברי ארגונינו מתיחדים לעלוי נשמתם

בגן עדן תהא מנוחתם
ארץ אַל תכסי דמם
השם ינקום דמם

ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים אמן סלה

מדינת ישראל

הנני מודיעים בצער עמוק כי

אליעזר הירש ז"ל

נפל בשעת מילוי התפקידו ביום

י"ד ניסן תש"ח 23.4.48 ברמות הכובש.

ממשלת ישראל צבא ההגנה לישראל

והאומה העברית ישאו תמיד את זכרו

אליעזר אשר נפל בהגנת המולדת

במערכה על חרותה ועצמאותה

ט׳ אלעזר הירש הי״ד

רב״ט יצחק גודל הי״ד

רב״ט זבי זהבי (גולדשטיין) הי״ד

הקדמה

שנים רבות עברו מאז התחלתי לכתוב הקדמה זאת לספר הזיכרון לזכרם של קדושי עירנו סאמושאויוואר—איקלוד והסביבה (על יד קולוז'וואר).

כל פעם נקטעה מלאכת הכתיבה בטרם הגיעה אל סיומה. או שכבדו ידי כעופרת ופסקו מלנוע; או שנפל העט מידי.

ברוב המקרים מוכרח הייתי להפסיק את הכתיבה כבר מראשיתה, כי הדמעות שבצבצו מעיני מנעו את המשך הכתיבה.

אבל, בימים האחרונים דחפני רצון עז. הפלתי את תחינתי לאבינו שבשמים בבקשת רחמים: אבינו שבשמים, תן לי כוח להתחיל ולסיים את מלאכת כתיבת ספר הזיכרון הזה יחד עם אחי חברי, כי עוברים הימים והשנים חולפות, ראשי מלבין בטרם עת, כוחותי תשים מיום ליום והספר חייב לצאת לאור.

אספתי קרוב לשש מאות שמות של קדושינו הי"ד והם מופיעים בספר הזה. לכן, אני מבקש מלפניך ה' אלוהי ואלוהי אבותי, היה נא מצליח את דרכי אשר אני הולך בה, חזקני ואמצני להשלים את ספר הזיכרון הזה, ועינינו תחזינה באור חדש על ציון מאיר, ושלום על כל בית ישראל אכי"ר.

שם אדון העולם בפי מלים קדושות מאוצר חז"ל והן:

חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, שנאמר: ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך וגו'. בכל לבבך בשני יצריך, ביצר הטוב וביצר הרע ובכל נפשך, אפילו נוטל את נפשך, ובכל מאודך, בכל ממונך ד"ר בכל מאודך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו. (ברכות נ"ד א).

הרבה פירושים שמעתי על הדרוש הנ"ל, ועלה במחשבותי הרעיון על הנפש, שאין לה כל קשר עם הממון. אין לדון באופן מקביל בשני הגורמים האלה, כי הממון אם הוא הולך לאיבוד קיימת אפשרות שיזכה האדם בחזרה בממונו, מה שאין כן הנפש.

המשותף שאפשר למצוא בין השנים הוא שהדברים הרעים הבאים על האדם. הם תוצא השל מעשיו, כפי שאמרו חז"ל "ה' צלך — במידה שאדם מודד, מודדים לו".

על כן חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטוב. דהיינו, על כל שעשה ועתיד לעשות עמנו אבינו שבשמים.

"הכיצד נוכל לעשות זאת?" שאלונו רבים משארית הפליטה אחרי ימי השואה. "איך נוכל לברך על הרעה?" תשובתי היתה: במלים אחדות המביעות הרבה: "ברוך שדינו אמת ומשפטו אמת".

בינתיים עבר זמן רב ובכל יום ויום אמרתי בלבי: בן אדם! ניצול השואה, שארית הפליטה! אתה לא ראית את אביך, אשתך ובניך מובאים לקבר ישראל, לא זכית לאמר אחריהם קדיש אחד עשרה חודשים, אתה לא הקמת

להם מצבה ואתה לא קרעת את בגדיך אחריהם, כל מה שנאמר לך, אשר יכול לחזק את רוחך, הוא הנפש ולא הממון.

אי לזאת אנחנו שארית הפליטה נמצאים כאן ונותנים שבח והודיה לאבינו שבשמים על הרעה כמו על הטובה.

רבים שואלים: לשם מה ספר הזיכרון הזה? הלא די לנו בזה שיש בהר ציון לוח זיכרון לששת מיליוני הקדושים ובהם נכללים גם קדושי עירנו וצדיקיה.

אף על פי כן מצאתי לנכון שאין לוותר על הוצאת ספר זיכרון מיוחד לעירנו, ולו רק יכלול את המלה האחת: **"זכור"** במטרה שלא ישכח הדור הבא והבאים אחריו עד עולם מה שעוללו לנו העם הגרמני ועוזריו. ואפשר להביא ראיה מן הגמרא (מנחות כ"ט ב).

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: רבש"ע מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים. תשש כוחו: כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי מניין לך? אמר להם: הלכה למשה מסיני. נתישבה דעתו. חזר ובא לפני הקב"ה אמר לפניו: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה ע"י? אמר לו שתוק, כל עלה במחשבה לפני.

אמר לפניו רבונו של עולם הראיתני תורתו, הראני שכרו, אמר לו חזור לאחוריך. חזר לאחוריו. ראה ששוקלין בשרו במקולין, אמר לפניו: רבש"ע זה תורה וזה שכרה? א"ל שתוק, כך עלה במחשבה לפני.

מן המאמר המובא לעיל יכולים אנו להבין שצריכים כן ספר זכרון לכל קהילה וקהילה, לדורות הבאים אחריו ושלא יישכח אף לא אחד מאלה שמסרו את נפשם על קדושת השם.

במלים: "הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו", מודה אני לכל הרבנים והידידים, שכתבו בספר הזיכרון הזה. ונשמות הקדושים ששמותיהם מופיעים בספר הזה, ימליצו בעדינו לפני השכינה, שנזכה בקרוב לראות בביאת משיח צדקנו. ויקויים המקרא: "וחרב לא תעבור בארצך".

אמן סלה!

מיכאל בר און (דויטש)

על חורבן קהילת סאמושאויוואר

הרב כ. פ. טכורש שליט״א

חבר הרבנות הראשית לישראל

יו״ר מחלקת הכשרות תל־אביב—יפו

הרב הראשי של המפד״ל.

א.

השואה האיומה שפקדה את יהדות אירופה בשנות ת״ש—תש״ה, אשר התחילה מתגרת ידו של הצר בגרמניה הנאצית, והתפשטה בארצות הסמוכות אשר שם היו בני ישראל נחותים, בהמוניהם, השואה הזאת עקובת־הדם ועתירת ההשמדה, אשר הביאה בעקבותיה אבדן **ששת** מליוני יהודים, גרמה לחורבן הקהילות בארצות הללו, ממערב וממזרח, מארצות הסקנדינביות עד הונגריה, רומניה, פולניה, ליטא ורוסיה, עד רוסיה שקלגסי הנאצים הגיעו גם לשם, והביאו אתם חורבן והרס, ושואה איומה.

ידיהם של משחיתי עולם אלה, היו בראשונה לחורבן בחיי המקדש המעט, לשריפת בתי אלהינו, שהתחילה מליל הבדולח הנורא בגרמניה של ט״ו מרחשון שנת תרצ״ט, והתפשט ביתר הארצות האמורות, וכמטרה הראשונה לכל מכה ופגיעה, לעג וקנטור, עינוי ורצח, נהגו בני שחת **הנאצים** לבחור תמיד בנכבדי האומה, רבניה וחכמיה, אדמורי״ם וצדיקים, ראשי העדה ופרנסיה, אשר הדרת פניהם ענתה בהם כי תפארת בית ישראל המה.

וכך הובלו לגיא־ההריגה מבחירי בניה של האומה, יחד אתם—עמם, קהילות שלמות על המוניהן־תושביהן, וכלה ונחרצה נהייתה על פני יהדות־הפאר, שהאירה במלא זהרה ובעצמת תפארתה, והנה אוי ואבוי, נעלמו הקהילות הקדושות הללו מעל האופק, פרחה הנשמה הכוללת בהשמדת־בזק, ביסורי הגיטאות ובעשן הארובות של

מחנות־ההשמדה הפזורות במקומות שונים, ומלבנו השרידים אשר ה׳ קורא, **צווחה** קורעת עולה ומזנקת למעלה, ראה ה׳ והביטה מה עוללו לנו!

ב.

בתוך מבול האש ומוקדי התופת, בא הקץ על יהדות **טרנסילבניה** המפוארת, יהדות זו, תוססת חיים **קהלתיים** עם בתי הכנסת, בתי המדרשות, חכמיה המפורסמים נסחפה בעצמת השואה הזאת, עברה עליה כוס היגונים ויסורי התפתה עם חורבן מבצרי התורה, בסיסי הקדושה ונושאי דגלה, פאר מנהיגיה ותפארת מעוזיה.

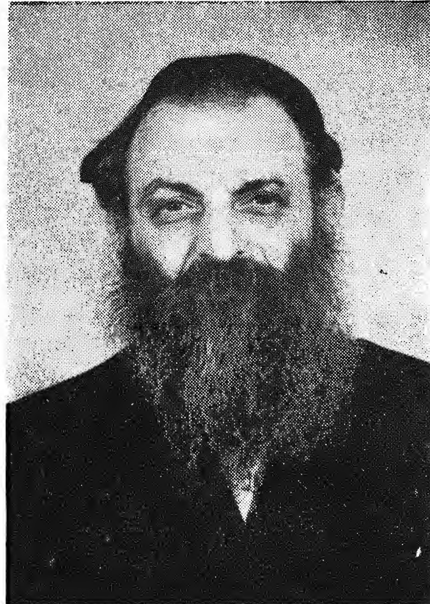
ובתוך הקהילות הללו, מבזיקה ומתלבטת הקהילה **סאמושאויוואר,** אשר עם ראשית נצני התהוותה לפני פחות ממאה שנים, עלתה כפורחת והתפתחה בארגונה, בצביונה, בסדוריה, במוסדותיה וברבניה נושאי דגל התורה שלה, והנה, אחד מבני הקהילה הזאת, אשר חי ופעל בה, והיה קשור ומשוזר במשזרת חייה התוססים ידידנו ר׳ **מיכאל בר־און,** מצא לנכון להציב לה **מצבה־חיה** „ויד ושם״, בדמות ספרו המוציא לאור, אשר מתאר כשריד נאמן, את הווי החיים הקדומים של קהילה זו, על כל הנכס החשוב והקדוש שהיה גלום וטמון בנבכי חייה, הליכותיה ואורחותיה, ולפנינו מתיצבת תמונה שלמה ובהירה, על הוי החיים של הקהילה הזאת, על רום־ערכה ותפארת הדרה לשעבר.

הקהילה הזאת הצטיינה ברבוי מוסדותיה, חברותיה וארגוניה, בית־כנסת ובית־מדרש אשר בהם נתחשלה רוח יהדות־אמת בתורה, בעבודה, בתפילה ובגמילות חסדים, ולציון מיוחד זוכים שלושת הרבנים הגדולים המפורסמים שכיהנו פאר בקהילה חשובה זו, הלא המה הרה״ג ר׳ יצחק יוסף הכהן ז״ל, שהיה שם הרב הראשון, שהיה מבחירי תלמידיו של הגאון ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר בעל „הכתב סופר״, שהיה מהרבנים המפורסמים והמקובלים על כל רבני המדינה, הוא התבלט בכל שיעור קומתו הלמדנית והמוסרית, התמדתו בתורה לא ידעה גבולות של יום ולילה, למד ולימד, לבני הישיבה ולבוגריה, קבע שיעורים לבעלי בתים, יסד תלמוד תורה לילדי הקהילה, הנהיג את קהילתו בדרכי נועם ואהבה, וכל הקהל חיבבוהו והעריצוהו. בשנת תרס״ג הוקם ביזמתו בית־הכנסת הגדול, וגולת הכותרת של פעולתו הרבנית היתה מעשה הצדקה. לא הסתפק באירגון חברות צדקה וחסד למען עניים ואביונים תושבי העיר ומחוצה לה, אלא השתתף בממונו ובגופו גם יחד, באשר טוב לב היה. בנו ר׳ הלל הכהן הי״ד, היה בו מתכונותיו של אביו, בהתמדתו בתורה ובמדותיו התרומיות, הוא וויתר על כס הרבנות שהוצע לו אחרי מות אביו, ובכתר רב השני הוכתר חתנו, הרה״ג ר׳ אברהם שלמה אליאש ז״ל, שעמדה לו חכמתו ופיקחותו לנהל את העדה ועמד על מרום תפקידו במלא כשרונותיו המצויינים, ורבה האחרון של קהילת סאמושאויוואר היה בנו הרה״ג ר׳ יעקב שמואל אליאש הי״ד אשר נספה בשואה בתוך בני הקהילה, וכשהציעו לו להינצל מגיא התופת, דחה את ההצעה באומרו: „ברצוני לחלק את גורל הקהילה ולא להימלט מן הספינה הטובעת״. כאן נחשפה דמותו האצילה של הרב הזה, ה׳ ינקום דמו. וכך אתו, עמו של הרב הגדול הזה, הלכה ותמה קהילת סאמושאויוואר המפוארת.

אפריון רבתי, לידידנו ר׳ מיכאל בר־און להופעת ספרו **לציון** זכרה של הקהילה הקדושה הזאת להציב לה **גלעד,** לזכרון עולמים, עד שיערה ה׳ את רוחו עלינו בביאת משיח צדקנו ונזכה לתחית המתים לחיי נצח־נצחים ובתוכה קהילת סאמושאויוואר, שהיתה נודעת לתהילה.

יזכר נא שמה הטוב, יהיה חרוט זכרונה בלב יוצאי הקהילה הזאת בארצנו, המהווים את הקהילה החיה בארץ החיים.

זכור אל תשכח!

מאת הרב משה ז. פרידמן,

חבר הרבנות הראשית, ת"א

ורבה של יפו

א.

זכור אזכור ותשוח עלי נפשי, בעת אחשוב על חללי בת עמי, קהילות הקודש באירופה, שנמחו מעל פני האדמה, ע"י קלגסי הצר הצורר של היטלר יש"ו בשואה האיומה הזאת הושמדו כשליש מעם ישראל, ששה מליון נפשות יקרות, אנשים ונשים וטף, בכל מיני מיתות משונות ואכזריות אשר לא יאומן כי יסופר, שאנשים בעלי תרבות גבוהה יהיו מסוגלים למעשה נבזה ושפלה כזאת, כחיות טורפות, אכזריות בלי רחמים וחמלה. ירשם המעשה המחפיר הזה לדורות לדראון עולם. זכור, אל תשכח את אשר עשה לך עמלק. זכרו להממו ולאבדו, כי בזה תלויה גאולתו של עם ישראל. אין השם שלם ואין הכסא שלם עד שיימחה זרעו של עמלק.

ב.

בלב קרוע ומורתח, אזכור את הנשמות היקרות, ובתוכם גם משפחתי היקרה, הוריי היקרים וזוגתי זיסל ע"ה עם שלושת בני היקרים: הילד חיים מנחם, והילד יוסף מרדכי, והילד ישעיהו, בנים המסולאים בפז, תינוקות שלא טעמו טעם חטא הי"ד, היא היתה בתו של מורי וחמי הרה"ק מו"ה אברהם ליכטנשטיין זצ"ל, שעלו כולם על המוקד

בתוך תושבי העיירה סאמושאויוואר, איקלאד והסביבה, ויחד עם כל יהודי מחוז סאמוש, הי״ד.

ג.

מורי וחמי זצ״ל, היה בנו של אותו הזקן ציס״ע לוחם מלחמת ה׳ במסירות נפש, מרן ר׳ ברוך בענדיט ליכטנשטיין האבדק״ק קראסנא והסביבה, שעלה ג״כ על המוקד עם בני קהילתו, וכל תושביו היהודיים של מחוז סילאג׳ הי״ד.

ד.

חותני זצ״ל היה גאון עצום, דרשן מפואר, נואם בחסד עליון. מי ששמע דבריו החוצבים להבות אש היוצאים מן הלב, היה כמעט מן הנמנע, שלא להוריד כנחל דמעה בהרהורי תשובה אמיתיים.

כן היה חותני זצ״ל חכם ופיקח, ומומחה עצום בדיני ממונות, כפי שאמרו חז״ל הרוצה להחכים יעסוק בדיני ממונות. לקחו אותו לכל מיני דין תורות, ובוררות מסובכים, וברוב גאוניותו וחכמתו גישר בין ההרים יקוב הדין את ההר, וכל הדן דין אמת לאמיתו נעשה שותף להקב״ה במעשה בראשית. והצדדים יצאו מרוצים מאד מפסקיו הבהירים.

ה.

ועל ידי גאוניותו, חכמתו וצדקתו, זכה לקהל מעריצים גדול, שדבקו בו בלב ונפש, וכן ע״י שיעוריו העמוקים בכל מקצועות התורה, בפני שומעי לקחו. זכה להעמיד תלמידים המקשיבים בקול רבם הנערץ, וכבדוהו בתור אישיות מכובדת במינה, והשפעתו בעיר סאמושאויוואר והסביבה, היתה עצומה, וע״י זה השפיע על תושבי העיר והסביבה, שילכו בדרך התורה והיראה, והעיר סאמושאויוואר נהפכה במשך הזמן לעיר מלאה תורה ויראת שמים. הגדיים נעשו תישים, התלמידים הרבים של מורי וחמי הי״ד, התרבו וגדלו והצליחו ועשו פרי, הוקמו בתים לתפארת, שהמשיכו בדרכי המסורת מדור דור.

ו.

מורי וחמי הי״ד, היה נצר מגזע מפואר, שושלת של גאונים וצדיקים, מאורי עולם, ממשפחת רבינו הגדול המפורסם הגה״צ ר׳ הלל ליכטנשטיין האבדק״ק קאלאמע, ועוד כיהן פאר בכמה קהילות שונות, שבזמנו לח במלחמת חרמה נגד המשכילים, שפרצו פרצות בחומת הדת, והוא עמד כחומה בצורה, ולחם למען העמיד הדת על תילה. הוא חיבר ספרים הרבה, באגדה ובהלכה ובמחשבת ישראל, שאלות ותשובות וכן ספרים מיוחדים במינם (אידיש) ולשון הקודש בעניני תוכחת מוסר, הוא כיתת רגליו ונדד ממקום למקום, מעיר לעיר ומכפר לכפר, והיה דורש בבתי כנסיות ובתי מדרשות, בקול חוצב להבות אש, נגד פורקי העול וביקש מהקהל שלא יתפתו אחרי התוהו וההבל.

ז.

דרשותיו היו במשך כמה שעות, כפי שהוא בעצמו מעיד בהקדמה לספריו, שבעת שהיה הול דעל המדרגות של הבמה להשמיע דרשותיו, מרוב חולשתו לא האמין שיכול

אפילו לפתוח פיו ולהשמיע דברים כמה רגעים. אבל הקב"ה עזר לו, ונתן לו כח ועוז שהיה יכול להמשיך כמה וכמה שעות רצופים בלי ליאות ועיפות.

ח.

גאוני ארץ וצדיקי הדור, העריצוהו וכבדוהו מאד. כידוע שפעם אחת ביקר אצל מרן רשכבה"ג הקה"צ בעל „דברי חיים" מצאנז זצ"ל, ואמר לו הגאון מצאנז, **רבי הלל**, הלא כבודו מוכיח־הדור נא לומר גם לי תוכחת־מוסר, ורבי הלל שמע בקולו ואמר לו, פלא גדול על כבדהר"ג שאין לו על הקיר אמה על אמה זכר לחורבן? כפי המבואר בשו"ע? תיכף ציווה הגאון מצאנז והביא סולם, והוא בעצמו טיפס על הסולם, ובסכין גרד מהקיר אמה על אמה.

ט.

שושלת ליכטנשטיין מעיד ר' הלל זצ"ל בהקדמתו בספריו. שבמשפחתו שושלת היוחסין היא בת 24 דורות. רבנים אב"ד בקהלות קדושות, שהאירו את שמי היהדות הצרופה, במשך הרבה דורות, יושבי מדין ומחנכי הדור, ומורי וחמי זצ"ל קיפל בתוכו, את הגאוניות והיראת־שמים, והעמידה על המשמר, של שמירת ערכי הדת מדורי דורות, בהטפת מוסר, ודרשות חוצבות להבות אש, בדרכו של שושלת ליכטנשטיין המפוארת, הי"ד.

י.

מורי וחמי היה בזיווג ראשון, גיסו של הקדוש הגה"צ ר' יהושע בוקסבוים האבדק"ק גאלנטא יצ"ו, שהושלך חיים לכבשונות האש של אושוויץ, עם מאות תלמידי הישיבה הקדושה שלו. עדי ראיה מספרים שגיסו הנ"ל, אף כשהגיעו לאושוויץ, שבורים ורצוצים, דחוסים בקרונות הרכבת כ־100 בקרון אחד, בלי מזון ומים, בכל זאת לא נשברה רוחם. גיסו הרב הראש ישיבה, הפיח רוח ועוז בתלמידיו ואנשי עדתו, ופרצו בשירה אדירה בתחנת הרכבת של אושוויץ, וזה עורר ביותר את רוגז אנשי ה־ס.ס וניתנה הוראה מגבוה להשליך את כולם חיים לכבשונות, מבלי להמית אותם בתאי הגזים, כפי שהיה לדאבוננו, הנוהג עם כל המשלוחים, ארץ, אל תכסי דמו הי"ד.

יא.

מורי וחמי אחרי מות אשתו הראשונה, האמא של זוגתי הראשונה מרת זיסל ע"ה, נשא לאשתו השניה את רחל בת הרה"ג ר' ישעי' שוורץ זצ"ל, בנו של הגאון רב ר' יעקב משה שוורץ, אב"ד ק"ה קרולי, ומקודם היה אבדק"ק קרסנא, ביזבנברגן — במחוז סילאג' — ואבא של מורי וחמי הרה"ק מרן ר' ברוך בענדיט ליכטנשטיין הי"ד, שהובל ג"כ למשרפות באושוויץ עם כל בני קהילת קרסנא והסביבה, היה חתנו של הגאון ר' יעקב משה זצ"ל הנ"ל.

יב.

על גדלותו בתורה וביראת שמים של הגאון ר' יעקב משה הנ"ל מספרים גדולות ונצורות. שמעתי מפה קדשו של הרה"ג ר' ישעי' שוורץ בנו זצ"ל, דברים נפלאים,

איך שהגאון הקדוש בעל „דברי חיים״ מצאנז, כיבד אותו עוד בצעירותו, שכיהן פאר כאב בית דין דק״ק קראסנא, דבר פלא בענין התשובה הידוע, בשאלות ותשובות ״דברי חיים״ חלק שני, סימן צ״ג חלק אהע״ז, שכתב הרה״ג ר׳ יעקב משה הנ״ל תשובה להרב מוישניצא והרב מוישניצא כתב השאלה להגאון מצאנז, ואחת הספיקות הנופלות בשאלה היתה, שאינו מכיר את חתימת ידו של הרב ר׳ יעקב משה אב״ד ק״ק קראסנא, והגאון בעל „דברי חיים״ מסיים בתשובתו, שמה שלא נתקיים החתימה, ימחול כב׳ קדשו, לחקור, ויוכל כב״ק למצוא דרך לקיים החתימה של הרב הנ״ל, וממש בעת הדיון על התשובה הזאת הגיע הגאון ר׳ יעקב משה הנ״ל, עם חבורה גדולה של חסידים מקראסנא וסביבתה, אל האדמו״ר מצאנז, ואז נתקיימה החתימה, והיה הדבר לפלא.

יג.

וכבוד גדול עשה לו אז הגאון בעל „דברי חיים״. הושיבו על ידו, וכבדו כאחד הגדולים, והיה משתעשע אתו בדברי תורה, אף שאז היה עדיין צעיר לימים.

הגאון ר׳ ישעיהו זצ״ל, סיפר המעשה הזה באריכות, בענין הכבוד שהיה לאביו — אז בצאנז — דברים נפלאים, אבל כעת במסגרת הכתבה הזאת עלי לקצר.

יד.

כתבתי רק מקצת דמקצת, מגדלותה של משפחת שושלת מורי וחמי זצ״ל, שחלקם הגדול של בניו ובנותיו הושמדו אתו ביחד, עם אמי מורתי הצדקת, האשה דאכא ע״ה בת הרב ר׳ יוסף מרדכי בלאנדער זצ״ל מגליל קראסנא, (אשר שמעתי מפי קדשו של מורי וחמי זקני, אבדק״ק דקראסנא מרן ר׳ ברוך בענדיט זצ״ל, שהיה המדובר בענין קישור חתון עם זקני הרב ר׳ יוסף מרדכי הנ״ל, והרב מקראסנא הנ״ל, אבל לא יצא הדבר לפועל, רק אחרי כמה שנים עם הנכד, אני הכותב השורות הנ״ל, שהרב מקראסנא בעצמו דיבר לי את הנכבדות, עם בתו של בנו הרה״ק ר׳ אברהם ליכטנשטיין הנ״ל), אמי מורתי הנ״ל מרת דאכא, עם בעלה ר׳ מרדכי יוסף, ועם בנה הילד מנחם, נשרפו ג״כ ביחד עם תושבי סאמושאויוואר, עם משפחת מורי וחמי הנ״ל. ועל אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי, על אבדן כל הנשמות הזכות והטהורות, מגזע גאונים קדושים וטהורים. ארץ, אַל תכסי דמם, ותראה בתשפוכת דם הקדושים, עדי יעמדו לגורלם, לקץ הימים ב״ב אכי״ר, הי״ד.

„מי נתן למשסה יעקב הלא ה׳״

(ישעיהו מב/כד)

הרב מיכאל ארליך שליט״א

רב דביהכנ״ס ״אהל יוסף״,

ראש ישיבת ״כנסת השרון״

העינים עוורות מלראות כי לא יד המקרה פעלה זאת. כי האור ישנו במציאות רק שעינינו עוורות מראות האור. אין מקום לשאול ולהרהר חלילה כשאלת מנהיג האומה משה רבן של ישראל „למה הרעתה לעם הזה״. אין לעלות על מחשבותינו, כי הסיבה לזה יען חפץ חלילה לכלותינו. וכבר קונן המקונן הנביא ירמיהו בספר „איכה״: „ומי זה אמר ותהי אדוני לא צוה״. מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. ודקדק רש״י ז״ל ואם באת לאמר לא מידו באה אלי הרעה הזאת, מקרה הוא שהיה לי. אין זאת כי אם בין רעות בין טובות מי זה אמר ותהי, אם ה׳ לא צוה ומפיו לא תצא, הן רעה, הן טובה. חכמי התלמוד אמרו: מיום שאמר הקב״ה ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב, לא יצא רעה וטוב מפיו, אלא הרעה באה מאליה לעושה רע, הטוב לעושה טוב. לפיכך מה יתאונן אדם חי. ולכן גם אותם הצדיקים אשר הם נקראים בשם חי ואשר הרעה גברה עליהם בים נרחיק לאמר הרי כוס היגונים וכוס הצרות והעינויים נשפכה דוקא עליהם, הוא משום ליקוי בתוכחתם וחוסר מחאתם בזולת. בל נצעק בפינו חטאנו, ולא כן לבינו, אלא נשא לבבינו על כפים אל על בשמים מצאנו במדר״ש חז״ל ברוך בן נריה היה מתרעם לפני המקום באמרו „אוי נא לי כי יסף ה׳ על מכאבי״. נשתניתי מכל תלמידי הנביאים, יהושע שמש את משה ושרתה עליו רוח הקודש. אלישע שמש את אליהו ושרתה עליו רוח הקודש ואני מה נשתניתי מכל תלמידי הנביאים. יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ואין מנוחה אלא נבואה שנאמר: „ותנח עליהם הרוח, ואומר ונחה עליו רוח ה׳. ברם, השיב לו: כה אמר ה׳ הנה אשר בניתי אני הורס ואתה תבקש לך גדולות צאן אין רועה, למה? ובתלמוד ברכות נ״ח. אמר רבי יוחנן מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזרה על בתיהן של צדיקים שיחרבו, שנאמר באזני ה׳ צבאות, אם לא בתים רבים לשמה, יהיו גדולים וטובים מאין יושב. ברם, אין לנו הרשות להתאונן ולהרהר אחר גזרותיו. אך חייבים אנו בכל דור ודור להנציח ולזכור את אותם הבתים הגדולים והטובים אשר היו בקהילות אירופה מאין יושב.

ראוי לכל אותם השרידים מאותם הקהילות הקדושות ליחד להם בארץ הקודש

בתים שמגדלים בנים ברוח אותם הבתים והקהילות שחרבו ונמחקו מעל פני תבל.

מחובותינו להשלים את חחלל הריק שהתהווה מחורבן הקהילות, מאבדן של ראשי הקהילה, גדולי ישראל קדושים וטהורים. וכבר עשו קהילות יד ושם להנציח את היקרים להם וטוב ויפה ואלמלא יאמצו שרידים אלה ישיבות בתי אולפנא לחינוך ילדי ישראל לא כאבנים ובעצים, יונצחו זכרם. וגם לא באבני שיש ובעצי יער, כי אם בלב הנוער הישראלי, אשר בגאווה דתית וברוח המורשת של תורת ישראל התווה לו דרך הנצח לעם הנצח. וכשאנחנו מתיחדים עם זכרם, לא נעשה זאת רק במלים יפות ובמליצות נאות, אלא במעשים ובפעולות אשר ישאירו רישומן אצל בנינו ובנותינו. יפה עשו גאולים וניצולים אלה מקהילת סאמושאויוואר, גרלא, איקלוד והסביבה. הוציאו ספר זכרון להעלות את הנשכח ולהזכיר לבני הקהילה את אשר הם אבדו. את גדולי רבני הקהילה, בתי המדרש וישיבות. ובשיתוף עם ישיבת „כנסת ישורון״, בני הציון, הקימו גל עד ומצבת חיים. וכבר אמר רבי יוחנן: עתיד הקב״ה להחזירן לישובן שנאמר: „שיר המעלות הבוטחים בה״ כהר ציון. מה הר ציון עתיד הקב״ה להחזירו לישוב אל בתיהם של צדיקים, עתיד הקב״ה להחזירן לישובן, יעדים לכך בתי התורה והישיבות אשר ניבנו במדינת ישראל, חצרות הצדיקים בארצנו הפורחים ומלבבים ברוח התורה והחסידות. עדות זו ערובה לדברי רבי יוחנן: כי עתיד הקב״ה לחזור לציון וה׳ סביב לעמו.

חובה גדולה מוטלת עלינו: להיות בבחינת „והימים האלה נזכרים ונעשים לזכור ולהיזכר לדורות הבאים את מעשה עמלק הנאצי לעם היהודי, ללמוד לקח את אשר עוללו לנו הארורים השפלים. וממה שאנו נזכרים מהימין האלו, לעשות אותם בזמננו ובכל דור ודור ובכל שנה ושנה. וכשם שאנו ניצולי ההשמדה הרגשנו את תשועת ה׳ על כל צעד ושעל, עלינו להחדיר את תודעת פדות נפשנו, גם לבנינו, בבחינת „תשועתם היית לנצח״. להנציח את התשועה לנצח נצחים. ורק בזכות האמונה באלקי ישראל כפי שאמר נעים זמירות ישראל בספר תהילים. „כי טוב ה׳ לעולם חסדו״, חסדי בורא עולם הם לעולם ועד דור ודור. השפעתו מקרינה לנו בכל דור ודור. תהיה אמונתנו בעליל האמונה בתשועותיו. יושפע לנו נסים וישועות בכל דור ודור. וככל שאמונתנו לקויה לא נוכל לראות ולהבחין בחסדיו המרובים שעושה עמנו בכל יום ובכל עת ובכל שעה, מצוות האמונה בשם״ בדורנו חייבת להיות מתוך התעוררות פנימית חודרת למעמקי הנפש, ולא כמצוות אנשים מלומדה. ההשגחה העליונה המסובבת אותנו בקבוץ נדחי ישראל לאדמת ישראל, דורשת עיניים פקוחות לראות את אשר מתרחש לעמנו בארצנו. מצד אחד קבוץ גלויות וחיסולן, שרידי וניצולי השואה קמו מתוך מצוקתם ויגונם, שבורי לב ונפש לבשו מחדש עוז ותעצומות, מתבססים במדינת ישראל המחודשת. יחידים הפכו להיות קהילות, מתוך מילוי צוואתם של קדושי ישראל אשר קולם מהדהד מתוך כבשני החנק וההרג. „אל נקמות ה׳״, „בדמיך חיי״, „ברוך גוזר ומקיים״, ברוך הוא וברוך שמו, למרות גזרותיו נותן לנו זכות גם להתקיים ולהמשיך במסורת הדורות של העם היהודי. ניחל ליושב במרומים לבל יטשנו לנצח ונשב בארצנו לבטח ללא מחריד. ובמיוחד כדאי לציין את גדולי הקהילה סאמושאויוואר, איקלוד והסביבה ובתוכם הרב הראשון, הגאון מו״ה יצחק יוסף הכהן זצ״ל שהיה תלמידו של כתב סופר. הגאון מו״ה אברהם שלמה בן אליהו זצ״ל תלמידו של ערוגת הבושם. ורבנים שנאספו על קדושת השם: הרב הגאון אב״ד יעקב שמואל בן אברהם שלמה הי״ד. האדמו״ר משה עזרא בן פנחס חיים הי״ד. הרב הגאון מאיקלוד רב יהודה בראון הי״ד. הרב הגאון מו״ה אברהם בן ברוך בנדיט הי״ד והגאון מו״ה הלל בן יצחק יוסף הי״ד. ובעיר זו היה גם האדמו״ר מו״ה ברוך בן מו״ה מאיר זצ״ל רבי מקולומאיא ובריזדביץ, אשר בתיהם פיארו את הקהילה ולאורם הלכו מאות נפשות הקשורים להם בקשר אהבה.

זכרם לא ימוש לנצח!

סאמושאויוואר

מאת: **מיכאל בר־און (דויטש)**

סאמושאויוואר היא עיירה קטנה בצפון טראנסילבניה, השוכנת לחופו של הנהר סאמוש, כ־45 ק"מ מהעיר קולוז'ואר, בירת טראנסילבניה.

ראשיתה של עיירה זו, השוכנת בין הרים כשסביב לה שדות פורחים, היא בשנת 1442.

ראשיתם של היהודים בהונגריה היה בשנת 1244, כשהטטרים גרמו לחורבן רב בארץ בתקופת מלכותו של המלך בלה הרביעי. המלך ניסה להציל את כל שניתן היה אז להציל ואחת מהחלטותיו הגורליות היתה אז, להביא לארצו מכל קצווי תבל את היהודים, כדי שאלו יוכלו לעזור לו לאחר החורבן, לבנות את הארץ מחדש, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה רוחנית. באותה תקופה לא היתה עדיין סאמושאויוואר קיימת, אלא רק מאוחר יותר בשנת 1442 מוזכרת היא, כעיירה בעלת אוכלוסיה דלה, שבה התהוותה קהילה דתית זרה.

כנראה, מצא חן מאוד בעיני שליט טראנסילבניה, מיכאל אפאפי, עמק הסאמוש, היות והביא לשם באותה תקופה כשלשת אלפים ארמנים כדי שאלו ישתקעו בעיירה ויפתחוה. שמו הראשון של הישוב היה גרלה ורצון תושביו היה שעיירה זו תתפשט עד לרגלי המצודה „מארטינוס", ע"י הנהר סאמוש.

ראשי הארמנים נסעו לוינה אל הקיסר ליאופולד הראשון ומסרו לו תכנית לייסוד עיר. ואכן, בשנת 1700 הפך המקום לעיר בעקבות ההיתר שרכשו שם אז. כשנוסדה העיר קיבלה את השם ההונגרי — „סאמושאויוואר". בארמנית — "היאקהגאג" ובלטינית — „ארמנופוליס".

העיר התפתחה ונוסדו בה מוסדות דת שונים. בשנת 1864 הוקם בה גן צבורי גדול לפי תוכניתו של הגיג שהיה מהעיר סאסרגן. גן זה נודע ביופיו בכל טראנסילבניה.

רק יהודים מעטים היו אז בכל האזור ההוא. רשיון מגורים קבוע לא היה להם ובכל זאת אפשר לראות באיקלוד מצבה משנת 1550 ששם המת החרוט עליה הוא בלתי קריא. מאידך יש נתונים קונקרטיים לעובדה כי בסאמושאויוואר, בשכונת קנדיה, היו בית כנסת ובית קברות קטנים שהיום אין להם עוד כל זכר. ליהודים הבלתי מאורגנים היה רשיון לשהות במקום רק ביום לצרכי מסחר ומלאכה. בערב היו לנים באיקלוד — כי רק שם נתנו להם מחסה. גם שוחט הגיע אליהם מקולוז'וואר. בשנת 1880 נבחר ר' יצחק יוסף הכהן לשוחט ומאוחר יותר נבחר לרב העיר.

יהדות העיר התפתחה, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה מסחרית. בתי הכנסת הקטנים לא יכלו עוד להכיל את ההמונים ולכן בשנת 1903 נחנך בית כנסת מפואר, השני בגדלו ובפארו בפלך סולנוק—דובוקה. עד היום מבקרת בבית כנסת זה שארית הפליטה של היהודים מסאמושאויוואר. בשנת 1910 בא ל־סאמושאויוואר מרוסיה יעקב בלקמן. הוא היה מחונן בקול ערב, שמצא חן בעיני הקהל ונבחר לחזן־שוחט. ראש הקהל דאז היה מר יעקב ב. פלדמן. בין השאר, כפי שדווחנו על זה במקום אחר בספר, הבאים היו אלה שיסדו באופן רשמי את הקהילה היהודית: יוסף י. הכוהן, יעקב ב. פלדמן ואברהם שינטאל. על סמך נתונים רשמיים, היהודים שהרשו להם לגור באופן קבוע בעיר, עוד לפני יסוד הקהילה, היו הבאים: יוסף שנירמאכר, מר קירשנר, איזיקוביץ ועקיבא שניפלד. מ־אַלירד באה לגור לעיר משפחת אנשיל, אבל במהרה מתו הבעל ואשתו. הם היו הראשונים, שנקברו בבית העלמין החדש ובהם נחנך לכאורה בית הקברות. זקנים סיפרו, כי כאשר קברו את מטילדה אנשיל, שתלו לה למראשותיה, בתור ציון ענף קטן של ערבה. ברבות הימים, בלי שמישהו היה מטפל בה, גדל הענף והיה לעץ גדול, עד היום הזה. זכורני, כי המון אנשים, באו לבקר את עץ הערבה והתפלאו בראותם אותו.

לא עבר הרבה זמן והוקמו שלושה „חדרים" בבתים פרטיים. החדרים של ר' מרדכי ארליך, ר' שמואל ור' הרצל. כמובן, שמשנה לשנה הגיעו לעיר יותר ויותר מלמדים עד שבשנת 1922 נוסד באופן רשמי בית ספר „תלמוד תורה", שבראשו עמדה הנהלה כדבעי. היה שם מנהל, מורים ומלמדים. למדו שם גם את שפת המדינה והתלמידים היו חייבים ללבוש תלבושת אחידה. על המוסד המבורך הזה, עוד נדבר בעמודים הבאים.

התרבות האוכלוסיה היהודית וכן החדשים, שבאו לגור בעיר, הכריחו את הנהלת הקהילה, להעסיק שני שוחטים. כך נתקבל לעבודה בתור שוחט ר' נתן צבי מארק, שעשה את עבודתו בזריזות וביראת שמים. בעת ובעונה אחת נתקבל לעבודה ר' חיים יהודה שוארץ בתור שמש. אחרי מותו ירש את משרתו בנו, ר' נחום יצחק, שמילא את התפקיד הזה עד השואה. כל הנכתבים למעלה היו אנשים יראי שמים, שעשו את מלאכתם בנאמנות רבה. ר' נחום יצחק עבד לפי דרישות הזמן, היה לו קול ערב ומילא את מקום החזן פעמים רבות, היות, שאחרי מלחמת העולם הראשונה, החזן בלקמן עבר לעיר גדולה יותר, היו לו, לזה האחרון, ילדים רבים וחינך אותם יפה מאד. בעזבו את משרתו, היו בין חברי ועד הקהילה וויכוחים רבים בקשר לזה.

חוץ מהקהילה, נוסדו במשך כמה שנים עוד הרבה אגודות ומוסדות בעיר.

מבית הקברות של העְיירה

מצבת הרב הראשון
יצחק-יוסף כהן זצ"ל

מצבת הרב השני אברהם שלמה
אליאש זצ"ל

חברה קדישה
התאחדות נשים
חברת גמילות חסדים
חברת משניות
חברת לינת צדק
חברת מתן בסתר.

חברה קדישה

החברה קדישה נוסדה ע״י מר יהודה דוד, סוחר סיטונאי. הוא נעזר באופן פעיל ע״י משפחת שאיוביץ. לחברה זו היה תקנון שווה בכל הארץ, שחובר ע״י הרב מנחם פנט. לכל קהילה ניתנה הזכות, להשלימו בתקנון משנה, משלה. עזרה גדולה הושיטה החברה הזאת לחבריה העניים, אשר קבלו ממנה חינם עזרה רפואית ותרופות. מדי שנה בשנה, בז׳ אדר, התקיימה אספה כללית של החברה ובחירות להנהלה חדשה. באספה זו, אפשר היה להיווכח איזה סכום רציני הוקצב לעזרת החולים. בתום האספה, ישבו החברים ב־„סעודת החברה". כל חבר קבל בכל שנה נר קלוע להבדלה. במהרה קבלה החברה בידיה את בית העלמין.

העבודה הפעילה האמיתית בקשר למפקד המדויק של הקברים בבית העלמין התחילה בצום גדליה של שנת 1918, כאשר בהנהלתו של בראון שנדור עשו בשביל כל קבר מספרים מרעף עץ וכתבו בספרים בדיוק את מספר הקברים. למשל: בקבר מספר 86 נטמן פלוני בן פלוני. מאוחר יותר, במקום מרעף עץ, עשו בשביל הקברים מספרים מבטון ואת אלה אפשר לראותם עד היום.

השתתף בעבודה זו, ישראל מרטון, חייט מומחה, שעשה את העבודה הזאת בהתנדבות עד יום מותו. זכורני, כי השיטה הזאת של סימון קברים התפרסמה בכל הסביבה. כולם מצאו שזה נכון ועשו כדוגמתה. יש לציין, כי שני הרבנים הראשונים, שנקברו בבית עלמין זה, היו: הרב יצחק יוסף הכוהן והרב אברהם שלמה אליאס זצ״ל. זה האחרון נפטר בגיל 56. בבית עלמין זה, מצא לו מנוחת עולמים, הרבי מקולומאיר זצ״ל, אשר ברח מגליציה יחד עם משפחתו ועוד שלוש משפחות בשנת 1915. על אלה האחרונים ידובר עוד במקום אחר. במלחמת העולם הראשונה, מתו מות גבורים שני יהודים, והם: מיכאל דייטל ו־י. פרוינדליך. גם הם נחים מנוחת עולמים בבית קברות זה.

בבית קברות זה נקבר הסבון ר.י.פ. על הקבר נמצאת מצבה גדולה, המסמלת את הגורל המר של השואה.

התאחדות נשים

כמו לכל עיר, גם לסאמושאויוואר, היו לה העניים משלה, הזקוקים לעזרה. עד שנת 1810, היו מבצעי עזרה בלתי מאורגנים, ממקרה למקרה. החל משנת 11—1910 התארגנה התאחדות הנשים הרשמית. המארגנות היו: הגבירות ב. פלדמן, אשת ר׳ יעקב פלדמן, אשתו של מר קלמן דויטש והאלמנה גיזלה פישר. השתים האחרונות, התרימו את היהודים כל שבוע וחודש ואת הכסף נתנו לאלה, שהיו נזקקים לו. פעמיים בשנה היו הצגות, שהכנסותיהן היו קודש למפעל ההסקה לחורף לעניים. את ההנהלה הנ״ל החליפו יותר מאוחר הגבירות סולומון, אינגבר ואשת מר שנדור בראון (לדאבוננו הרב אין לנו רק תמונה אחת של שלוש המארגנות).

ההנהלה האחרונה היתה: הגברת ש. הירש ואי. גודל, ואשת מר מנדל פרוינד.

הודות לדאגות ההנהלה, הרבה נזקקים לא חשו קור בימי החורף. בעזרת המבצע שלהן היה תלוי בבית הכנסת שלט: „תנו נדבות להתאחדות הנשים!" יש לציין עוד, כי ההתאחדות הזאת של הנשים, עזרה הרבה לעלמות עניות להינשא, כאשר דאגו להן לנדוניה.

חברת גמילות חסדים

בכל עיר היתה חברת גמילות חסדים, שהלוותה כסף בלי רבית לנזקקים, הלוואות קצרות מועד וארוכות מועד. ייסד את החברה פייבל שאיוביץ, סוחר סיטונאי לחומרי בנין. עזרו להם בעלום שם הרבה יהודים, ששמותיהם נודעו אחר כך, על אף הסודיות. יביא כאן שמות של יהודים, שהשתתפו במבצע ועזרו לאלה, שהתחילו את החיים מחדש: אדולף הרשקוביץ, מנחם קלרמן ואברהם טשר. זה האחרון זכה במחיר של סבל רב לראות את ארץ ציון החדשה־הנושנה. הוא סבל יסורים רבים תחת שלטון הנאצים והקומוניסטים.

חברת משניות

את לימוד פרקי חז"ל היו יכולים לשמוע כבר בבוקר השכם בבית הכנסת. רוב הנוכחים באולם הכניסה של בית הכנסת, כ־50—40 איש ,התעסקו בלימוד משניות, גמרא, מקרא עם רש"י, והיו גם כאלה, שהתעסקו באמירת תהילים בהתלהבות. בימי החורף, בשעה 5 בבוקר היה כבר חם באולם הכניסה. ר' נחום דאג, להסיק את התנור השכם בבוקר, כדי, שאם יבואו האנשים, יהיה להם חם. המייסדים היו: משה שאיוביץ, יהודה לורינץ והלל כוהן הי"ד.

בכל שנה ושנה, מיד אחרי סוכות, ערכו חגיגת סיום עם סעודה, אחריה שוב תכננו את הלימודים לשנה הבאה ולמדו בהתמדה רבה ובתענוג רב הסבירו אחד לשני את הפרשנות על הגמרא והמשנה. נעים מאד להיזכר בביקורים האלה, שארכו עד עלות השחר ואחריהם התפללו תפילת שחרית. יום יום היו שלושה־ארבעה מנינים. במנין האחרון, מוקף על ידי חסידיו התפלל הרה"ג ברוך רובין זצ"ל, הרבי מקולומאיר, אף על פי, שהיה לו בית מדרש משלו, אבל הוא נהג להתפלל בבקרים בבית הכנסת הגדול ובערבים בבית המדרש שלו. על הגאון מקולומאיר זצ"ל, נדבר עוד לחוד בספר זה במקום אחר. כמובן שהרב המקומי נמצא תמיד בין המאמינים. היה זה הרב אברהם שלמה אליאס זצ"ל, (עד 1921 היה דיין בקהילה), ובכל יום ויום בין תפילת מנחה ומעריב הרצה במשנה ובהלכה בבית הכנסת. בשבתות הקיץ, אחרי הצהרים, למד בפרקי אבות עם פרשנות, וההמון שמע אותו בתענוג. בבקרי הקיץ, התחילו בתפילת שחרית, כי בשעה 5 היה כבר אור ולמדו משניות וגמרא בערבים, לפני תפילת מנחה.

ככה זה נמשך גם אחרי חודש טבת, שנת תרפ"ט, כשפתאום נפטר הרב בגיל צעיר ובמקומו בא כרב, בנו, הרב יעקב שמואל הי"ד. עליו עוד נדבר במקום אחר בספר. האיש החכם הזה, היה הרב האחרון בסאמושאויוואר. ב־3 במאי 1944, חוסלה הקהילה ונשארה שם רק משפחה אחת, שבראשה עמד איש, שהיה גבור מלחמת העולם הראשונה ובזכות זו נשאר בחיים. כולם רוכזו בבית החרושת ללבנים שבעיר. משם הובילו אותם לקולוז'וואר. שם השלימו את המספר 1340, שבאו מסאמושאויוואר, עם אחרים וכולם יחד היוו רכבת ארוכה שבה היו 3500 נפש. הם כוונו למחנה המוות באושוויץ.

חברת לינת צדק

ר׳ יחזקאל, בנו של הרב הראשון בסאמושאויוואר, הרב יצחק יוסף הכוהן ז״ל, היה מבלה את ימי נעוריו במעשים טובים. מקום שם ראה עני אחד, או, שנודע לו על איש כזה, עשה הכל שביכולתו למען לעזור לו. פעמים רבות נתן במתנה מבגדיו הוא, הכמעט חדשים, לאלה, שבגלל מחלה או סכנה אחרת, לא היו יכולים לקנות להם בגדים. בכל זמנו הפנוי, עסק במעשים טובים. במשך זמן קצר התחברו אליו, הרבה ידיים עוזרות. אנדור כהן, בראון שנדור ועוד רבים אחרים, עזרו לו בעבודתו במסירות רבה.

כמו בכל עיר, גם לסאמושאויוואר באו „אורחים״, גברים ונשים, שהיו זקוקים לעזרה. קרה, שאלה היו מוכרחים ללון במקום. משה פארקש הנחתום, העמיד את דירתו לרשותם במשך שנים רבות, כמקום לינה. „האורחים״ האלה ידעו כבר, כי המלון שלהם יהיה הבית של האופה פארקש, ששם קבלו גם ארוחת ערב ובבוקר גם לחמניה טריה, קפה או חלב. כך גם כתוב על המצבה שלו: „לנחתום משה פארקש: נתן מקום לינה לכל הבאים אליו. נתן צדקה לנזקקים ועשה גמילת חסד עם רבים״. יש לציין, כי משה פארקש זה, ששם הכינוי שלו „הנחתום הגדול״, היה בין היהודים הראשונים, שקבלו מהנהלת העיר, רשיון מגורים קבוע, היות, שהיתה שם כבר אוכלוסיה של 6000—5 נפש, אבל מאפיה לא היתה להם. בזמן קצר הספיק לספק לעיר עוגות, לחם ועוד, אפילו לחיילים סיפק לחם חי. הוא היה פעיל מאד בוועדה להקמת בית הכנסת. בשנת תר״ף, בא׳ באדר, נפטר אחרי מחלה ממושכת, בגיל 85.

אז, השאלה הראשונה של יחזקאל כוהן היתה: איפה ילונו העניים האורחים? ... הלא פארקש יענו עוד ... וביום חורף אחד, יחד עם אנשים טובי לב, ייסד את חברת לינת צדק

הוא שכר בחצר בית הכנסת חדר, שם בו בהתחלה ארבע מיטות, עם שמיכות וכריות חדשות. שם עוד לשם כלי רחצה, דלי מים לשתיה, ודלי מים לרחיצה, מגבות וכו׳... יותר מאוחר הוסיף עוד שתי מיטות. מערים אחרות באו להסתכל על הדבר הזה. אשה באה כל יום לנקות את חדר „מלון״ זה והיה שם נקי להפליא.

כסוי למבצע

המאמינים שלמו דמי חברות חודשי. הנקרא לתורה בשבת, ראה לפניו על הבמה, שלט קטן, שעליו היה כתוב: „נדבתך לחברת לינת הצדק״. רבים הבינו את חשיבות המבצע הזה וברכו בגללו את יחזקאל כוהן. הוא חי ב״ה גם היום והוא בריא יחד עם רעיתו.

חברת מתן בסתר

חברת מתן בסתר היתה קיימת בכל עיר ועיר. זה משמע, שאם היתה איזו משפחה שירדה מנכסיה בגלל מחלה או סיבה אחרת, ולא היתה לה שום אפשרות להתפרנס בכוחות עצמה, נתמכה ע״י החברה הזאת. ענין גדול הוא לעזור למישהו בסתר, בלי, שאחרים ידעו על זה. ומאידך, שהנתמך לא יתבייש, שהוא מוכרח לקבל עזרה. היה צריך לקבוע בדייקנות מי ומי הם הנזקקים באמת לעזרה. חברים בחברה הזאת עטופה סודיות, היו אנשים חרדים על דבר ה׳, ישרים, כמו: מנחם פרוינד ואהרון קליין. חבריהם

במפעל היו סודיים, נבחרו ועבדו באופן, שאף אחד לא ידע עליהם, אף על פי, שהעיר היתה קטנה מאד.

פרוינד המסכן, נהרג בעת ההפצצה של האנגלים ב־23 באוגוסט 1944 בבית החרושת למוצרי גומי במנוביץ. ארץ, אַל תכסי דמו!

ותלמוד תורה כנגד כולם

בתפילת שחרית, של כל יום ויום, מצטט לנו מחבר הסידור תמצית נפלאה מן התלמוד. הוא מפרט לנו את הדברים, שאין להם שעור, כמו שכתוב: „אלה דברים, שאין להם שעור". הוא מפרט הרבה דברים, שאין להם שעור. האחרון בין אלה, הוא תלמוד תורה. כי התורה היא חיינו, היא מפרנסת אותנו ומורה לנו את הדרך בחיים.

מצאו מפרנסי הקהילה לנכון, שהמוסד הקטן של „תלמוד תורה", שהתקיים עד לשנת 1921, ייהפך למוסד מאורגן רגיל, יותר גדול. עד עתה, כל פעילות החברה, התבססה על מבצע התרמת כסף, שמסכומו שלמו משכורת למלמד דרדקי, שלימד ילדים עניים. ההתקדמות בלימודים לא היתה. לכן מצאו לנכון לייסד, כמו בכל עיר, בית ספר „תלמוד תורה" רשמי עם כתות, הנהלה ואפילו עם בית כנסת משלו.

שלושת האנשים, שהיו פעילים מאד, ביסודו של המוסד החשוב הזה, אשר באופן חלקי נתמך גם ע"י הקהילה, היו: יהודה דוד, אברהם חיים הרשקוביץ ומשולם זישא דייטל והם גם נבחרו פה אחד על ידי כל היהודים להיות מנהיגי המבצע הזה.

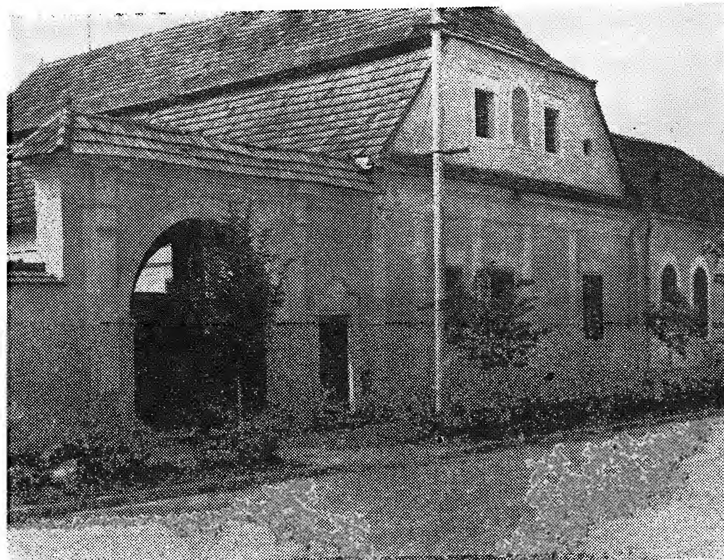
לפי התוכנית, היו צריכים לרכוש בית גדול, אשר בו יהיו לכל הפחות 6 חדרים לכתות, חדר למשרד, חדר למנהל, חדר ישיבות, מקום לבית כנסת לגברים ולנשים, מקום מגורים לשרת וכמובן חצר גדולה, בה יוכלו התלמידים לשחק בשעת ההפסקות. בזה, רצו לשים קץ לפעילות מורים פרטיים בעיר. ההחלטה החמורה הזאת של משולם זישא דייטל בוצעה, כאשר הביא מבודאפשט בחור צעיר, מורה, את יצחק ד'ייך, שהתחיל ללמד את ארבעת בניו של דייטל ועוד שני ילדים. הם היו: משה יעקב כהן, אחיו הגדול של ראש העיר לשעבר של צפת וכותב שורות אלה. מתוך ארבעת הבנים של דייטל, נשאר בחיים רק אחד — מאיר.

עלי לציין כאן את נאמנותו של עוד מורה, ר' משה שווארץ, בקשר למסירת ידע לתלמידיו. הוא התעסק יותר עם בני השכבה העשירה בעיר, כי הם למדו בבית ספר תיכון ולא היה להם די זמן ללמוד עניני הדת. האיש הזה היה תלמיד חכם מובהק, ירא שמים, ורווק. התגורר בבית אחותו ולא חסר לו כלום. בבוקר השכם היה נמצא כבר בבית הספר, ששם היו כבר גם אחדים מתלמידיו. הוא התמסר בכל לבבו ללימוד התנ"ך וכולם היו שומעים את הרצאותיו בספוק רב. היה תמיד נקי ולבש חליפה שחורה נאה ואלגנטית. על ראשו היתה מגבעת מוקשה, כל יום. היתה לי הזדמנות לשמוע ממנו פעם שעור במגילת איכה (קינות ירמיהו). כאילו שם את המלים בתוך לב התלמידים יחד עם הפרשנות הסנטימנטלית. כולם אהבו וכיבדו אותו. הוא נפטר בר"ח ניסן תר"ף, בגיל 78. עשו לו ארון, מאותו שולחן שעל ידו הוא לימד ולמד שנים רבות תורה ותלמוד תנצב"ה.

המבצע התקדם בהצלחה רבה. כבר בימים הראשונים חתמו חברי הקהילה על סכומים ניכרים, לטובת המוסד. חלק מהסכום שלמו מיד. היו כאלה, שחתמו על חמשת אלפים ליי. שליש שילמו מיד ושני שלישים התחייבו לשלם לקופה, במשך שישה חודשים. שלושת המייסדים הזריזים, ניצלו כל יום ראשון ושאר הימים בהם לא עבדו, לביקור בבתים, עד ששוכנעו, כי כל היהודים בעיר חתמו לטובת המוסד. חלפו ימים, חודשים,

תלמוד תורה...
והתלמידים...

אבל הכסף לא הספיק, כי לבעל אותו בית, שהיה מתאים למוסד, — על אף הסודיות, בה עטפו המבצעים את הענין, — נודע הדבר והעלה את המחיר. אי־לכך היו מוכרחים לעשות עוד מבצע התרמה: היו מוכרים לבנים. כל לבנה עלתה עשר ליי. היו צריכים למכור חמישים אלף לבנים כדי לכסות את הסכום, שהיה חסר עוד לקניית הבית. כך התחיל המבצע החדש של מכירת „לבנים". אם אני לא טועה, ב־6 חודשים אספו את הכסף הדרוש וקנו בו את הבית. השמחה היתה גדולה. יש בנין, ומה עוד, שמחירו שולם בשלמות... את המאורע החשוב חגגו בסעודה חגיגית ובה תרמו המשתתפים עוד כסף לציוד בית הספר, כי הבית לבדו, לא היה די. היו צריכים לבצע שינויים בתוך הבית, לבנות בית כנסת בתוכו ובית מגורים לשרת וכו׳. לכן המבצע הלך ונמשך. ר׳ משולם זישט דייטל הי"ד, שנספה בשואה, התחיל לחזר על הפתחים בסיסמה: „רבותי! בגלל כמה ס"מ חומר, אסור לקלקל שמלה... אנחנו עלינו כבר על הגבעה ונשארה לנו עוד קצת דרך, אנא עזרו לעבור את הקשיים ולהגיע אל מטרתנו! פתחו את הארנקים שלכם!" מבצעים כאלה נולדו ושבוע ואחרי שבוע היתה ניכרת התקדמות, עד, שבאחד מימי האביב, נראים היו בחצר בית הספר חומרי בנין, לבנים, חול, סיד, קרשים, וכו׳... לא עברו ימים רבים ונראים היו שם, גם בעלי מלאכה, בנאים, טייחים, נגרים, חרשי עץ, שהתחילו לעבוד תחת הנהלת אדריכל.

אנחנו הילדים, בזמננו הפנוי הלכנו לשם, להביט, איך מתבצעת העבודה. אם במקרה מצאנו שם איזה חבר הנהלה, שהיה במצב רוח טוב, היה מוכן להראות לנו, איפה תהיינה הכתות א׳, ב׳, כאן מאחורה, מצד ימין יהיה בית כנסת לגברים ומצד שמאל לנשים. כאן יגור השרת, וכו׳... ואנחנו סיפרנו לאלה, שלא היו שם, כל מה ששמענו. עבר זמן מסויים והעבודה שקטה מחוסר כסף. האחים פלדמן, (הם שינו יותר מאוחר את שמם לשמלני), שבבעלותם היה „הבנק למסחר" בע"מ, איפשרו למוסד הלוואה בריבית למועד של חמש שנים. הסכום לא היה גדול, אבל היו יכולים להמשיך את הבנייה.

המבצע נמשך. באחד הימים קמה סערה בקהילה, היות והציעו להעלות את דמי השחיטה. הסערה נמשכה זמן רב, כי המשפחות, שלא היו להם ילדים, לא הסכימו להעלאה. כרגיל ככה זה בכל ישיבות הנהלת הקהילה, יש בעד ויש נגד. דברים אלה עכבו את ההתקדמות בענין, מאידך, נסיגה היתה בלתי אפשרית, לכן המבצע נמשך ע"י ביקור חוזר בבתים. זכורני פעם ביום א׳, הלכתי לבקר את חברי, בנו של אהרון קיזלשטיין ולקרוא לו ללכת ללמוד בחדר, כאשר פתאום נכנסו אליהם שלושת חברי הוועד. התיישבו והתעניינו באידיש על מקום הימצאו של בעל הבית, שהיה סוחר בקר וחקלאי. אחרי כמה דקות נכנס לטרקלין המפואר ר׳ אהרון בעל הזקן הנהדר. הוא היה נרגש מאד עקב ביקור הוועד אצלו. אחרי הקדמה קצרה, האורחים סיפרו את מטרת בואם, בהסבירם, כי נשארו עוד כמה עבודות קטנות בבנין, ואם ירצה ה׳, לראש השנה יהיה הכל גמור, אבל נחוץ עוד מאמץ כספי לענין. אחרי הפסקה קצרה, הזקן ר׳ אהרון קיזלשטיין, מוקף ע"י אשתו ובניו, התחיל לנאום ואמר: „רבותי, ידוע לי, כי מאז התחלת המבצע, אתם אספתם כסף, מלט, חול, לבנים, קרשים, סיד ועוד... חומרים שונים, שהיו לתועלת רבה, לבנין התלמוד תורה. גם אני תרמתי את שלי במסגרת המבצע, אבל עכשיו אתן משהו, שעד עתה לא אספתם. רצוני לומר, כי בלילה זה, נולדה עגלה לפרת התאו שלי. אותה אני מנדב לכם, כלומר, שתינק 4—5 שבועות, מחלב אמה, אחר כך אמכור אותה והכסף שייך לתלמוד תורה. המקרה היה מלא הומור, ויפה מאד, כי אחרי חודש ימים, קופת התלמוד תורה, קיבלה אלף לי׳. הרבה זמן דברו עוד בעיירה על המקרה הגדול. היו כאלה, שחיקו את מר אהרון קיזלשטיין. למשל, מר פייבל שאיוביץ, סוחר קרשים,

מקווה טהרה...

כשרות...

משחטת עופות של העיירה

בית הכנסת

נדב חומר עץ, גם מר פייבל גוטליב תרם אלפים קילו מלט. מר יהודה ברוך פישר, בעל בית החרושת לרהיטים, תרם את הרהיטים לבית הכנסת. הפירמה נוא וגודל נתנו חומר ברזל הנחוץ לבנין וכולי... המבצע נמשך עד שביום אחד חגגו את חנוכת ה„תלמוד תורה״.

להלן המורים שעבדו בו:

המנהל: ישראל אדולף.

רב ומורה: הרב אברהם ליכטנשטיין הי״ד; ר׳ חיים ווייס הי״ד; ר׳ שמשון רוט.

הנהלת בית הספר: דב נאש, יהודה דוד.

הנהלת בית הכנסת: ר׳ משולם זושא דיטל, ר׳ מנחם אנגלברג.

הלימודים התקדמו בהצלחה רבה. בדומה לעץ צעיר, אשר מטפלים בו טוב, הוא מוציא ענפים ועלים ומשתרש באדמה, — כך הלך וגדל בית הספר „תלמוד תורה״. חלפו השנים ומסיימי בית הספר העממי המשיכו ללמוד בבית ספר תיכון. החרדים יותר הלכו ללמוד לישיבה והיו גם כאלה, שהמשיכו ללמוד אחרי כן באוניברסיטה. אחרי כמה שנים, היו בין הבוגרים, רופאים, עורכי דין, מהנדסים וכו׳... החרדים יותר ביקרו ערב ובוקר בבית הכנסת. הרב הראשי היה הרב אברהם ליכטנשטיין הי״ד, בנו של הרבי מקראסנה ומשושלת משפחת רבי הלל מקולומאיה. הרב הלל קולומאיר, כיהן שנים רבות בתור רב גם בעיר קולוז׳וואר. בכל שבת ובהזדמנויות אחרות, השמיע בבית הכנסת דרשה, שהקשיבו לה אנשים רבים, שמילאו את בית הכנסת מפה לפה. הרב אברהם ליכטנשטיין, רב ה„תלמוד תורה״, היה חתנו של ר׳ ישעיהו שווארץ, איש מפורסם בחבל סולנוק דובוקה. לדאבונינו הרב, רק מעטים מהם נשארו בחיים, וגם אלה, שחיים היום, נמצאים מפוזרים בכל קצוי תבל.

תלמידי הרבי התנהגו בכבוד רב כלפי המורה שלהם, הלא עצם השם ליכטנשטיין היה שם דבר בכל אירופה.

תלמידי בית הספר, היו לבושים, בתלבושת אחידה כחולה ועל הכובע שלהם, היו רקומות שלוש אותיות לטיניות, שמשמעותן היתה בקיצור: „בית ספר עממי יהודי״.

בחג לאומי רומני, הופיעה מקהלת בית הספר בבית הכנסת ובניצוחו של המורה ישראל, שרו פרקי תהילים במסגרת התפילה החגיגית לכבוד החג. המשמעת בקרב התלמידים היתה טובה מאד וזה הודות לרבם ולמוריהם.

פעמים רבות עברתי דרך בית הספר והבטתי בתענוג רב בילדים, ששיחקו בהפסקה בחצר. היא היתה גדולה ונקיה, כדי שיוכלו להשתמש בה הילדים במשחקים שלהם בשעת ההפסקות.

בל״ג בעומר, לפי המסורת הלכו כולם לטיול, כשהם מצוידים בקשתות ושיחקו בשדות עד הערב. לבית הספר, חזרו בשירה. בבואם שרו את ההימנון הלאומי ואת התקווה, כשביניהם שוררת משמעת נפלאה.

עברו השנים. רבים מתוך התלמידים התבגרו והתחתנו. רבים מהם עזבו את עיר מולדתם ואת הארץ והלכו ליבשת אחרת. את מקומם מלאו ילדיר אחרים. בא דור חדש והחיים התנהלו כסדרם ולאיטם, עד שבאו הגרמנים ויותר מאוחד הפאשיסטים ההונגריים והשמידו הכל, הציתו את בית הכנסת רק מעטות מכתות בית הספר נשארו שלמות ואחרי מלחמת העולם השניה שרתו כאולם לאסיפות לכמה מהצעירים הציונים, שנשארו באופן זמני בעיר. המבנה קיים גם היום ומהווה רכושה של הקהילה היהודית, המונה היום כ־12 משפחות. הדירות ניתנו בשכירות לדיירים.

המקווה

,,המקווה" היה תמיד חשוב מאד בחיים המשפחתיים היהודיים. במקום, שהיה שם ישוב יהודי בן 15—10 משפחות, הדבר הראשון והחשוב היה לבנות בית כנסת ולהתקין ,,מקווה". הלא בימים ההם עוד לא היתה בכל בית מערכת מים ואמבטיה. שאבו מים מתוך בארות. את המים היו צריכים לחמם ולהעביר לתוך האמבטיה. וזה היה תהליך קשה. ,,המקווה" נבע מתוך מעין וחומם ע"י מחם בעזרת עצי הסקה והשתמשו בה כל המשפחות.

בית מרחץ קטן כזה, היה לה לקהילת סאמושאויוואר. היתה בתוכו בריכה, בגודל של 3x3 מטרים, וכ־5—4 תאים עם אמבטיות בטון, שנבינו בתוך הרצפה, ושתי אמבטיות עץ, ששימשו כמלאי

בשנת 1923, הועלתה תוכנית בנית מקווה חדשה, אבל בגלל קשיים כספיים, עוכבה הבניה. עברו ימים וחודשים ובעקבות מבצע של איסוף כסף וכתוצאה ממנו, קנו על גדות הנהר סאמוש, בין הגן הצבורי, לבין בית החרושת לקרח, בית. הרסו אותו ותכננו לבנות במקומו, בית מרחץ מודרני, עם מקווה כשר. ,,המקווה" היה מקור לדאגה חדשה. יש צורך בקרן חדשה, צריכים לאסוף כסף, להעלות דמי השחיטה, לנדוד, לערוך מסיבות, וכו׳.

תחת הנהלתו של מר אלברט פישר ז"ל, בעל בית חרושת לרהיטים, שהיה אז ראש הקהילה, התחילה עבודת הבנין. הוא הפך לילה ליום ועבד, כדי, שבנית בית המרחץ תיגמר במהרה. תוכננה מחלקה לגברים לחוד ולנשים לחוד. חדר רחצה עם אדים פעל פעמיים בשבוע לגברים ופעמיים — לנשים.

בעקבות המבצע, שהתחילוהו עוד מקודם, החלה הבניה בשנת 1925, באופן רציני. פעמים רבות עוכבה העבודה מסיבות כספיות, או מסיבות אחרות. כך זה קרה בכל קהילה. הסיעות השונות בתוך המפלגה והקהילה, התאגדו באופן זמני, כי לשוא באה האופוזיציה באיזו הצהרה בלתי מבוססת באומרה: ,,די לנו בהנהלה זו, הביאו אחרת!", כל הדבר נגמר בתבוסתה. זכורני, באחד מימי חול המועד פסח, המפלגה הדתית שבראשה עמדו מר שאיוביץ ויהודה דוד, הודו בפומבי והצהירו, כי על מר אלברט פישר ז"ל, להישאר בראש הקהילה, עד שתיגמר בנית בית המרחץ, כי רק בעזרתו הוא אפשרי הדבר.

ויכוחים חדשים, סערות חדשות, דעות שונות היו נשמעות בעיר, דבר, שלא היה בלתי רגיל בחיים היום־יומיים של הקהילות בגולה, אבל בסוף הגיעו כולם למסקנה, כי רק אלברט פישר, הוא היחידי, שיש לו הידע הדרוש ושהוא נאמן לקהילתו.

עבודת הבניה, שעוכבה, התחילה מחדש, ידיים חרוצות עשו את העבודה. הקירות גדלו חיש מהר, כבר נראה הגג מעל הבנין. אחרי זמן מה, נראו כבר התאים בתוך בית המרחץ, בית המכונות, בית המגורים של המכונאי, הכל צמח כאילו מן האדמה. כבר היתה נראת הארובה הגבוהה. הגיע הדוד הגדול ובמהרה התחילו לבנות את האמבטיות, לגברים לחוד ולנשים לחוד.

העבודה כאן התבצעה לאט יותר היות ורצו לעשות עבודה מדויקת מבחינה טכנית. בכל זאת בשנת 1925, נגמרה בנית בית המרחץ המודרני ביותר של החבל סולנוקדובוקה, וזה במסגרת הקהילה היהודית, תחת הנהלתו של מר אלברט פישר ז"ל. באולם הכניסה של בית המרחץ, על הקיר, יש לוח שיש עד היום ועליו כתוב: ,,נבנה תחת הנהלתו של יושב ראש הקהילה, מר אלברט פישר, בשנת 27—1925".

ביום חנוכת ה,,מקווה" ובית המרחץ, במסיבה מפוארת, נאם היושב ראש המנוח.

אני זוכר את המלים הנשגבות, שאמר בנאומו: „יתן ה׳, שנעזוב כאן את בית המרחץ במהרה!״. תשואות גדולות נשמעו באולם, כולם הבינו, למה הוא מתכוון.

לאלברט פישר ז״ל, שהיה בסאמושאויוואר בעל בית חרושת לרהיטים, ומאוחר יותר, גם ללבידים, היו גם חנויות, ברחובות הראשיים של קולוז׳וואר, שבהן שם לראווה את הרהיטים המודרניים, שיצר בבית החרושת שלו. מאוחר יותר פתח לו חנות לרהיטים מפוארים, גם באחד הרחובות הראשיים של בוקרשט הבירה. הוא הבין בעוד מועד, שמקום היהודים הוא בארץ ישראל. ולכן, ביום אחד חיסל את עסקיו ואת המכונות שלו שלח ישר לחיפה. כאן בארץ, יחד עם בנו בלה ובתו מאני, התחילו לעבוד במו ידיהם ולערבב בטון ובנו לעצמם קן חדש בישראל. ילדיו יכולים להתגאות באביהם המנוח, שניצל מהפאשיזם הקטלני.

בבית המרחץ משתמשים עד היום כל תושבי סאמושאויוואר, אבל הוא כמובן שייך לקהילה היהודית שם.

משפחת אברהם וייס

תולדות מוסדות הדת בסאמושאויוואר

את תחילתו של הישוב היהודי בסאמושאויוואר אנו לא מוצאים בעיר גופה, אלא בפרבר העיר — בשם קנדיאה.

עד לשנת 1848, שנת המהפכה, לא ניתן היה לארגן חיי קהילה ברוב קהילות ישראל בטרנסילבניה ולא יצא מכלל זה מחוז סאמושאויוואר.

היהודים, שהגיעו לפרבר העיר בשם קנדיאה לפני שנת המהפכה, לא מאהבת שלטונות העיר את ישראל הגיעו, אלא מטעמים אנוכיים בלבד של שלטונות העיר. הם חיפשו בעלי מקצוע מסויימים, אשר יוכלו להביא תועלת לחיי המסחר והתעשיה של העיר. ומי אם לא היהודים יכלו למלא תפקידים אלה על הצד הטוב ביותר?

כאמור, את היהודים לא הושיבו בעיר, אלא בפרבר סמוך, וזאת כדי לעקוף את החוק.

מיד עם הקמת הקהילה היהודית בקנדיאה, נבנה בית־כנסת קטן — הוא בית־הכנסת הראשון בתולדות יהודי סאמושאויוואר.

בינתיים הוסרו ההגבלות על ישוב היהודים בעיר עצמה והמוני יהודים, שתחילה באו בודדים בודדים, החלו למלא את העיר. את החלק הארי של המתישבים החדשים היוו יהודים מן הסביבה הקרובה, מן הכפריים סביב העיר, אבל לא אלמן ישראל, גם למקומות רחוקים יותר הגיע שמע הסרת ההגבלות וגם משם הגיעו יהודים לסאמושאויוואר.

כל ההתחלות קשות. וכמובן, בתחילה היו גם יהודי סאמושאויוואר בלתי מבוססים מבחינה כלכלית ומספרם מועט. מצב זה לא הרשה להם להחזיק בכל המשרות המאפיינות קהילה מאורגנת: רב, שוחט, חזן וכו׳. הם הסתפקו בשוחט בלבד, אשר פסק גם פסקי הלכה ודינים. בעיות שהיו נשגבות מבינתו של השוחט, הובאו בפני רבני הסביבה, כגון ר׳ משה דאמאן באיקלוד שהיה כפוף לרב הראשי של המדינה, ולאחר מכן לר׳ מנחם מנדל פאנעט, מקודם באורישאר ואחר כך בדעש

כשהישוב היהודי מנה כבר כמה עשרות משפחות והיה מבוסס גם מבחינה כלכלית, הגיע הזמן לדאוג לרועה רוחני, שיגור בעיר באופן קבוע, ושיורם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, הן מבחינה רוחנית־הלכתית והן מבחינה קהילתית־אירגונית. הבחירה נפלה על ר׳ **יצחק יוסף הכהן** זצ״ל. בתקופת זמן מה שוחט ומורה הוראה היה בישוב מארושלודאש.

ר׳ **יצחק יוסף הכהן** נולד בשנת תקפ״ה בכפר אחד ע״י מארגרעטן. היה בנו של ר׳ **אברהם הכהן**, אשר היה ידוע כתלמיד חכם וכחסיד מופלג. היה תלמידו של הרב משה סופר מפרשבורג, בעל ה„חתם סופר״. הרבה אגדות וסיפורי קדושים נפוצו על ר׳ **אברהם** זצ״ל המפארות את למדנותו היתירה. לפי אחת מהאגדות הללו העיד עליו הגאון החולם ר׳ הלל ליכטנשטיין, מקולומאייע, שהיה בתקופה זו רב במרגארעטען, כי ר׳ **אברהם הכהן** זכה ל„ג י ל ו י א ל י ה ו ה נ ב י א״. הוא ור׳ הלל ליכטנשטיין היו חברים טובים עוד מתקופת לימודיהם אצל בעל ה„חתם סופר״. זוהי אחת מן האגדות הרבות, אשר מפארות ומהללות את למדנותו הרבה ואת חכמתו המופלגת של ר׳ אברהם.

ר׳ אברהם נפטר בדמי ימיו בכפרו ואת ההספד עליו נשא ידידו הרב הגאון ר׳ הלל ליכטנשטיין. בהספד מר זה הירבה בשבחים על הנפטר.

ר׳ יצחק יוסף הגאון זצ״ל הצטיין בלימודיו הרבה שנים בישיבתו המפורסמת של ר׳ אברהם שמואל בנימין סופר בעל ה„כתב סופר״ בפרשבורג והיה מבחירי תלמידיו. לפי מסורת אחת הספיק ללמוד עוד זמן אחר אצל ר׳ משה סופר, כפי שלמד אביו. ר׳ יצחק יוסף הכהן זצ״ל היה כבן חמש עשרה בשנת פטירתו של בעל ה„חתם סופר״ לאחר חתונתו נתקבל ר׳ יצחק יוסף הכהן כאמור לשוחט ומורה הוראה במארושלודאש. בינתיים הלכה וגדלה קהילת סאמושאויוואר. הקהילה הזאת שמה עיניה בו ובחרה בו לשוחט ומורה הוראה בקהילתם. עבודתו נעשתה לשמה ולא לשם קבלת פרס. פירנס את ב״ב על עבודתו ולא חי על כספי הציבור.

מינויו לרב נעשה בצורה מיוחדת במינה. הדבר קרה בשבת אחת בשנת 1880 כאשר ביקר הרב מנחם מנדל פאנעט זצ״ל, רבה של דעש, העיר הקרובה, בבית־הכנסת של סאמושאויוואר, דבר שלא היה בביקוריו הקודמים, ואז הפתיע את קהל המתפללים בקראו לתורה את ר׳ יצחק יוסף הכהן לא בנוסח המקובל לגבי שוחט, מורה הוראה, דהיינו „יעמוד מורינו״, אלא בנוסח המקובל לרב שהוכתר באותה השניה כרב מקומי וראש עיר וקרא לתורה את הרב החדש: „יעמוד מורינו מרנן הרב ר׳ י צ ח ק י ו ס ף ב״ר אברהם הכהן והקהל ענה בקול רם „מזל טוב״. על ידי כך נקבעה עובדה ור׳ יצחק יוסף הכהן קיבל עליו את משרת רב העיר כדין שיצא מפי הרב הגאון והצדיק. הרב הצעיר קיבל תחת מרותו את העיר סאמשאויוואר ולא זו בלבד, אלא גם את כל ישובי הסביבה וכפריה שהיו שייכים לאותו ה„גליל״, כמו: פיזש, קיקעש, בוזא, דעוועצ׳ער, סיק, צאגא, סאנטמיקלוש, וכו׳.

לא עבר זמן רב והרב הראשי הראשון התבלט בכושרו להעלות את רמת חיי הרוח בעיר, בידענותו ובלמדנותו המופלגים ובמוסריותו הנעלה. הרב החדש לא פסק לרגע מלימוד תורה. לימוד תרתי משמע: לימוד עצמי ולימוד עם יהודי הקהילה. קָבע שיעורים לבעלי הבתים. בתקופה הראשונה לא היו הרבה בני תורה בין אנשי הקהילה, ולכן התחיל ללמוד ולימדם הלכות פסוקות, אשר נחוצות לחיים היום־יום שלהם. לבני התורה המעטים, בוגרי ישיבות, קבע שיעורים בנפרד והרצה בפניהם בתלמוד ומפרשיו והכניס אותם למעמקי ים התלמוד. גם יסד תלמוד תורה לילדי הקהילה וחינך אותם כדור נאמן לתורה ולמצוות וראה ברכה רבה בפרי עמלו. הנהיג את קהילתו בדרך אמת וכל העיר והסביבה חיבבוהו והעריצוהו. ביזמתו הוקם בית־הכנסת הגדול והמפואר בשנת תרס״ג (1903) שעומד עד היום הזה. על חזית בית־הכנסת כתוב נונ״ג שנת לכון את לבבינו אליך ה׳ תרס״ג. בימים הללו היו ראשי הקהל והגבאים מר י. ב. פלדמן, ר׳ אברהם שאינטהל. בועד בנין בית־הכנסת היו: מר עקיבא שינפלד, ר׳ נחמן זילברשטיין, ר׳ משה פרקאש. בתקופה הזו היה כבר גם מקווה טהרה מול בית־הכנסת.

ר׳ יצחק יוסף הכהן היה ידוע ומפורסם במעשי הצדקה והחסד שעשה. הוא הקים מוסדות ואגודות לרוב בעיר, עודד ופיתח אותם, אבל לא זו בלבד, אלא פעל אישית למען עשיית צדקה וחסד לעניי עירו, ומחוצה לה. באמצעיו הדלים השתדל ועשה ככל שיכול היה למען עזור לנזקקים. הוא לא חס גם על כוחותיו ועל נוחיותו כשהיה מדובר בעשיית חסד.

רבות גם האגדות, שסופרו על מעשי צדקתו והבולט אשר משתמע מהם הוא עשיית חסד ללא חשבון ואף תוך כדי סיכון רכושו הוא. ומעשה שהיה כך היה: אחרי שחילק את כל כספו לעניים, בא אצלו עני אחד, וכיוון שלא היו ממונות בידיו של ר׳ יצחק

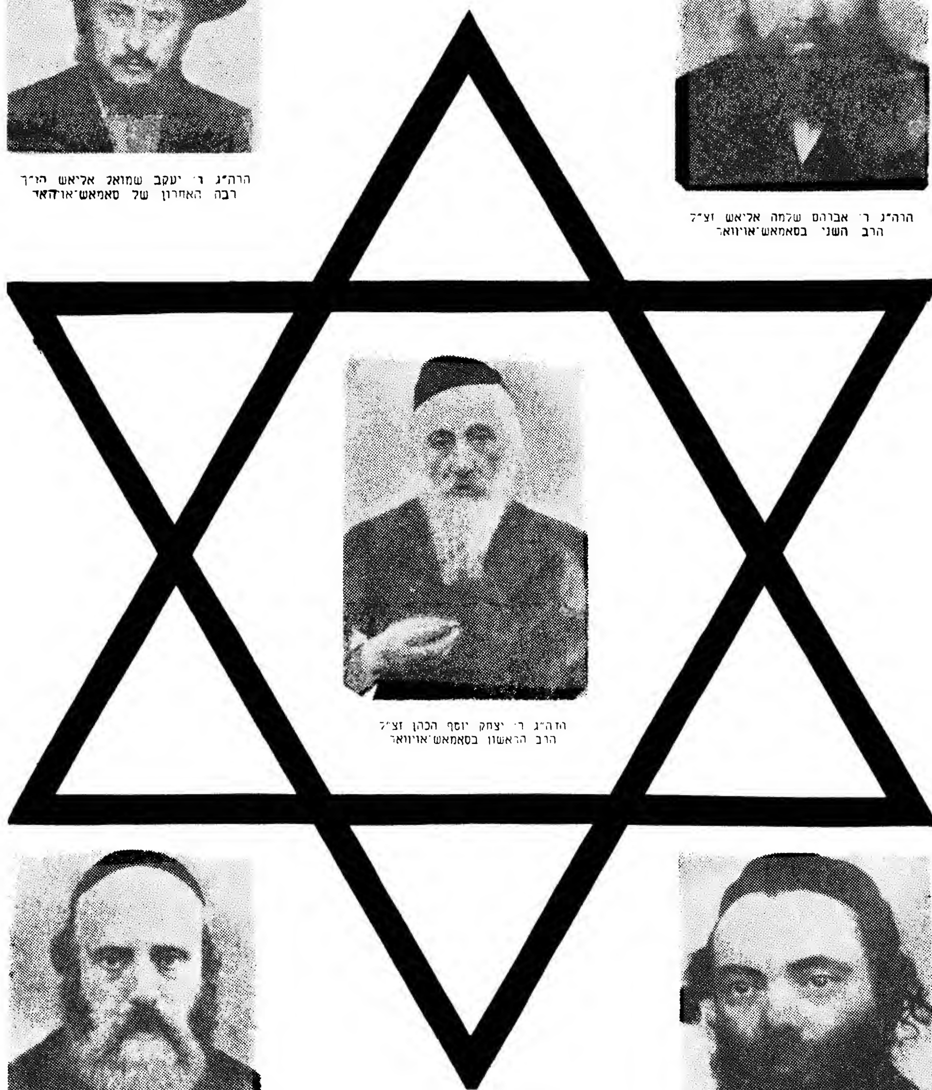
רבני העיר

הרה"ג ר' יעקב שמואל אליאש הי"ד
רבה האחרון של סאמאש־אוּהאד

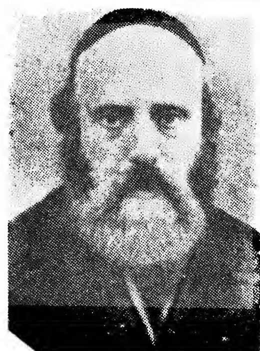

הרה"ג ר' אברהם שלמה אליאש זצ"ל
הרב השני בסאמאש־אויואר

הזה"ג ר' יצחק יוסף הכהן זצ"ל
הרב הראשון בסאמאש־אויואר

הרה"ג ר' הלל הכהן זצ"ל הי"ד
בן ר' יצחק יוסף הכהן זצ"ל

הרהג ר יהודה בראון
רב באיקלוד

יוסף הכהן, נתן בידי אותו עני את שעון הזהב שלו, כדי שילך וימשכנו אצל אחד מעשירי הקהילה בעד מטרות צדקה.

ברוב תמימותו לא עלה כלל על דעתו שהעני יהיה מסוגל ל„משכן", אלא סיכן רכוש יקר מאוד בעד המצווה של צדקה לעניים. ומה היה בסופו של השעון? אותו עני אדם ישר היה והביא את השעון אל עשיר אחד, בעל צדקה וחסד. זה פדה כמובן את השעון מידי העני, נתן בידו סכום כסף והחזיר את החפץ לבעליו ללא תמורה.

סיפור שני מספר על ההווי בביתו של ר' **יצחק יוסף הכהן** לפני שנוסד מוסד הקודש, המיוחד לעניים בקהילה.

בימי השוק נזדמנו לעיירה סמושאויוואר אנשים רבים וביניהם „אורחי פרחי" שמספרם היה רב. והם, בחפשם מקום לאכול וללון, שמעו על ביתו של הרב, שזה פתוח בפני אורחים, ותמיד ימצאו בו כל טוב וגם מקום ללון לא יחסר להם. הרב אף פעם לא צרה בהם עינו, למרות שהמקום בבית צר היה וכשדחק מאוד המקום, השכיבם אפילו במיטתו שלו, ואילו הוא ישב ועשה את לילו בלימוד תורה. לא היו לו טענות לגבי המצב הזה, ופה נמדדת גדולתו. ויתור על נוחיותו וצרכיו האישיים למען עזרה לזולת. ברור היה שאחרי לכתם של אותם „אורחים" היתה צריכה הרבנית לעבוד הרבה וקשה כדי לנקות את הלכלוך שהשאירו האורחים.

כמו אותה צלוחית של פליטון הגיע שמעו של ר' **יצחק יוסף הכהן** למקומות מרוחקים, הרחק מעירו וממקום כהונתו. ועמך ישראל כרבני ישראל ידעו מיהו **הרב מו"מ ר' יצחק יוסף הכהן זצ"ל**

קשרים רבים היו לר' **יצחק יוסף הכהן** עם רבנים, ולא רק עם רבני הסביבה, שביניהם הדוקים ביותר היו קשריו עם הרב הגדול של העיר הסמוכה: הרב מנחם מנדל פנעט. הם היו מתייעצים בכל עניני ההלכה החמורים. קשריו כללו גם את הרב ר' נפתלי שוורץ אשר היה רבה של המאד והיה ידוע כגאון. ר' **יצחק יוסף הכהן** קשר קשרים גם עם צדיקים גדולים, וביניהם עם הצדיק ר' חיים הרברשטאם מצאנץ, והיה נוסע אליו מפעם לפעם. אחרי הסתלקותו של הרב הקדוש מצאנץ, נסע ר' **יצחק יוסף הכהן** אל בנו ר' יחזקאל שרגא, וכל זאת למרות שלא היה חסיד, אלא רק כדי לגרום קורת רוח לאחדים מאנשי קהילתו שהיו חסידים.

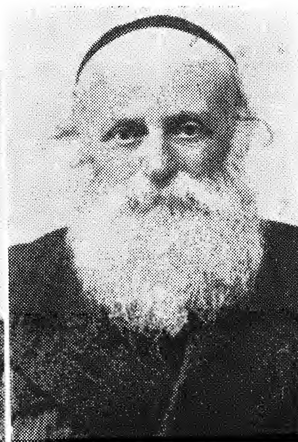
ר' **יצחק יוסף הכהן** זצ"ל כתב הרבה כתבי יד ובעיקר באגדה ובהלכה, אבל כתבי יד אלה לא זכו לראות אור, אלא הלכו לאיבוד יחד עם המוני היהודים מבני עירו, במחנות ההשמדה של הנאצים ימ"ש. הרבה מחידושיו באגדה מובאים על־ידי תלמידו, הרב שוורץ שהיה מורה־הוראה בעיר אחת שבטרנסילבניה.

זכרו של ר' **יצחק יוסף הכהן** מועלה בספרים אחדים, אשר נכתבו על התקופה, ועל הסביבה. בין הספרים ראוי לציין את „מליצי אש", שכתב ר' **אברהם שטרן** ואת שני הספרים שכתב ר' פנחס זליג שוורץ: „זכרון צדיקים" ו„שם הגדול עם מארץ הגר". כמו כן מוזכר ר' **יצחק יוסף הכהן** זצ"ל בספרו של צ"י אברהם „לקורות היהודים בטרנסילבניה".

הרב מו"ה יצחק יוסף הכהן זצ"ל נפטר זקן ושבע ימים, בגיל תשעים ושש שנה ביום א' של סוכות תרפ"א. לאחר שכיהן בקהילתו למעלה מארבעים שנה. בראשית כהונתו מנתה קהילתו כמה עשרות חברים בלבד ובעת פטירתו ליווהו לבית עולמו למעלה מאלף אנשים.

הספידו אותו רק אחרי החג כל רבני טרנסילבניה, בראשם הרב הראשי של לשכת הרבנות שבטרנסילבניה, הרב שלמה זלמן אולמן זצ"ל מעיר ביסטרץ.

משפחת דוד יהודה הי״ד

יהושע וייס ורעיתו הי"ד תנצב"ה

אלו הם סבי
וסבתי אשר מעולם
לא למדתי להכירם
אשר מעולם לא
ידעתי אהבת סב
וסבתא בגלל
הברברים הנאצים ימח
שמו אך נמחה
מעולם זכור את
אשר עשה לך
עמלק

משפחת מיהאי משה

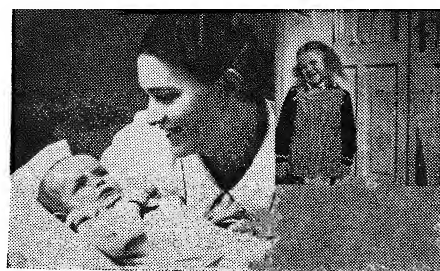

גולדברג חיים הי"ד

משפחת גולדמן

משפחת ויידה

מבין חמשת בניו של **הרב מו״ה יצחק־יוסף הכהן**, נפטרו שניים על פני אביהם זצ״ל. אני אזכירם כאן, היות שהיו קשורים בחיי הדת בסאמושאויוואר.

בנו בכורו, ר׳ אברהם מאי רז״ל הי האיש צדיק. חונן בכשרונות רבים ומגוונים: תלמיד חכם ובעל השפעה מוסרית גדולה על בני הקהילה, דיבורו נחשב בעיניהם, והם העריכו את המלה היוצאת מפיו. עיקר עיסוקו היה במסחר. היה חותנו של ר׳ פייבל שאיאוביץ, סוחר עצים וחומרי בנין. ר׳ פייבל שאיאוביץ היה מבוקובינה, וחסיד מוויז׳ניץ, והיה היהודי הראשון בעיר סאמושאויוואר שחבש שטריימיל. ר׳ אברהם מאיר הכהן ז״ל ניהל את בית מסחרו הגדול של חותנו בהצלחה מרובה, בזכות החוש המסחרי המפותח שלו.

פעולתו לקידום חיי הדת בסאמושאויוואר היתה היסוד הראשון של ה„חברה משניות״ שבה לימד את בעלי הבתים והרצה בפניהם. היה חביב ואהוד על הבריות. מצב רוחו היה תמיד שפיר עליו ושימש כמעט תמיד כמרכז החברתי באותה חברה בה נמצא, בין יהודים ובין לא יהודים.

אולם לדאבון הלב הגיע קיצו במפתיע ונקטף בדמי ימיו עוד בטרם הגיע לגיל ארבעים שנה. השאיר אחריו שלושה ילדים קטנים. הבן הקטן נולד כבר אחרי פטירתו הפתאומית של ר׳ אברהם מאיר הכהן ז״ל. והוא נושא את שמו. והיה הרבה שנים ראש עיריית צפת.

הבן שירש יותר מכל את תכונות האב היה: **ר׳ הלל הכהן הי״ד**. למדנותו הרבה היתה ללא גבול. כשרונותיו היו רבים ובלתי־מצויים. וביחוד התבטא הדבר בכושר זכרונו המופלא.

התכונות, שהזכירו את תכונות האב, הן יראת שמים טהורה ותמימה, יושר, ובעיקר אהבת הזולת ורצון לעזור לו ללא סייג וללא חשבון. עזרה מכל הלב ללא ציפיה לשכר כלשהו. גם קלסתר פניו של **ר׳ הלל הכהן** הי״ד היה דומה לזה של אביו הצדיק.

בהיותו בן עשרים והמש נפטר אביו ואז הוצעה לו כהונת הרבנות, אבל ר׳ הלל ויתר על כהונה זאת לטובת גיסו **ר׳ אברהם שלמה אליאש** זצ״ל שהיה אז דומ״ץ בעיר. **ר׳ הלל הכהן** הי״ד העדיף את חיי המסחר. ר׳ הלל הכהן מסר נפשו לבורא העולם, יחד עם יתר קדושי העיר באושוויץ בשנת תש״ד ערב חג השבועות, והוא רק בן ארבעים ושבע בלבד. השם ינקום דמו. ארץ אַל תכסי דמו!

הרב השני של קהילת סאמושאויוואר היה **ר׳ אברהם שלמה אליאש** זצ״ל, חותנו של **ר׳ יצחק יוסף הכהן**, שהוכתר לרב בעיר הזאת אחרי ויתורו של גיסו ר׳ הלל הכהן. נולד בשנת תרל״ה (1875) בטרנסילבניה. היה בנו של ר׳ אליהו אליאש שהיה שו״ב ומורה צדק בעיר טלג״ש והיה מצאצאי הגאון מוילנא. וזאת אנו לומדים משם המשפחה שלו. אביו היה תלמידו של הרב הגדול בימים ההם באותה סביבה רבה של העיר דעש, ר׳ מנחם מנדל פנעט זצ״ל ונזכר גם בתשובותיו של הרב בספריו „שערי צדק״, „אבני צדק״ ו„משפט צדק״. כמו כן נזכר ר׳ אליהו בהרבה תשובות של גאוני דורו. ר׳ אליהו זצ״ל נפטר בירושלים, אליה עלה בסוף ימיו.

ר׳ אברהם שלמה אליאש זצ״ל, למד את רוב לימודיו אצל הרב הנודע והגאון של חוסט, ר׳ משה גרינוולד. עד מהרה נתגלה קשר בין הרב לבין תלמידו — לא פשוט הדבר, שהרב שם עינו בתלמיד אחד מתוך אלפי תלמידים שלמדו תורה מפיו — ר׳ אברהם העריץ את רבו ודיבר בכל עת בשבחו ברוב אהבה והערצה ואילו הרב גרינוואלד דיבר על תלמידו בחמימות רבה ובחיבה. הזכיר אותו לעיתים קרובות והשתבח בו בכל עת, שעלה רצון מלפניו. גם שנים רבות לאחר שסיים **ר׳ אברהם שלמה** את לימודיו בישיבה, נמשכו הקשרים בינו לבין הרב גרינוואלד ע״י חליפת מכתבים.

במכתבים אלה ניכרת החיבה בין שני הצדיקים, והם מלאים שורות של **דברי תורה**, חידושים ועצות מאיש לרעהו, אשר נבעו מנסיון חיים עשיר וחכמה רבה.

לאחר גמר חוק לימודיו בישיבה ולאחר שנסמך בהוראה ממנו ומגאונים אחרים, נשא לאשה את בתו של **ר' יצחק יוסף הכהן**, הרבנית פסיל הי"ד. מיד לאחר חתונתו נבחר להיות דיין בעיירה סאמושאויוואר. ע"י תפקידו זה ועקב היותו חתנו של הרב, התחיל גם להשתתף באופן פעיל בניהול חיי הקהילה יחד עם חותנו הקשיש. **ר' אברהם שלמה אליאש** זצ"ל היה עוזרו הנאמן של הרב והצליח למלא את תפקידו על הצד הטוב ביותר בזכות כשרונותיו הרבים. למדנותו הרבה וקסמו האישי הרב והדינאמיות של כשרון צעיר ותוסס, הביאו ברכה רבה לחיים המאורגנים של הקהילה, שהלכה והתארגנה וצעדה, מחיל אל חיל. הקהילה היתה זקוקה לכוח דינאמי ותוסס כמוהו למען קידומה. ואכן, היה שותף להקמת חברות שונות ללימוד התורה, מוסדות צדקה שונים. חברה קדישה מתוקנת ועוד מוסדות הדרושים לקהילה.

מובן מאליו, שלכל הפעילות הקהילתית-תרבותית הזאת היתה יד מכוונת ומדריכה של הרב וחותנו הדיין. ואמנם, שני הכשרונות הללו השלימו יפה אחד את השני. **ר' אברהם שלמה** זצ"ל היה תמיד מוכן לפעילות כזאת.

בקיאותו היתה רבה במשפט העברי. הכיר בעל-פה את **„השולחן ערוך"** ואת **„חושן משפט"** על כל הלכה ועל כל פסק שבהם, ומובן ששמעו הגיע גם אל מחוץ לעיירתו. יושרו הרב נוסף לבקיאותו הפכו אותו למהימן ויהודים רבים, סוחרים למיניהם, העדיפו להביא את דינם בפניו מאשר להישפט אצל נכרים. רבנים רבים, ראשי קהילות ומכובדים אחרים הציעו לו להצטרף אל בתי הדין שלהם בתור דיין, ולעזור להם להוציא משפט צדק. גם במחלוקת הגדולה על כס הרבנות בעיר סאטמאר, בשנת תרפ"ט, נקרא ר' אברהם שלמה אליאש זצ"ל לשבת בבית הדין, שצריך היה להכריע בפרשה זו, ליד הרבנים הנודעים מערים גדולות. שני הצדדים היריבים סמכו את ידיהם על בחירתו, בהכירם ביושרו האישי ובבקיאותו הרבה במקצוע רב-צדדי זה.

בשנת תרפ"א הפך ר' אברהם שלמה אליאש זצ"ל להיות רבה הראשי של העיר סאמושאויוואר ועלה על כס הרבנות למלא את מקום חותנו. בעצם, תפקיד זה לא בא לו כחידוש וכשינוי מהותי בדרך חייו. ר' אברהם שלמה זצ"ל עסק בצרכי ציבור גם לפני זה בעוזרו לחותנו הישיש ובשנותיו האחרונות של חותנו שימש למעשה כרב ממש, כי ר' יצחק יוסף הכהן זצ"ל היה כבר עייף ותשוש מלכהן במשרה הרמה.

פעולתו הבולטת של ר' אברהם שלמה אליאש זצ"ל היתה בארגון חוגים ללימוד התורה. הרב אירגן את תושבי הקהילה בחוגים לפי רמתם וכל איש ואיש מצא ע"י כך את מקומו, ויכול היה להשתתף בשיעור ולהפיק ממנו את התועלת המירבית. לשיא הגיע ר' אברהם שלמה באירגון חוג לימוד לתלמידי חכמים. שם נתקבצו כששים תלמידים, כולם יודעי ספר ובקיאים בתלמוד ופסקים והרב עצמו היה מרצה בפניהם.

ר' אברהם שלמה אליאש זצ"ל הצליח לקדם חוג זה ביחוד בזכות הרצאותיו המצוינות וידע בקסמו הרב לרתק את כל קהל השומעים דיבוריו. הרצאתו היתה בנוייה להפליא, ובעיקר, תוכנה היה הגיוני ומלווה במוסר השכל, אשר הוגש בצורה נפלאה המלווה חוש הומור. כל זה עורר בתלמידי החכמים רצון להבין עוד ולהעמיק יותר. כך זכה ר' אברהם שלמה אליאש זצ"ל לגדל דור של תלמידי חכמים, שהיו אח"כ תפארת לעירם. כן הקים ישיבה, שאמנם מספר הבחורים המבקרים בה לא היה רב — כ־50 תלמידים — אולם היו אלה בחורים מובחרים, שהתיחסו ברצינות גמורה ללימודיהם. ובאמת עשו חיל, כי זכו להדרכה אישית מאת רב וגדול שבצד למדנותו הצטיין גם בהשכלה נרחבת.

גדולתו של הרב אברהם שלמה אליאש זצ"ל התבטאה בעובדה נוספת, והיה מקובל על כל רבני המדינה. כל הפלגים העריכו אותו בזכות סגולותיו הנעלות. לא אחת נקרא לפשר בין צדדים שונים. וזאת בידעם, שהיה איש אמת, איש הצדק, המכיר את החוק אשר בבואו לפסוק דין, לא יהדר פני איש אלא בצדק ישפוט עמיתו.

יש להקדיש משפטים אחדים גם לפעילותו בלשכה של הרבנים האורתודוכסיים במדינה. ר' אברהם שלמה אליאש היה אחת הדמויות הבולטות גם בתחום זה. סגולותיו וחכמתו המוכרת גרמו לכך, שהוא היה אחד הרבנים המעטים שהיו מקובלים על כל רבני המדינה. מן החוגים שהתרכזו סביב הרב מסאטמאר מצד אחד, ומאידך, הרבנים שהיו נוהים אחרי רבני וגאוני דעש. ובתווך הרבנים הנייטראליים וה„אשכנזים" — על כולם היה רבה של סאמושאויואר מקובל כאיש אמת, אשר לא ישא פני איש. ולכן עלתה בידו לא פעם לפשר בין הצדדים ולגשר בין הדעות המנוגדות. גם כאן עמדה לו חכמתו ופיקחותו. ואכן, משקלו המוסרי במדינה היה גדול בהרבה ממעמדו הכמותי, כרבה של קהילה בינונית. אולם להוותנו בא במפתיע קץ מהיר לפעילות מבורכת זו, והחזיר נשמתו הטהורה ליוצרו בתחילת דרכו, ביום כ"ח טבת שנת תר"ץ בגיל חמישים ושש שנים בלבד.

הרב האחרון של הקהילה מסאמושאויוואר היה ר' יעקב שמואל אליאש הי"ד, בנו של ר' אברהם שלמה זצ"ל. נולד בשנת תר"ס. בגיל צעיר ספג תורה בחדר וגם אצל אביו למד תורה בהרבה ישיבות אצל גאוני טרנסילבניה: בעיר קראלי וסאטמאר. תורה זו שלמד מהם עמדה לו אח"כ בדרכו, ועזרה לו רבות כאשר התמנה לרב מקומי. הוא בעצמו העריך מאוד את שני הרבנים האלה, לא פסק מלשבח אותם בכל עת. והלך בדרכם, אשר שימשה לו מורה דרך מצויין בחיים ובתפקידו כרב.

לבו של ר' יעקב שמואל אליאש הי"ד היה פתוח לספוג את רוח התורה והמוסר היהודי ששני ענקי־רוח אלה הקרינו מאישיותם, ואמנם, דרכיהם של שני המאורות הגדולים היו לו לקו ולמשקולות, בכל עת שעמד בפני הכרעה גורלית, הן בתחום קהילתו והן בחיים הפרטיים. הוא לא פסק מלשבח את מוריו בכל הזדמנות. הם שימשו לו כמגדל־אור בכל ארבע־עשרה שנות רבנותו בעיר סאמושאויוואר.

בשנת תרפ"ה התחתן ונשא לאשה את בתו של גביר אחד ותלמיד חכם ממדינת יוגוסלביה, שם ישב על התורה בהתמדה במשך חמש שנים. במשך הזמן הזה קיבל הוראה משני רבנים גדולים שלמד אצלם הרבה שנים.

ר' יעקב שמואל אליאש הי"ד נבחר לרב בשנת תר"צ אחרי פטירתו הפתאומית של אביו הרב. אבל לימודו האינטנסיבי לפני מינויו זה הצליח לחפות על גילו הצעיר.

היו בקהילה גם כאלה שהתנגדו למינויו לרב מפאת גילו ושוב פעם הציעו משרה קדושה זאת לר' הלל הכהן הי"ד, אבל זה דחה את המשרה, כפי שויתר עליה לטובת אביו של ר' יעקב שמואל הי"ד. ובשעת הספדו של הרב אברהם שלמה זצ"ל בחצר של בית הכנסת הגדולה, כל הרבנים ויותר מאלף אנשים אמרו **מזל טוב לרב הצעיר.**

ר' יעקב שמואל הי"ד אצר בתוכו את התכונות הנעלות, הן של אביו והן של סבו והדינמיות והפיקחות של אביו. גם דרכו לא היתה קשה כל כך, כי היא נסללה כבר ע"י קודמיו.

מידותיו הנעלות נתגלו בסוף ימיו, לראשונה כאשר הגיעו השמועות על ריכוז היהודים במחנות, אחד ממכריו הנוצרים פנה אליו בהצעה, להעבירו יחד עם כל משפחתו אל מעבר לגבול הרומני. אבל הרב, כדרכם של מנהיגי ישראל הנאמנים מאז ומעולם, דחה את ההצעה. „ברצוני — אמר הרב — לחלק את גורל הקהילה ולא להימלט מן הספינה הטובעת".

הרב סבל הרבה בגיטו. סחבו אותו מספר פעמים מטעם הז׳אנדרמים והמשטרה, שיגלה היכן החביאו עשירי העיר את זהבם. היכוהו מכות רצח עד זוב דם ואיבוד ההכרה, ואף פעם לא ענה לתביעותיהם ועמד באומץ לב ולא פצה פה.

מספרים שרק לשני רבנים היה תפילין באושוויץ. והם רבה של קראוקא והרב מסאמושאויוואר. הוא רכש את התפילין במסירות נפש. נתן עבור זה כמה מנות לחם. ליד צריפו של הרב יעקב שמואל התאסף בכל בוקר תור של מאות איש על מנת לקיים מצוות הנחת תפילין. הסכנה שהיתה בכך, ידועה לכולנו.

יש לציין עוד מעשה ברב, שרק אלה שהיו באושוויץ יוכלו להעריכו כראוי: ממנות הרב שכלואי אושוויץ קיבלו, חסך הרב ,,כמה פרוסות״ לחם כדי לשמור לשבת קודש. כל שבת לאחר שחזרו מהעבודה, ערך ר׳ יעקב שמואל את הסעודה השלישית, וחילק כ,,זיתים״ למנין יהודים.

בחודש ניסן תש״ה כשפינו את המחנה עם התקדמותו של הצבא האדום, לאחר מסע יסורים של אלפי קילומטרים, נפל **הרב יעקב שמואל אליאש** הי״ד. מתוך ילדיו לא נותר אף אחד.

ארץ, אַל תכסי דמם

אלה הי ורבני מסאמושאויוואר ומוסדות הדת אשר הקימו בשנים עד המלחמה השניה, שנת הפריחה של סאמושאויוואר.

חבל על דאבדין ודלא משתכחין.

המלמדים

קטנתי. זה הבטוי המתאים ביותר, כאשר אני נזכר במלמדים, שעמלו קשות ב„החדר", חש עצמי קטן, גם בידיעותי, מכדי לספר על האנשים הנפלאים הללו. הם התעוררו השכם בבוקר, מיהרו לרדת מיצועם, נטלו ידיהם בחפזה ואמרו „**מודה אני**..." קצרצר. לבשו את בגדיהם ואצו למקוה, כדי לטבול במים טהורים. לא החמיצו אף יום אחד. עשו זאת בימי הקיץ, כאשר המים היו פושרים ובימי החורף, כאשר המים היו צוננים מאד ובחוץ כפור כיסה את הענפים.

כאשר הגיעו לבית הכנסת נערו מזקנם את פתיתי השלג, או הכפור. התלמידים כבר המתינו, ללמדם חומש. רק לאחר מכן נתפנו להתפלל את תפילת השחרית, בכוונה יתרה. כילו פת שחרית צנועה וללא שהות חזרו ללמד. עם הפסקת צהרים קצרה המשיכו ללמד עד השעות המאוחרות של היום. על עבודת קודש זו חזרו מדי יום.

יסלח לי באים אשכח אי אלה פרטים. להגנתי יאמר, שמאז עברו 55—50 שנים קשות וכאובות. אף על פי כן אני רושם כאן את שמם ואת פועלם ומבקש את נשמותיהם הקדושים, הסובבים את כס השם, שיסלחו לי, לקטן, באים שכחתי איזה פרט.

ר' **מרדכי ארליך** היה המלמד הראשון בעיירתנו. איש תמים וישר דרך, אשר נשלח ע"י הקב"ה ללמוד את הקטנים ביותר וכאשר אלו הגיעו ללימוד החומש, מסרם למורה של הכתה הגבוהה.

ר' **שמואל מוזש** ו־ר' **הנזל** לימדונו "חומש־רש"י". היה ממש תענוג לשמוע אותם מדי יום ראשון השכם בבוקר, כאשר מסרו לנו את פרשת השבוע.

שלושתם נפטרו בשיבה טובה.

ר' **שמחה זלצמן** לימד אותנו גמרא. הוא היה נצר למלמדים ידועי שם בגליציה. הרביץ לנו תורה בביתו ובימי הקיץ לימד אותנו תחת כיפת השמים, בסככה, אשר בחצר ביתו. תלמידיו הרגיזו אותו לא במעט במעשי קונדס. התאלמן בגיל צעיר, בנו היה חולני וגם דאגות אחרות לא חסרו לו. אלו היו מקצת הסיבות, שבגללן הרבה לעשן והרעל קיצר את פתיל חייו. איש יראת שמים זה נקרא אל בוראו בשנת 1927. ת.נ.צ.ב.ה.

ר' **עזריאל**, ר' **מרדכי מרכוס** ו־ר' **יהושע שיבער** פעלו עוד כמלמדים בעיירתנו.

מידיהם עברנו ללמוד ב־תלמוד תורה ועל המורים, שלימדו אותנו כאן, נספר במקום אחר של הספר הזה.

מיכאל בר־און

ראשי הקהילה

מדי שנה כונסה האספה הכללית של הקהילה באחד הימים של חוה״פ ואספה זו בחרה בהנהלת הקהילה החדשה. בהתאם לתקנון ניתנה זכות בחירה לכל בני הקהילה משלמי המסים וזאת בתנאי שהיו בעלי משפחות. ועוד בהתאם לתקנון פורסמה רשימת משלמי המסים וגובה תרומותיהם שבועיים ימים בטרם מועד האספה. על הלוח אשר בכניסה לבית הכנסת תלו הודעה, שכללה את כל הפרטים, כלומר, רשימה שמית של משלמי המסים וגובה תשלומיהם.

למותר לציין, כי אך פורסמה ההודעה הזאת ביום הששי בשבת, מיד החלו הויכוחים ורבו הטרוניות לאמור: „אין הדבר נכון, ואיני חייב עד כדי כך, והרי שילמתי סכום נכבד״, ועוד מיני טרוניות כיוצא באלה. היו, שהעלו חשדות, כאילו נערכו החשבונות שלא כדין ובכוונת זדון והרוחות סערו וגעשו לעתים. ברם, סוף כל סוף הבינו הכל, כי מיותר הוא הוויכוח, כי אכן עשו מלאכתם נאמנה הגזברים.

זכורים לי גזברי הקהילה, צבי רובין ויהושע וייס הי״ד, אשר יראי שמיים היו ורודפי צדק ללא משוא פנים. לא היתה ולא יכלה להיות להם כל סיבה לפגוע באיש מאנשי הקהילה. הבינו זאת סוף־סוף גם אנשי העדה וראו כי אין עצה ואין אמתלה ואכן, הכרח הוא לפרוע את החוב ולאזן את הפיגור השנתי. כי הקהילה בתבונה כילכלה מעשיה וערכה תקנותיה בחכמה. ובתקנון נאמר:

א. מצה כשרה של פסח תסופק ע״י הקהילה רק לאותם אנשים, אשר פרעו את חובותיהם;

ב. זכות בחירה באספה הכללית תנתן רק לאלה, אשר שילמו את המס המגיע מהם;

ג. מקומות שמורים בבית הכנסת יושכרו רק לאלה, אשר אינם חייבים דבר לקהילה.

היות וכך, התנהלה הגביה כסדרה ואין תמיה בדבר. מיהו יהודי בקהילה ומוכן לוותר על מצות החג ועל מקומו הראוי בבית הכנסת?

עניי העדה לא הוטרדו בשל המסים, אשר מסי תרבות נתכנו. חלקם שולם כרגיל ע״י עסקני הבחירות בתור מעות של תעמולה. ואלה, שחלקם נפדה ע״י האמידים יותר, נתבקשו כמובן, להשתתף בבחירות השנתיות כדי לתת את קולם לנכבד פלוני־אלמוני העומד בראש רשימה ידועה.

בימי ילדותינו נהגינו לעקוב אחרי השתלשלות הענינים. כמובן, לא אבו להכניסנו לתוך האולם פנימה, אך מדי פעם עלה בידינו להתגנב באין־רואים. אז נתנה לנו ההזדמנות להאזין לדברי פתיחתו של ראש־הקהילה היוצא. זכור לי, כיצד המתין בסבלנות עד שהשתררה דומיה באולם ואז פתח בפניה שלשונה „כבוד האספה הכללית״ והמשיך:

„הנני מברך את העדה המתכנסת כאן ואבקש מעם כבוד המזכיר לקבוע אם אכן ברת־החלטה היא אספתנו״. לאחר מתן התשובה החיובית פנה ראש־הקהילה היוצא לגזבר וביקש לקרוא ברבים את הדו״ח השנתי. כתום השמעת הכנסות הקהילה והוצאותיה, ביקשו את רשות הדיבור אחדים מבני הקהילה, ואף שדבריהם הגיעו מדי פעם עד כדי סערת רוחות, נסתיים לבסוף הענין בכי טוב. לאחר הדברים האלה ביקש רה״ק — שאף שימש בתפקיד יו״ר האספה הכללית — את רשות ההתפטרות לו ולחברי ההנהלה.

ראשי הקהילה

יהודה דוד

KLEIN SAMU

NASCH BELA

FISCHER ALBERT

FISCHMANN ARTUR

VAJDA ELEK

NASCH LIPOT

כאשר האספה אישרה זאת בהצבעה, נתבקש זקן העדה למלא את תפקיד יו״ר המעבר עד לסיום הבחירות. אם אין זכרוני מטעני, שימשו בתפקיד זה ר׳ אהרן פיירשטיין או ר׳ משה קליין. זקן העדה ישב ראש באספה הכללית וניצח על מהלך הבחירות. אלה ארכו שעה ארוכה, כי קהל רב נטל חלק בהן וספירת הקולות התנהלה באטיות.

לאחר ספירת הקולות הוקראו התוצאות ע״י הגזבר ובתום פרסומן עלה למקומו הראוי ראש־הקהילה החדש. מכאן ואילך החלה פעולתה של ההנהלה החדשה למשך שנה תמימה. רק לעתים נדירות ביותר אירע, שראש־הקהילה יאלץ להגיש את התפטרותו בטרם תסתיים הקאדנציה שלו. מן הראוי לציין כאן, כי בק״ק סאמושאויוואר היו כל ראשי הקהילה ונכבדיה אנשי מעש מצויינים ורציניים. כמותית לא היתה זו קהילה גדולה, אך אין לנו סיבה לבוש באשר להרכבה האיכותי של העדה.

ואלה שמות ראשי הקהילה למן שנת 1890 ועד שואת עמנו:

יעקב ב. פלדמן — בעל ביח״ר לכוהל
יהודה דוד — סוחר סיטונאי
מ׳ איזיקוביץ׳ — סוחר
מ׳ איזיקוביץ׳ — סוחר
דב נאש — בעל ביח״ר לכוהל ובעל אחוזה
ליפוט נאש —בעל ביח״ר לכוהל ובעל אחוזה
שמחה טלקי — בעל אחוזה
משה קליין — סוחר ובעל אחוזה
יהודה ברוך פישר — בעל ביח״ר לרהיטים
שמחה קליין — סוחר ובעל אחוזה
אליהו ואידא — סוחר
ארתור פרישמן — רופא וטרינארי.

ראש־הקהילה האחרון היה פייבל גוטליב ועם שנת כהונתו נסתם הגולל על הייה של הקהילה בת מאה השנים.

כל ר״ק עבד ביחד עם ההנהלה, עליה נמנו: גבאי, משנה לרה״ק, גזבר וועד בן 18 חברים, אשר קיים את ישיבותיו אחת לחודש לצורך דיון בענינים שוטפים. גם אם מן המפורסמות הוא, עלי לציין כאן כי כל ראשי־הקהילה שאפו להיטיב עם עדתם וכי כולם ראו פרי בעמלם. ברם, הראשונים בין השווים, המצטיינים במיוחד בשקידתם למען הקהילה היו שלשה מראשי הקהילה:

יעקב ב. פלדמן, בעל בית־חרושת לאלכוהול, אשר תרם רבות מרכושו הפרטי לבנין בית הכנסת המרכזי, אשר הוקם בתקופת כהונתו;

יהודה ברוך פישר, בעל בית חרושת לרהיטים, אשר לא חסך עמל וממון כדי לבנות מקווה טהרה העומדת על תלה עד עצם היום הזה, מצויידת במרחץ אמבט ובמרחץ אדים.

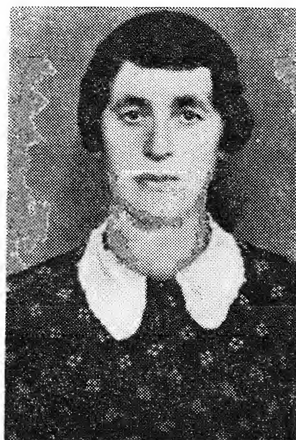
יהודה ברוך פישר זכה מאת בעל הגמול יתברך ועלה ארצה ישראל עם בני ביתו ויוצאי חלציו ובשיבה טובה נאסף אל אבותיו במצאו מנוחת־עד הוא ורעיתו באדמתה הקדושה של ארץ־ישראל. ארבעת ילדיהם, יבדלו לחיים ארוכים, נמצאים עמנו, במדינת ישראל.

שנים רבות הנהיג את חיי הקהילה בשקידה ובהתלהבות בעל האחוזה ר׳ שמחה קליין. הקהילה, אשר הרבתה בבנית מוסדות חדשים, אכן שקעה בחובות, אך רה״ק קליין נטל על עצמו עול חובות אלה ובמחצית שנות השלושים עלה בידו לשחרר את הקהילה מחובותיה כליל.

משפחת קיזלשטיין הי"ד

משפחת ברנט דב הי"ד

להלן רשימת שמותיהם של בעלי המשרה בקהילה, הגבאים וגזברי ק״ק סאמושאויואר. ככל הזכור לי, היה זה משה קליין, בעל אחוזה לשעבר וסוחר עורות, אשר החזיק שנים רבות במשרת המשנה לרה״ק. תלמיד חכם היה, שעשה בבחרותו לילות כימים בלימוד תורתנו הקדושה וכותב שורות אלה זכה לקבל מידיו גמרות רבות.

ואלה שמות הגבאים והגזברים בקהילה:

מור קאפל — סוחר
אדולף הרשקוביץ׳ — סוחר
ד״ר שלמון — בעל ביח״ר לשמנים
א. רוזנברג — סוחר
יצחק גודל — סוחר
מור הירש — עתונאי
אנטל גוטליב — סוחר
דוד וייס — יצואן
איזק דייטל — סוחר

כרגיל הורכבה ההנהלה הנבחרת על דרך הקואליציה וחבריה פעלו תוך הבנה ושיתוף פעולה נאותים. למעט מספר ויכוחים סוערים, אשר נדירים היו, התנהלה העבודה על מי מנוחות ולבסוף נעלמו החיכוכים כליל. עלי לציין כאן בצער רב, כי למרות מאמצי לא עלה בידי להשיג את תצלומיהם של כל ראשי הקהילה ונכבדיה. ולבסוף, לא נוכל שלא להזכיר את שמש הקהילה, ר׳ נחום יצחק שווארץ, אשר דאג לגבות מדי יום ביומו את המגיע לקהילה מבניה. האיש, אב שנתברך בילדים מרובים, מילא את תפקידו על הצד היותר טוב. זכור לי, כי ברכת היום דאז היתה „עבדך הנאמן״ אך ר׳ נחום יצחק קיצרה על דרך ההיתול לכדי „עבדך״ והעלה חיוך על שפתי כל שומעיו. הוא היה אהוד על כל אנשי הקהילה. ככל הידוע לי, עוד חי בקרבנו אחד מבניו, שמתגורר בירושלים הבירה. הוא מוצא את פרנסתו כטכנאי שיניים עצמאי ומרנין לב שומעיו בקולו הערב.

"ארץ ישראל לעם ישראל על-פי תורת ישראל"

בסימנה של סיסמה זו החלה התארגנותה של התנועה הציונית בקרב היהדות הדתית. לאט־לאט אף החלו העוסקים במלאכה לראות פרי בעמלם. אמנם אמת, הרוחות סערו סביב התנועה בכל הערים. אחדים נודו והוחרמו בשל פעילותם. יהודים בני־עירם, לא דרכה כף רגלם על סף חנויותיהם של הציונים, ואם בעלי מלאכה היו הללו, כל עבודה לא הוזמנה אצלם. אך לבסוף חזרו בהם התועים מתעתועיהם וגילו את הדרך הנכונה, אשר הורה החוזה הגדול שראה את אור העולם ליד גדות הדנובה ואשר הקריב את שנותיו למען הרעיון של שיבת ציון. עתים רבות ביקש הבנה מעמו, חזר וביקש כי יבינו ש"אין זו אגדה...", כי אם מציאות תהיה.

גם היהודים הדתיים החלו לגלות ענין בתנועה הציונית ולהכיר בחשיבותה. למדו עד כמה חשובה גאולתן של אדמות הארץ ובכל מחיר. הקנאים ביותר, אשר גרסו, כי אין דוחקים את הקץ בטרם בואו של משיח בן־דוד חיו אז בעולם של אשליות. לשוא הבאנו סימוכין מן התלמוד, אשר קדושתה אינה נופלת מזו של התורה, כי אין סומכין על נס, הם לא אבו לדעת ציונות מהי. הרצאות רבות שמעתי, בהן פנו רבנים מכובדים אל קהלם וקראו לייסוד התנועה הציונית הדתית וזאת בהתאם למצוות התורה וכדי לסייע לשיבה לארצנו.

במקומות רבים נפלו מלים אלו על אזניים ערלות, אף כי רבנים אלה אורטודוכסיים היו ומן המחמירים, רבנים דגולים, אשר שמעם יצא למרחקים. הם אף לא חסכו יגיעה ועמל וביקרו בארץ־ישראל והשתכנעו במו עיניהם מה גדול מפעלה של הקק"ל; הם חזו בצמיחת ערים על החולות וראו כיצד יובשו הביצות, מקור המחלות של אז. הם ראו כיצד חוסל נגע הקדחת וכיצד הופרחה השממה. והן ראו כי מפעל עצום זה מתנהל בשיתוף פעולה מלא עם המתישבים הדתיים, אשר החלו יומם בהנחת תפילין ובתפילה בטרם ייצאו לעבודות חריש וזריעה, או כל מלאכה חקלאית, תעשייתית או בנין הארץ.

המלחמה התדרדרה בינתיים בין הציונים לבין מתנגדיהם. שקץ קראו לכל הנענה, ולו במעט, לרעיון הציוני. היו קנאים אשר הרחיקו עד כדי כך, שפסקו: אם ציוני נגע בבקבוק יין, אשר חולץ פקקו, היין הוא נסך ולו גם שייך הלז למפלגה הציונית הדתית, דתית כביכול בעיניהם.

קשה במיוחד היה המצב בערים הבינוניות, אשר אוכלוסיתן היהודית נעה בין 1000—1500 נפש. בערים הגדולות, שם גדולות היו הקהילות, נוער רב היה — גם דתי וגם שאינו דתי. בערים כאלה החלה התנועה לפעול במרץ, השיגה תוצאות במהירות וזכתה להקים מטה לפעול בעזרתו. הם אירגנו מפעל תרבות, ערכו מסיבות של עונג שבת בסניפים ואילו לילות החורף הארוכים חלפו בהרצאות מרתקות. נקראו שיריו של ביאליק ונסקרו כתביהם של חוגים ציוניים. מאוחר יותר התבססה המפלגה הציונית הדתית עד כדי כך, שיכלה להקים את חטיבות צעירי מזרחי ובני עקיבא בקרב הגברים ואילו להעלאת זכרו של הרצל. הזדמנתי פעם לטקס קבלת צעירים לתנועה בעיר קולוז'וואר.
להעלאת זכרו של הרצל. הזדמנתי פעם לטקס קבלת צעירים לתנועה בעיר קולוז'וואר.

מורה מן העיר, הוא הרב אליהו קליין, קיבל את מסדר הצעירים בשם התנועה. קהל עצום התאסף לטכס החגיגי והמרשים, אשר נערך בבנין הגימנסיה שברחוב פרקש.

אט־אט החלה התפשטות התנועה גם לעיירות בהוודע כי בערים קולוז׳וואר, נג׳וארד וכן במארמרוש־סיגט ובסאטמר פועלת תנועתה הציונית של היהדות הדתית ושמה ״המזרחי״.

בסאמושאויוואר חגגה אז תנועת „באריסיה־אביבה״ את לבלובה הראשון. אירגון ציוני נאה ומוצלח זה, התפתחותו ראויה לציון היתה. לא היה בו כל דופי, ואולם השכבה הדתית ביקשה בכל־זאת לארגן לעצמה תנועה משלה, שכן ההוראה, אשר קיבלה, הדגישה את הפעלת התנועה הציונית ברוח התורה.

בבוא היום קרא משה יעקב שייוביטש למספר צעירים דתיים. כאשר נאספו כולם, הוא קרא באזניהם את החומר האירגוני, אשר הוגנב למקום מקולוז׳וואר. שמועה על כך פשטה בעיר עוד בו ביום.

החומר נתקבל בהתלהבות רבה, ובמיוחד נשא חן התקנון, אשר לפיו יתקבלו לתנועה רק חברים שומרי שבת, אשר מניחין תפילין כל בוקר ושומרים על כשרות.

וכך נולדה בעיר, באביבה של שנת 1923, תנועת צעירי מזרחי והן תנועת צעירות מזרחי ברוח תורת ישראל.

הימים הראשונים קשים היו. בכל מקום, בו ביקשנו לקיים את פגישותינו, נחשבנו בלתי רצויים. גויים דתיים נקראנו אז, שכן לחברי ״באריסיה־אביבה״ קראו גויים סתם. היו, שאמרו כי עדיף הגוי ההגון על הציוני. ברם, התנועה הציונית גדלה בעירנו ועצמה והשגנו התקדמות גדולה ביותר, כאשר ניתנה לנו הרשות לקיום פגישותינו בבנין תלמוד תורה. מדי שנה נערכו, ולא פעם אחת, ערבי תרבות ומעין הצגות. בתכנית כללנו רק קטעים היסטוריים, אשר הוצגו בשפה האידית: פרקים משיר השירים, מכירת יוסף למצרים, עקדת יצחק. ריקודים ערכנו רק במועדי שמחה: בימי חנכה, בפורים ובל״ג בעומר. ההכנסות היו קודש תמיד לקק״ל והועברו כסדרן למרכז הקרן בטמשוואר.

קשה להוסיף ולזכור עוד ממרחק השנים את שמותיהם של כל חברי תנועתנו, אך אנסה בכל זאת להעלות את שמם על הכתוב. החברים המייסדים היו: משה יעקב שייוביטש, דוד דייטל, משה פרקש וחיים משה הרשקוביטש. עוד חברים היו בתנועה: לזר דוייטש, מ. דוייטש, צבי דייטל, ליפא דייטל, משה יעקב כהן, יהזקאל כהן, שמחה אינגבר, משה ווייסמן, אריה וייס, אריה מוזש, שלמה זלמן קיזלשטיין, משה יצחק בארנט, צבי טסלר, מרדכי שמעון.

איני יודע מי מבין הנ״ל בירכו הקב״ה בשיבה למולדת האבות למען יוכל לקצור את פרי פעולתו הציונית. וכל אלה, אשר הקריבו את חייהם למען המולדת, וכל אלה, אשר עונו למוות במחנות ההשמדה, ינקום הם את דמם הנקי, אשר נשפך.

חצרו של האדמו״ר מקולומאיא זצ״ל

מאת האדמו״ר **נחמן כהנא** שליט״א ב״ב

בס״ד

כ״ק מרן אדמו״ר הרהגה״צ וכו׳ מקאלאמאי זצוקללה״ה בסאמושאויוואר (גערלא) זיבנבערגן.

כ״ק מרן הנ״ל הרהגה״צ מוה״ר ברוך רובין זצללה״ה נולד בשנת תרכ״ד בעיר דאמבראווא לאביו הגה״צ מוה״ר מאר״ל גלוגאוויר זצללה״ה בבית זקינו הגה״צ המפו׳ מוה״ר יוסילה דאמבראוויר זצללה״ה, מגזע הצדיקים הקדושים מליזענסק, קוזניץ, רופשיץ, אפטא ועוד ציסו״ע זי״ע ועכ״י, ובהיותו בן ה׳ שנים לקחו אביו עמו לההצה״ק בעל דברי חיים והוא לקח אותו על ברכיו וצו׳ אותו לאכול עמו בקערה א׳, ובעוד היותו בן ה׳ נשתדך עם זו״ג בת הצה״ק האדמו״ר מוה״ר מענדלי מזידיטשוב והתנאים הי׳ בבית אביו הצה״ק מהרי״א זידיטשוביר, ונתעלה בלימודו לת״ח גדול מפורסמים בצדקתו האמיתית ומדותיו הנשגבות, ובפשטות וענייות הי׳ ממש גאון בדורו, ועוד בצעירותו נתקבל לאב״ד בריזדאוויץ ומשם החליף שו״ת עם גאוני זמנו המפורסמים ביותר, בית יצחק, בית שלמה, שו״מ, מהר״ש ענגיל, מחזה אברהם, פני מבין, ומשם בהפצרות חסידי זידיטשוב תקע אהלו של תורה בקאלאמאי, ומאז נקרא בפי כל אדמו״ר מקאלאמאי ובפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע״ד ברח ביחד עם כל יהודי גאליציה מפני התקדמות הרוסים, ונדד עד העיר סאמושאויוואר (גערלא) בזיבנבערגין, וקבלו אותו שם בספ״י ובחשיבות גדולה כראוי לערכו ושם הקים חצרו ונתלקטו סביבו כל החרדים והחסידים בעיר ובסביבה, בפרט הצעירים דבקו בו באהבת נפש, והשפיע כאן הרבה מגאוניותו ובקיאותו, ומאצילותו ומידותיו התרומיות, ובקרב הזמן הי׳ נערץ בכל הסביבה ומרחוק באו אליו לקבל ברכותיו ועצה ותושי׳ שהתקיימו לרוב, ולהנות מתפלותיו הנאים והמתוקים שעוררו השומעים ומהנהלת שלחנותיו בחסידות וברוב פאר, עד סוף ימיו ממש, והגם שחלה זמן ממושך בחולי הקשה, מ״מ לא עזב דרכו, ובש״ק האחרון מחייו הי׳ הכרח להלבישו ולישבו אצל השולחן וניהלו כדרכו בכל ובאמירת תורה וביומו האחרון עוד התחיל להדליק נרות של חנוכה בעצמו שלא הספיק לגמור, ובתוך שעות ספורות פרחה נשמתו למעלה ונפטר לעולמו בשיבה טובה ושחל״ח שגרם צער ויגון רב בכל המדינה בשנת ע״ב לחייו אדר״ח טבת צרו״ת לפ״ק.

ז׳ הרה״צ המלומדת המפורסמת מרת שרה שלומצי זצ״ל זכתה לעלות לאה״ק והיתה מפורסמת בשם הרבנית מפרימשלאן זידיטשוב ופעלה הרבה לחיזוק הדת בין הנשים ורבים השיבה מעוון ונפטרה בשיבה טובה בת פ״ד שנים, ער״ח חשון תש״ז ונקברה בהר הזיתים ובימי שלטון הירדנים ימ״ש שחללו מקום קדוש זה שהרסו המצבות ועשו עליהם הכביש הידוע, אבל כשגבה הכביש נמצא הקבר שלם וע״י נכדי׳ הרה״ג שליט״א בארץ ובחו״ל הוקמה המצבה מחדש ביום היאצ״ט שלה כט׳ תשרי תשכ״ט, והוחרת מצדי׳ כל יו״ח שנספו ונשרפו עקד״ה ע״י הנאצים ימ״ש הי״ד.

והשאירו אחריהם דור ישרים וברוך.

א) בנם הרהגהצה״ק מוה״ר יעקב ישראל וישורין רובין זצקללה״ה הי״ד נסמך עוד בנעוריו וקיבל הורמנא על ד׳ הוש״ע מהגאונים היותר מפורסמים בזמן ההוא סטרי, חוסט, בערזאן, טשערנוביץ, אבד״ק סוליצא, והאדמו״ר המפורסם בגאונותו, חכמתו וחסידותו, במעשה הצדקה והכנ״א, שלא הי׳ דוגמתו וניהל עדת חסידים גדולה בסאסרעגן ונהרו אליו ממרחקים לקבל עצתו וברכתו שנשרף עקד״ה באושוויץ ב־ט״ו סיון תש״ד ביחד עם ז׳ הרה״צ מרת אלטא נחמה מלכה בת הרהגה״צ מוה״ר חיים אב״ד סירעט זצללה״ה שעזרה לו במס״נ להכנ״א, הי״ד, הי׳ לו עשרה ילדים שמחציתם נספו ג״כ עקד״ה הי״ד, בתם הרה״צ מרת לאה ע״ה חתנו הרהגה״צ מוה״ר יקותיאל יהודה גרוס אבד״ק שאגאטאג זצ״ל שנספו ביחד עם שמונה ילדים עקד״ה הי״ד, בנם הרהגה״צ מוה״ר יוסף מאיר זצ״ל, אדמו״ר ממיהאויפאלווא הוא וז׳ הרה״צ ע״ה עם ב׳ ילדי׳ נספו עקד״ה הי״ד, בנו הרהגה״צ מוה״ר אשר יעי׳ זצ״ל הוא חתן הצה״ק מקריסטיר עם ז׳ הרה״צ ע״ה וד׳ ילדי׳ נספו עקד״ה הי״ד, בתו הבתו׳ יוכבד, ובתו הילדה שפרינצא, שנספו ג״כ עקד״ה הי״ד, ולהבחל״ח הנשארים ברחמי השי״ת בין החיים בתם הרה״צ מרת חנה תליט״א הרבנית מספינקא בבני ברק, בנם הרב הגה״צ מוה״ר מנחם מנדיל רובין שליט״א אדמו״ר ואב״ד מוזשאי בברוקלין נ״י, בנם הרהגה״צ מוה״ר שמואל שמעלקא רובין, אדמו״ר מסוליצא שליט״א בפארראגוואי נ״י, בנם הרהגה״צ מוה״ר מרדכי דוד רובין שליט״א אדמו״ד מסאסרעגן בברוקלין נ״י, בתם הרה״צ מרת מירל גאלה תליט״א, חתנם הרהגה״צ מוה״ר שבתי מייזלש שליט״א, אדמו״ר מסאכאטערוון בברוקלין נ״י.

ב) בתם הרה״צ מרת מירל גאלה המפורסמת בצדקתה ובחכמתה, חתנם הרב הגה״צ המפורסם בבקיאותו בד׳ חוש״ע ובענוותנותו, מוה״ר צבי כהנא זצוקללה״ה אדמו״ר ואב״ד ספינקא, עוד בצעירותו קיבל הורמנא מגדולי זמנו, חוסט, סטמר, סעמיהאר, ונשרפו עקד״ה באוישוויץ יחד עם בתם מרת צירל ע״ה וחתנם הרהגה״צ מוה״ר אברהם יקיר ווייס זצללה״ה, נכד בעל חקל יצחק זצוקללה״ה, ז׳ סיון תש״ד הי״ד, בנם הרהגה״צ מוה״ר מנחם מענדל כהנא זצ״ל אדמו״ר מהומנא הוא וז׳ הרה״צ ע״ה בת אדמו״ר מקריסטיר וי״ב ילדי׳ נספו ג״כ עקד״ה הי״ד, ולהבחל״ח שנשארו בין החיים בנם הרהגהצ מוה״ר נחמן כהנא שליט״א, אדמו״ר מספינקא בבני ברק ובנם הרהגה״צ מוה״ר יוסף מאיר כהנא שליט״א אדמו״ר מספינקא בירושלים.

ג) בנם הרהגה״צ מוה״ר מאיר יוסף רובין זצוקללה״ה אדמו״ר מקריסטיר ממלא מקומו של הרהצה״ק המפורסם מוה״ר ישעי׳לי קריסטירר זצוקללה״ה הוא וז׳ ובנם הרה״צ מוה״ר מיכאל זצ״ל וכל ב״ב, ובתם פיגא וכל ב״ב נספו עקד״ה הי״ד, ולהבחל״ח נשארו בין החיים בנם הרה״צ מוה״ר ישכר בעריש רובין שליט״א אדמו״ר מקריסטיר בברוקלין נ״י, ובנם הרה״ח מוה״ר מנם מענדל רובין שליט״א בברוקלין נ״י, ובתם הרה״צ מרת גיטל תליט״א, חתנם מוה״ר ישראל ראטטענבערג שליט״א אדמו״ר מקוסעני בברונקס נ״י.

ד) בתם הרה״צ מרת חו׳ זצ״ל, חתנם הרהגהצה״ק המפורסם בגאונותו מוה״ר חיים הלברשטאם זצוקללה״ה אב״ד בסטמר בהגהצה״ק מוה״ר שלו׳ אליעזר זצוקללה״ה נספו עקד״ה הי״ד.

ה) בתם הרה״צ מרת חנה זצ״ל, חתנם הרה״צ מוה״ר משה עזרא טויב בן הרהגהצה״ק מראזלא זצללה״ה, הי״ד שהי׳ אדמו״ר בסאמושאויוואר ובתם הרה״צ מירל גאלה ע״ה, חתנם הרה״צ מוה״ר אלימלך מאונגוואר בן הגה״צ אב״ד מהוסאקוב, ובניהם, ה״ב צבי הירש, מאיר, ומנחם מענדל, נספו עקד״ה הי״ד.

ו) הרה״צ מרת נחמה מינדל ע״ה עם ילדי׳, חו׳ אסתר, אלטר יוסף, ארי׳ לי־

בוש, וברכה, נספו עקד"ה הי"ד, ול־הבחל"ח בעלה, חתנם הרהגה"צ המפורסם מוה"ר משה פרישערמאן שליט"א שהי' ממלא מקום חותנו מרן זצללה"ה בסא־מאש אויוואר (גערלא) וכעת אדמו"ר מטומושוב בגעויארק.

כ"ק מרן אדמו"ר מקאלאמאי זצוק־ללה"ה וכל יו"ח נשארו חקוקים בלב ועומדים תמיד לעיני כל המכירים ואנ"ש ובפרט לאנשי יוצאי סאמושאויוואר ואיקלוד והסביבה והם תמיד בזכרונים ונזכרים לשבח ולהתהלה ולדוגמא ולהת־עוררות לקישור למקורם ולהתנהג בדרך ישראל סבא, ואלה עקדות יזכור השי"ת, וירחם על עמו וישפוט שלו' עלינו ועל כל ישראל בבהג"צ בב"א.

משפחת וואלדמן הי"ד

בימים אפלים

תחת שלטון הונגריה

השמיים נתקדרו לראשונה מעל לקהילה משגשגת זו ביום ה־28 לחודש אוגוסט בשנת 1940. ליתר דיוק, בשעות אחרי הצהרים.

יום ששי היה. מחוגי השעון, אשר במגדל העיר זחלו לשעה חמש. שבנו אז ממסע לוויתה של אמי ז"ל בדרך המתנהלת לצד בוסתן התותים אשר רבים יאמרו את שבחיו. עברנו על פני חלונו הפתוח של השומר בבית העלמין וקפאנו על עומדינו בהשמע קול החדשות. וכך החלה המהדורה:

„כאן ראדיו בודפשט. אנו משדרים מהדורת חדשות מיוחדת. בהתאם להחלטת וינה מהבוקר, שבה טרנסילבניה הצפונית של חיק המולדת ההונגרית". ושוב ושוב נשמעה הסיסמה: „קולוז'וואר, שכיות־החמדה שלנו היא לנצח". עדת האבלים התפזרה עגמומית. ושמי חיינו קדרו והלכו.

בעיר החלה תקופת שלטונם של ההונגרים. חוקים חדשים לבקרים הצרו עוד ועוד את צעדי היהודים. יש לשער כמובן, כי חלק מצווים אלה לא היה אלא מעשה תוצרת־בית, מעשה ידיהם של שונאי היהודים המקומיים, אשר קראו דרור לאיבתם כעת. והרי זמן לא רב קודם לכן עוד גילו ידידות כלפינו. רבים עבדו ביחד, סוחרים מכרו סחורתם איש לזולתו. אולם כעת, בן־לילה, נותקו קשרי הידידות. אך הסערה הגדולה החלה להשתולל מעל לראשינו רק עם כניסת היחידות ההונגריות לעיר: יהודי אינו יכול לשרת עוד במשרה ממשלתית, יהודי אסור לו למכור משקאות חריפים, יהודי אינו רשאי ללמוד באוניברסיטה, וכן הלאה, חוקים וגזרות רעות. התדרדרות אחרי התדרדרות.

דאגה רבה אחזה ביושבי השטחים הכבושים. חמור במיוחד היה מצב היהודים יושבי הכפרים, שמבודדים היו ומופקרים להתעללות. גרוע מכל היה גורלם של השוכנים בכפרים, אשר שימשו אף מקום מגוריהם של בני האצולה ההונגרית המקומיים. כפרים כאלה שכנו מסביב לעיר: סנט־איבן, ואשצגה, ואשסנט־גוטהרד, ליגן, פוסטא־קמראש, קאטונה, בוזה, וישובים אחרים. במקומות אלה החלו פעולות האיבה באופן מידי. ביהודים נקמו ההונגרים את 22 שנות השלטון הרומני, היהודים היו כמובן אשמים בכל. מיד נשתכח מן הלב כיצד קרא למשל בירו יושקה, מנהל אחוזתה של הרוזנת בטלן לדוד קרמר כדי לבקש הלוואה בחודש מאי על יבולי הדגן של מחצית הקיץ. או כיצד ביקש הרוזן גיורגי וואש מקדמה על מחיר פרוותם ועורותיהם של שפנים ושועלים — בעונת איסור הציד. גיזא פירנצי לעומת זאת ביקש מקדמה על עדרי הצאן בעיצומו של החורף, למרות שהכבשים הובלו למכירה לא לפני חודש מאי. שמותיהם של אצילים אלה, אין להם כל חשיבות, אך התנהגותם משמעותית ואופיינית היתה.

אלברט וואש, שרוזן היה ואיש מושך בקולמוס הסופרים קידם את פניהן של היחידות ההונגריות הנכנסות לעיר בחרוזים מפרי עטו. אך גם את מעשה הרצח הראשון שכוון נגד יהודים ביצעו לפי הוראתו, סמוך לארמון המשפחה בכפר ואש — סנט־גוטהארד, המרוחק מן העיר כעשרים וחמשה ק"מ. שתי נערות היו הקרבנות הראשונים, רוזה ואסתר מיהאי, אשר נורו למות לפי הוראתו של האציל בעוון סירובן

לשזור סרט משי אדום בצמותיהן כמבוקשו של הסגן פאפוץ׳. במהלך הדברים עוד נשוב ונגולל קורותיו של פשע איום זה והחקירה שהתנהלה בעקבותיו.

ימים, שבועות, וחדשים חלפו. קדרו והלכו, עצבו והלכו. אין יום ללא צרה בעיר, אשר הוכרזה כמרכז גיוס לפלוגות העבודה היהודיות. מאות נערים ומאות גברים בדמי ימיהם קובצו כאן, רופאים, מהנדסים, סוחרים. נשים וטף זרמו לעיר בהמונים לראות עוד פעם את יקיריהם או לשאול מה עלה בגורלם. הממונה על כוח האדם דאג שלא לחוס על איש. באורח סאדיסטי של ממש התנכל להם, לאנשים הללו, אשר צמחו בתוך משפחות מכובדות וכל חזותם אמרה כבוד ונקיון מטופח. הם שוכנו באורוות של בית החרושת לכוהל עד להעברתם לשדות האין־סוף של אוקראינה, משם זכו לשוב מעטים בלבד, מעטים מאד.

הרהורים רבים מעורר ההבדל התהומי בין התנהגותה של הונגריה לבין זו של רומניה. לשווא תבע היטלר הצורר את דם יהדות רומניה. אנטונסקו לא הסגיר אותה לידי הרוצחים. אמנם הובלו אף יהודים אלה למחנות כפיה, אך הורשו להשאר בקרב משפחותיהם. אמת, גם בתחום השלטון הרומני בוצעו מעשי זוועה. לעולם לא יישכח הטבח ההמוני אשר נערך ביהודי בוקרשט. היה זה „מבצע בשר כשר" מעורר חלחלה, ביום ה־21 לינואר שנת 1941. ונעשו אף פשעים אחרים נגד העם היהודי ברומניה, אולם זו לא הופקרה בידי מרצחיה כפי שהופקרנו אנו, האוכלוסין היהודיים, שחיו תחת הכיבוש ההונגרי. שמונים אחוזים של נערינו היפים, של הורינו ובנינו נפלו קרבן לשנאת היהודים של בני האצולה ההונגריים.

האסון השני פקד את עירנו לעת קיץ, בשנת 1941. בכל מקום התלחשו אז על מקומות הגלייה ועל מחנות. שלשה הוגלו מן העיר, מיכאל דייטל, צבי מיהלי ושמואל מרק. מבין שלשתם רק מיכאל דייטל זכה לשוב מן הדרך הארוכה הזאת. שני אחיו לצרה לא שבו עוד. הי"ד.

אך מדוע? מאיזו סיבה?

ברשותו של מיכאל דייטל, שבורסקאי היה במקצועו נתפסו עורות כבשים, שהיו אז בחזקת מוצר, אשר בו אסור היה הסחר־מכר. כמובן, עורות רבים נמצאו גם בידיהם של כל הבורסקאים האחרים, אולם אלה נוצרים היו ולא נידונו אלא לקנסות בלבד. למעשה, דייטל זוכה מבחינה משפטית, אולם למחרת היום נעצר ולאחר שעונה במשך שבועיים ימים בבית המעצר בבודפשט. הובל למקום גלותו במחנה גאתי. הוא נידון למעשה לתקופה של ששה חדשים, אך תשעה ירחים חלפו בטרם שוחרר. החורף הקשה של שנת 1941—1942 עבר עליו באורווה. דייטל העניו ממאן לפרט את סבלותיו. תחת זאת הוא שמח בחלקו, בחייו כעובד אדמה בניר ישראל, בעל משפחה ובעל 43 ראשי בקר.

צבי מיהאי הוגלה לאחר שנעצר בשל הפקעת מחירו כביכול של הפחם השחור. מובן כי העלילו עליו, שכן מעולם לא הוגבלה מכירת הפחם בצווים רשמיים. צבי כאמור לעולם לא זכה לשוב לביתו. הקרבן השלישי, שמואל מרק, נעצר ומצא את מותו בשל השום. כפי הידוע לנו כיום, הושם במאסר כתוצאה מתלונתו של ארמני, אשר טען כי שמואל מרק מכר לו שום במחיר מופרז. שמואל, שכינויו היה משום־מה „בן הסנדלר המכין נעליים צבאיות" איש עני היה, שתמך בהוריו.

האנטישמיות הפרועה והמשתוללת לא רק שהגיעה לכלל מימדים מדהימים, אלא אף לא בחלה בהתנכלויות קטנוניות. כך נאסרה למשל על היהודים הכניסה לפארק המפורסם — שנבחנה לפי תכנונו של היהודי הניג מן העיר סאסריגן. למעשה, הכניסה

עובדי כפייה בדרכם לאוקראינה

לא נאסרה כליל. השלטונות הקצו שלשה ספסלים לצד בריכת השחיה ולאחר שצובעו בצבע צהוב, הועמדו לרשות האוכלוסיה בת 1500 הנפשות.

מאוחר יותר נאסר על היהודים העיסוק במסחר ובעלי החנויות נאלצו לקבל לשרותם צוענים, כדי שיוכלו להמשיך במלאכתם בצורה מוסווית. זכור לי היטב, כיצד נשתעבד סוחר הבהמות והיצואן הגדול **שמעון הירש** לצוענו אנגי מילר והלה רדה בו, למרות שחברת הירש את טאלר היתה מן הידועות והמקובלות ביותר בכל מדינת רומניה. כאן המקום לציין אולי, כי ביום ה־2 לחודש מאי 1944, נודע לשמעון הירש, כי עם השכמת הבוקר למחרת היום ייאספו כל יהודי העיר ויוגלו. לשמע בשורת האיוב הזאת הוא שיבר לרסיסים את נברשת הבדולח היקרה והשמיד את חפציו בעלי הערך האחרים. לפי השמועה הכריז בפני השוטרים, אשר הופיעו בביתו למחרת בשעות הבוקר: „לא עוד איכפת לי אנה אלקח".

אף עלי לא פסחו זוועות אוקראינה. צעדתי בסך בימי כאב וענות: ז'יטומיר, בנדארובקה, בריאנסק, בלגורוד, חארקוב. דרכים של סבל שאין לשאתו עוד. כאילו נס משמים הבחין בי בראשית ינואר 1944, רופא מן העיר בסטרצה, שטיפל בזמנו באשתי הי"ד. הוא משכני הצדה ובסודי־סודות הבטיח להעבירני לבית החולים הצבאי בסומבטהיי. עטפוני שכמיה צבאית גרמנית וציידתי בתעודה בשם מיכאל טויטש, חייל בן הדת הלוטראנית. שלשה ימים שכבתי על אלונקה במשאית צבאית מוסקת, והועברתי לאחר מכן לבית החולים של היחידה. מכאן נשלחתי לביתי ולאחר שנפטרתי ממלווי בהבטיחי, כי אכן אצליח להגיע לביתי גם בגפי, הגעתי לביתי ביום ה־15 לחודש מרץ 1944 לבוש בסגין של חיילי הוורמאכט. אשתי ובני לא הכירוני. לאחר שהתפטרתי, ראשית חכמה, מן המדים השנואים הללו, „תיקנתי" את השם טוייטש אשר בתעודה לשמי, הוא

דויטש והופעתי במפקדה, מצוייד בתעודת שחרור כחוק. הממונה שם קיבלני בשאט נפש גלויה והבטיחני נאמנה, כי שמחתי קודם זמנה היא.

למרבה האסון, צדק הצורר. יומיים לאחר מכן, ביום ה־19 לחודש מארץ נכנסו כוחות גרמניה הנאצית לבודפשט. תחנת השידור של הונגריה לא מסרה דבר על אודות הפלישה, אך מפה לאוזן פשטו החדשות בעיר. היהודים התכווצו בפינותיהם, חרדים לבאות. השתדלו שלא להיראות בחוצות העיר ותפילות השחרית קויימו תוך פחד גובר. יום־יום ואסונותיו: כך וכך קרה בעיר דש. בעיר בסטרצה מכים הסאכסונים ביהודים לאור השמש. כך הגיע היום השביעי באפריל, א׳ של פסח. ביום זה פורסם הצו המחייב את היהודים לשאת טלאי צהוב בצורת כוכב על דש מעילם השמאלי.

חשבנו אז, כי הנה הגענו אל קצה גבול היכולת לסבול. ביום השלישי לחודש מאי הופיעו בבית אנשי המשטרה והז׳אנדרמריה ופקיד מן העיריה. הם באו לעת שחר והובלתי אל שטח בית החרושת ללבנים. משם הובלנו לבית חרושת ללבנים אחר, זה אשר בעיר קולוז׳וואר.

איני רוצה להרחיב את הדיבור. ילדינו, למענם אנו שוקדים על ספר הזיכרון הזה של קהילתנו, הן יאמרו — „כצאן לטבח". האמינו לנו, ילדינו היקרים, האשמת שווא היא זאת. לא רק חסרי אונים היינו מול כוח מזויין עצום ורב. אנו אף לא יכולנו להאמין כי דברים אלה אכן עלולים להתרחש במאה העשרים. והם התרחשו. דמם הזך של יהודים נשפך, ועל עוון זה לא תהיה מחילה עולמית לעם הגרמני. ואין מחילה לעוזריהם של הצוררים, למשתפי הפעולה והעם ההונגרי במיוחד, אשר חרט את שמו הטמא על לוח ההיסטוריה. מעטים, מעטים מאד הושיטו יד לעזרה. וכאשר אנו אומרים, זכור, אליכם מכוונת מלה זו, ילדינו. לעולם זכרו מה עוללו לעם היהודי חסר ההגנה בין השנים 1933—1945 הקלגסים הנאציים ועוזריהם ההונגריים הנאמנים.

מנחם בר־און

כגאות נהר הסאמוש...

כגאות הנהר זורם הדם,
לוחכת האש, נשחט התם —
על כי נוצרנו, וי כי פרענו
מחיר עולם...

אשרי המתים בביתם באלם,
נובלי הבלאט בסבלות התלם,
אשרי כל נקבר באבוי בכיה,
בדום צהרים: לקול תפילה.
וי, שנשמת־לו, יבקש לגאול,
בלב נואשים להשכין האור,
וכל מי ניתן לו האון בידו
יקומה בפרץ לימין זולתו.

אַל יבקש אב ואם וגזע
אל יחפש היחוש למול דמע:
אדום הוא דמנו, נולדנו אחים,
למוות נוצרנו, לקרב החיים.
וי, שנשמת־לו יבקש לגאול,
בלב נואשים להשכין האור,
בגאות הנהר יכלם הדם,
לשוא יתחנן לבוראו אדם —
לית רחמים
מול ענותם.

כגאות הנהר זורם הדם...

משפחת הירש נפתלי הי"ד

משפחת פישר יהושע הי"ד

משפחת וויס לזר (סנטמרטון) הי"ד

משפחת גולדשטיין צבי ולעב הי"ד

ימים אפלים

איש אחד מחסידי אומות העולם

רוויצקי אימרה
קולונל בצבא ההונגרי
REVICKY IMRE
ezredes

על הנהר סאמוש ישבנו ובכינו על אבדן יקירינו, שנעקרו באכזריות מבתיהם ונשלחו כצאן לטבח.

דור השואה הולך ומזדקן. טוב עשו עורכי ספר זכרון זה שעמלו בכל כחם להנציח את קדושי עירנו, שהדור הבא יידע אותם וימשיך בדרכם.

צעירים, 14 עובדי כפיה היינו בעירנו כשהגיעה בשורת איוב, כי כל הקהילה צריכה לעזוב את המקום ותהיה עד סוף המלחמה ב־קענערמעזו. לא עלה על דעתנו שיעשו עוד טבח באנשים חפים מפשע. בדבר אחד הצליחו הנאצים עד הסוף: בתעמולה, כי אפילו חדשים אחרי תום המלחמה עוד חיכינו, כי נתראה עם יקירינו.

יזכר לטובה בספר זה הקולונל Revicky Imre, שהיה מגדולי חסידי אומות העולם, אולי הגדול, שביניהם. הוא שם נפשו בכפיו וסיכן לא פעם את הייו וחיי בני ביתו. תפקידו היה להעביד את היהודים בפרך, אבל הוא העניש את קציניו אם אלה היכו יהודי. בזכותו חיים היום ברחבי תבל מאות יהודים.

עם ישראל טרם השיב לו כגמולו; כמו שכתוב: המציל נפש אחת מישראל כאילו הציל כל העולם כולו, על אחת כמה וכמה על איש אציל וגיבור שלא ידע פחד מהו. מחובתנו לא לשכוח אותו ואת משפחתו לעולם ועד. ברית מלח יהיה בינינו ובין משפחתו לדור ודור.

עם ישראל יודע לגמול: מסופר, כשהגיע המלך אלכסנדר מוקדון לארץ ישראל והתנהג בטוב לישראל, קראו לכל ילדי ישראל בשנה ההיא על שמו: אלכסנדר.

יזכר לטוב גם הסגן Prof. Telmann שעשה הכל כדי להקל עלינו. עזרו לו הרס״ר Szabo ועוד כמה אנשים טובים. יהיה שמם ברוך.

חלק מהניצולים

והמרושעים...

לעומתם ייזכרו המרושעים לשימצה הקצב Biluska, שרצה להרוג כולנו. נזכור כ״כ לשמצה גם את אשת Konc Ferenc שבזזה את בית הכנסת של עירנו. יהיה זכרם ארור, יחד עם כל רישעי עולם. ארורה תהיה האדמה תחתיהם.

הכהן יעקב

סאמושאויוואר ללא יהודים

מאת **צבי פלג** (פאטאקי)

כשריד המשפחה היחידה, אשר לא נלקחה לגירוש בסאמושאויוואר, (בגלל היות אבי ז״ל נכה מלחמה), נפלה בידי הזכות — מטעם ועד המערכת של ספר זה — לרשום עבור הדורות הבאים את קורות עיירתנו בימים שלאחר הגירוש.

בשורות הבאות מנסה אני לעמוד במשימה זו. יתכן ויהיו כאלה — אולי אף בצדק — שיראו את החוויות הבאות להלן כבנאליות וחסרי משמעות — אולם הן חרתו בי בזמנו רושם עז מאד, ולמרות שמאז חלפו למעלה מ־25 שנה לא אשכח את רישמם לעולמים.

זוכר אני היטב, היה זה יום ה׳, אם לדייק, יום חג נוצרי — כאשר יהודי סאמושאויוואר והסביבה, אשר נאספו, קטנים כגדולים בבית החרושת ללבנים, הובלו לתחנת הרכבת ונדחסו לתוך קרונות המיועדים לבהמות.

תושבי העיירה הצליחו לוודא על מאורע מרתק זה — למרות שההכנות נערכו בסודיות מירבית — וכך קרה, שחלק מהתושבים התאסף כבר בשעות הבוקר המוקדמות לצידי המסלול המשוער. ה׳ רצה וגם אני צפיתי במראה קורע לבבות זה...

רוב התושבים הביטו בדומיה במצעד העגום. אחדים הזילו דמעות, כשראו את שכניהם או מכריהם נדחפים ומוכים ע״י בעלי „נוצות התרנגול״ — הז׳נדרמים. אחרים נפנפו בידיהם לשלום כאשר הז׳נדרמים, השוטרים והשומרים המקומיים, אשר ליוו את המצעד, הפנו ראשם לרגע. אף היו ביניהם כאלה, אשר הכינו מעט צידה לדרך לאומללים, אולם לרוב כמובן לא עלה בידם למסרה. אלא שרבים מבין הנוכחים הפגינו בגלוי את שמחתם על הנעשה. עד היום מצלצלות באזני הערות כגון: „הלוואי ויחזרו רק אלה, אותם הטבלתי״... או „סוף־סוף נגשום אויר צח, נקי מיהודים״, וכו׳...

אני, ביחד עם כמה עובדי כפיה יהודים מקומיים, אשר נוכחנו בשעה זו, **הבטנו** בלב דואב, כיצד מכים ודוחפים לתוך קרונות הבהמות את אחינו ומשפחותינו, מבלי

יכולת להושיט להם עזרה. הודות לטוב ליבו של אחד השוטרים עלה בידינו להחליף מלים ספורות עם יקירנו ואף להעביר לידיהם מעט מזון. לעולם אזכור את התמונה, כאשר הרב הראשי הי״ד רב יעקב שמואל אליאש ז״ל קרא בשמי דרך חלון הקרון והתחנן ללחם. לא הכרתיו, כי זקנו נקצץ — למרות שבמשך שנים למדתי תורה מפיו. שמחתי למסור לו שתי כיכרות לחם. לאחר זאת נאלצנו להסתלק מהמקום במהירות רבה, פן ידחפונו הז׳נדרמים לקרון לפי פקודת הרב־סרן.

באותו יום השתוממתי רק על העובדה, כי צד יתכן שהשם מביט בנעשה מבלי למנוע אותו. אז טרם ידעתי, מה טומן בחובו העתיד.

עוד באותו יום אחרי־הצהרים יצאה מהתחנה רכבת המשא הארוכה והובילה את מטענה הכבד — יהדות סאמושאויוואר וסביבתה לכיוון קולוז׳וואר. דרך סורגי התייל של פתחי קרונות הבהמות ניתן היה לראות את העיניים העצובות והכאובות, כאומרות שלום למראה ההולך ומתרחק של עיר מולדתם.

כך פתרו בעירנו בעיית היהודים.

סאמושאויוואר הפכה לעיר פנויה מיהודים, אולם למרות זאת נותרו בה עוד מתי מספר. ברחמי האל הותירו השלטונות במקום את הורי, את ארנו פאטאקי ז״ל, נכה המלחמה ואת בני משפחתו, ביחד עם מספר עובדי כפיה יהודיים, אשר הוצבו בעיר. אמנם לרבים מהתושבים הפריעה העובדה, שנשארו עדיין מספר עדי ראיה, אשר נוכחותם הפריעתם במלאכת שדידת הרכוש היהודי, אשר הפך טרף קל. אחדים אף פנו לשלטונות, אולם למרות מאמציהם לא עלה בידיהם לגרום לגירוש הורי.

בהיזכרי בימים שלאחר מכן נראה לי, כי הם היו שקטים יחסית לעומת ימי הסער, כשהיהודים הצטופפו עדיין בבית ההרושת ללבנים. באותם ימים הופצו עלילות נגד היהודים בידי תעמלנים מקצועיים, למשל: „אצל גוטליב במחסן הקרשים נמצא משדר סודי, שבעזרתו קיימו יהודי המקום קשר עם הבולשביקים״. למחרת הופצה השמועה, כי גם אצל יהודי אחר נמצא משדר רדיו, אולם בתוך עגלת תינוק. פרט לזאת, מדי יום ביומו היו „מגלים״ אצל יהודי אחר טונות של זהב, אלפי דולרים. שמועות שוא דומות הופצו בכוונה להתגרות באוכלוסיה. רוב התושבים אכן האמינו בעלילות הללו.

עתה ניטל הצורך בכל אלה, היהודים כבר חוסלו והגיע תור הביזה: הורקת דירות וחנויות היהודים ומסירתם לידי תושבים ראויים „ישרי דרך״.

חפצי היהודים הועברו לבית הכנסת הגדול, אשר הפך למחסן מרכזי. חלק מהחפצים נמכר במכירה פומבית, ואילו חלקם השני נגנב.

פרט לזאת נמשכו החיים כסדרם. כעת, סוף־סוף כל איש יקנה בשוק עופות, ביצים ואפילו תרנגול הודו ללא חשש, שהיהודים יחטפום מידי התושבים הנוצרים. תגרני השוק התחילו להחזיק נייר עטיפה — דפי הגמרא הגדולים הלמו להפליא מטרה זו, ואף לא עלו כסף.

יום אחד לנודע לנו, כי ספרי התורה מונחים בחצר בית הכנסת ואט־אט נעלמים, כדי לשמש ביטנה למגפיים. כאשר אבי ז״ל שמע על כך, אמר לי בזו הלשון:

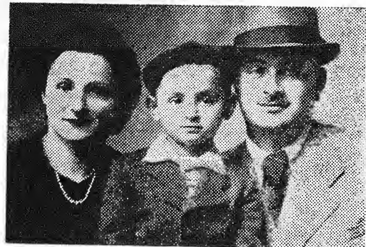
„ראה, בני, כעת נהיר לי, מדוע ה׳ השאיר אותנו בבית. עלינו להציל בכל מחיר את ספרי התורה הקדושים״.

המעשה לא היה קל או פשוט, אולם אבי הצליח לבסוף למצוא קשר עם הממונה הראשי על עניני הכספים ולהסדיר את הצלתם. כך עלה בידינו לגאול חלק גדול מספרי התורה של סאמושאויוואר, עליהם שמרנו בבית הורי עד לשחרור.

חיי היהודים המעטים אשר נותרו במקום הפכו לגיהינום. דאגנו ליקירינו אשר נגררו לגורל אכזר מחד, ומאידך לא ידענו מה צופן בחובו עבורנו המחר. לא פעם

קדושי משפחת פאטאקי הי"ד

ר' פאטאקי הלל ז"ל

פאטאקי רחל תחי'

הנאהבים והנעימים
בחייהם ובמותם לא נפרדו

בכינו מרות, מדוע נקרענו מעל משפחותינו. אולי מוטב היה להתחלק בגורלם. כאשר מצאנו הזדמנות, נאספנו בבית הורי ושוחחנו על החדשות, הגזירות האחרונות. השתדלנו למצוא נחמה באמונה, שה׳ יושיט לנו עזרתו, ועוד יבואו עלינו ימים טובים.

באותם הימים ייחסנו משמעות מוגדלת בכל מאורע, היינו רגישים, וכל הערה נגד היהודים, — בעיקר כשהיא באה מפי ידיד או שכן לשעבר — השאירה פצע עמוק בלבנו. כך הרגשתי אני, אולי בגלל גילי הרך וחוסר חישולי. להלן מספר מקרים אופייניים: —

כשרק יכולנו, התרחקנו מבני אדם ורק במקרים החשובים ביותר יצאנו לרחובות. יום אחד היה עלי לחצות את הכיכר המרכזית, כאשר שמעתי מרחוק את מיקן ואלר — משוגע העיר — צועק, בהצביעו עלי: ,,הנה הולך יהודי". על־כן כל העם התחיל מתפעל ממני, כאילו הייתי יצור יוצא דופן ומשונה. כמובן השתדלתי להעלם מיד בסימטה הקרובה.

מקרה אחר, שבהיזכרי בו כיום נראה לי מחוסר חשיבות, השפיע עלי מאוד באותה תקופה. כאשר הלכתי, כדי לקבל את ספרי התורה מחצר בית הכנסת ופגשתי בדרך שכנה לשעבר, אשת קונץ פרנץ. השיחה התנהלה כך:

היא: מה אתה מסתובב ברחוב הזה?

אני: לי עבודת מה בבית הכנסת.

היא: נו באמת, אל תתלוצץ, לאן אתה הולך?

אני: אינני מתלוצץ, עלי לפגוש מישהו בבית הכנסת.

היא: אהה, אתה הולך למחסן?

אני: (כולי מחויר): שמעי גברתי, מקום זה תמיד ישאר עבורי בית הכנסת ואני מאמין ובוטח בה׳ שעוד נתפלל בו.

היא: היה נבון! לעולם לא יהיה עוד בית כנסת, ולא עוד יתפללו בו.

לא העזתי ולא יכולתי להמשיך עוד בוויכוח. פניתי לדרכי בעיניים מלאות דמעות, מבלי לומר שלום.

להלן מקרה נוסף, חיובי, ראוי לציון, אשר נחרת עמוק בזכרוני: סינג׳אורגיאן יוסיף — ויקריוס, כוהן דת רומני ראשי — אגב, מכיר טוב של משפחתנו, ערך ביקור, ביחד עם שני כהנים עוזרים, אצל אבי ז"ל. בין היתר ציין, כי הסיבה העיקרית לביקורו היא להתיר את המשפחה מכבלי הכשרות. הואיל ואין רב בעיירה, ראה לחובתו לסור אלינו ולתת את האישור לשימוש בבשר לא כשר. אבי ז"ל כמובן הודה לו על תשומת הלב והמשכנו גם להבא בניהול מטבח כשר למהדרין, והתקיימנו על מאכלים צמחוניים בלבד.

אירוע בעל משמעות רבה היתה בריחת הרב מנאג׳—אילונדה ז"ל, מהגיעו שבעיירה דש. יום אחד הגיע אל הורי כפרי, הביט בחשדנות על סביבותיו ושאל, האם כאן גרה משפחת פאטאקי. לתשובתנו החיובית שאל שוב בקול נפחד, שקט, האם זאת היא משפחה יהודית? התנהגות האיכר החלה להיות חשודה בעיני הורי והם הביטו זה בזו בחשדנות, עד שהכפרי גילה שאצלו ביער מסתתרת משפחת רב עם 10 ילדים. כמובן בהתחלה לא האמינו לו, חששו, שמא יש להם ענין עם פרובוקטור, אולם הוא הראה מכתב מאת הרב והוכיח את אמיתות דבריו. מאז עמדנו בקשר הדוק עם משפחת הרב, באמצעות האיכר סיפקנו להם מזון וכל צרכיהם, עד שהצליחו להימלט לרומניה ומשם לארה"ב.

בדומה למשפחת הרב באילונדה, גם אחרים ניסו להימלט מהגיטו. כך זוכר אני, שיהודי מ־דש (שמו לא זכור לי) הסתתר אצלנו במשך 3 ימים, עד שהצליח לעבור את הגבול הרומני. באותו זמן לכד צייד חרוץ־מדי מסאמושאויוואר מספר בחורים

יהודים מפשט, כשהם נחים על שפת הסאמוש, ומסרם למשטרה. כפי הנראה, היו גם הם בדרכם לגבול הרומני. מהגיטו של סאמושאויוואר לא נעשו נסיונות בריחה.

ה־23 לאוגוסט, הצטרפות רומניה לבעלות הברית, הפעילה את כל תושבי טרנסילבניה הצפונית וגם בליבנו ניצת זיק התקווה. חשבנו, כי שעת השחרור קרבה ובאה גם עבורנו. לצערי, התוצאה המיידית היתה עגומה מאד: הגייסות ההונגריים נכנסו לערים רומניות אחדות ואז באה שעת הטבח ההמוני הידוע לשימצה בשרמאש. אנו לא ידענו באותו זמן, מה בדיוק אירע בשרמאש, אולם ראינו, כיצד מובילים במשאיות עמוסות לעייפה את השוד והגזל מהשטח הרומני הכבוש וידענו, שהקרבנות הראשונים היו היהודים. בסאמושאויוואר וסביבתה עצרו את המנהיגים הרומניים והורו על החמרה מירבית בכל שטחי החיים.

חלפו הימים, קרבו הימים הנוראים, אולם התקרבו גם הגייסות הרוסיים והרומניים המשחררים.

בסביבות ראש השנה הגיעה לסאמושאויוואר פלוגת עובדי כפיה יהודים נסוגים, אשר אוכסנו בבית החרושת ללבנים. לאחר שהצלחנו ליצור אתם מגע, נודע לנו, לשמחתנו הרבה, שנמצא ביניהם גם שוחט. וכך הובטח לנו בשר כשר לימי החגים.

בראש השנה היה אצלנו מנין, אולם ביום השני של החג ניתנה פקודת יציאה לדרך לעובדי הכפיה, אשר עוד באותו היום, בשעת התפילה נאלצו לעזוב את העיר. רבים מהם נמלטו ואחדים הסתתרו עצלנו עד לשחרור.

ב־14 לאוקטובר, יום שמחת תורה נכנסו הגייסות הרוסיים והרומניים לסאמושאויוואר ובזאת בא הקץ — גם באורח רשמי — להיות העיר ללא יהודים.

מה שקרה לאחר מכן, ידוע לכל. הבחורים החלו לשוב אחד־אחד מפלוגות העבודה, תחנתם הראשונה היתה כמובן, בית הורי, שם מצאו בית חם וקיבלו את כל צרכיהם עד שהצליחו להסתדר.

אופייני הדבר, שמספר בחורים יהודים, שהגיעו הביתה ראו לתפקידם הראשון את שיפוץ בית הכנסת. קודם כל, היה עליהם לתקן את גג בית הכנסת אשר נהרס כתוצאה מההפצות לפני השחרור.

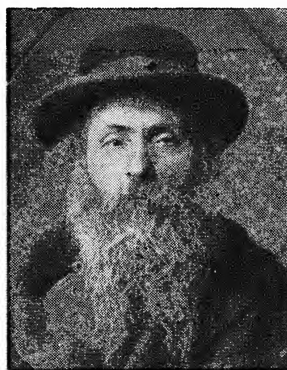
הם ביצעו עבודתם הנעלה במו ידיהם. מיד־ליד מסרנו את הרעפים ושמנו אותם על גג בית הכנסת, אספנו את הספסלים, הספרים המפוזרים על פני החצר ושמנו את כלי הקודש במקומם. לבסוף הוחזרו גוילי ספרי התורה הניצולים מבית הורי למקומם הראוי.

מאוחר יותר החלה השיבה מהמחנות. בלב רועד הסתכלנו מדי יום ביומו בשבים, איש־איש תר אחר קרוביו בין הניצולים.

לדאבוני, מעטים מאוד זכו לשמחת הפגישה. ממשפחתי איש לא חזר. שתי אחיותי הנשואות ניספו עם בעליהן וילדיהן, ביחד עם 6 מיליונים הקרבנות היהודיים.

יהי זכרם הי"ר ברוך — לעולם לא נשכחם!!

ר' נחום שוורץ יצחק

הרב שוורץ יוסף צבי

ה"ב שוורץ מנחם דוד

פיקסלר ביילא לבית שוורץ

בס"ד

עם גרמני לאו בן מחילה

לעולם לא נמחול
את שההין זד לפעול;
בשלחו עם שלם לטבח,
ולא שעה לזעקת הנאנח.

דם יהודיבחוצות שילח
לא פחד מ„יהודי־נאלח";
אזניו אטם לשועות
ולא שמע אנקת אמהות.

קהילות שלמות פסק להשמיד,
ולא האזין לתפילת המתמיד;
לכן אזנך נטה, הוי גוי אכזר!
ושמע לקול השואג: דם יהודי לא יופקר!

הוי! אבוי לך אויב נצחי,
הלואי וחלקך יהי קינים והגה והי!
מנשום אוירו של עולם חדול!
ישלוט בך, כבנו, השכול.

ד' הוא אלוקנו
מצר ואויב הוא ימלטנו;
ולכשיבא זמן נקמתנו
יהום ד' העריץ, ויקום נקמת דמינו.

שרעבי מאיר

בס"ד

שיר מהשואה

שנים עברו מאותו היום
אשר בו באה שואה על עמנו לפתע פתאום.
ימים עברו אין מספר
מאז הרג היטלר ימ"ח מזקן ועד נער.
הרג ולא חמל
רצח נפשות עם דל.
קולות ההרוגים מהדהדים באזני,
תפילתם האחרונה אנה ה' אלוקי.
קולות אחים שעתה הם גופות,
שאף לא זכו לקבורות.
קולות יהודים;
ילדים טהורים...
אשר התעללות הנאצים בהם הפכתם...
לגדולים...
מתו בידי אם רחמניה נשואים
ילדים פעוטים!
זעקת אב שכול,
שבבכי מהול.
שאגת אב מחרישת אזניים,
השואל מדוע לי חיים;
מדוע מתו עלי הכל...
ועלי עוד מוטל לסבול.
מדוע לא נלקחתי יחד עם משפחתי,
מדוע עדיין לא באה מיתתי.
אוי! מתי שוב אראה שמים כחולים,
שדות ירוקים, עצים ופרחים.
מי יתן והיה זה מחר...
ולא יותר מאוחר.

ד. ארליך

מחנות ההשמדה

בחג מתן תורה הגענו למחנה אושוויץ. שלשת אלפים וחמש מאות נפש עמדנו כמחצית השעה לפני חצות מול עדת רוצחינו: ד״ר מנגלה, נובאק, אוסוואלד, קודוק. בידיהם היינו. שם נחרץ גורלנו — שמאלה וימינה. זכור לי כיצד קראתי לעבר אשתי הי״ד, שמרי על הילד, כפתרי את אפודתו למען לא יצטנן בלילה הקר.

זו היתה פרידתי מהם לעולמים. עוד קראתי את שם אבי, קלמן דוייטש בן התשעים ואחת שנים. איש לא ענני. וכאשר הפציע השחר, מעטים נותרנו. כבר עמדנו יחד עם אסירים יהודיים מפולין ומצ׳כיה. עוד ראיתי את אברהם גולדשטיין, הנוטריון בדימוס מווארד, את מנחם שינטאל, יצחק גודל ואת מנחם פרמנד. זה האחרון, מיטתו היתה לצד מיטתי עד ה־22 באוגוסט, כאשר נהרג בעת ההפצצה האנגלית הגדולה בבית החרושת לגומי במונונויטז. הי״ד.

כבר לא אמרנו ימי עצם הם הימים. לא עוד היו ימים מוגדרים. הכל התערפל אז למסכת אפרוריות נוראה. שלשה היינו מסאמושאויוואר: אנדרה וידא, שהועסק בלשכת המתורגמנים והיה מגניב אלי סיגריות „יוסמה״ מדי יום ראשון בבוקר, פרמנד, שנהרג כאמור בהפצצה, ואני. עבדתי אז באגף ליבוש גזרי עץ במפעל ד.א.וו.

יום ה־25 באוקטובר 1944 יום שבת היה ובטרם ניקינו את הנסורת בתום העבודה הצטווחה אזעקה. קיבלנו פקודה להסתדר בשורות ולצאת לכוון המחנה. על הדרך שאורכה כששה ק״מ נח ערפל מלאכותי. שעות מספר לאחר מכן פשטו השמועות במחנה. אנשי קומנדו—זונדר התקוממו בעזרת סיוע מבחוץ ואף עלה בידם להשליך אל בינות ללהבות הקרמטוריון קצין אס.אס. בכיר. אולם בין העובדים בביח״ר „אוניו״ היה בוגד והמרד דוכא. במחנה הוכרז עוצר עד למחרת היום, עד אשר הוצאו להורג כל המתקוממים.

לא אוכל, שלא להזכיר כאן את יום הכיפורים, שקורותיו התפרסמו כבר בשפה ההונגרית על דפי העתון „אוי קלט״ בגליון ערב יום הכיפורים בשנת 1969, ואביאו כאן, כלשונו:

„ברכת בנים לערב יום־כיפור בצל המשרפה באושוויץ״

מאת **מיכאל בר־און (דויטש)**

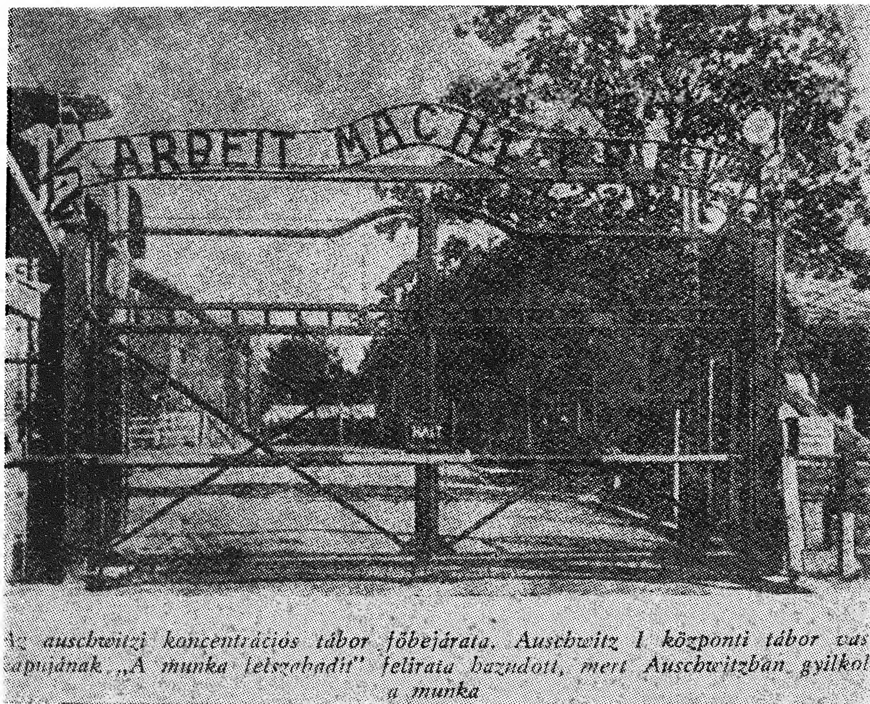
עברו שמונה שנים, מעת שהתחלתי לכתוב רשימה זו. עם תקיעת־שופר ראשונה, באחד באלול שבכל אחת משמונה השנים שחלפו, נטלתי עטי בידי והתחלתי לכתוב. כל פעם היתה ההתחלה לשווא, או שכבדו ידי כעופרת וכבדו לנוע, או שנפל העט מידי, אך ברוב המקרים הוכרחתי להפסיק את הכתיבה מבראשיתה, יען כי **עיני הפכו למקורות נוזלים.** למוחי הובאה הציטטה מפיוטו הנודע של י. ל. פרץ: „הדמעות יהיו לנחל, הנחל יהיה לנהר, והנהר לים״. שניים הם הנהרות, שראיתים נובעים וזורמים

בדרכם האחרונה . . .

על טפם ועל זקניהם...

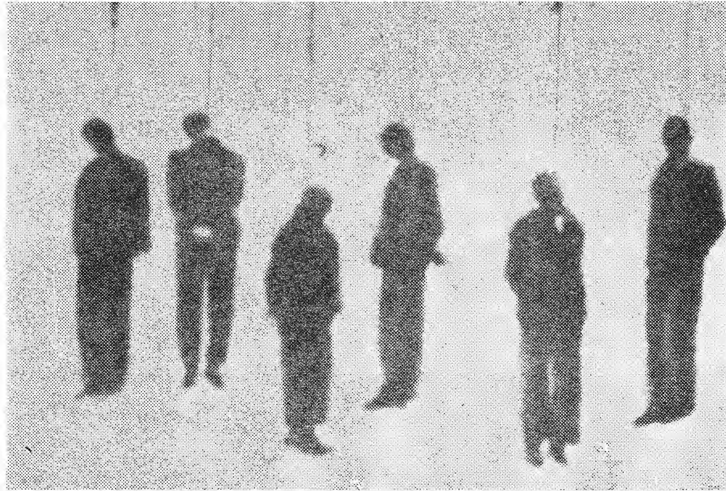
אושוויץ

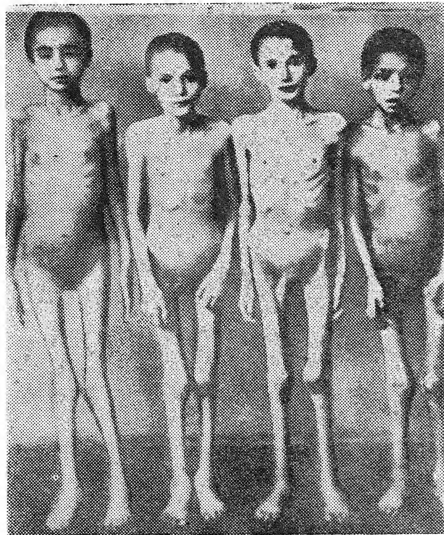
Az auschwitzi koncentrációs tábor főbejárata. Auschwitz I központi tábor vaskapujának „A munka felszabadít" felirata hazudott, mert Auschwitzban gyilkolt a munka

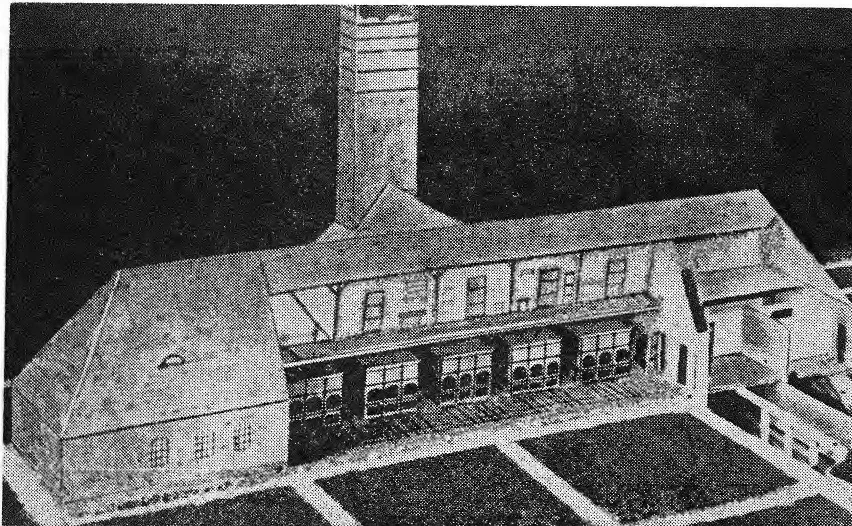
השער הראשי של המחנה

ללא משפט...

ביום השחרור...

Az I. és a II. számú krematórium modellje. Az egyik auschwitzi halálgyárnak ezt a modelljét Prágában készítették könyvünk adatai alapján, s a „Sonderkommandó" egyik életben maradt és Csehszlovákiában élő tagja bitelesítette. A modell keresztmetszete az alagsorban levő gázkamrát mutatja, balra a földszinten öt háromrészes kemencével. A padláson a „sonderkommando" lakóhelyiségei láthatók. A nácik ebben az egyetlen ártatlan külsejű épületben két év alatt körülbelül 1 000 000, vagyis annyi embert pusztítottak el, amennyi Prágában – a gyermekeket is beleszámítva él.

דגם המשרפה מס. 1 ומס. 2

מדמעות: הסאמוש והוויסלה. הסאמוש הרים על הוויסלה קול תקיף, תובע, מאשים: „איככה נתנך לבך לבלוע בגליך את ילדי הנקיים מכל עוון, שפעמים כה רבות, בקיצים כה רבים, רחצו במימי התכולים, הפושרים? וזה כמה חדשים נחים אפריהם הטהורים את שנת־נצחיהם בתחתיות אפיקך!". תביעת האשמה זו דימדמה־זימזמה במוחי במשך רגעי יסורים ארוכים ורבים ואילצוני לחדול מהכתיבה עייף ורצוץ עד לעלפון.

השנה לחש לי רצון חזק, בליווי בקשת רחמים גדולה, לאמור: עליך לאמץ את כל כוחותיך, שכן חולפים הימים והשנים, ראשך מלבין בטרם עת, כוחותיך אוזלים מיום ליום, — והמאמר המעיק בפנימיותך חייב לצאת לאור־היום לעיני כולם.

ערב יום כיפור. יום עמוס כובד־ראש־ונפש. הצצתי לאחור במרחב הזמנים בבוקרו של ערב יום־כיפור בשנת תש"ה, תוך סידור סוארי קרשים בפרוזדור ד.א.וו. טרוקנקאמר באושוויץ, ובמחזה ראיתי את שנות תרע"ו—תר"ף, את שעת לפנות־ערב של ערב יום־כיפור של כמעט כל אחת מהשנים הללו. השעון הראה שעת ארבע בקירוב. ישבנו בסעודה המפסקת. אבא ,אמא, שתי אחיותי ואני. רצינות כבירה מילאה את החדר. אף הגה לא יצא מפינו. אימת היום הגדול והנורא רבצה על פנינו. והנה נפתחת הדלת. נכנס סבא. גילו 76—75 שנה. דמותו עודנה זקופה וישרה. לובן זקנו מילא את חדרנו אורה. כל אחד קפץ ממקומו לנשק את ידו. הדמעות הראשונות שזלגו באו מעיניה של אמא. חיבקה את סבא ובקול בכי רם אמרה: זיי מיר מוהל, טאטע (מחל נא לי, אבא). סבא פרש מטפחת על הפאה הנכרית שלראש אמא והרים כפות ידיו לברכה. על זקנו נשרו נטפי־דמע זעירים, כמו מהטפטפת לעינים. אחרי אמא בירך אותי, ואחרי בירך את אחיותי. הגיע תורו של אבא לברכנו. הוא עמד נוכחי זקוף־ישר כארז. קומתו הגבוהה, עיניו הדומעות וזקנו הקצר המטופח יפה עשו עלי רושם כביר, בשמעי מפיו את הברכה כולה בקול רם. מה נהדר הנוסח של ברכה זו. כל שנה קבעתי בזכרוני מלים יפות אלו: „עיניך לנוכח יביטו, פיך ידבר חכמות, ולבך יהגו אימות, ידיך יעסקו במצוות, רגליך ירוצו לעשות רצון אביך שבשמים". ויש עוד ביטוי יפה להפליא: „יתן לך בנים ובנות, צדיקים וצדקניות". זאת ראיתי בעיני רוחי בבוקר של ערב יום־כיפור דשנת תש"ה.

בגבול שלזיה—גליציה לובש הנוף ערפל עבה בראשית סתיו. שלכת של עלים מצהיבים מבשרת את עונת הכמישה. הבטתי בעד החלון החוצה. השמש נחלצה לאיטה מתוך מעבה הערפל ובחמימות רכה הפיצה קרני אורה.

צלצול הצהרים. המכונות הושבתו בבית החרושת וכולם הלכו לקבל את האוכל הקשה לאכילה. אני מתחיל בכל זאת לאכול, והנה נגש אלי בנציון הרשקוביץ, המזכיר של ישיבת איקלוד. דמותו השבורה־הרצוצה היתה צובטת לבבות. עיניו זוהרות, פניו חיוורים. הוא התישב על אחד הקרשים ובקול נחנק קמעא פנה אלי באידיש: מעכל! דו ווייסט, מיר דארפען בענטשען אונזערע קינדער? (מיכאל, יודע אתה, שעלינו לברך את צאצאינו?) . . .

יא (כן) עניתי. אמרתי עוד משהו, אבל אינני זוכר מה. הצנענו את האוכל תחת סואר של קרשים, שנאכלנו לפנות ערב.

שעות אחרי הצהרים נתמשכו בכבדות, אבל סוף־סוף חלפו. העבודה נסתיימה ונכנסנו אל המחנה. בנציון הרשקוביץ בא אל מיטתי ושם סעדנו יחד באכילת הסעודה הדלה.

נטו צללי ערב. הירח בן תשעת הימים האיר פנימה בעד חלוננו. מבט עיני נפגש עם מבטו של הרשקוביץ. שנינו נשאנו את ידינו בבת־אחת לברכה. אני הרגשתי את ידי

על ראש בני. כן, זוכרני זאת בוודאות. עיניו הפעוטות העמיקו להציץ לתוך עיני. ואני אמרתי את הברכה, ששמעתיה שנים רבות מפי אבי.

פתאום הגיע לאזנינו בן־שאון חרישי... נעימת זמרה, נעימה חרישית. הנעימה של כל נדרי. היא באה מהקצה השני של האולם. שנינו ניגשנו שמה, ואכן, קבוצת אנשים אומרים כל נדרי וכל כולם מוצפים שטף דמעות. הצטרפנו גם אנו אליהם. יוסי אברהם, החזן ממארושוואשארהעי, שר את ה„כל נדרי" בקול מאופק, ואנחנו ליוינו באנחות כבדות. כשהגיע למלים אלו: „...ודאסרנא על נפשתנא, מיום כיפורים זה", הדגיש במיוחד: „**עד יום כיפורים הבא עלינו לטובה**".

במהרה גמרנו את התפילה הקצרה והלכנו לנוח במיטותינו. בנציון, המזכיר של ישיבת איקלוד, חיבק אותי ואמר: „מיר זאלען דערלעבען איבער א יאהר איןפריידען" (שנזכה להגיע לכך בשנה הבאה בשמחה, או: בשלוה), ואני עניתי: „אמן".

אחרי יום העמל הגדול נרדמתי במהרה. דממת קברים רבצה על כל המחנה כולו.

ויהי אחרי חצי הלילה, ושאגת הקאפו, שאגת תנים אדירה: „אללעס הערַאוּס, אללעס הערַאוּס!!" (כולם החוצה)! החרידה מנוחתנו. והפקודה מוסיפה: רק בנעלים ובבגדים תחתונים... מה זה? שאלנו חרישית איש את רעהו. סלקציה? הלא מכבר לא היה דבר כזה. לא היתה לנו ברירה, הפקודה שולחת אותנו אל המרחץ. אנשים לאלפים עמדנו, עד שהגיע תורנו „למרחץ", שנעבור ליד תלייני הס"ס יוזף מנגלה ואוסוואלד קאדוק ומרעיהם. המרצח אוסוואלד קאדוק מחזיק מקטרתו בפיו, ובאצבעו מרמז, מי לימין ומי לשמאל. אני לא נעמדתי. צעדתי במהירות, הכתונת ומכנסי התחתונים בידי. אף קבקבי העץ שלרגלי לא השמיעו רחש. קאדוק **לא ראה אותי**... עד שהגעתי חזרה אל הצריף כבר עלה השחר. היה זה שחר עגום מאד. הסתכלתי כה וכה במיטות. יותר ממחציתן היו ריקות. הן בנציון הרשקוביץ, הן יוסי אברהם לא היו במיטותיהם. גם בערב שלאחר מכן נעדרו ממקומותיהם, הם ורבים מעמיתיהם. מאז לא ראיתים עוד לעולם. הם כבר פנו בבקשתם אל מלאכי המשמר: „שערי שמים פתח..." ותפילת נעילה כבר התפללו לפני כסא הכבוד...

ה' ינקום דמם, כמו שנאמר: „הרנינו גויים עמו, כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו, וכפר אדמתו, עמו".

חנכה במחנה

ימי הגשם הסתויים ארוכים הם בחבל סילזיה. הגשם יורד חרש וללא הפוגה. רטובים עד לשד עצמותינו שבנו למחנה, שם ציפתה לנו לצד הדרגשים, המנה היומית: פרוסת לחם ומעט מרגרינה או ריבה. רק את מחציתה אכלנו, מחציתה שמרנו לנו לפת של שחרית. שכן, ארוחת הבוקר היתה נוזל דמוי תה ללא סוכר. כידוע, חלקו לנו בתור ארוחת צהריים קערית מרק דלוח, שלא היה ראוי למאכל אדם.

פעם ניגש אל מיטתי ידידי הטוב, איש סאסלקאנצה ר' יצחק שטיגליץ הי"ד ושאל אם זכור לי כי חג האורים מתקרב ובא. בעוד ארבעה ימים בלבד. ידעתי, השבתי לו וסיפרתי כי עלה בידי להסתיר שלשה תפוחי אדמה קטנים ומעט שמן. בסכנת נפשות השגתי אוצרות אלה. ר' שטיגליץ, שאיש אדוק היה וירא שמיים, שמח לבשורתי וביקש ליטול חלק בהדלקת האורות של חנכה. לא אכלנו את תפוחי האדמה. העמקתי בהם גומימית זעירה ואף קיבלתי מעט צמר גפן מידיד, שפצע את ידו במחרטת העץ. אספתי את שומרי המסורת, אשר בינינו להדליק נר של חנכה. התאספנו רבים ורבה של קרקוב העיר הדליק את מנורת השמן שלנו. בקול שנוק מבכי אמר את תפילת החג ... "שעשה נסים לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה". „אמן ואמן", ענו המתפללים

ושבו למחרת היום להדליק את נר של חנכה. אך ביום השלישי חדלנו. טראנספורט יצא באותו היום, אלפים משלנו נלקחו, מי יודע אנה.

ימי הקרה התישו את כוחותינו. לבושינו סחבות בלויות היו ורבים חלו, שרועים באפס כוחות על הדרגשים. המוות קצר בינינו. והצבא הרוסי חנה במרחק פחות מששים ק״מ מאתנו. טארנוב, בארנוב, קרקוב. חדשים חנו שם ואנו, אנו גססנו במהלך ששים ק״מ מהם.

רק ביום ה־15 לינואר החלה ההרעשה הארטילרית. אזעקה היתה. יומיים חלפו כך וביום השלישי, ה־17 לינואר 1945 החל פינוי המחנה. מדי חצי שעה יצאו הקבוצות לדרך. אנו קיבלנו הוראה לתזוזה בשעה 4 אחה״צ ובמעט הזמן, שעמד לרשותנו, תרנו אחר בני עיר וידידים. נפגשתי עם אנדרה וידא והוא תחב לידי עוד חפיסת סיגריות. עוד יותר חשובה היתה הידיעה אשר בפיו: המחנה מכותר ע״י הצבא הרוסי.

אבל הוא טעה ואנו יצאנו לדרך ובמסע מואץ של יום ולילה הגענו 17 ימים לאחר מכן למחנה דכאו. למשך יממה חנינו במחנה גרוס־ראסן בדרך. לצדי הכביש מוטלים היו מתינו. מי שכשל לכת וצנח מתעלף נורה ע״י חיילי האס.אס. פסענו בתוך שלוליות של דם קרוש, דם אחינו החפים מכל פשע.

בתחנת לוסלאו הועלינו לקרונות משא פתוחים. יומיים השתוללה סופת שלג ורבים קפאו למוות בקרונות. החזן מקישווארדה, שבינתו נסתתרה מרוב סבל וכאב, ניצח בטירוף על מקהלת בית הכנסת עד שצנח והשיב את נשמתו הזכה לבורא. הי״ד.

במחנה דכאו הובלנו אל מגרש הספורט ומשם לבית המרחץ בקבוצות בנות 50 איש. לאחר החיטוי הושמנו בהסגר למשך 21 ימים. שם, על מגרש הספורט מצא את מותו השוחט מסאס־ריגן, לאיוש לייבי הי״ד.

מחנה דכאו הידוע לשמצה לא היה כבר מחנה השמדה במלוא מובן המלה. אבל הכבשנים עמדו ולשם הובלו גופותיהם של אלה, אשר נפלו קרבן למחלת הטיפוס, אשר השתוללה אז במחנה. שלשה שבועות חלפו. שוב הועברנו אל הרכבות. לא עוד 100—120 איש היינו בקרון. 60—70 נותרנו במקומם. לאחר נסיעה בת שעות ספורות שוב יצאנו לדרך ברגלים כושלות. ארבעה או אולי חמישה ק״מ צעדנו. הגענו למחנה ואלד אשר בבוואריה, לא הרחק מן העיר מינכן. במעבה האדמה גרנו, בבונקרים.

נודע לי אז, כי נמצא בקרבנו רבה הספרדי של קולוז׳וואר, מי שעתיד היה להקים ברבות הימים את קרית צאנ״ז ליד נתניה. הלכתי לבקר אצלו. למחרת נלקחתי לעבודה ואז פגשתי שניים מחברי, אולם לא ראיתים מאז הימים של פלוגות העבודה באוקראינה. היו אלה משה דוד ובומי דוד. בימים ההם התחזיתי כנגר, אבל היות ולא הצטיינתי בהבנה מקצועית רצו להעבירני לעבודות העפר ולהחליפני בבומי דוד. למרבה מזלי הטוב, הוא מיאן לקבל את ההצעה, וכך יכולתי להוסיף ולעבוד בבית המלאכה המוגן יחסית מפני פגעי הקור. ערב ערב הלכתי לבקר אצל הרב מקולוז׳וואר, אשר כשל משאת את סבלות הימים, למרות שעלה בידו להתחמק מן היציאה לעבודה. מדי פעם באתי והבאתי לו גזר או דבר מאכל אחר. וכאן, במחנה וואלד בא עלינו חג הפורים.

בטרם שחרור

מרחק של כששה ק״מ הפריד בין המחנה לבין בית החרושת. בבקרים היה קל יותר, שכן ירדנו מן המחנה במורד ההר אל בית החרושת הבנוי בעמק. לעתות ערב העפלנו מעלה כושלים. 32 חודשים של סבל השחו את כתפינו. המזון הלך והתמעט מיום ליום. ליד בית החרושת היה בוסתן ועציו החלו ללבלב באותם הימים. פעם ראיתי רפת עם פרות חולבות. ופעם הצלחתי להתגנב אל הנזירות ששכנו בסמוך והסברתי

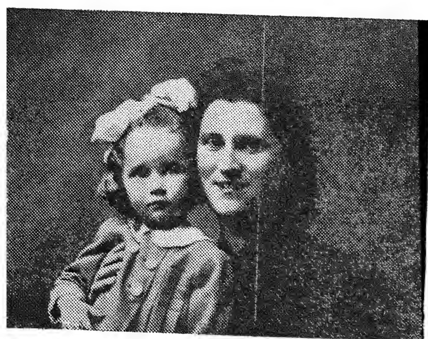
דויטש פייגה ובנה נח גדליהו

אשת מ. דויטש

קליין אילוש ובתה

מעט על עצמנו ועל סבלותינו. נזירה אחת הסבירה לי, כי אסור לי לעבור את מפתן ביתן ונאסר עליהן לתת לנו אוכל. גם הן נרדפו עד חורמה, שכן המשטר הנאצי התנכל לבני הדת הקאתולית. למרות הכל, חזרתי גם למחרת היום ובמשך ימים מספר הצלחתי לקבל מעט מזון מהן. ברעד ובחרדה הברחתי את אוצרותי לתוך המחנה ותמיד זכרתי להביא מן המזון לרב. מנה כזאת של לחם וחמש ביצים מבושלות אכלנו כולנו בחג פורים. ובלילה קראנו במגילת אסתר — מן הזכרון כמובן. למחרת, בטרם צאתנו לעבודה, שבנו וקראנו ככל שעמד לנו כוח זכרוננו.

השלג נמס והטבע אסף כוחותיו לקראת האביב. גבעולי עשב רכים הציצו מבין רגבי האדמה, אך לא עמד בי כוחי להזין עיני בפלא תחיתו של הטבע. דבר יפה אינו יכול עוד לצמוח מן האדמה המקוללת הזאת, שדינה כדין סדום ועמורה.

במחצית חודש אפריל הועברנו למחנה חדש, מחנה מילדורף, שם שיכנו אותנו בצריפים. אולם הוספנו לעבוד בבית החרושת כתמיד. יום אחד ראיתי שם שבויי מלחמה צרפתיים. היחס אליהם היה שונה בתכלית. הם קיבלו מזון ראוי למאכל באופן יחסי ולא אולצו ללבוש את מדי האסירים שלנו. עם אחד מהם, דובר גרמנית היה, החלפתי מלים מספר. הוא לא האמין למשמע אוזניו כאשר סיפרתי לו מקצתם של סבלותינו. במשך מספר ימים היה מביא לי סיגריות יום־יום, ואני המרתין בלחם לשבר את רעבוני המציק. ושוב השתנה הכל.

ביום ה־22 לאפריל נדם הפעמון של השכמת הבוקר. כרגיל היו מעירים אותנו בשעה החמישית וביום זה איש לא הופיע עד השעה שבע. חשבנו מיד על אפשרות של פינוי נוסף — וכך היה. רכבת משא הגיעה למחנה והוכנסנו לקרונות המיועדים להובלת בקר. חילקו לנו כיכר לחם וגבינה בה נראתה עוד חותמת שוויצרית. הנחנו, כי נשלחה מטעם הצלב האדום או אונר״א. חרש ישבנו על רצפת הקרון והטנו אוזן לאותות של היציאה לדרך. עמנו היה בקרון, שלא היה צפוף במיוחד, גם הרב מקולוז'וואר, יקותיאל הלברשטיין. שני קטרים הוצמדו לרכבת. מרחוק שמענו שוב ושוב את רעש הפצצותיהן של בעלות הברית.

ביום הרביעי לנסיעתנו, יום ששי בשבת, עצר את הרכבת קצין לבוש במדים של עובדי מסילת הברזל והודיע בגרמנית: „אתם חופשיים, ילדי. גרמניה נכנעה״.

האסירים נהרו מן הקרונות החוצה — לחפש מזון. משה יהודה ואני עמדנו לקפוץ גם אנו מן הקרון, כאשר הרב אחז בבגדינו: יש לומר קודם תפילת הלל. כמחצית השעה ארכה תפילתנו ובינתיים תכפו והלכו קולות הירי. אחר כך נודע לנו, כי חברינו הי״ד נפלו קרבן לתכסיס נאלה. הודעת הכניעה של גרמניה תכסיס היה שמטרתו לפתות את האסירים לנטוש את הקרונות. ואכן, הם יצאו החוצה ונורו למוות ביער הסמוך. ארבע מאות איש מצאו את מותם שם. ואנו המשכנו את דרכנו אל הבלתי ידוע. ביום ראשון לעת ערב שוב עצרנו. היתה זו תחנת רכבת וכאן המתינו לנו קרונות הפולמאן של הצלב האדום. החולים ביותר והפצועים שבינינו הועברו לשם. וביום השני בבוקר שוחררנו רשמית ע״י אחת היחידות של הצבא האמריקאי.

מעולם לא ננעצו בנו מבטים כמבטיהם המזוועזעים של חיילים אלה. אחדים מביניהם, אשר שמעו מעט הונגרית, שימשו מתורגמנים ובאמצעותם סיפרנו על שנות העינוי הנוראות.

איכסנו אותנו במקום המתאים ביותר, שהיה בהישג ידם: מחנה הנוער ההיטלרי השוכן על שפת האגם לאנדסברג, 72 ק״מ ממינכן. מרחוק השקיפו עלינו הררי טירול. כאן דאגו לכל מחסורינו וביקשו שלא נרבה באכילה בימים הראשונים. למחרת החלו הבדיקות הרפואיות ולמשך שבועיים ימים הוכרזנו לחולים מאושפזים וקיבלנו מעט מזון

וויטמינים רבים. העוצר בין השעה שש בערב לבין שש בבוקר, אשר עליו הוכרז בכפר הסמוך, חל גם עלינו.

שבועות חלפו. קיבלנו תעודות ואישורים, סיפקו לנו בגדים אזרחיים, מתנת הצלב האדום. אי־מי ענד עניבה. ישבנו יחד, מכל ערי טרנסילבניה והמתנו.

לא הרחק מן המחנה שכנה העיר ווילהיים, עיירה שנותרה על תלה, אף שניזוקה מסילת הברזל החוצה אותה. עברנו לכאן, לאחר שהועמדה לרשותנו דירתה לשעבר של קצינת אס.אס., מצפים לראות מה יילד יום. היו שבחרו באמריקה. אחרים ביקשו לעלות ארצה ועד מהרה נודע, כי הבריטים אינם מתירים את כניסתם של שרידי המחנות לתחום א״י המנדטורית. אירבינג סמיט, מי שהיה מפקד האזור מאת הכוחות האמריקאניים הזדעזע לשמע הידיעה הזאת. הוא היה ציוני וביקש מולדת לחמשת האלפים, אשר תחת פיקודו, מולדת לשארית הפליטה. אנו, יוצאי טרנסילבניה, ביקשנו לשוב לערי מושבנו מלפני השואה, למען נוכל לחפש אחרי קרובינו. והלא ידענו, כי מזרחה של אירופה שוחררה עוד שנה קודם לכן ע״י הצבא האדום ובסיוע צבאה של רומניה.

בינתיים מצאנו תעסוקה. הצלחנו לקבל מכונת שכפול קטנה והוצאנו שבועון בשפה ההונגרית, תחת קולו של „אוי קלט״ אשר נדם. העורכים היו ארנה שלמון, ד״ר גיולה ויינשטיין, ד״ר שומא זכרוביטש וד״ר מרטון טיהני. לא עסקנו בפוליטיקה. על עשרת עמודיו הקטנים של השבועון פירסמנו מאמרים חברתיים וקיימנו את המדור הפופולארי ביותר באותם הימים: חיפוש קרובים. אם איני טועה, כחמש מאות עותקים הודפסו מכל גיליון והעתון חולק חינם. אחר כך החלה להתארגן קבוצת כדורגל „הגבור״ ביזמתו של שופט הכדורגל צינצר. מאוחר יותר „אורגן״ גם פסנתר קטן וגברת מבודפשט וד״ר קולוש, וי. פרקש החלו להנעים ממנגינותיהם. זה האחרון איש קולוז׳וואר היה, רופא עיניים לפי מקצועו. זוכר אני היטב רשימה אחת מאותם הימים: „לא כך תיארנו את שחרורנו״ מאת מרדכי טיהני.

שלשה חדשים חלפו מאז השחרור, אך שלטונות הכיבוש טרם החליטו מה יעלה בגורל הניצולים.

האדמו״ר מקולוז׳וואר בגרמיש־פרטנקירכן

בדומה למחנה וואלד, אבדותינו קשים היו גם במחנה מילדורף. האדמו״ר מקולוז׳וואר ביקש מעם השלטונות להקציב לו שטח להבאת מתינו לקבר ישראל. מבוקשו ניתן לו ומקום הוקצה בגרמיש פרטן קירכן לקבורתם מחדש של החללים. אורגנה אז חברה קדישא ותוך שבועות הובאו כל מתינו לקבר ישראל למנוחת עולמים.

תשמישי קדושה, ספרי תפילה ושני ספרי תורה הובאו אלינו מאיטליה. נודע, כי הרב מתכונן לקבל את פניו של הגנרל אייזנהאור, שעמד להגיע למחנה, בספרי תורה אלה. וכך היה. הרב וחסיד מסאמושאויוואר נטלו בזרועותיהם את ספרי התורה והגנרל רכן לנשקם בהגיעו. אייזנהאור שוחח ארוכות עם הרב הספרדי מקולוז׳וואר, האדמו״ר הלברשטיין והציע לו כרטיס טיסה לארה״ב. האדמו״ר יצא לאמריקה בסתיו 1945.

הימים זחלו בעצלתיים. במחנה, שהפך מהודר בינתיים, החלו האנשים משוחחים על השיבה „הביתה״. היו, שיצאו ברגל לדרכם: לינז, פראג, בראטיסלאבה, בודפשט, אלה היו התחנות בדרכם. אחרים המתינו להזדמנות לצאת לארץ ישראל. הם התפללו להקמת מדינה ליהודים.

בחזרה

שבנו חזרה. לא הלכנו הביתה. הבית איננו עוד. מולדת המשכלת את בניה איננה מולדת. ארץ הרוצחת את טפה, אינה מולדת.

התכונה החלה בראשית ספטמבר. הוקמה ועדה, אשר מתפקידיה היה ציוד כל השבים בתעודות מודפסות בשלש שפות, שתצלום הוצמד אליהן. הגשרים של מסילות הברזל תוקנו ברובם וביום ה־12 לחודש ספטמבר הגיעה רכבת לתחנה. קטר מסוג צ.פ.ר., שלשה קרונות והדלק. אנו הקמנו ועד לצרכי הנסיעה, שעל חבריו נמנו גיזא שבשטין (קולוז׳וואר), ד״ר מרדכי טיהני (מרוש־ואשארהיי) והד״ר פרידמן, הרופא מספשי־סנטגיורגי. עוד מהדהדים באוזני דבריו של מלווה הרכבת הרומני: רבותי, הוא אמר, חברת הרכבות הרומנית הטילה עלי להביא הביתה את עדת היהודים למודת הסבל שעוד נותרה בחיים. באנו עם קטר וחומרי הסקה משלנו ואין אנו זקוקים — מלבד מים — לעזרתו של איש. ובסיימו את דבריו חילק בינינו סיגריות מסוג „נאציונל״.

הרכבת הזדחלה. מפעם לפעם עצרנו למשך יממה שלמה וביום ה־20 בחודש ספטמבר הגענו לבסוף לנאגיווארד, לתחנת אוראדיאה. מכאן שמענו לראשונה כי מספר גשרי רכבת אינם בשימוש עדיין. אירגנו קבוצה ונסענו לקולוז׳וואר במשאית צבאית רוסית. יום ששי היה והיום נטה לערוב. בקושי נותר זמן בידי כדי להניח את חפצי בחווילת פיטר־פאל. הלכתי אל בית הכנסת. בדרכי הבחנתי בהרס, שהותירו בעקבותיהם הגרמנים וההונגרים בנסיגתם. תנועת הרכבות היתה קלושה והמסלול העובר בעמק הסאמוש טרם הופעל. אולם נודע לי, כי ביום ראשון תצא מכונית לכוון דש. נסעתי בה, הימים היו ימים שלפני ראש השנה ואני נסעתי במכונית לכוון סאמושאויוואר, לא עד העיר ממש, אלא עד הגשר, לצד מעינות המרפא. עברתי את הנהר בספינת מעבורת וצעדתי רגלי אל לבה של העיר.

האורות קלושים היו. אך בהגיעי עד לבנין בית החרושת לכוהל, כבר עלה עמוד השחר. הנחתי את צרורותי ליד שער אחד הבתים ברחוב וויז, כדי להנפש מעט. בהפתח השער, יצאו שני אנשים, גבר בעל זקן ובחור. העיפו בי מבט ופנו להמשיך בדרכם. בשפת אידיש פניתי אליהם, לשמותיהם שאלתי. הגבר שוחט העיר היה, הנער בנו של הרב ליכטנשטיין. הזדהיתי אף אני, בנו של קלמן דוייטש. השוחט, אשר מטוויש בא, לא הכיר את שם אבי, אך בן הרב הביט בי ארוכות. רגעים חלפו בדומיה, אחר סיפרו כי יהודים ספורים, ארבעים או חמישים נפש, שבו לעיר לאחר השריפה הגדולה. הם זירזוני ללכת, כי אצה להם דרכם אל המקווה ומשם לבית הכנסת. והלא יש לצרף לסליחות את תפילת זכור ברית. הלכתי עמם. בכברת הדרך הארוכה, אשר בין המקווה לבית הכנסת הבטתי סביב, ובהגיענו לבית התפילה כבר הפציעה החמה והציצה מבין ערפלי השחר. קשתה עלי דרכי. כל בית, כל שער וכל חלון וכל אבני הדרך זכרונות של בכיה עוררו בלבי. חשתי כיצד מחזק את רגלי יושב המרומים, נוסף בי כוח להמשיך בדרכי.

בוקר בהיר היה, כאשר הגענו לבית הכנסת. מנין איש היו שם, או אולי חמישה־עשר לכל היותר. ורק שלושה מבין אלה היו תושבי העיר גם לפני השואה. בפנים הבית

עוד נראו עקבות ההרס. השתחוויתי ביראת קודש ואמרתי את תפילת „אבוא ביתך ואשתחווה להיכל קד׳ — ומבטי נפל על ספסל מספר י.־27. ריק היה. הזקן, אשר ישב בו שלושים שנה, שנהג לומר פרקי תהלים לפני הסליחות ומחה דמעותיו, הזקן לא היה עוד כאן. פתחתי חרש את המגירה הקטנה. מצאתי בה את הכיפה ששוליה רקומות זהב. הכרתיה. של אבי היתה הכיפה מעוכה ומלוכלכת, זו היתה כיפתו המיוחדת לימים הנוראים. תמיד ביקש כי יחבשוה לראשו בטרם יובא לקבר ישראל. רכנתי על הכיפה הקטנה ומרה בכיתי. זכרתיו בסבלותיו, שאין לשאתם עוד, בפירפוריו הנואשים, בקוראו שמע ישראל. שמעתיו מונה שם ילדיו, חיים, מיכאל, יהודית, גיטל. שמעתיו מוכיח את הבורא: הברכתני ה׳ בשנים ארוכות כדי שאפח נפשי בסבלות שכאלה בגיל 91 שנים ? ואז שמעתי את אשרי יושבי ביתך וביראת קודש ובהכנעה אמרנו התפילה.

שעתיים ארכה תפילתנו ואז יצאתי לבית הקברות. אל אמי ז״ל הלכתי, נרות הנחתי על קברה. שעות ישבתי על הקבר, התפללתי ושוחחתי עמה. אחר יצאתי לבקר את בית אבי, אך הבית הרוס היה. מקלט מצאתי אצל בני משפחתה של אשתי ז״ל. סיירתי בעיר ההרוסה. ביקרתי בביתו של הזוג פאטקי, שביתם מקלט היה לשבים כפליטים.

עצוב היה החג. תרתי בנפשי אחרי המלים היפות, הקדושות, חיפשתי את הפנים היקרים, המוכרים. עדה בת ארבעים נפש נותרה מן הקהילה שמנתה 1500. רובם של היהודים במקום הגיעו מן השטח הרומני. מעזרת הנשים שמעתי את קול בכיתן של מרת פאטאקי ומרגיט מיהלי. היא התגוררה במוט שוימי השואה עברו עליה במקום מגורים כפוי בעיר טורדא. ראיתי גם ארבעה ילדים, אף הם הגיעו מן השטח הרומני.

בוקר בוקר יצאתי אל קברה של אמא. שם מצאתי את מנוחת נפשי. קרני השמש הסתווית ליטפוני, עלים נדפים מצהיבים כיסו את הקברים. בוקר בוקר ישבתי ע״י קברה של אמי ושוחחתי עמה בקול תפילה ובאלם שאלות. התזכרי עת התחלתי ללמוד חומש ? גמרא ? התזכרי כיצד שמרת על סידור תפילותיך כעל אוצר יקר ? וכיצד שמרת מכל משמר על צאנה וראנה של הבנות ? כל זה איננו עוד. משפחת הרב איננה. עשירית נותרה אולי לפליטה מכל יהדות העיר. כך שחתי לה ונפרדתי מעל קברה בתפילת אל מלא רחמים.

יום הכיפורים הגיע. רבים יותר נקבצו בבית התפילה. את ילדי חיפשתי לברכו ליום החג, כפי שראינו בעיני נפשנו באושוויץ, בן־ציון הרשקוביטש ואני. עברתי סביב בבית הכנסת. היכן אתם, יהודה דוד, אברהם שיינטאל, שלמון, בעל בית החרושת לשמנים, מנחם זילברשטיין, אליהו וידא, שמחה טלקי, שמחה קליין, משה קליין, אברהם חיים הרשקוביץ׳. היכן ? ! ר׳ מרדכי השוחט, ר׳ שלמה השוחט. היכן ? חיפשתי את הרב, ביקשתי את דרשתו, אשר יצא לפני כל נדרי. לא היה מי שיאמר דרשה. מה מוזרים, מה מרים הם ניגוני החג היקרים, התפילות הקדושות.

חלף יום הכיפורים, חג הסכות הגיע וחלף והימים נקפו.

הקמין ומנהלו

קמין — פירושו בית, מחסה, ברומנית. מייסדו ומנהלו הראשון רפאל מרדכי פרידמן היה ומי יתן שיזכהו המקום בחיים ארוכים. הבנין היה משל ד״ר קיבש, עורך דין מקומי, ששהה באותה עת בשוויצריה. כך הועמד הבית לרשות הקמין. בבית, אשר הבהיק בברק נקיונו הגישו יום־יום מאכלים חמים לפליטים השבים. לאלה, שעוד לא מצאו את בתים. לאלה, שלא מצאו עוד את יקיריהם. התרומה הגדולה הראשונה

ניתנה מטעם הג׳וינט והיא סיפקה את הצרכים למשך חדשים מספר. מניין נלקח ממון לאחר מכן — לאלקים פתרונים.

אף אני סעדתי שם מדי פעם, וביחוד מענגת היתה אווירתו של יום השבת. מנהל המוסד זימר שירים של קבלת שבת. קבלת שבת המלכה. על הקיר נתלה שלט: ,,הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד״.

מיום ליום פחתו והלכו הסועדים. היו, שנטשו את העיר, ואת המולדת שבגדה. על ארץ ישראל חלמו, בה ביקשו למצוא צורי ומזור לפצעי השואה הנוראה. על קיבוץ חשבו, על הקרן הקיימת, על עובד אדמה יהודי. כאבן שואבת משכה המולדת האחת, האמיתית. אחדים זכו כבר אז, להגיע אל חוף המולדת ומצאו את יקיריהם, שאבדו, אותם לא פיללו עוד לראות בין החיים.

אחרים ניסו שוב להכות שרשים שם. עבדו, פתחו חנויות, חיי המסחר שגשגו, האינפלציה עמדה בשער. הקמין עוד המשיך בפעולתו. נותרו עוד יתומות שיש להשיאן. כמעט מדי יום ראשון הוקמה שם חופה, לעתים אף שתיים. מערים סמוכות באו זוגות לעתיד. רק הכסף אזל ועוד עשרים או יותר יתומות היו, שחובה היתה לדאוג לגורלן.

אז חיבר אחד משבויי המחנות מחזה אשר ,,בעזרת השם״ היתה כותרתו. בסיועה המבורך של מרת רוזיקה גולדמן הוצג המחזה בהצלחה גדולה והכנסות הערב קודש היו למטרות הקמין. כך יכל המוסד להמשיך ולפעול מספר חודשים נוספים.

הפעילות הציונית לא נשתכחה מן הלב. מישו דייטל, שהיה אחראי לפעולות למען הקק״ל אירגן מבצעי התרמה והתמיד בפעילותו הציונית הברוכה עד ליום עליתו ארצה ישראל.

והחיים נמשיכו, אך זכר השואה לא עומעם. התאבלנו על הורים ועל נשים, על בנינו, אחינו, על קרובים ועל רחוקים. ואז הוחל במבצע איסוף סבוני הרי״ף. סבון זה היה שריד מיקירינו, ואנו ביקשנו לטמנם באדמה בקבורה כדין. ריבונו של עולם, נאנחתי, לו ידענו מהו הסבון, בו רוחצים אנו את זוהמת המחנות! עד אחרית הימים יזכור העולם, שומה שיזכור, שהיה עם תרבותי באירופה, אשר הכין סבון מבני אדם.

הפצנו כרוזים וקראנו לכל לאסוף את סבוני הרי״ף ולהביאם אלינו. לא נחפזנו בעריכת הקבורה. מדי יום עוד הגיעו פליטים. רק בראשית 1946 הנחנו בארון וקברנו בכבוד הראוי את הסבון, שנאסף. הארון שכוסה שחורים, הוצג בבית הכנסת, מול ארון הקודש הפתוח. בית הכנסת היה מלא מתפללים. יהודים ושאינם יהודים באו לחלוק כבוד אחרון בטכס קבורה זה, שכמותו לא היה מעולם. הספדים ותפילות נאמרו. לעולמים שמורים עמי דבריו של המורה לחשבון ועורך כתבי־עת, יוז׳ף טלאמן. הוא אמר כך: ,,הקהילה ההונגרית הטילה עלי שאשתתף בטכס מזעזע זה ואביע תנחומים בשמה. מה אוכל לומר? מוטב היה לא לדבר, מוטב היה לנדוד לארץ השממה מרוב כאב ומעומס בושת הפנים. בוש אני, כי נולדתי בן לעם ההונגרי״.

תהלים אמרנו והחזן יהושע וואסנר פתח ב,,אל מלא רחמים״. מספר חודשים מאוחר יותר הקמנו יד לקדושינו, לוח זכרון שלמען הכנתו לא חסך עמל ומאמצים בן קהילתנו, יצחק מארקוביץ׳ נ״י.

לוח הזכרון.

את הסבון טמנו ליד אהלו של הרב מקולומאי. בפרוטוקול הקהילה נקבע, כי אין לקבור אדם בתחום עשרים מטרים מרובעים מן המקום הקדוש הזה. ומדי שנה יצאנו לקבר אבות למקום הזה.

בשנתיים הראשונות לאחר השחרור נקבע יום ה־3 בחודש מאי כיום אבל בעיר.

והסבון "ריפ"...

סבוני "ריפ" נטמנו בבית הקברות של סאמושאוויוואר

בדגלים שחורים ובדגלי הלאום הרומני יצאנו בתהלוכת זכרון אל בית החרושת ללבנים וקיימנו שם אזכרה. אולם, רק בשנתיים הראשונות ניתנה ההזדמנות לכך. אחר כך הורו לנו מטעם המפלגה הקומוניסטית לקיים את פגישות האבל אך ורק בין כתלי בית הכנסת.

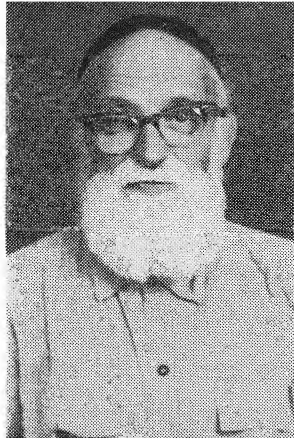
בזמן ההוא לערך התחלנו באיסוף שמותיהם של חללינו הקדושים. להנציח את שמם הקדוש ביקשנו, להנציחם לזכרון עולמים.

הפעולה החלה לאט ותוך יגיעה רבה. לשמחתנו הרבה היו מקרים הרבה, בהם נתגלו בין החיים אנשי קהילתנו שחשבנום למתים. במשך שנה אחת אספנו 422 שמות. ערכנו רשימה וקבענו שני לוחות גדולים עם השמות בכניסה לבית הכנסת. מעליהם דלק נר תמיד. ארבע פעמים בשנה קראנו שמות אלה בתפילת מזכיר נשמות לקול בכייתה של העדה הדלה.

בשובינו למולדת הבאנו עמנו את הרשימה הזאת. השמות הקדושים מופיעים כאן, בספר הזכרון של קהילתנו, ושמותיהם נקראים גם ברבים, מעל הר ציון ובשנים האחרונות גם ליד הכותל המערבי.

בטרם ארשום כאן את שמותיהם של קדושי סאמושאויוואר, תפילה אפיל לפני יושב המרומים. הזכאית יד חוטאת זו לרשום את שמותיהם הזכים? זכאים המה, נשמתם הדום לרגליו והם אומרים תפילה לפני הבורא למען כל נידחי ישראל באשר הם שם ולמען יקבצו מארבע כנפות שמיים וישכנו לבטח בארצם. תחינתי אפיל לפני הקדוש ברוך הוא. מחל לי על עוונותי, ריבונו של עולם ואמץ את ידי ברושמי את שמות קדושינו לזכרון עולמים מדור לדור.

כך קיבלנו פניהם של ניצולי המחנות

ר׳ רפאל מרדכי פרידמן נ״י

ברצוני לספר על מלאכת קודש שעסקנו בה, מלאכה חשובה וטהורה שנעשתה באמונה שלמה ולשם שמים.

בתום המלחמה ומוראותיה, שאת הסבל, היסורים, הפרוד והשכול שגרמה, אין להעלות על הכתב, החלו נידחי ישראל, — אותם מעטים ששרדו לפליטה ממחנות ההשמדה, וניצלו מכבשני הנאצים — החלו מתקבצים וחוזרים למקומות מגוריהם ומחפשים אחרי משפחותיהם, אשר מי יודע אם נשאר מהם שריד ופליט. ידעתי כי לא יאחר היום בו ישובו גם אותם אומללים בני עירנו, שנלקחו מביתם וממשפחתם, ואבוי להם כי גלמודים נשארו בעולם ואין להם מיטה להניח את ראשם ובית לסעוד ליבם, שכן לא השאיר אחריו הצורר מאומה.

ראשוני החוזרים היו בעיקר גברים מפלוגות העבודה. הם מצאו בית פתוח לרווחה אצל משפחת פאטאקי, המשפחה היחידה שלא נלקחה מעירנו.

יש לציין כי משפחה זו, אשר קיבלה אותנו בסבר פנים יפות וכולנו הרגשנו אצלה כמו בבית, לא זכתה לקבל את פני שתי בנותיה, חתניה ונכדיה, אשר כולם ניספו בכבשני אושוויץ הי״ד.

כאמור, התגוררנו אצל משפחה זו בעיקר החברים, שהקפידו לאכול כשר. התפללנו ועל שולחנם סעדנו ערב ובוקר וצהרים. בינינו היה הרב הגאון כש״ת רבי משה פרישערמאן, חתנו של הרבי מקאלאמיה והיחידי מבין רבני העיר שחזר ממחנות ההשמדה (כעת מתגורר בארה״ב ומוכר בשם ,,סאמושאויוארר רבי״). זכור לי היטב איך ישבנו בצוותא עם הרבי אחרי כל תפילת מעריב, ושתינו יי״ש, כדי לשכוח (כך ציווה הרבי).

כך חיכינו כל יום לחוזרים וידעתי כי לא נוכל לשבת לנצח אצל משפחת פאטאקי. בינתיים גדלה החבורה ודירתם לא יכלה לקלוט את כולם. זאת ועוד, החלו לחזור הבנות

ממחנות הריכוז ומישהו חיים לדאוג להן. ידיעה זו לא נתנה לי מנוח ולא הפסקתי מלחשוב כיצד אוכל אני הקטן לעזור לאותם מסכנים, בכדי להקל עליהם, ולו במעט, את הקשיים ולהפיג את היאוש שיאחזם, כשיווכחו לדעת כי ערירים נותרו בעולם.

לאחר מחשבה מרובה נולד בי הרעיון כי טוב יהיה אם נוכל להקים גוף ציבורי, שידאג למקומות לינה, מזון ולבוש לחוזרים מהמחנות, כך שבשובם לעירם, שבורים ורצוצים ימצא עבורם מיטה חמה, צלחת מרק ובגד ללבוש.

מאחר שגמלה ההחלטה בקרבי, נפגשתי עם חברי הקומיטאט וסיפרתי להם את אשר עם לבי לעשות. חברי הקומיטאט קיבלו זאת ברצון והיו״ר מר קירש עודדני מאוד ועזר לי בעצתו הטובה. בתמיכתו הפעילה החלו העניינים לזוז.

היה לי ברור כי אזדקק לכספים רבים וצפויה לי עבודה קשה, על מנת להגשים מטרה חשובה זו, ואמנם, חברי הקומיטאט, שתמכו ברעיון, הקציבו לי סכום חודשי קבוע, שהיה הבסיס לפעולותי. מלבד זאת, היתה חנות קטנה לזכוכית, שאני ניהלתי אותה עד לבואם של היורשים החוקיים ממחנות הריכוז, בעזרת השם היו העסקים פורחים בחנות. מרבית ההכנסות של החנות, הקדשתי להקמת המוסד, שהחלטנו להקימו. גם אנשים אחרים תרמו להגשמת המטרה ולמרות הקשיים המרובים היה לי הבסיס כדי להתחיל לפעול.

מצאנו בית מתאים, שיפצנו אותו והתאמנוהו כך, שיוכל לקלוט את הבאים. שכרנו טבחית אחראית, קנינו רהיטים יפים וטובים על מנת ליצור אווירה יפה ומכובדת לבית שתשרה כבוד על כולם. מר קירש, שעזרתו לא תסולא בפז, דאג לכך שנוכל לקבל מביה״ח הסמוך את כל צרכי המטבח. כך הצלחנו תוך זמן לא רב להכין מקום יפה ומכובד.

החוזרים הגיעו לאט לאט. קבלתי אותם בזרועות פתוחות והובלתי את כולם — צעירים וצעירות — כל אחד להדרו. הם קבלו בגדים הדשים ומזון משביע, ודאגנו לכך, שימצאו קורטוב של מנוחה ונחת לאחר כל הסבל שעבר עליהם. כשמצבנו הכספי השתפר קנינו עוד רהיטים. לבנות הזמנו שמלות חדשות ויפות, והטבחית הכינה מאכלים משובחים ובשפע לכל שוכני הבית ולאורחים שבאו.

אודים

שבת של חסידות בסאמושאויוואר

שבת נחמו 1935 תרצ״ה

כתוב בתורה: ,,כבד את אביך ואת אמך״. ובכן, באתי לבקרם. ,,שלוש פעמים בשנה״, נהגתי לקיים את המצווה הזאת. בחרתי לי שתי שבתות, בהן קוראים בתורה את ,,עשרת הדברות״. ובכן, ,,שבת נחמו״ תהיה מתאימה למטרה זו.

יום שישי, שמונה בבוקר. השמש שלחה את קרניה החמות על עיר ,,ההגמון הארמני״. בתחנת הרכבת ראיתי מספר רב לא רגיל של חסידים זרים. בעיר, הנמצאת על יד התחנה, היתה תנועה רבה, בכל זאת, הבחנתי תיכף בדמותו הגבוהה של אבי בן השמונים ושתים, שידע כי אני עומד להגיע. נשקתי לידיו, כפי מנהג אותם הימים ושאלתיו על פשר התנועה הגדולה הבלתי־רגילה הזאת, שהתנהלה בעיר. — מי הם החסידים הרבים האלה ?... הלא בסאמושאויוואר אין כל כך הרבה חסידים ?!... תשובת אבי הייתה: — הרבי מסאטמאר, ר׳ יואל, מתארח כאן לשבת. כך הבנתי הכל. הלכנו הביתה לראות את אמי, אבל אחרי שעה־שעתים, יצאתי שוב העירה, לראות איך נוהרים החסידים הפנטיים לעירנו. האנשים הצטופפו ברחובות וסיפרו, שהגיעו כבר לעיר יותר מאלף חסידים זרים. גם הרבי הגיע כבר, אבל הוא ישן, סיפרו עליו האנשים.

בינתיים נפגשתי בעיר עם חברים ציונים, שחששו, שמא הרבי יעשה תעמולה אנטי־ציונית... אנחנו צריכים להיות מוכנים לזה ולקחת בחשבון אפשרות זו. — הוא לא בא, — אמרתי — לחלק אשרות כניסה לארץ ישראל, ולא לרוקן קופסאות ק.ק.ל., אלא להיפך, בא לעכב במידה האפשרית, את העליה לארץ. חסידי העיר לא היו בעד ביקור הרבי בעיר, אבל כפי שנודע לי, הוא בעצמו פעל בעד הזמנתו לכאן, כדי לעשות שערוריה בעיר, שבה פרחו, בלי שום עכובים, — אם לא במובן הכמותי, אבל וודאי במובן האיכותי, — החיים הציוניים. אצלנו הייתה קיימת הבנה מלאה, בין כל הזרמים של התנועה הציונית לענפיה: בין הבונים, צעירי מזרחי ומאוחר יותר אגודת ישראל, כי סאמושאויוואר, כפי שציינתי לעיל, הייתה יפה מאד, במובן האיכות. איכות מכל הבחינות. (על זה עוד נדבר בספר זה במקום אחר).

,,המקווה״ היה מלא מפה אל פה וגם מי הנהר ,,סאמוש״ השחירו מרוב החסידים, שהלכו לטבול בהם לכבוד השבת. בשלוש אחרי הצהרים, אי אפשר היה כבר לקבל אפילו לחמניה אחת, בכל העיר. ערכו שולחנות לסעודת ליל השבת בסככה גדולה. היו כ־500—400 איש, כי רבים התארחו בבתים פרטיים. עוד לפני שקיעת השמש, מיהרו לבית הכנסת, כדי לתפוש מקומות. הרבי עם חסידיו נכנסו לבית הכנסת בלווית רעש גדול. אחר כך התחילו להתפלל. אני זוכר, כי החזן למעריב, כלומר, לקבלת השבת היה השוחט ר׳ שיע. מקולו הערב נהנו כל מתפללי בית הכנסת הנהדר. את תפילת ,,לכה דודי״, שרו במקהלה.

הייתה כמעט חצות, כאשר החסידים שמעו את ה,,קידוש״ מפי הרבי, ואחריו סעדו את הסעודה הראשונה, שהייתה מלווה זמירות. כל זה נמשך עד עלות השחר. ביום המחרת, בשבת, התחילו להתפלל תפילת שחרית בשעה 11 ובערך בשעה שתים אחרי

הצהרים, לפני קריאה בתורה, הגיע זמן הדרשה המיוחלת... עברו מאז 35 שנה, ביניהן 34 חודשים איומים באוקראינה, אושוויץ, גרוס רוזן, דאכאו, וואלד לאגר, מילדורף. אחרי זה עוד מנה בשנים 60—59, — אבל את הדרשה ההיא... לא אשכח לעולם. הרבי, ברוב כבוד, חכה לשקט והתחיל בפרשת השבוע: „ואתחנן אל ה'. אומר המדרש: ספר תורה שכתבו מין, יישרף. פלשטינה, שניבנית על ידי גויים מוכרחה להישרף". אני הייתי בין חברי, אבל 90% ממבקרי בית הכנסת היו זרים.

בי היה רותח המשפט הזה. אף פעם לא שמעתי עוד, שמישהו יגדף את אותה ארץ, שה' הבטיח על ידי אבותינו, לתת אותה לנו. נשכתי בשפתי ולחשתי באידיש: „היא כולה עשויה בטון, והבטון כידוע לא נשרף ויהיה מי שיהיה המגדף אותה!" כל זה אמרתי בלחש, שאפילו חברי שמעוהו בקושי. הסיד אחד, כנראה, שמע בכל זאת את דברי, כי פנה עורף והעניק לי שתי סטירות לחי, כל כך חזקות, שקיבלתי מהן סחרחורת. מאפי זב דם, אבל נשארנו שלווים. התחלנו לשים עין על הסוטר. חליפות השגחנו עליו.

בערב, אחרי ה„הבדלה", לא נשארנו חייבים לסוטר. חושבני, שאף פעם בחייו לא העז יותר להצית בית מבטון או אחר, בארצנו הקדושה.

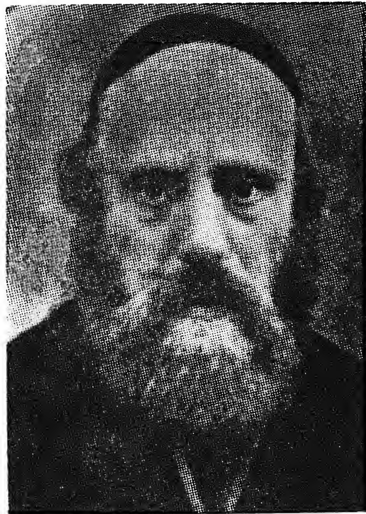

מרדכי צבי שמעון ורעיתו בילא, אשר עלו בעוד מועד ארצה

חרוצים היו שניהם, אנשי עמל, אשר הקפידו על מטבח כשר למהדרין. הכרתים היטב, שכן ר' מרדכי צבי ואני שכנים היינו לספסל בבית הכנסת של סאמושאויוואר. לא אחת גילה כי כל מבוקשו לעלות ארצה ישראל, ואכן, עלתה המשפחה לאחר קשיים רבים מספור בשנת 1936. הבורא הצילם מכבשני אירופה והם חיים באושר בק"ק בני ברק. מן הידועות הוא בארץ, כי נדבנים גדולים הם. ביום ה־18 בנובמבר 1962 תרמו 1000 לירות לבית הכנסת של דש.

יברכם ריבונו של עולם בחיים ארוכים.

עיירתי סאמושאויוואר

הרב הלל כהן הי"ד

מאת: **יצחק יוסף כהן**

לידידי היקר ר' מיכאל בר־און (דויטש) המארגן ורוח החיה של שרידי הקהילה.

„ירושלים הרים סביב לה וה' סביב לעמו" — פסוק זה רגיל היה על לשוני מאז ימי ילדותי בקשר לעיר מולדתי. בעודני נער כבן שש, או שבע, לא מש פסוק זה ממחשבתי כל אימת שהת־בוננתי בנוף העיר ובסביבתה, שרשרת הרים ירוקי צבע וכחולי גוון, ולעתים בתוספת צבע אדמדם, מקיפה אותה מארבע רוחותיה. לימים, כשרגלי עמדו בירושלים, לא הוסר זכרונה של עיירת מולדתי מלבי. וכשם שבסאמושאויוואר זכרתי את ירושלים מתוך המיית נפש וגעגועי לב, כך הריני מתפלל שהבוהר בירושלים ידריכני בדרכי התורה והמי־דות הטובות שעל ברכיהן גדלוני הורי ומורי בעיירת גלותי. אמור מעתה, ירו־שלים וסאמושאויוואר (כמובן כסמל הע־יירות והערים שבגולה) הן שני צדדים משלימים של מטבע אחת, והיא ההויה היהודית על כל ערכיה, שראשיתם בארץ אבות והמשכם, ליטושם ועיצובם בגולה.

הארמנים שבחרו לפני כשלוש מאות שנה את העמק הפורה במרכזה של מדי־נת טרנסילבניה, שנהר הסאמוש חוצה או־תו מצפון לדרום, לבנות עיר ליד המבצר שהיה קיים כבר כמאה וחמישים שנה — נחונו בוודאי בחוש מעשי ואסתטי כאחד. ואכן, בנו ה„עמלקים" — כך כונו משום מה הארמנים בפי יהודי הסביבה — עיר קטנה, אך ציורית ואלגנטית, שחן המקום על יושביו. רחובות העיר רחבים וישרים. הבתים שהארמנים הקימו, בצורה מאסי־בית ובדמות ארמונות והיכלות נבנו, חד־

משפחת גולדברג

רים מרווחים ומקומרים, שסגנון המזרח ואופי המערב נשקו בהם. כל המקורות המזכירים את העיר — ספרי גיאוגרפיה, אנציקלופדיה וספרי הדרכה לתיירים — מבליטים את אופיה המיוחד והמקורי של העיר, שהיה יוצא דופן בסביבה כולה.

הישוב היהודי בסאמושאויוואר צעיר הוא לימים. פחות ממאה שנה התגוררו יהודים בעיר. שכן רק לאחר מהפכת 1848 הורשו היהודים להתישב בה. קודם לכן ישבו היהודים בכפרי הסביבה, שמהם ביקרו בעיר בימי השוק הסואנים. כעבור פחות ממאה שנה, שוב לא גרים בעיר אלא שרידי השרידים, אשר לא הספיקו לעזבה בעוד מועד, לפני שחצה המסך המבדיל בינם לבין משאת נפשם, ארץ ישראל, שאליה עלו רובם המכריע של ניצולי המחנות. אולם במשך דורות מעטים אלו הלכו והתפתחו חיי הקהילה בצעדים מאוששים — תחילה מהססים, ובהדרגה בקצב גובר והולך — עד שבנו בית כנסת מפואר, תלמוד תורה ובית ספר עממי לידו, מקוה טהרה משוכלל, ששימש גם בית מרחץ עירוני ועוד מוסדות קהילתיים לשם ולתפארת כאחת הקהילות הגדולות שבמדינה.

כאשר מנתה הקהילה כמה עשרות בעלי בתים בלבד, בשנות ה־70 למאה הי״ט, נתנה דעתה למנהיג רוחני, אשר יורם הדרך ילכו בה. השוחט הראשון שגם הורה הוראות איסור והיתר, ר׳ חיים יוסף הכהן, נזכר לשבח בספרו של רב הגליל הגאון ר׳ מנחם מענדל פאנעט זצ״ל מדעש, שו״ת „שערי צדק״, בקשר לעדות עגונה. בתחילת שנות השמונים, בשנת תר״ם (1880) לערך, נקרא לסאמושאויוואר הגאון ר׳ יצחק יוסף הכהן לשמש כשוחט ומורה הוראה. רב הגליל, שהושיב רבנים בכל עיר ועזרה במחוזו, עמד עד מהרה על מעלותיו וכשרונותיו של ר׳ יצחק יוסף הכהן כלמדן גדול, ירא ה׳ מרבים, טוב ומטיב, הטיל עליו את משרת הרבנות בעיר, שקבלה מתוך מורת רוח, מחמת ענותנותו וצניעותו היתירה. הוא היה תלמיד מובהק לבעל „כתב סופר״, אך גם התנהג בחסידות. ביקר הרבה אצל בעל „דברי חיים״ מצאנז ולאחר מכן אצל בנו ה„דברי יחזקאל״ משינאווא. אולם שטריימל לא חבש אלא באחרית ימיו.

הקהילה בראשיתה קהילה של „אשכנזים״ היתה, מכל מקום לפי לבושם של בעלי הבתים וצורתם החיצונית. הם היו אמונים על דרך פרסבורג ורבני הונגריה דומים, שגינוני החסידות לא מצאו מסילות בלבם. ואמנם, רובם של חברי הקהילה התנהגו לפי מנהגי אשכנז עד השואה. בשני בתי הכנסת מתוך ארבעה בתי תפילה, בבית הכנסת הגדול ובבית המדרש שליד תלמוד התורה, רווח היה מנהג אשכנז עד אחרית הקהילה. אולם ברבות הימים התרבו גם החסידים, אם כתוצאה מקליטת יהודים מחוץ לעיר ואם לפי שחלק מן הדור הצעיר, שגידולו והדרכתו בישיבות חסידיות ומתוך השפעת חברים מבתים חסידיים, נתפס לחסידות הדינאמית והכובשת לבבות. דומה שהחסיד הראשון בעיירתנו, ומכל מקום הראשון שחבש שטריימל היה ר׳ פייביל שיוביץ׳, חסיד ויז׳ניץ נלהב וסוער, שעזב את צ׳רנוביץ שבבוקובינה ופתח מחסן של עצים וחמרי בניה בסאמושאויוואר. מספרים שכבר בשבת הראשונה לשבתו בעיר התנגש עם ה„אשכנזים״ המכופתרים וה־ ׳קרים׳. מחוסר ברירה התפלל בבית הכנסת הגדול — בית תפילה אחר טרם קם בעיר — התלהב בתפילתו ובלי משים מחא כף אל כף כדרך חסידי ויז׳ניץ שתפילתם בסערה. נגש אליו הגבאי והזהירו שלא יעשה „סקנדלים״ במקום קדוש...

עידוד רב קיבלו החסידים המעטים בסאמושאויוואר בשנות מלחמת העולם הראשונה, עם התישבותו של הרה״צ ר׳ ברוך רובין זצ״ל, נצר לבית רופשיץ ור׳ מאיר מאפטא, בעירנו. הוא היה חתנו של ר׳ מענדלי זצ״ל מזידיטשוב, גם תפילתו בנוסח זידיטשוב נערכה. מובן שמיד עם בואו נפתח בית תפילה בדירתו, שבו התרכזו החסידים ואף „אש־

כנזים" שהתפילה החסידית מצאה חן בעיניהם החלו לנהור לביתו. ר' ברוך רובין, שהיה מקודם רבה של העיירה בריזדאוויץ שבגליציה (בעירנו קראו לו משום מה „קאלאמייער רבי") היה אבי־הם של בנים וחתנים גדולים, בנו בכורו בעל השם המקורי ר' יעקב ישראל ישו־רון רובין זצ"ל כהן כאדמו"ר בעיר סאס־רעגן, וסביבו התקבץ חוג ניכר של חסי־דים. הוא פעל רבות ביחוד בהזנת חיי־לים יהודיים, שבפניהם היה ביתו פתוח לרווחה במלוא מובן המלה. בן אחר, ר' מאיר יוסף רובין הי"ד ישב על כס האדמו"רות האחרון בקרסטור שבהונגריה, חתנו האחד היה ר' חיים הלברשטאם הי"ד, בנו של ר' שלום אליעזר הלברש־טאם צעיר בניו של ה„דברי חיים", חתנו האחר היה ר' צבי כהנא אב"ד בספינקא, אביהם של ר' יוסף מאיר כהנא שליט"א האדמו"ר מספינקא בבני ברק, שני חתניו הצעירים נשארו בסאמושאויוואר, ולא־חר פטירת ר' ברוך בחנוכה תרצ"ו, פתח כל אחד מהם בית תפילה בדירתו, ה"ה ר' משה עזרא טיוב הי"ד, בנו של הגה"ק ר' פנחס חיים מראזלא מגדולי מקובלי דורו ויבל"א ר' משה פרישרמן שליט"א בן הרב מטומשוב, רבם של חסידי טומ־שוב בארצות הברית.

סימן טוב לעיירה לא גדולה, שכמובן לא חסרו בה עניים ואביונים, שבתחומיה התפרנסו רבנים ואדמו"רים ותלמידי חכ־מים אחדים שתורתם היתה אומנותם, כגון הרב ר' אברהם ליכטנשטיין הי"ד, בנו של הרב מקראסנא, שאף על פי שלא מילא תפקיד רשמי בקהילה, אולם היה בעל הוראה ותלמיד חכם גדול, שהתפלל בבית המדרש שבבנין התלמוד תורה, שם דרש לעתים מזומנות ולימד שיעורים. ובּ־הזדמנות זאת איני יכול שלא להזכיר דמות מקורית: השמש של התלמוד תורה, ר' חיים ווייס הי"ד, שהיה מענוי עולם, אך תלמיד חכם גדול וזכרן נפלא. בכל ימות השנה כמעט שלא שמעו את קולו. היה יושב וגורס באורייתא תדירא בינו לבין עצמו ולא החזיק טיבותא לנפ־שיה וכמעט שלא היה לו שיח ושיג עם איש. רק בפורים היה יוצא מגדרו ואגב כך נתגלה תוקפו וחילו לאורייתא, כאשר היה מכהן כ„רב דפורים" ודרש בצורה פורימית ומבדחת „תורה של פורים" והיה חורז מבבלי לירושלמי, הלכה ואגדה, רא־שונים ואחרונים והיה דורש כמין חומר את האירועים וההתרחשויות של השנה בחיי הקהילה. מיד לאחר מעריב של מו־צאי פורים היה פורש לבדידותו ופיו נסגר עד פורים הבא.

אי אפשר שלא להעלות זכרם של ה„שלישיה" המפוארת של תלמידי חכמים ויראי השם, חסידים ואנשי מעשה, שהיתה תפארת העיר. שלשתם בני גיל אחד שנס־עו לאותו צדיק — הרה"ק ר' ישראל מויז'ניץ זצ"ל — שהיו קשורים איש לנ־פש רעהו והיו עוסקים בתורה בצוותא. גם כאשר היו טרודים בפרנסתם, איש בחנותו ובבית מסחרו לא הסיחו דעתם מן התורה. ולא עוד אלא כשהבריק במוחו של אחד מהם ישוב נכון לרמב"ם מוקשה או תי־רוץ מתקבל על הדעת לקושיה כלשהי לא נמנעו מלהשתמש בטלפון ודרכו היו מח־ליפים רשמים ומעבירים את המשא ומתן של הלכה ממחסן העצים אל חנות היין, או להיפך. כי התורה היתה חייהם ובה הגו רוב שעות היום ואילו עיסוקי הפרנסה לא היו אלא טפל והכרח. ליוצאי עירנו והסביבה הקרובה והלא כל כך קרובה אי־ני צריך לפרש שהכוונה לאבי מורי ר' הלל הכהן הי"ד בנו של הגאון ר' יצחק יוסף הכהן, לעמיתו ר' אברהם לורינץ ז"ל ולאיש בריתם ר' משה שיוביץ' הי"ד (שמכל משפחתו לא נשתייר שריד ופ־ליט). ובדומה להם היו עשרות רבות תל־מידי חכמים ופשוטי עם, מהם בעלי תרי־סין בתלמוד ובפוסקים, מהם בעלי מקרא ומשניות, מהם בעלי אגדה ו„עין יעקב" והלכה פסוקה. ואנשי פרקמטיא ובעלי מלאכה שלא עבר עליהם יום מבלי לגמור את חוק לימודיהם ומבלי לקבוע עתים לתורה, אם בבתי הכנסת ובתי המדרש

ואם בביתם ואף בחנותם, בין גברי לגברי.

הנה כי כן, מכמה עשרות בעלי בתים בעת שקיבל על עצמו ר׳ יצחק יוסף הכהן זצ״ל את עול הרבנות, גדלה הקהילה, התפתחה, התרחבה ועשתה פרי הילולים. וכאשר ליוו אותו קהל עדתו לבית עולמו, כעבור למעלה מארבעים שנה, ספדו לו ואבלו על הסתלקותו למעלה מאלף נפש. ממלאי מקומו וממשיכי דרכו בהנהגת הק־הילה הקדושה, חתנו הגאון ר׳ אברהם שלמה אליאש זצ״ל (עליו כתבתי ב׳שע־רים״ מכ״ו טבת תשכ״ו) ולאחר מכן בנו הרב ר׳ יעקב שמואל אליאש הי״ד — כבר מצאו קהילה נאה ומסודרת, על חב־רותיה ומוסדותיה לתורה ולמעשי צדקה וחסד. אך כל החיל הרב הזה על ברכו של אותו זקן נולד ומכוחו של הסבא בא ונהיה. אין זאת אלא שהגאון מדעש ראה ברוח קדשו וברוב בינתו שהוא מפ־קיד את העיר סאמושאויוואר בידים נא־מנות.

ר׳ יצחק יוסף הכהן זצ״ל נסתלק לגנזי מרומים ביום א׳ דחג הסוכות תרפ״א זקן ושבע ימים. למעלה מבן תשעים היה בפ־טירתו ולמעלה מארבעים שנה כהן כרבה של סאמושאויוואר. שמו נזכר לשבח ולתהילה ברשימות הרבנים דמדינת הונ־גריה בספר ״שם הגדולים מארץ הגר״, „זכרון צדיקים״ ו„מליצי אש״. תגן זכותו על בני משפחתו המעטים ששרדו לאחר השואה וימליץ טוב על שרידי קהילתו, שיתברכו במיטב הברכות והישועות ברו־חניות ובגשמיות איש איש כברכתו. ויה״ר שנזכה ללכת בדרכיו עד ביגו״צ בב״א.

ליום השנה המ״ו לפטירת רבה הראשון ר׳ יצחק יוסף הכהן זצ״ל ולרגל קביעת לוח הזכרון במרתף השואה

אשת רוזנברג חי״ד (סנטגוטהרדט)

האסון הנורא, אשר התרגש על ראשן של שתי משפחות

ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם;
בראשית, מ"ז/ל'

צוואתו של יעקב אבינו צו הוא לעמנו מדור לדור. מסורת היא לנו, כי ימצא האדם את מנוחת עולמיו, איש לצד רעיתו ובהאסף יהודי אל אבותיו, בקשה אחת לו אל בניו: שיקברוהו לצדם של הוריו. מאז חורבן המקדש חיו אמנם אחינו היהודים בגולה, אך בבוא זקנתם עלו רבים לארץ ישראל למען ימצאו מנוחת עולמים באדמתה הקדושה. לא הכל יכלו לעשות כן ורבים מאוד ביקשו לשלוח למענם חופן מן העפר הקדוש וילמו בעדו במיטב כספם. העפר פוזר בתחתיתו של בור הקבר ועליו הונח הארון הגס — סגולה היתה זו לכפרת עוונותיו של המת. מנהג זה שריר במקומות רבים עד עצם היום. לפני שלש שנים ראיתי תייר מבלגיה אוסף בשקית עפר מצד הכותל ונוטלו עמו למקום ישובו. הוא אמר אז, כי זוהי מסורת אבות עתיקה.

בשנת 1870 התישב בעיר סאמושאויוואר נחמן זילברשטיין, אשר משחיז סכינים היה ובכך מצא מחיתו. שלשה בנים היו לו ובת. השני בבניו, הוא מנחם, נשא לאשה את שרה פרקש, בתו של משה פרקש האופה (אשר קורותיו מוזכרים בספרנו זה במקום אחר). מנחם זילברשטיין למד סנדלרות, וכבעל מלאכה הגון, מצא את פרנסתו בכבוד. השם אף בירך בתשעה ילדים את האיש, אשר שירת במלחמת העולם הראשונה בצבאו של הקיסר פרנץ־יוזף וזכה לשוב בריא למשפחתו.

הבנים גדלו. אחד הבנים יצא לעולם הגדול, לפריז, שם פתח בית מלאכה לחייטות־עילית. הוא מצא את מותו בנהר הסיין, מידיהם של המרצחים הנאציים. השם ינקום דמו. שתי הבנות, תבדלנה לחיים ארוכים, עלו ארצה בשנת 1928 וחיות כיום באושר עם בעליהן הפנסיונרים, האחת ברמת־גן ואילו ברעננה — האחרת.

בשנת 1870 התישב בעיר סאמושאויוואר נחמן זילברשטיין, אשר משחיז סכינים הוא יצא מכבר לגימלאות ומתגורר כיום בראשון לציון). השנים חלפו. שבעים מלאו למנחם זילברשטיין ורעיתו שרה והייהם התנהלו על מי מנוחות וללא דאגה.

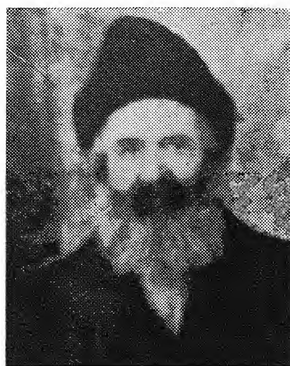
יום אחד החליטו הזקנים לשוב לעיר מולדתם סאמושאויוואר, כדי שיוכלו למצוא את מנוחתם לצד הוריהם בבוא השעה. הם שבו לעיר בשנת 1938 והביאו עמם את בת זקוניהם, טריז. אבי המשפחה הוסיף עוד לעבוד מעט ואף ילדיהם הטובים והנאמנים שלחו כסף ומתנות, מפריז, מן העיר פטרוז'אן ומארץ ישראל.

ואולם אושרם לא האריך ימים. שנתיים בלבד לאחר שובם פלשו לעיר ההונגרים ובני המשפחה נלקחו יחד עם אחיהם היהודיים. לא זכו להאסף אל אבותיהם בקברם. הם מצאו את מותם, מות קדושים, במחנה המוות אושוויץ בימי האביב של שנת 1944.

האסון האחר פקד את משפחת גלב.

שמואל גלב וזוגתו שרה הגיעו לעיר כפליטים מגליציה בשנים הראשונות של מלחמת העולם הראשונה. באותה עת נמלטו לעיר מאיזור קולומיאה גם המשפחות פריליך וטאשר, אשר סוחרי עורות היו. כעבור שנים לא רבות גדל מסחרם וישיגשג

ר' נחמן זלברשטיין

מנחם זלברשטיין

צבי דייטל

מלכה דייטל

משפחת מוזש — סאנטעז'ודע

ושתי המשפחות, אשר גם קשר דם איחדן, עברו לקולוז׳וואר. גם שם המשיכו במלאכתם ואף החלו לעסוק בסחר פרוות. שמואל גלב לעומת זאת, החליט לשבת קבע בעיר סאמושאויוואר. שרה רעיתו פעילה היתה מאוד במוסדות הקהילה ואף כי התיגעה לתועלתם של כל הנזקקים, התמסרה במיוחד, בדבקות אהבה של ממש, לתנועה הציונית ולאירגון הנשים.

שני מוסדות רבי מעט אלה פעלו רבות במיוחד בעונות החורף. עיקר המאמצים הוקדש לפעילות תרבותית. שרה גלב ידעה תמיד להבטיח את הצלחתן של מסיבות וחגיגות אלה, ואף שיתפה בעבודה את בנותיה הקטנות, קודם בקריאת שירים, מאוחר יותר, בהשמעת קטעי פסנתר. כאשר גדלו, הצטרפו הבנות לחטיבה הצעירה של התנועה הציונית, אולם אמן לא הסתפקה רק במסגרת הפעולה הזאת. היא אף הרבתה בפעולות צדקה, סעדה עניים ודאגה לגורל חולים וילדים יתומים. בימות הקיץ תרמה רבות להצלחת מפעלי הקייטנה בטיהוצה אשר קויימו מתקציבי הג׳וינט האמריקאית.

עוד בימים הראשונים של האביב החלה שרה גלב ברישום ילדי העניים, כדי להעביר את שמותיהם של הנזקקים לקייטנה למטה הפעולה. וכך יצאו מדי קיץ עשרים עד שלושים ילדים ליערות האורן של טיהוצה, אשר שכן בין בסטרצה לדורנה־ואטרה. הילדים בילו בנעימים שלושים יום באוויר הרים צלול, וזכו לטיפול וטיפוח למופת. השנים חלפו והביאו תמורות־שבשגרה ואילו שרה גלב הגבירה את מאמציה עוד ועוד, כדי להוסיף ולהרבות מעשים למען הקהילה ובמיוחד למען הצעירים שלה.

שמואל גלב המשיך אף הוא במלאכתו ואף פיתח קשרים נאותים עם עמיתיו הארמנים והרומנים, אשר עסקו אף הם בסחר עורות.

חיי משפחה נפלאים אלה נפסקו בבת אחת בהכנס היחידות ההונגריות לטרנסילבניה הצפונית. שמואל גלב, אשר נולד על אדמת רוסיה הוכרז קומוניסט מסוכן ביותר ובני המשפחה נלקחו לגבול הרוסי, כאילו מרצחים היו. בנקודת הגבול נצטוו לצאת לעבר המדינה הקומוניסטית, אולם בבואם לשם לא קיבלום השלטונות הסובייטיים. לעולם לא נדע על מה ולמה נדחו על ידם. אך ידוע לנו, כי בשובם לגבול נורו למוות בני המשפחה האומללה הזאת ע״י שומרי הגבול ההונגריים.

רבים מבני העיר הלא יהודיים ביקשו את קרבתה של משפחת גלב. אולם איש מבין הידידים הללו לא הרים את קולו למען הצלתה של משפחה זו, אשר קיפחה את חייה בנסיבות נוראות. הי״ד.

שלושה "אחים"

„הנה מה טוב ומה נעים, שבת אחים גם יחד". אלה הם דברי דוד המלך בספר תהילים, פרק קל"ג, פסוק א'. מלים נשגבות אלה, הן מפורסמות בכל העולם ולהן אופי דמוקראטי מובהק. אנחנו יכולים להשתמש בהן בקשר לחייהם של שלושה חברים, שבילו יחדיו כל זמנם החופשי. שמותיהם: משה שאיוביץ הי"ד, אברהם לורינץ ז"ל, והרב הלל הכוהן הי"ד. רק אחד מתוכם, אברהם לורינץ ז"ל, נקבר כבן אדם בבית הקברות של העיר אורדנה. השניים האחרונים נשלחו לאושוויץ ומשם לא שבו עוד. המשפחה הגדולה של השאיוביצים, נשארה יתומה. רק אחד מבניה נשאר בחיים. (אין אנו יודעים היכן הוא חי). לא נשאר שריד ופליט מהם. שני ילדיו של הרב הלל הי"ד נשארו בחיים: בת באמריקה ובן בירושלים. ממשפחתו של מר אברהם לורינץ, נשארו בחיים, שני בניו. אחד חי בירושלים, ואחד בלונדון.

שלושת החברים האלה, התעסקו במסחר, דהיינו: **הרב הלל כוהן הי"ד,** חוץ מההוראה שעסק בה, היה גם סוכן מסחרי. וזה נתן לו ולמשפחתו פרנסה טובה ויכול היה לתת לילדיו חינוך מתאים בדרכי התורה והיראה. בשנת 1921, אחרי פטירת אביו, הרב יצחק יוסף הכוהן זצ"ל, נתבקש למלא תפקיד רב ראשי בעיר, במקום אביו, אבל הוא ויתר על המשרה לזכות גיסו, הרב אברהם שלמה אליאס זצ"ל. עליו עוד נספר גם במקום אחר.

אברהם לורינץ ז"ל, היה איש אדוק, עדין וחרד על דבר ה', הוא היה מנהל המחלקה למשקאות כשרים של החנות למשקאות בסיטונאות של דודו, מר יעקב פניבשי. היה צעיר ורווק. הוא חי על פי תוכנית מבוססת. בבוקר השכם, בקיץ ובחורף, אחרי שטבל במקווה, הלך לבית הכנסת. לפעמים מצא כבר את שני חבריו, (שנקראו לעיל אחים), שם. לפעמים נפגשו השלושה בבית המרחץ ואחד חכה לחברו, כדי, שיוכלו ללכת יחד אל בית ה'. בהגיעם אל בית הכנסת, התישבו מיד ללמוד דף גמרא ונשמע היה הניגון הנעים המוכר של לימוד הגמרא. אלו, שראו אותם בהדר רב, בלמדם בעדינות תורה, אמרו עליהם: „שלושת המלאכים". במוצאי שבתות, הלכו לחורשה, „לנשום אוויר צח", אבל הם לא התישבו במרכז החורשה, אלא בפינה צדדית ושוחחו על דברי תורה וחכמה. אם במקרה עבר דרך שם ילד מן החדר, קראו לו ושאלוהו לשמו, גילו, על מקום לימודיו ועל מה, שלמד השבוע. אחרי כן נתנו לו במתנה סוכריות, ובקשוהו, שילמד עוד יותר טוב בשבוע הבא בחדר.

בחורשה המפורסמת של סאמושאויוואר, שהארמנים קראו לה „אַלה", היתה באר עם מים חיים, שסיפקה לכל תושבי המקום, מים טובים מאד לשתיה, כי בימים ההם, עוד לא היתה מערכת מים בבתים. הבאר לא שבתה אף רגע, מן הבוקר ועד הערב. נשים וגברים, ילדים ושפחות שאבו מים משם ונשאו אותם בכלים מכלים שונים. היו אלה מים קרים ובתוכם מינרלים של ברזל. מי, שעבר על יד שלושת החברים, שאל אותם, האם אינם רוצים לשתות מים? ... הם שתו, כדי לברך ולרוות את צמאונם. כולם קראו למים: „מי שתיה מן החורשה".

כמובן, שבימי ספירת העומר והשבועות, שבין המצרים, (מי"ז בתמוז ועד ט' באב), לא הלכו לטייל בחורשה. בימים אלה ישבו באולם הכניסה של בית הכנסת, ושם

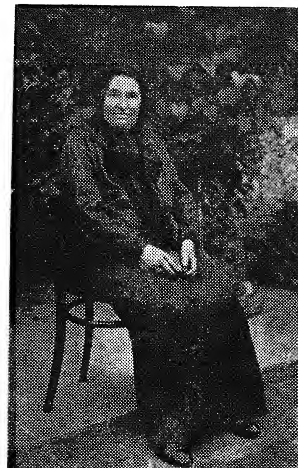
משפחת ר' הירש נתן הי"ד

נמש עזריאל ואשתו

אשת גרין (ז'וק) הי"ד

אשת ד"ר פרנקל

משפחת בלום—(פיזש) הי״ד

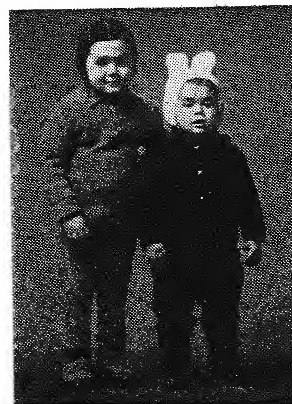

ילדי חנניא ליפא דייטל הי״ד

למדו תורה ברצינות רב הובהתלהבות. באי בית הכנסת ידעו כבר, כי יום יומיים לפני תשעה באב, למדו בקול רם ממסכת גיטין, את הקטע הבא: „אמר רבי יוחנן, מה דכתיב אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול לרעה..." וכאן התעכבו ותרגמוהו לאידיש. למה צריך האדם לחיות בפחד?... 1) כי אנו נמצאים בגלות, 2) כי יודעים אנו מן הניסיון, כי ההלשנה, הקנאה, לשון הרע והרכילות, גרמו לאבדון. למשל, בגלל קמצא ובר קמצא נחרבה ירושלים.

מה יפה הסבירו את זה לשואלים ואם נשאר עוד ספק בענין, אז חכו עד שבא הרב הראשי לבית הכנסת ודרשו ממנו הסבר נוסף. עברו מאז שנים רבות, אבל בכל שנה, בימים הראשונים, של חודש אב, עוד מצלצלים באוזני, דברי התוכחה של ר' יוחנן ממסכת גיטין. בכל שנה גמרו ללמוד מן הגמרא על חורבן הבית, בתקווה, שבעתיד נזכה לראות במו עינינו את בנין בית המקדש. אברהם לורינץ ז"ל, נפטר עוד לפני השואה ונקבר בבית הקברות של העיירה אורדנה, על יד בסטרצה. תנצב"ה.

החבר השלישי הוא משה שאיוביץ, בנו של פייבל שאיוביץ. הוא לא נולד בסאמושאויוואר. הם באו מבוקובינה, כלומר מגליציה לסאמושאויוואר. היתה זאת משפחה מפוארת, דתית. המשפחה הראשונה, שהגברים בה, לבשו „שטריימל" בשבתות ובחגים. בהתחלה, הלבוש הזה, היה מעניין מאד ובולט. „שטריימל", „קפוטה", מחיאת כפיים בשעת התפילה, היו דברים בלתי רגילים, על אף העובדה, שהיהודים בסאמושאויוואר, היו אדוקים מאד. אף אחד מתוך 500—400 הנפשות בעיר, לא חיללו את השבת. אני מעז להגיד, ש-95% מתוך המאמינים, לא נשאו בכיסם בשבת אפילו את הממחטה שלהם. ובכן, היתה זאת עיר דתית, אבל „שטריימל", עוד לא ראו. בילדותי שמעתי בפעם הראשונה, איך חוגגים אצלם את השבת. באחד מימי ששי עברה שמועה בעיר, כי בליל שבת, יבוא לבית הכנסת, בלבוש מוזר, חסיד, שבא לא מכבר לעיר. בעקבות השמועה, נתמלא בית הכנסת מפה לפה. כולם התפללו בשקט, אבל בהתלהבות. פתאום הופיעו פייבל שאיוביץ ז"ל ובניו. הזקן לבש קפוטה ושטריימל, והבנים, היות שהיו עוד רווקים, לבשו רק קפוטות. ברגע מסוים, מרוב התלהבות מחו כפיים בשעת התפילה, דבר, שעוד לא נשמע ולא נראה בבית הכנסת בסאמושאויוואר. גבאי בית הכנסת נרגז, אבל בחיוך על שפתיו התקרב אליהם ואמר: רבותי! אם אין לכם מגבעת של שבת, אלא רק הדבר הזה... מילא, אין בכך כלום... ה' יעזור לכם ויהיה לכם הכל טוב. אבל אל נא תעשו כאן שערוריה עם הידים. זה בי תכנסת ואסור כאן למחאות כפיים ולעשות רעש. אתם מפריעים למתפללים. עוד שנים רבות ספרו על המעשה הזה, בתור אגדה.

חושבני, כי לא אגזים, אם אגיד, כי העסוק בין שלושתם, היה משה שאיוביץ. היתה לו חנות של חומרי בנין. יום-יום הגיעו אליו קרונות קרשים, קורות, לבנים, מלט וחומרי בנין אחרים. אכרי הכפרים קנו יום-יום חומרי בנין. היתה לפעמים הפסקה באספקת החומרים ואת הזמן ההוא לא בילו בחיבוק ידיים ובבטלה. במחסן היה משרד, שם ניהלו משא ומתן מסחרי ובצעו מכירות. היתה שם גם גמרא, ובשעת הפנאי, האב והבנים, ומאוחר יותר גם הנכדים, דפדפו ולמדו בה. רק, כשנכנס לקוח או צלצל הטלפון, הפסיקו ללמוד. אחרי כן המשיכו.

כמובן, שבמשרדו של מר אברהם לורינץ, בתוך החנות למשקאות בסיטונאות, היה המצב דומה. אם הופיעה איזוה בעיה קשה בתלמוד, הרימו שפופרת והתווכחו דרך הטלפון. לשוא נכנס במקרה כזה לקוח, הוא נתבקש לחכות. בדיוק כפי שעושים אנו היום: מרימים את הידים למעלה ואומרים: רגע!...

ובכן, קשרי החיים בין החברים התנהלו באופן אישי או דרך הטלפון. אף פעם

לא קבעו שלושת האחים מלכתחילה, לא אישית ולא דרך הטלפון, לאן ילכו הערב. הם דברו רק על תוכניות לימודים, או על עסקים מסחריים.

קרה, ששלושת האחים, היו זקוקים לגמילת חסד לכמה ימים. זו לא בושה. כל העיר ידעה על החיים היפים שניהלו שלושתם, עוד מנעוריהם. ראשון התחתן הרב הלל כוהן הי״ד. הוא נשא לאשה את בתו של הרב העירוני, הרב אברהם שלמה, וחיו חיים מאושרים. ה׳ ברך אותם בילדים משכילים. ינקום ה׳ את דמם הנשפך. וילדיהם, — יבדלו לחיים — שיהיו בראאים ושיאריכו ימים אכי״ר.

השני מתוך שלושת האחים, היה משה שאיוביץ, שהתחתן גם כן. הוא היה מאד מאושר, כאשר בשבת הראשונה אחרי החתונה, לבש את ה„שטריימל״ שלו. מעז אני להצהיר, כי אפילו אוצר גדול, זהב או אבן יקרה, לא היו משמחים אותו כל כך, מאשר שבת זו. זוכרני איזו סעודה עצומה היתה שם. במשך שבעת ימי המשתה, ביקרו אורחים מאורחים שונים אצל משפחת שאיוביץ והשתתפו בחגיגת „שבע הברכות״. בינתיים התרחבה הפירמה של שאיוביץ, בענפי מסחר שונים אחרים. בנו בית חרושת לחרסינה, ועוד בית חרושת לארגזים. בהתחלה עבדו בכוח הידים, אחרי כן עברו לכוח חשמלי. אבל המשפחה העשירה, לא שינתה במאומה את אורח החיים שלה מבחינה דתית. ככל שעשו עסקים טובים וגדולים, באותה מידה גדלה הצדקה, שנתנו. שאיוביץ הזקן, אהב מאד לתת מתן בסתר ולא אהב, כאשר ספרו בשבחו, או שידעו עליו, שהוא נתן לאביונים.

ה׳ ברך את משה שאיוביץ בילדים רבים. הבנים והבנות שלו היפים, שמחו מאד, כאשר אורח ביקר אצלם. הייתי פעם עד ראיה לעובדה, כאשר האשה לאה, אחותו של מר משה שאיוביץ נתנה במתנה שמלה חדשה לגמרי לאשה עניה. החיים התנהלו כסדרם, הילדים, גדלו, למדו. בינתיים נפטר ר׳ פייבל, אביו של ר׳ משה שאיוביץ. זוכרני בדיוק. כל העיר התאבלה. כולם היו עצובים. אבל גדול היה, למרות העובדה, שהוא נפטר בשיבה טובה. הוא נקבר בבית הקברות של העיר סאמושאויוואר. השאיר שני בנים, את משה ואת נחום ושתי בנות, את קונה ואת לאה. בנו משה, וחתנו דב וויס, ניהלו בהמשך את חנות הקרשים, ונחום בנו פתח לו בית הרושת לארגזים ומחסן לקרשים בקולוז׳וואר ברחוב קאיאנטו.

שלושת „האחים״, לא ניתקו את יחסי החברות ביניהם.

אחרון התחתן אברהם לורינץ. גם אשתו, היתה ממשפחה חרדית מאד. התעסקותו ומקצועו היו עדינים. הוא היה מנהל עסק דודו יעקב פנבשי, חנות גדולה למשקאות, הוא היה גם אחראי שם לכשרות. בימים ההם, בעל עסק כזה, היה מדקדק מאד, שהסחורה שלו תהיה מתאימה מכל הבחינות, מבחינה איכותית, מבחינת התחרות והחשובה מכל, מבחינת הכשרות. החלק הזה היה לחלוטין תחת השגחתו של אברהם לורינץ ואף אחד מבני המשפחה או מבין שאר העובדים, לא התערב בענין.

ר׳ אברהם לורינץ ז״ל הלך בכל שנה בסתיו לבציר למקומות שונים; לרגלי הרי אראד, לקיקילו, לסאסלקנצה, לתקה, וכו׳... ושם עבד במו ידיו או בעזרת אנשים שומרי שבת, שסיפקה לו הרבנות המקומית. היה מפרך מאד לעבוד במשך עונה כזו, אבל הוא רצה להיות בטוח בעבודתו, כי האחריות למכירת משקאות כשרים, היתה גדולה מאד. עד שהיין הגיע למרתף בלי בעיות — היו צריכים לעבוד קשה. כמובן, שלמרות העבודה הרבה, לא היו יכולים להזניח את הלימודים, הלא כתוב: „והגית בו יומם ולילה״. פעם שאלתי את מר לורינץ ז״ל, איך הוא ממלא את תפקידו זה?... הוא ענה לי בחיוך משכיל: ״דע לך ילד, כי בבוקר אני אומר „שמע ישראל״ בכל לבבי ובמשך היום, בכל דקה פנויה שלי אני נזכר בזה, וכך מלאתי כמעט את חובת היום. גם בערב

אני גומר את תפילתי בזה, ובכן, גמרתי יום עבודה בתקווה, שעשיתי הכל, גם כלפי בוראי. בבית, — המשיך — אלמד מחדש לפי תוכנית רגילה.

עברו השנים. אחרי החורף בא האביב, ואחרי הקיץ, שוב הסתיו והחורף. שלושת „האחים" המשיכו בחברותם ביחסים טובים, אבל בכל זאת, לא כפי שזו היתה בנעוריהם. דאגות משפחתיות וחינוך הילדים, העסיקו אותם מאד. בינתיים אחד מבין שלושת „האחים", ר' אברהם לורינץ, העתיק את מקום מגוריו לעיר קיש־אילבה. בגלל המשבר הכלכלי, היה מוכרח משה שאיוביץ, לצמצם את היקף עסקיו. כך זה היה בכל העיר ובכל הארץ. בינתיים יום אחר יום הופיעו חוקים חדשים. כבר שמעו מגרמניה על הגזרות נגד היהודים, של שנות 1933. החוקים האלה, — אם אפילו לא במהירות גדולה — בכל זאת הגיעו לאט גם לשאר ארצות אירופה. על אף כל המאורעות, הלל כוהן הי"ד, משה שאיוביץ הי"ד ואברהם לורינץ ז"ל, — זה האחרון, אף־על־פי, שלא התגורר בסאמושאויוואר, — קיימו מגעים ביניהם. פעמים רבות בא אברהם לורינץ לבקר אצל שני חבריו ובשעות המוקדמות בבוקר ישבו ולמדו תלמוד עם פרשנות בקול רם ולא איכפת היה להם, מה מתרחש מסביבם.

כולם עשו את עבודתם בכנות וביושר ובבטחון באלוהים, שהכל יסתדר ויהיה שוב טוב.

חצר האדמו"ר מקולומאיר, שרתה כבית גם לשלושת החברים. בשבת בצהרים, בשעת הסעודה, הם שרו זמירות, על יד שולחן האדמו"ר, יחד עם שאר החסידים. בינתיים הגיעו לעיר, משפחות של חסידים אדוקים מאד, אבל אף פעם לא היו ויכוחים רציניים בין האורטודוקסים, לבין החסידים. (ספרדים). היתה שם קהילה אחת, ובה שתי מפלגות: האורטודוקסים והחסידים (ספרדים). אבל החסידים האלה לא התנגדו לקק"ל. שלושת החברים עצמם תמכו בתנועה של „צעירי המזרחי", שנוסדה בשנת 1922. מה עוד, שעברה שמועה בעיר, שאחד מבני שאיוביץ בעצמו, עזר לארגן את התנועה הציונית החרדית בעיר. מבחינה אחרת, שאיוביץ ושני החברים שלו היו מחסידי וויז'ניץ.

פעמים רבות ראו אותם, כשהם נוסעים לחצר האדמו"ר מוויז'ניץ זצ"ל לעיר נאג'וואראד.

שוב עברו כמה שנים. ביום אחד הגיעה פתאום שמועה רעה: לבו של אברהם לורינץ הפסיק לפעום. השמועה היתה איומה. כאילו תקעו סכין לתוך לבותיהם של שני החברים החיים. במשך חודשים רבים, התהלכו ברחובות, כחולמים בהקיץ, משה שאיוביץ הי"ד, מילמל את המלים הבאות: „אברהם איננו!"

היות, שר' משה היה בנו של הסנדק שלי ואני למדתי הרבה ממנו, שאלתיו ביום אחד: מה הבכי הרב הזה?... הלא ירמיהו הנביא אסר זאת עלינו בחומרה רבה, באמרו בספרו, פרק כ"ב, פסוק י': „אל תבכו למת ואל תנודו לו!"... למה אתה בוכה?... זה משמע, שאתה לא מרוצה מפסק־דינו של ה'?!... ר' משה שאיוביץ הושיב אותי וציטט לי מאגדה אחת: „חיו פעם שני חברים. הם היו ביחסים כל כך טובים, שכמותם היו נדירים מאד. לא הלך אחד בלי השני, אף צעד אחד. לא אכל אחד, אלא בנוכחותו של השני. הם לבשו בגדים אחידים. ההורים ידעו תמיד, שאחד נמצא אצל השני.

פעם קרה, שאחד מהם נפל קרבן לטעות פטאלית. הוא עשה מעשה פלילי, שבגללו נעצר ובית דין גבוה דן אותו למוות. נקבע גם היום, בו יוציאו לפועל את פסק־הדין. חברו, שלא היה ביכולתו לעזור לו במאומה, התהלך ממש כמשוגע. כל מה, שניסה לעשות להצלת חברו, עלה בתוהו. התקרב היום, בו צריכים היו לתלות אותו. המלך הודיע לשלטונות, כי גם הוא רוצה להיות נוכח בתליה. בינתיים ביקש הנידון, שיתנו לו יומיים חופש, כדי שיוכל לסדר את ענייניו הוא, לפני מותו. כמובן, שבקשו ממנו ערבון.

חברו מבחוץ הציע את עצמו כבן ערובה, באמרו: „אם הנידון לא יחזור, תתלו אותי". השלטונות קיבלו את ההצעה ונתנו לו חופש. במקומו נכנס לכלא חברו. הגיע מועד התליה, אבל הנידון לא שב. חיכו לו 5 דקות, אבל לשוא. המלך ישב שם בשורה הראשונה בחכותו על התליה, אבל זו אחרה. החליטו לא לחכות יותר. הוציאו את חברו כדי לתלותו. הוא כבר עמד מתחת לעמוד התליה, כאשר פתאום הגיע בריצה חברו הנידון וצעק מרחוק: „חכו, חכו, אני צריך למות ולא הוא!..." המלך ראה כל זאת והבין, שדבר מה לא בסדר. הוא שאל: „מה קרה כאן?... מה מתרחש כאן?..." אז סיפרו למלך את כל הענין. הוא קרא לשני החברים, ושאל את השני: „איך אתה הצעת את עצמך לתליה במקום חברך?" הוא ענה לו: „אדוני המלך! אנחנו חברים כל כך טובים, שלא יכולים אנו לחיות אחד בלעדי השני, אם תהרגו אותו, גם לחיי אני, אין שום ערך". המלך השתומם בשמעו את דבריו וענה: „אנחנו דנו למוות רק איש אחד, ולא שנים! לכן אני מבקש ביטול פסק־הדין!..."

כך גם אני. אלא, שמבחינה דתית, אני מקבל את החלטת ה׳, אפילו אם אני בוכה הרבה.

זמן רב עבר, עד שהכאב הגדול שכך, אבל לשכוח היה בלתי אפשרי. בסוף יצא חרון אף ה׳, ואחרי שנים מספר, כל שלושת „האחים", היו שוב יחד, אבל רק נשמותיהם, תחת כנפי השכינה.

לא ידוע לי, אם צאצאי שלושת „האחים", החיים עד היום, הם ביחסים טובים ביניהם, או לא! האם הם נפגשים לעתים רחוקות או מתכתבים, כדי לספר חוויות על הוריהם?... אני בכל אופן לא יודע. שאלתי את האחרים, אף אחד מהם איננו יודע, מהם היחסים בין שלוש המשפחות! אני יודע רק דבר אחד. ארבע פעמים בשנה, אני מזכיר אותם במסגרת „מזכיר נשמות". אני מתפלל בדמעות בעיני:

ארץ, אַל תכסי דמם!

רוזנר מרדכי ואשתו

רוזנר שלמה ואשתו מלכה

ה"ב רוזנר מרדכי

מן הכפר לעיר, מן העיר לגטו — ומשם — אל נודע

מאת **רייזי רוזנר—דירנפלד**

„מאמע! פארוואָס ווינסט די?" — „אמא! למה אַת בוכה"? „אנו עוברים לעיר ואבא יקנה טחנת קמח חדשה ואף גוי לא יקח לאבא את הפרנסה". — „האם בעיר יהיה טוב, אמא?" —

אמא לא ענתה, דמעות זלגו מעיניה והיא נשקה על מצחי. עד מהרה נתאספו כל נשות הכפר עם הזאטוטים בזרועותיהן, כדי להביט במשאית העמוסה רהיטים וכלי בית, העומדת מוכנה לנסיעה לעיר. גם הצוענים באו להיפרד והצוענִי הקטע ניגן שיר פרידה. היה זה אותו השיר, שניגן מאות פעמים, אולם הפעם היתה נגינתו יפה מתמיד והיא הזילה דמעות מעיני כולם.

ואנחנו הילדים לא הבינו מה כל הרעש הזה, מה העצב?!

ומעמד זה כמעט שלא נגע ללבנו, הרי אנו עוברים לעיר סאמושאויוואר, ומה נפלא יהיה שם, היינו מאושרים לחוויה העצומה, אולי גם מפוחדים קצת, אך מי הודה בכך?

ואיכשהו הגענו לסאמושאויוואר... ולאחר שהכנסנו את החבילות, חילקה אמא לכל ילד פרוסות לחם בריבה ואנו ישבנו על החבילות והבטנו סביב...

אני מוכרחה להגיד לך אמא, שאני מאד מתגעגעת הביתה... כל כך שונה פה, וריק פה. אני פשוט רוצה הביתה. — מחר ודאי תמצאי חברים, שמשי, חברים יהודים, ותשחקי אתם. ובכלל בכפר אין חשמל וכאן יש חשמל. אז מה? נקח אתנו את החשמל לכפר וזהו...

לאט, לאט התרגלנו לחיי העיר. מצאנו חברות וחברים יהודיים ולמדנו לשחק עם ילדים זרים, דבר שעד כה לא ידענו עליו. "הבנות גודלות בעזרת השם", אמר הרבי מוויז'ניץ לאבא. „ואתה צריך לגדלם בעיר", והוא אמנם צדק. בעיר ידענו להכיר מהי חברה יהודית ועד כמה היא תורמת ומוסיפה לכל אירוע.

ובשנת 1944 בחודש מאי שוב עברנו, שלוש פעמים בזו אחר זו. ב־3 לחודש לגיטו סאמושאויוואר. שבועיים לאחר מכן לגטו קולוז'וואר ולבסוף לרכבת... שהובילה אותנו למעבר האחרון... לאושוויץ. היו אלו הימים האחרונים לספירת העומר ואנו חכינו לשבועות. אמא החביאה בקבוק דובדבנים, שקית קמח וקופסת ריבה, הכל לכבוד החג.

והגיע היום האחרון לעומר. היתה זו הפעם הראשונה שראיתי את אבא בוכה. כן דמעות גדולות זלגו מעיניו כשקרא רועד: „היום תשעה וארבעים יום שהם שבעה שבועות לעומר..."

למחרת, כשהגענו לאושוויץ אמרה לנו אחת מנשות ה„לגער־עלטעסטע": „זכרו היטב יום זה, זכרוהו ורשמוהו לכם ליום זכרון".

היה זה יום הפרידה...

זכרונות מהעיירה סאמושאויוואר

מאת **אברהם הכהן** (צפת)

הייתי ילד בגן ילדים כשהרומנים כבשו את טרנסילבניה, אבל מבצע זה חרות היטב בזכרוני כי סבלנו משני העמים (הונגרים ורומנים) שדרו יחדיו מאות בשנים. ההונגרים האשימו אותנו בבגידה והרומנים מאידך האשימו אותנו באירדנטיזם, כלומר, בפטריותיות הונגרית, עד שמנהיגי העדה היהודית הודיעו בפומבי, באספת עם, בעתונות שהעדה שלנו שייכת לאומה היהודית והם לא רומנים ולא הונגרים ובאה תקופת הרגעה אצלנו ושקטה העיר. אמנם, בערים הגדולות רגשו הסטודנטים של קוזה נגד היהודים מדי פעם בפעם. לפני הבחירות כל המפלגות חיזרו אחרי היהודים.

נער הייתי כשעזבתי את מקום הולדתי אבל זכורה לי היטב דמות העיר על יושביה, עדותיה, רחובותיה הסמטריים והנקיים, הככר המרכזית בה רוכזו מוסדות העיר והסביבה. הכנסיה הקתולית הארמנית (בה אוצרות נדירים ותמונות של תקופת הרנסנס וביניהן תמונה של הצייר המהולל רובנס), גניה הנרחבים והירוקים ובתוכם נהר הסמוס זורם על שלוחותיו. הגשרים היפים והמים החיים, הטעימים והזכים שרווה את צמאונם של

גודלה של העיר בערך כגדלה של צפת. בעיר סאמושאויוואר היה בית משפט מחוזי ומבצר עתיק רווי אגדות עתיקות של מנהיג ליסטים רוז'ה שנדור שהיה מחלק את הביזה לעניי העיר הוביבה, כמו"כ מוסדות השכלה כגון: גמנסיה רומנית וגמנסיה הונגרית לבנות. העדה או הקהילה היהודית מנתה כ־1500 נפש בשנת 1929. ליהודים היה רב ראשי, דיין, שני שוחטים, שני בתי־כנסת ובית מדרש של הרבי מקולומאי וחסידיו, תלמוד תורה עם בית ספר עממי, בן 10 כתות, מוכר ע"י הממשלה. יהודי המקום עסקו בכל המלאכות והיו ביניהם עשירים כמו מנהלי בנק, רופאים, עורכי דין, בעלי בית חרושת וסוחרים אמידים. למרות מספרה הדל של הקהילה, רבה היתה השפעתה בבחירת ראש העיריה ובדרך כלל נבחר איש שהיהודים רצו ביקרו, כלומר גוי אוהד יהודים. בין בעלי המלאכה והסוחרים היו מספר לא מבוטל של תלמידי חכמים והרב הראשי יצחק יוסף הכהן (סבו של כותב טורים אלה) היה תלמידו של כתב סופר. כל המפלגות היו מיוצגות ע"י תנועות נוער כמו הצופים, בריסיה אביבה, הפועל המזרחי, אגודת ישראל ועוד. כמובן, היו חסידים ומתנגדים. יהודי הסביבה היו בדרך כלל מכניסי אורחים, אבל הצטיינה הקהילה של העיר בהקימה מוסד מיוחד להלנת אורחים שנקרא בעברית „לינת הצדק". השמחה בלילות שבת לא היתה שלמה אם לא נוכח אורח. בבתי כנסת נאבק כל בעל בית לקבל לשלחנו אורח. וכאן מן הראוי לציין בין היתר (כי רבים היו) לציון מיוחד הכנסת אורחים של אחד האישים בעיירה גביר ונגיד, סוחר עצים (לקראת חג הסוכות כל המשפחות היהודיות השאילו את העצים לבניית הסוכה מר' שיוביץ חינם אין כסף) ובעל בית חרושת ללבנים ולרעפים, וגם תלמיד חכם מופלג ראש חברה קדישא. (חברה קדישא עסקה גם בעזרה לחיים ולא רק בחסד האחרון) והוא רבי שרגא פייבל שיוביץ.

מספרים עליו שפעם שב מאוחר מעיר הבירה של המחוז קלוז', שם עשה לרגל יריד עצים שהתקיים פעם בשבוע. לבושו היה מאד צנוע למרות רוחב לבו לעניים. מאוחר בערב,

נכנס לביתו המלא עוברי אורח עניים. בראותם אותו התנפלו עליו אחדים מבין העניים האביונים בצעקות ושאלו האם כל העובדים ושבים בעיירה זו יש להם רק מקום בבית הזה? בהשמע קול צעקה ומהומה, יצאו רעייתו הצדיקה ובנו של שיוביץ משה והסבירו לאורחים שהאיש שרוצים לגרשו הוא בעל הבית.

את הסיפור הזה סיפר הרב הראשי השני הרב אברהם שלמה אליאש, חתנו של יצחק יוסף הכהן בהספדו לרב שיוביץ שנפטר בשיבה טובה. במלחמת העולם הראשונה כשהטורקים גרשו יהודים מארץ ישראל קלטה משפחת שיוביץ שתי משפחות מצפת שהתגוררו בבית מיוחד שהעמידו לרשותם. הילדים מצפת לימדו אותי לברך ולקלל בערבית וילדי ישראל למדו על בוריה את השפה ההונגרית וחזרו בתום המלחמה לצפת. זכור לי היטב שהארץ־ישראלים חגגו רק ליל פסח אחד. הם ישבו אתנו מתוך נימוס גם בליל השני של פסח, שתו 4 כוסות אבל מרור לא אכלו בטענה: „את הטוב נקבל, את הרע לאו...". ובשנת 1955 רצה הגורל המעניין והמוזר שנכדו של אותו נדיב שעזר לתושבי צפת נבחר פה אחד ע"י מועצת העיריה כראש עירית צפת. יהיה זכרם ברוך של בעלי מלאכה, פשוטי העם וטובי הלב, מנהיגיה, רבניה, חסידיה, תלמידי חכמיהם וחיסדי אומות העולם בין הארמנים שאיתם היה ליהודים קשר חברתי ותרבותי, ואל ימוש זכרונם מאתנו לנצח וארורה היד שפגעה לרעה באנשים ישרים וטוב לב אלה.

איקלוד רבתי

הרב...

השו"ב

הרב ישראל מנטל
(קצ'דסילוואש)

הרב יהודה בראון הי"ד

ופעלו...

ישיבת איקלוד — ביח"ר לרהיטים

קברם של לזר מיקשא ובנו זאב

קדושי לזר משה מרדכי

גליק לילי

איקלוד רבתי והסביבה

מאת **משה־מרדכי**
ודויד לאזאר

בתוכחה הגדולה שבפרשת תבוא הוגד לנו על ידי משה רבינו ואדון הנביאים: „והפיצך ה׳ בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ, ועבדת שם אלהים אחרים אשר לא ידעת אתה ואבותיך, עץ ואבן״. (דברים כח 64). במהלכו של פיזור זה הגיעו יהודים גם לאיקלוד וסביבתה, כמו למקומות רבים ברחבי־תבל, מפני שבני אדם שאין להם ארץ להוצאת לחמם ממנה, מוכרחים לבקש להם מקומות פר־נסה בארצות הגויים, ומי שאינו מוצאה במקום שהולידוהו הוריו, מוכרח לעבור למקום אחר, ויש שהוטל עליו להיות יהודי ראשון, ובמקרים רבים אפילו לה־

---

[1]) מאמר זה נשלח בדואר מהעיר גערלא, כתוב במכונה בהונגרית ולי נמסר לתרגמו ללשוננו. יהודים דוברי הונגרית היו משתמ־שים בשמות יהודיים (ממקור עברי או אידי־שי) לדברים שבקדושה: עליה לתורה. מי שברך, כתבי גיטין וקידושין ולהבדיל באז־כרות שלאחר אריכות ימים. על פי רוב גם בפנקסים ובמיסמכים של הקהילה וחברות של מצוה (חברה קדישא, ש״ס, משניות, תל־מוד תורה וכו׳), שניהלו את פנקסיהן בלשון הקודש. ואילו בחיים האזרחיים לכל ענפיהם הורגלו היהודים בלמעלה מ־50 שנות השלטון ההונגרי להשתמש בשפתו שלו בדבור ובכ־תב, וכן נקראו בני אדם גם בדיבור וגם בכתב בשמותיהם הרשמיים הונגרית. ואפילו כשהוזכר שמו של אדם בשיחה באידיש, היה נוח יותר לכנותו בשמו הפרטי בלועזית. גם מכונת הכתיבה, שמילטה מתוכה מאמר זה, הזכירה שמות היהודים הטובים שבאותם מקו־מות רק בלועזית. אפילו רבה של ק״ק איקלוד הוזכר בשמו הפרטי היינריך, ורק בהטרדת אנשים שהכירוהו נתגלה לי, ששמו בישראל היה חיים יהודה.

השמות הלועזיים של אנשים ומקומות לא תמיד ניתנים להיכתב בתעתיק פונטי נכון בכתב עברי, ולכן הנני משתדל להעתיקם לפי הכתיב האידישי, כפי שהיה נהוג בארצות ההן בכתיבת מלים לועזיות, במידה שלא נשתכח ממני ברבות השנים. ואם תיפול שגיאה בהע־תקת שם, אוכל רק להצטער, אבל לא להו־שיע, ולא עלי תפול האשמה.

יהודה אידלשטיין

שאר יהודי יחיד, במקום שמצא בו מחיה. ואילו באשר לעבודת אלהים אחרים, שנתאימנו בה באותו פסוק, בכך נשארה הברירה בידינו, וכמעט בכל המקומות הראינו להקב"ה, שאין אנו מוותרים על בריתו אתנו ויסדנו קהיליות ובתי־כנסיות ובתי־מדרשות וכל המיתקנים הדרושים לחיי־היהדות, להשתמש בהם עד שיפקוד אותנו להחזירנו לארצנו בדור שיזכה להגיע לקץ הגלות ולראשית הגאולה. וכמו שעשו פזורי היהודים בדורות רבים ובמקומות רבים, כך עשו גם אבותינו באיקלוד־רבתי.

יתכן שבחיטוטים בארכיוני המדינה והמחוז אפשר למצוא הזכרת שמות תושבים יהודים בעבר הרחוק יחסית ולקבוע בעזרת רישומים כאלה, מתי התחילו חיי ישוב יהודי במקום פלוני או אלמוני. רישומים משלנו לא נשתמרו, שכן בדרך כלל לא נוצר בתודעת מתישבים ראשונים קשר נפשי מיוחד למקום שגורלם הטילם אליו ולא השלו את עצמם להאמין בקביעות ישובם, באשר אין כל בטחון, ששרירות לב בעלי־השררה או קשיי הפרנסה לא יאלצו אותם במוקדם או במאוחר, ליטול את מקל־הנדודים ולצאת לדרך לבקש מקום אחר לישיבה עד להמשכת המסע. באין עדויות במגילות קלף או נייר, אפשר להעזר במידת־מה במזכרות־אבן, בכתבות שעל גבי מצבות קברים. כי היו זמנים בעבר, כשאיקלוד התקיימה בלי יהודים, וגם כיום אין בה יהודים. בית הקברות היהודי נשמר בכבוד בתור שכזה, ואבניו, מהדורות האחרונים ממש, מספרים עדיין בכתב ברור לעין על אנשים, נשים וטף שהלכו לעולמם, ועל כל מצבה חרוטים השם של הנפטר ושם אביו ותאריך פטירתו, וגם השבחים השגורים שמנדבים לזכרם של מתי ישראל. אבל ישנן גם אבנים שנשקו במשך הזמן, ואף שקועות למחצה יותר בתוך הקרקע, והכתובות שעליהן מטושטשות ומחוקות בשלימותן או בחלקן. ויש שנשארה לפליטה ההודעה ה„מנציחה", שהאיש, ששרידי גופו נחים כאן, היה „איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע", ויש שגם „שומר תורה ומצוה", „גידל בניו לתלמוד תורה", „ביתו פתוח לעוברי אורח", „ידו פתוחה למתן צדקה וגמילות חסדים" — אדם מכובד ונשוא־פנים בעולם האמת. אם אמנם לא הגזימו בשבחיו, ונראים גם שרידי אותיות של שמו, אלא שאינם מספיקים לעזור לעמלים לברר, מי היה המנוח ומי היו אבותיו וצאצאיו. על כל פנים, משנות־הפטירה הקדומות ביותר שציונן נשאר בשלימות, מתקבלת הוכחה ברורה, שסמוך לאחר ראשית המאה התשיעית לאלף השישי למנין ישראל, וסביבת שנת 1755, כבר היו באיקלוד תושבים יהודים מאוגדים בקהילה, שמעמדם האזרחי איפשר להם לרכוש ולהחזיק חלקת אדמה לקבורת מתיהם. ומצבה אחת, ששמו של הנח תחתיה לא נשתמר, רק תוארו כאיש קדוש, נושאת תאריך מהמאה ה16 לסה"נ.

על חיי היהודים במקום זה בדורות הראשונים אין לנו ידיעות של ממש. ידיעות מפורטות פחות או יותר זכורות מחיי הדור האחרון, אבותיו ואבות־אבותיו, מהעשורים האחרונים של המאה ה־19 ואילך. מאותו זמן זכורים שמות של אבות המשפחות הוותיקות והמיוחסות ביותר שבקהילה. אפשר לנסות ולשחזר את ההתחלה המשוערת של הקהילה בהתחשב באפשרויות הכלכליות שנמצאו לראשונים. יתכן שבתחילה נכנסו בימי היריד השבועי לסחור בעיר גערלא — (סאמושאויוואר הסמוכה). אחר כך נמצאו להם עיסוקי מסחר והובלות גם בכפר איקלוד וגם בכפרים הסמוכים. יתכן, ולבינתיים מי מיהודי המקום הגיע להצלחה מוגדלת בעסקיו ובהדרגה גם לאמידות ולעשירות,וכך גם ליכולת לפרנס אנשי שרותים דתיים (שוחט, שמש, מלמד, וכו') ובעלי מלאכה ולעזור בדרך זו לגידול הישוב היהודי, והגידול גרר מטבעו גידול

נוסף של קהל צרכנים, הזקוקים לשרותים ואספקה במסחר ובמלאכה מאת יהודים נוספים. וכן יש לקחת בחשבון שיהודים שונים, שלא נמצאו להם אפשרויות נרחבות למדי להתפרנס באיקלוד עצמה, לא התקשו ביותר להתישב בודדים או יחידים בכפרים שבסביבת איקלוד ולהעזר בשרותים הדתיים ובקשרים החברתיים עם הקהילה שבה. וגם אותם סיפורים הלקיים הוסיפו מקורות מחיה כלשהם ליהודים באיקלוד. על כמה מצבות בבית־הקברות האיקלודי חרותים שמות של יהודים מהכפרים שבסביבה, ומכאן, שיהודי הפזורה הכפרית שמסביב לאיקלוד נעזרו גם מבחינה זו במרכז היהודי שבקירבתם.

בדורות האחרונים היה לקהילה בית כנסת בנוי על מגרש מיוחד, בצורה שהעידה על בנייתו לצורך זה, ובו למעלה ממאה מקומות ישיבה. נבנה במחצית השניה של המאה ה־19. אליו היו באים להתפלל בחגים, וביחוד בימים נוראים, גם יהודים מהכפרים. ברכוש הקהילה היו גם בית מרחץ ומקוה־טהרה ודירה לשמש בית הכנסת, שעסק גם באחזקת המקווה, בנין לבית־הספר, ל„חדר" בשביל לימודי היהדות ודירה בשביל השוחט — כולם בחצר אחת. אחרי שהמקום והסביבה נתרוקנו מישוב יהודי, ורק שרידים שחזרו התישבו בגערלא, מכרו את הרכוש והחזירוהו לבעלות לא־יהודית, כמו שהיה לפני בוא היהודים שמה.

משפחות ותיקות

מאמצע המאה ה-19 זכורות המשפחות הוותיקות ביותר, שהיוו בסיס לגידולה של הקהילה היהודית, והן: בית **הירש**, שהיה ראשון במעלה, ואולי אף ראשון בחזקת ישוב כאן; המשפחות **ישראל אייזיק**, **רוזנבלט**, בית **גערש**, ועוד אחדים.

האב הקדום ביותר לבית **הירש**, שממנו מתחילה שלשלת־היוחסין הגלויה בתולדות המשפחה היה ר׳ **דודי-צבי**. לפי עדות המצבה הגדולה שנשתמרה והוחזקה בכבוד הדורות על קברו שבבית העלמין האיקלודי, נפטר בשנת ה-תרל"ט (1879). לא נשארו ידיעות על מהלך חייו ועל מוצאו ויחוס־אבותיו. מהכתוב על מצבתו ומרסיסי מסורת משפחתית, שנשתמרה בזכרונם של ותיקי הוותיקים בבני המקום, ידוע בקצרה, שהאריך ימים ביושר ובעושר וכבוד ושקד לגדל את צאצאיו בדרכי התורה והמצוה ולימדם לעשות טוב וחסד, כדרכו שלו, וציווה עליהם לגדל את בניהם לידיעת התורה ולשמירתה באמונה, כפי שראו אצלו. בנו, שמילא את מקומו כראש לקהל ישראל באיקלוד, היה זכור בשם ר׳ **אורן** (א׳ שרוקה, ו׳ שוואית, צורה אידישית דיאלקטית של השם **אהרן**) **איקלודר** (— איש **איקלוד** באידישית). שימוש שם המקום בתור תואר לאיש נחשב כתואר אצילות, כלומר: איש המאציל מכבודו על מקום מושבו. גם עליו ידוע לא הרבה יותר מאשר על אביו. כפי שאפשר לקרוא מעל מצבתו הלך לעולמו בשיבה טובה בשנת ה־תר"ן (1890), 11 שנה אחרי פטירת אביו, ומהליכות החיים של צאצאיו ניכר, שנוסף להון ולכושר כלכלי (ומזל להצלחה בעסקים) הוריש להם גם רכוש רוהני יקר: מסירות ונאמנות לתורה וליהדות ונדיבות לב ויד. אחריו נשארו ארבעה בנים ושתי בנות. הבנים: **הירש ליאופולד**, **הירש אודון**, (שמו הפרטי — בצורה ההונגרית של **ארמונד**), ד"ר **הירש אדולף** (עסקן ציבורי ופעיל כלכלי, בעל תואר „יועץ מלכותי"), **הירש קלמן** (בעל אחוזה בשומקערעק). שתי הבנות: אחת אשת **טישלר** מוריץ דה נאג׳איקלוד ואחת אשת **פלדמן ב. יעקב** (בעל אחוזה ובית חרושת לכהל בסאמושאויוואר — גערלא ברומנית).

כל אלה קיבלו את חינוכם היהודי והכללי הראשון באיקלוד והמשיכו איש איש כיכלתו וכנטייתו, בלימודים תיכוניים ואקדמיים, אבל בלימודי יהדות לא הסתפק אביהם בשבילם כמינימום. דוגמא לכך

ד"ר הירש אדולף, שבלימוד משפטים ומדעי המדינה הגיע עד לדוקטוראט וב-מדעי היהדות היה ידוע כתלמיד חכם. כל צאצאי משפחת הירש האיקלודית, חיו במקומות שחיו, אבל למנוחות שלאחר פטירתם הובאו לשכונת־המשפחה שבבית־הקברות היהודי שבאיקלוד, ובכל הל־וויה של הירש מקומי או מובא מהחוץ — היה ד"ר הירש אדולף נושא עליו הספד מתובל ברעיונות רמים מהתלמוד ומה־הגות הפילוסופית של היהדות. ההירשים הורגלו לכבוד־אחרון מפואר כזה עד כדי כך, שכמעט ולא היה ביכלתם לצאת מה-עולם הזה בלעדיו. כשם שישנם בחיים חידודי-מותרות וגינוני־פאר, שהחיים בלעדיהם אינם חיים, כך פגם המחסור בכבוד האחרון המושלם את טעם החיים והמות של ההירשים, וכשהלך רבן ההס־פדים ד"ר הירש אדולף לעולמו, הרגישה המשפחה הכרח להבטיח סיפק צורך זה לכל מי שיסתלק משורותיה, והרגשה זו היא שנתנה דחיפה עצומה לקידומה התר־בותי של הקהילה, כפי שיסופר להלן.

מצבותיהם של האבות הקדומים־יח-סית, ר' דויד־צבי ור' אורן, ניצבות זקו-פות-קומה בתוך יער־האבנים מוכה-הסערות של צאצאיהם בדורות המאוחרים. כמעט כולן מצבורי-שיש גדולות וכבדות, ביניהן גם נוטות באלכסון, שקועות בחל־קן, הפוכות על פניהן או אחוריהן, ויש גם שבורות מחמת כובד משקלן.

להגדלת תפארתה של המשפחה הו־סיף אחד משני חתניו של ר' אורן איק-לודר : **טישלר מוריץ**. לא הגיעתני ידיעה בדבר מקום מוצאו. ידוע לי רק זה, שב־שנים הראשונות לאחר התחתנותו בבית הירש היה גר בערוגת מטע של משפ־חת אשתו, באיקלוד רבתי, ולאחר מכן השתקע בקלויזנבורג (בהונגרית קולוז־וואר, ברומינית קלוז', וכן נקראה להלן למען הקיצור), ושם היה חבר נכבד ולפ-עמים גם נשיא הקהילה היהודית האור-תודוכסית. משקלו הציבורי התאים למש-קלו הרכושני שכן היו בבעלותו אחוזה חקלאית באיקלוד, בית חרושת לספירט גם הוא באיקלוד, ואחר כך יערות נרח־בים ונכסי קרקע שונים. תפס מקום נכבד בחיים הכלכליים והחברתיים, בשל גודל עשירותו ובתור משלם מסים בשעורים גבוהים, שכן באותם הזמנים מי שנמנה בין אבירי חיוב המס המחוזי על רכוש קרקעי היה גם חבר וירילִיסט במועצת המחוז בתוקף מעמדו המכובד, בלי צו-רך להיבחר לכך, ובתור שכזה, בהיותו במגע רשמי, עסקי וחברתי עם גדולי הר־כוש, האצולה והשררה בהנהגה האזורית, והמחוזית והארצית, היה נתבע ונותן לצרכי סעד ותרבות לאומית הונגרית, שנודעה לה חשיבות מיוחדת במחוזות, כמו זה שבסביבת קולוז/ואר, בהם היתה האוכלוסיה ההונגרית מיעוט, ומכאן הח־שיבות הממלכתית, ההונגרית באותם זמ־נים, לביסוס החמרי לכל פעולה ציבורית הונגרית באזורי המיעוטים. בעל אחו־זה הונגרי, אציל או הדיוט, היה חפשי לפתוח ידו בהרחבה או בצמצום ואפילו לקמוץ אותה, כי מכבוד אצילותו או מע־מדו לא נגרע כלום, ואילו יהודי על מנת כן נתקבל, במידה שנתקבל, לעמידה או לישיבה במקום גדולה, שתהא ידו פתו־חה תמיד בהרחבה. וכשבנוסף לכך היה מחונן גם בסגולות אישיות מוסיפות־כבוד, או שזכה לקשרים טובים ביותר, היו אילי המחוז משתדלים בעדו אצל אילי השלטון המרכזי, שבשעת-רצון ייזכר לטובה. בדרך זו הואיל המלך פרנץ יוזף הראשון ברוב חסדו, כאמור בהוד־עה הרשמית, להעלותו למעמד האצולה המאדיארית בשם-התואר המיחסו למקום משכן-כבודו איקלוד רבתי.

בפועל ישב טישלר זה, אבי השושלת האצילית על שם איקלוד, בקולוזוואר (קלוז'), ואת רכושו שבאיקלוד ניהל דודו טישלר קארול, שאחד או שנים מבניו חיים עד היום בלוז', וזכורני את שמותי-הם : ד"ר טישלר אדאלברט, וטישלר לא־

יוש. לטישלר קארול היה אח צעיר, אי-ז'אק, בעל מחסן ספירט גדול באיקלוד, היה רווק כל ימיו, ועודני זוכר אף את פטירתו. להאציל מוריץ היה בן יחיד, שירש את תוארו: ד"ר טישלר עלמיר דה נאג'איקלוד, שלפני שנים מספר מת בבוקארשט, שם נשרף ואפרו הובא לקבורה בקבר אביו באיקלוד. היו לו ארבע בנות, שלא ידעתי את שמותיהן, רק אחת מהן הכרתי, שנישאה לד"ר יוסף ברונר וגם היא ילדה 4 בנות. שלש הבנות נספו יחד עם ההורים באושוויץ. רק הקטנה שבהן, דומני יהודית שמה, שרדה לפליטה והיא כיום בישראל.

ועתה לבנים הזכרים של בית-הירש האיקלודי וצאצאיהם.

ד"ר הירש אדולף, רבן כלכלה. רם מעלה בתרבות יהודית וכללית, בעל תואר „יועץ מלכותי". כמסופר למעלה.

הירש ליאופולד, לו היו שני בנים: **ד"ר הירש עלמיר,** עורך דין וכדורגלן מעולה. פעל זמן מה בארץ ישראל כמאמן באיזו קבוצה, ששמה לא נשתמר לנו בחוץ לארץ, חזר לרומניה, חי ומת בקלוז'. נשארו אחריו שתי בנות. בנו השני **הירש יאנצ'י,** היה לו איזה מפעל תעשיה בענף המתכת. לא מכבר מת גם הוא בקלוז'.

הירש אודון (או אדמונד), בעל בית חרושת לספירט בקלוז'. היה בן תורה נודע, שגם תוך עיסוקו הכלכלי הנרחב מצא לו שהות להתענין בחידושי תורה ולא פעם נראה בתפילות מנחה ומעריב בבית מדרשו של הרב הגדול ר' משה שמואל גלאזנר, רבה הראשי של הקהילה האורתודוכסית בקלוז', מאזין ברוב ענין והנאה לחידושים שסיפר הרב ממהלך עיוניו בספרות ההלכה ביום שחלף. הוא הצטיין במיוחד בנדיבותו הרבה למוסדות תורה וחסד, לנצרכים, לרבנים ולצאצאי אדמו"רים, לישיבות וכו'. היתה לו בת אחת, נשואה לד"ר **מיהעלפי באנדי,** שהצטיין בגינוני אדנות הונגרית באורח-החיים, כאיש מקובל בחברה הגבוהה, יו-תר מאשר בהתענינות בתורה ובטיפוחה. הבת נשארה בחיים, אי שם בפורטוגל.

הירש קלמן, בעל אחוזה בשומקערעק. בנו, ששמו הפרטי לא נשמר בזכרוני, היה בעל אחוזה בגערענד. היו לו גם שתי בנות, שאחת מהן אולי עודנה אי־שם בחיים.

משפחת **ישראל** — שום פרטים על אודותיה, על צאצאיה הלא-מעטים ועל אחריתם הטובה או הלא טובה, לא הגיעו לידיעתי. בכך זכורני במעומעם, שהיתה קיימת משפחה פוריה, שנקראה בשם זה. רק שם אביה מהחצי השני של המאה ה-19 נשאר בזכרוני, הודות לכינויו „דויד דער רויטער" (דויד האדמוני — כפי שהיו עלולים לאמר בצברית: „הג'ינג'י").

אייזיק רוזנבלאט (בכינויו „פלענקא", כפי שקראו לו הגויים), היה בעל חנות „כל בו" זעירה (היינו מכולת ושאר צרכי בית במעורב) ומסבאה. יהודי הגון וישר בהליכותיו וטוב בעיני אלוהים ואדם. אשתו **עטיה** היתה אחייניתה של אמי. היו להם שני בנים ושלוש בנות. לפי הסדר: **שמואל** (היה מפטם שוורים ומוכרם לספקי בשר להאכלת תושבי וינה, תושב קלוז'); **שמעון,** גם הוא סוחר בקלוז', שניהם תלמידי חכמים; **שרה-לאה,** אשת שמעון איז'אק, מכפר קוזארוואר, גם הוא בן תורה וירא שמים, חבר פעיל בקהילת המתקראים חסידים, שכשרותה של הקהילה האורתודוכסית, בהנהגת הרב הראשי, ר' משה שמואל גלאזנר ואחריו בנו ר' עקיבא, לא הספיקה להם, ובהנהגת ר' זלמן לייב האלברשטאם נלחמו בקהילה האורתודוכסית בכל האמצעים, כדי להיפרד ממנה לקהילה מיוחדת בהנהגתו של ר' זלמן לייב דנן, שאחרי מלחמת העולם השניה הופיע תחילה בוויליאמסבורג שבברוקלין ואחר כך במדינת ישראל בתוארים האדמו"ר מצאנז (שם נולד וגדל אבי־אביו, ר' ברוך מגורליץ בן ה„דברי חיים") או מקלויזנבורג. היו לה כמה יל-

דים, וכמדומה שאחד נשאר בחיים; **הדס** (האני), אשת ר׳ מנחם מנדל **אורשנטליך**, גם הוא מאיקלוד, ואח״כ תושב קלוז׳, בן למשפחה שומרת תורה, תלמיד-חכם, דתי-מודרני באורח חייו, בין האורדנטלי־כים, החיים בישראל במספר לא מבוטל, נמנים גם בת אחת ושלושה בנים של זוג זה, תושבים בתל-אביב, מקובלים יפה בח החברה של בני סוגם; והבת השלישית רחל (רוז׳י) אשת יעגער מקלוז׳ (ולפי גירסה אחרת שפירר, שהתגורר באחרו־נה בטורדא, ומשם עלו לישראל) והיא חיה כעת אצל בנה הרופא בירושלים.

על משפחת גערש אין במה להאריך. אבי המשפחה היה בעל נחלה קטנה ואטליז. אך בעקבות מהלך עסקים בלתי מוצלח נתמוטט מעמדו הכלכלי. אחת מה-בנות מתה בטרם נישאה. ואילו הבן קלמן והבת **הלנה** נספו באושוויץ ומ־המשפחה לא נותרה אף נפש לפליטה.

איקלוד עיר המסחר

מבחינה כלכלית הצטיינה איקלוד בכושר רב להתפתחות, בשל מקומה בדרך המלך העוברת בעמק הסאמוש הקטן וה־יתה מרכז לכפרים בסביבה, שגם בתור מפיקים עודפי תוצרת חקלאית למכירה וצרכנים למוצרי תעשיה ומלאכה ולשרו-תים היו מספקים פרנסות לתושבי הכפר המרכזי הגדול איקלוד, שבהיות בו ישוב יהודי, אמנם לא מגודל ביותר אבל גם לא מבוטל, לבש יותר ויותר צורה של עיירת-שדה, בה היו לכמה וכמה תושבים יהודים חנויות-לכל בגדלים שונים והודות לכש־רונו המיוחד של יהודי אחד נתהווה שם בית מסחר אחד גדול למדי שמצודתו הי-תה פרושה על הסביבה כולה, וכאילו שיוותה לאיקלוד דמות של עיר.

דמותו זו של המקום עוצבה על ידי איש אחד ויחיד, שמראשיתו הוטל לדרך השיגרה של יהודי עשיר בקניני רוח הר־בה יותר מבקניני חומר, אבל כשמלחמת הקיום הטילתו למערכה והיו בו התעוזה והרצון והיכולת לבסס לו מעמד איתן תחת רגליו, פרץ הכושר ממחבואו, והיה מסוגל להפתיע אף את בעליו עצמו, אלא שאדם זה, ששמו היה **יוסף לוסטיג**, היה משועבד כל כך לצו־העשייה, שלא נשא-רה לו שהות פנויה להרהר ולהשתאות ובתור איש מעשה בחסד עליון השפיע מכושר המעשי שלו אף על העובדים אצ־לו ועיני כולם פקוחות ללמוד ממנו.

אי משם בא להתישב באיקלוד אברך צעיר, מלומד בתורה ובהשכלה כללית, ושמו יוסף לוסטיג, ושם אשתו מרים פירסט, בת הרב ממארוש־וואשארהעי, אחותו של הרב **ישעיהו פירסט**, רבו של בית הכנסת האורתודוכסי „שיפשול״ שברחוב הנקרא שיפסגאססע ברובע השני, ליאופולדשטדט בווינה, הרובע שה־יה מאוכלס יהודים רבים עוד מעת היו-תו פרבר חיצון לעיר המלוכה, שרק יהו־דים בעלי זכיונות מיוחדים הורשו לגור בתוכו, ובבית כנסת זה התרכזו יהודים שומרי תורה ומצוות, יוצאי הונגריה בכ-לל ו„שבע הקהילות״ בפרט. אברך זה, ריק מכל רכוש חמרי אבל מלא רכוש רוחני של ידיעות קודש וחול, החל מוכר מה„סחורה״ שלו בקמעונות לתלמידים, שהוריהם ביקשו לספק להם את המידע, כיצד להיות יהודי וכיצד להיות אדם מש-כיל ומצליח גם בעסקי העולם הזה. בהת־אם לכך שילמו את שכרו לא במנת הרזון הניתנת ל„מלמד״, אלא ביד נרחבת כר־אוי לשכר „מורה״. ובתור מורה ללימודי־חול הכניס גם להוראת המקרא והתלמוד שיטות ותכנים, שהקלו את תפיסת הלי־מודים, הרחיבו את אופקי התלמידים לה-בין את תוכן הדברים, למצוא בהם ענין ולחבבם. מובן מאליו, שבין טובי תלמי־דיו נמנו בני משפחות הירש וטישלר, ה„גבירים״ שבעדה, וביחוד האריך ללמוד אצלו זה שגדל בתורה ובחכמה ונודע אחר כך לתהילה בשמו ד״ר הירש אדולף, היועץ המלכותי.

בעוד עוסק הוא במלאכתו כ„מורה־

מלמד" היתה אשתו „עזר כנגדו" גם בעניני פרנסה וקיבלה על עצמה את ני־הול סוכנות הדואר, שבהיתר רשמי הי-תה סגורה בשבתות ובמועדי ישראל, וב־שעות הפנאי של בעלה היה עוזר לה בע־בודתה וכשגדל הצורך בעזרתו הפסיק את עבודתו בהוראה. כדי שלא יקפח את חלקם של הנערים שלמדו אצלו, היה מוסיף לקבל לשעות פרטיות רק יחידים במידת האפשר ובתנאי שכר מתאימים, ובעיקר עיסוקו היה כעו־זר למנהלת סוכנות הדואר, ומאז נשאר עליו הכינוי „מנהל הדואר" („פוסטמייסטער"). אך תוך שנים מעטות, עם התפתחות האוכלוסיה במקום ובסבי-בה וגידול מחזור הדואר, שגם לא-יהו־דים החלו נזקקים לשרותו יותר ויותר, הועלתה הסוכנות למשרד דואר תקין, שלניהולו נתמנה פקיד סדיר לא-יהודי, ובהון הזעיר, שהלוסטיגים הספיקו לחסוך, פתחו חנות קטנה לצרכי-בית כלליים. נוסף לכסף, השקיע יוסף לוסטיג בעסקו גם פקחון עינים ויושר־לבב ורוב מרץ. מזמן לזמן היה גורם ללקוחותיו הפתעה נעימה בהוספת מוצרים וחמרים חדשים שאפשר להשיג בחנותו, כמו בחנויות שב-עיר, בלי הצורך לטרוח בנסיעה למר־חקים. כמו כן הרחיב את היקף עיסוקו המסחרי גם בכיוון הפוך: מאסף מאת החקלאים ביצים וגידולי־שדה-וגן בני־קיימא, בורר ומסווג, ואורז לפי גודלים ומינים וסוגים ושולח לשווקי הכרכים הג-דולים ווינה ובודאפשט, ואף למרחקים גדולים יותר, מכניס כסף רב לאנשי האדמה באיקלוד ובכפרי הסביבה ומלמד את ספקיו ליהנות יותר ויותר ממוצרי הקידמה הטכנולוגית ועוזר בכך לפיתוח האזור כולו. הואיל ונשא-ונתן באמונה וביחס הוגן וידידותי כלפי הקונים והמוכ־רים, אין פלא, שחוג עמיתיו-עסקיו נת־רחב יותר ויותר, ועם זה גדלו והלכו גם רווחיו.

עם התרחבות סחרו הקמעוני פנה גם למסחר סיטוני, סיפק לחנוונים שבכפרי הסביבה את המצרכים, שרכש בכמויות גדולות ממקור ראשון וכך הגיע ליכולת למכור לחנוונים במחירים סיטו־ניים לא גדולים מאשר אצל הסיטונאים שבערים. להקלת זרימת האספקה החזיק עגלות וסוסים ועגלונים ושלח סחורות לחנוונים הכפריים ברכבי המטען שלו עצמו, שבחזרה היו מביאים מהכפרים בי־צים וגידולי קרקע לצרכי מסחרו שבהס-פקת מוצרי חקלאות להאכלת תושבי הכ־רכים הגדולים. מרווחי עסקיו השיגה ידו לרכישת מגרש גדול, בית, להרחיב את המיבנים הדרושים לדיור, למסחר, לאח-סנה ולעבודות הברירה והאריזה. כן קנה חלקת אדמה בת דונמים מספר לגידול יר־קות לצרכי הבית. כאן נטל על עצמו לעשות ניסויים בגידול אבטיח צהוב (מלון — במם סגולה) מהסוגים טורקסטאן ובע-לעגראד, ואחרי עבודה מסורה ושקדנית במשך כמה שנים מצא את שיטת העיבוד המתישבת עם תנאי המקום, והפרי המ־שובח, שגידל בשטח נרחב, כבש לו מקום בשווקי הערים הקרובות והרחוקות וזמן מה סיפק ממנו גם לחצר המלכות של רומניה. פריו של גידול זה, שנתפרסם לשבח, הגדיל את פרסום שמות לוסטיג ואיקלוד על ארץ רבה, אחרי ששם הפירמה של לוסטיג כבר נודע לתהילה בהונגריה ומחוצה לה.

לזוג לוסטיג נולדו שלוש בנות: **אירינה**, שמתה בגיל צעיר, **טארקע, סערענא** (אולי עודנה חיה בבודאפשט) ובן אחד: **אמב־רוש**. כולם קיבלו חינוך מודרני, ואחרי שרכשו את הידיעות הדרושות לחייהם כיהודים המשיכו לימודיהם החי־לוניים ברמה גבוהה בקלוז' ובבודאפשט. על מהלך חיי שתי הבנות אין לי ידיעות נוספות. ואילו הבן, לוסטיג אמברוש, כש־גדל יצא לחיי עצמאות ללא תלות באביו, ולפני שנת 1910, דומני ב-1908, פתח באיקלוד חנות מכולת בשותפות עם אבי ז"ל, (שעל קשריו הקודמים עם בית לוס־

טיג ידובר להלן), והעסק התקיים עד פרוץ מלחמת העולם ב־1914, כשאמברוש גויס כאיש מילואים לשרות קרבי בחזית, נפל בשבי הרוסי, ורק ב־1922 או 1923 הצ-ליח להגיע הביתה לאיקלוד, שביחד עם טרנסילבניה כולה הועברה למלכות רו-מניה.

עתה נצטרף לעסק של אביו, נשא אשה ממשפחה אמידה מרוסיה הקרפטית, שהי־תה אז בקצה המזרחי של הרפובליקה הצ׳כוסלובקית, והנדוניה שקיבל צורפה להון העסקי של הפירמה לוסטיג. בחלק של הון הנדוניה הצטרף כשותף לבית חרושת לצעצועים בקלוז׳, שאחרי שנות קיום מעטות נתמוטט כלכלית ונסגר. לאט לאט נתערער מעמדה החמרי של שושלת לוסטיג גם בבסיס התהוותה ושגשוגה, באיקלוד עצמה. גרמו לכך התחרות כו־חות מסחריים חדשים, הוצאות אנטי-משקיות, שינוי הנסיבות ללא כושר וי־כולת להסתגל להן, משברים כלכליים, תמותת חייבים רבים, שנבצר מהם להחזיר לפירמה את האשראי שקיבלו ממנה, חי-לופי שער המטבע, והיו שאמרו, כי מה שרכש יוסף לוסטיג בהובלה בקרונות הסוסים כילה אמברוש לוסטיג במכונית־המשא שהעמיד במקומם. אחרי שמרת מרים מתה באיקלוד עברו בעלה ובנה לקלוז׳ בראשית 1939, בתכנית לחדש את הפעילות המסחרית בתנאים טובים יותר, אבל מלחמת העולם השניה שפרצה באו-תה שנה סתמה את הגולל על התקוות הוורודות. האב יוסף עוד הספיק למות על משכבו בשלום בזיקנה מופלגת, ולהי-קבר בכבוד לפני הכיבוש ההונגרי והגר־מני, והגיוסים לשרות עבודה והכליאה בגיטו והגירוש לחיסול באושוויץ, ואילו הבן אמברוש נתאלמן מאשתו ונשתכל משני צאצאיו שאבדו בשואה, והוא עצמו שרד לפליטה, דומני שבעקב גיוס לע־בודת־כפיה בעורף הצבא ההונגרי בערבות אוקראינה. אחרי המלחמה הועסק כבורג במכונת הכלכלה של הרפובליקה העממית הרומנית וכעת עודנו חי בקלוז׳ על קיצבת זיקנה בגיל קרוב ל-80 שנה.

הפעילות המסחרית הנרהבת של יוסף לוסטיג באיקלוד הביאה טובה רבה לא לו בלבד, אלא לכלל הישוב האיקלודי, שהג־דילה בו את תנועת המסחר והעבודה, יצרה מקורות פרנסה לאחרים ושימשה אולפנה כלכלית לעובדים בשרותו. מב־חינה זאת אפשר לכלול אותם בפריפריה של משפחת לוסטיג המורחבת.

ברצוני להעלות את זכרם, במידה שעודם שמורים בזכרוני.

השניים הראשונים שהתחילו אצלו בתור „חניכים" צעירים והמשיכו לעלות בסולם הדרגות הם **גרין איזידור** ו**לאזאר מיקשה** (אביו של כותב טורים אלו), שעבדו באריזות, בשרותים ללקוחות, בהגשת סחורות ובהחזרתן, בקיום הנקיון בחנות ועוד ועוד, ותוך כך למדו גם הם, כיצד לדבר וכיצד להתהלך עם הבריות, כדי לקיים עמהם קשרים הוגנים וידידותיים בעסקי מקח וממכר. הם התחילו לעבוד בתור חניכים תמורת מזון וכלכלה בלבד, ועם התקד-מותם בידיעת העיסוק המקצועי עלו לדר-גת „עוזרים" שכירים עד לנישואיהם וא־חר כך יצאו לחזית מלחמת הקיום מצויי-דים בידע ובנסיון הדרושים לחיים עצ־מאיים.

גרין איזידור נשא את בתו של הסנדלר האיקלודי שוורץ, התישב בכפר קיש-יענו, שם פתח חנות מכולת קטנה ומסבאה. אם זכרוני אינו מטעני נולדו לו שלוש בנות ושני בנים, שאחד מהם, לאיוש, חי כיום בישראל.

לאזאר מיקשה, ה„עוזר" השני, נשא ב־1907 את שרה לבית אויסלנדר (אמי) שילדה לו שמונה בנים ובנות. אני משה מרדכי (מג׳הירט) הבכור, שלשה אחים הח־יים בישראל, שנים ניספו באושוויץ, אחת מתה ממחלה בילדותה ואחד נהרג יחד עם אבינו בידי שודדים־רוצחים ב־2 בד-צמבר 1935 (ז׳ בכסלו תרצ"ו). כאמור,

בנה אבינו את בסיס המחיה של המשפחה על חנות מכולת שיסד וניהל בשותפות עם לוסטיג אמברוש, ואחרי גיוסו של השותף לשרות קרבי ב-1914 המשיך אבי בהחזקת חנות קטנה ליד הדירה, נוסף לכך שלח יד מזמן לזמן גם בעיסוקי פרנסה אחרים, אטליז, מסחר בבהמות (בקר), בתבואות, ובמשלחי-יד אחרים שנזדמנו. להשלמת ההכנסות די הצורך לכלכלת נפשות ביתו היה גם עובד פע־מים רבות בפירמה לוסטיג באריזת בי-צים למשלוח. החיים בבית ההורים היו חיי יהדות שלמים: שמירת שבת וכשרות בכל דקדוקי הלכותיהן וקיום מדוקדק בכל המצוות. כן חינך אותנו ליהדות נא־מנה ואחרי ה„חדר" המשכנו ללמוד בי־שיבה שנוסדה אז אצלנו, בה למדו תורה וגם מלאכה, כפי שיסופר להלן. אחד מא-חי למד חייטות, ואילו אני ודוד אחי למדנו נגרות-רהיטים ברמה משובחת, ואחי זה עוסק במקצוע זה גם כיום ביש־ראל ברמת אליהו שליד ראשון לציון, ידוע ומקובל כאיש מקצוע טוב ונאמן ומכובד בכל סביבתו. גם אני עבדתי לפנים במקצוע, ועל סמך מידת השכלתי הועסקתי אחרי מלחמת העולם השניה בעבודת מנהל ואחר כך בפקידות, ובדרגה זו הנני מתקרב לפרישה לגימלאות.

בעקבות שני ה„עוזרים" הראשונים שפרשו מהפירמה לוסטיג באו אחרים בז-מנים שונים, לתפקידי עוזרים בבית המס־חר ובאריזת ביצים, והנה הם בשמותיהם: הצעיר שווארץ מיהאי מכפר מג'ר־דערזשע (גיסו של קליין המנוח); פיליפ פרידמאן לאיוש מגערלא; האנדעל מוריץ מכפר איקלוד זוטרא; וויינטרויב פיליפ, בן הנוטריון הכפרי מאלשוקושאלי; הו־ליטש פיליפ, בנו של סנדלר מכפר לונא. ב־1919, כשנתקשה יוסף לוסטיג בניהול כל העסקים לבדו, ובנו עדיין לא חזר מהשבי, החכיר את העסק לזמן קצר להאנדעל בומי, ולעצמו השאיר רק את העיסוק בתבואות, ביצים ועוד כמה עסקי חוץ.

האנדעל בומי יצא ב-1920 כמהגר לא־מריקה, ואז נתקבל במקומו הערש היינ-ריך, בנו של יונה הערש מכפר פאנצעל־טשעה כשותף־מנהל בבית המסחר, ובמ-שך שנים רבות פעל בו בשקידה להצליח ובמסירות שביושר ונאמנות, שמר על השם הטוב של העסק ושל הפירסמה לוס-טיג בכלל.

כשמצא את מקומו הנכון בעסק זה נשא לאשה את פרידה בת יעקב אייזיקוביץ', סוחר בהמות מאיקלוד. בהיותו בן תורה וירא שמים ובהתאם לכך גם ישר והגון במשא־ומתן, זכה להוקרה כללית. הוא ואשתו חיו את חייהם בלי פרי־בטן. הוא מת משבץ־הלב ב־1942, ואילו פרידה אשתו נלקחה עם כל היהודים לאושוויץ ושם ניטלה נשמתה.

מרכז לתרבות יהודית

עם התחלת הגידול של קהילת יהודי איקלוד אחרי מלחמת העולם הראשונה, זכתה לקנות לה שם וזכר בתולדות יהודי טרנסילבניה כ„עיר ואם בישראל", תואר שערכו האיכותי עולה פי כמה על גודלה הכמותי.

על ממדי קהילת היהודים באיקלוד לפני 2—3 מאות שנה אין לנו שום ידיעות. אך הואיל והישוב העירוני הלא־יהודי בעיר גערלא הסמוכה לא הצטיין בשום חשיבות מיוחדת, לא בגודל האוכלוסיה ולא בת־חום מינהלי ומסחרי גדול ביותר, וביחוד כשבמרחק לא רב ממנה היתה עיר אחרת חשובה ממנה, דעש דעש, לא קשה לשער, שאותו קיבוץ יהודי, שבגלל התנגדותם של בעלי העיר גערלא לדיורו עמהם הוכרח להתמקם בכפר הסמוך איקלוד, ממנה היו נוסעים בעסקי מסחר ופרנסה העירה וחוזרים הביתה לכפר — כפי שה-יה נהוג באותם זמנים בכפרים שבקרבת הערים היחסניות שהיו רשאיות למנוע לינת יהודי בתוכן, — אותו קיבוץ יהודי לא הגיע לגודל ניכר, עד כדי יכולת להח־זיק רב ושאר כלי קודש. וביחוד פחתו הסיכויים לכך כשבמחצית הראשונה של

המאה ה־19 בטלו זכויות הערים לאסור ולהתיר התישבות יהודים בתוכן. אמנם מציין שבר מצבה מטושטשת בבית העל־מין האיקלודי מקום מנוחתו של איזה „אדם קדוש", אבל מאחר שתיאורי שמו ומעמדו וזמנו ניטשטשו בכתובת שנח-רתה על האבן, אין הכרח להניח, שזה היה הרב של הקהילה, ויתכן שהיה עובר אורח גדול בתורה ובעבודת הבורא, שב־דרך מסעו השיגתו ההזמנה לישיבה של מעלה בעת שהתארח באיקלוד. על כל פנים במשיכת יהודים להתישבות השיגה העיר גערלא יותר מהכפר איקלוד, ואפ-שר שגם מתוכו נטלו יהודים להגדלת קהילתם, ואם כי במחצית השניה של המ-אה ה־19 נוסדה קהילה גם באיקלוד, לפי המסורת המקומית ביזמתו של ר' אורן אוקלודער אבי בית הירש. ובית העלמין שלה שימש מקום מנוחה לאבות אבותיהם של תושבי גערלא וערים אחרות ונקודת־משיכה לבאים להשתטח על קבר אבות, הרי בעניני הלכה ורבנות ופיקוח על השחיטה והכשרות היתה קהילת איקלוד כפופה למרותה של הרבנות הגרלאית. רק אחרי מלחמת העולם הראשונה, בראשית שנות העשרים למאה ה-20, כשביהודי הכפרים גברה להלכה הנטיה להחליף את הרחבות הפיזורית שבין הגויים בהצטו־פפות עם אחים יהודים והחלו „מהגרים" מהכפרים גם לאיקלוד, בעלת קהילה וש־רותים דתיים, הושלם המימסד הקהילתי כשזכה לרב משלו, כראוי לכל קהילה המכבדת את עצמה.

אמנם בנדון זה היו פשוטי העם מחו-ננים במידת הענווה והעדר הפאר שבהח־זקת רבנות לא הציק להם ביותר, שכן לקיומה של אותה מנת יהדות, הכוללת כשרות מזון וטהרת-משפחה, תלמוד תו־רה לקטנים ותפילה בציבור לגדולים, יכ-לו להסתדר במוסדות ובשרותים של הק-הילה אף בלי רב מקומי. אבל במשפחת הירש, טישלר, שעמדה אז ברום זהרה, הרגישו בכך צורך מיוחד. נוסף לערכה של איקלוד בשבילם כקן גידולה של המשפחה, מקום הולדתם, הונם וחייהם, היה זה גם מקום מנוחת הנצחים של המשפחה כולם בבית העלמין האיקלודי עטור תפארת הדורות, וכשיצאה נשמתו של צאצא המשפחה הגדולה במקום שיצ־אה, גופו הובא למנוחה ב„שכונה" המ-אוכלסת בדורות המשפחה באיקלוד, והואיל והמשפחה התמרה בכבוד קו־הא־צילות שלה ששמו פאר את תואר־האצי־לות של ענף אחד ממנה, עזה היתה מש־אלתם, שהקהילה, הקרויה גם היא בשם-מקום זה לא תהיה גרורה־מסונפת לק־הילה אחרת, אלא עצמאית ומושלמת גם ברבנותה. למרבה כבוד המשפחה ישובה כל נפטר שבה, לפני הורדת גופתו לקבר, בנאום־הספד נרגש ומרגש מפי הרב. וב־כן, בתוקף הפטרונות של המשפחה על המימסד הפולחני של העדה, בדומה לזו של כל אציל על הכנסיה של כפר אחוז-תו, יזמו הם מינוי רב לקהילה ודרשו מהנהגתה הרשמית של הקהילה להחליט ולפעול.

חברי הקהילה, ובראשם יוסף לוסטיג, שהיה נשיאה בימים ההם לא ראו מעשה זה בעין יפה, בחששם שעומס חומרי כזה יהיה כבד מדי על שכם העדה הקטנה, הקרוב לוודאי, שגם השוחט לא שמח לשידוד מערכות השררה הדתית שבמקום. עד עתה אמנם היה כפוף למרותו ולפי-קוחו של הרב הגערלאי וכל שנה היה חייב להביא לו לבדיקה את סכיניו ולה־בחן במידת רגישותו לפגימות שבהן, וכן לשוחה בבקיאות מספקת בהלכות שחיטה וטריפות. אבל באיקלוד היה השוחט הסמ-כות הדתית העליונה וכל הכבוד המגיע לאיש־התורה נפל בחלקו. ואילו כשהיה רב בישוב זה עצמו, לא זו בלבד, שבסו-לם הכבוד שבבית הכנסת יהיה אדם אחר למעלה ממנו, אלא מי יודע אם הרב לא יהיה אחד מאותם תאבי-השררות, שבין לו סוס או חמור רוכב הוא על השוחט, כפי שאירע בכמה קהילות קטנות בזיבנ־בירגן ובאזורים קרובים ורחוקים. אך מאחר שבית הירש-טישלר הגדול עודד את הק־

משפחת לב (איקלוד)

הילה בהבטחות מסוימות, שבשעת הצו־רך עמד בהן ביושר ובכבוד, נבחר לר־בה של איקלוד הרב הצעיר ר' חיים **יהודה בראון**, בנו של הרב מבערעזע־וויצע וחתנו של רבי **יצחק מיכאל פאנעט**, שעפ"י כישוריו בתורה ובחסידות היה יכול להיות גם הוא רב ואדמו"ר כמו אחיו ר' **יחזקאל**, שהיה הרב הראשי לשושלת פא־נעט ברבנות ואדמו"רות בעיר זו. אלא ששני האחים חילקו ביניהם את שני תפ־קידי אביהם ר' **משה**, ר' יחזקאל הבכור את הרבנות והוא את הנשיאות של כולל זיבנבירגן, שהודות להשפעתם ושקידתם של נשיאי בית־פאנעט לטפח את נדבנותם של יהודי זיבנבירגן ומחוז סילאדי שמ־עבר לגבול באונגארן (שהיה שייך לכולל זיבנבירגן) עלתה יכולתו של הכולל לה־עלות את שיעור ה„חלוקה" לנתמכיו בא־רץ הקודש, ומבחינה זו הגיע הכולל בא־רץ לדרגה ג'. אחרי כולל הו"ד (הולנד, ודייטשלנד), שהתנוסס לתפארה בדרגה א' ואחריו כולל אונגארן בדרגה ב', ואילו הכוללים של ארצות מזרח אירופה פיגרו במידה מרובה אחרי אלה השלושה, ודי־רוג זה הוא שקבע בימים ההם בישוב האשכנזי הישן גם את דרגות היוחסין לשידוכים.

על המגרש שנדב האציל **טישלר מוריץ** נבנה בית הדירה של הרב, דומה בהי־דורו ובסידוריו לחוילה כפרית של אציל, בו ישכון כבוד בהתאם לדרגתו הרמה בתורה ובהנהגה. החששות להשתררותו של הרב הצעיר נתבדו במהרה, כי הרב מצא מוצא למרץ פעילותו בענין חשוב הרבה יותר, שערכו חרג מהתחום של הק־הילה וסביבתה והביא ברכה רבה כמופת ראוי לחיקוי, שרבים התברכו בו לאמור: הלוואי שירבו כמותו בישראל. תוך מגע עם הבריות נעשה במהרה אב ואח לכל מי שזקוק לעזרה וסעד, לעצה ולמלה טו־בה, מעודדת ומחזקת, ותמיד מצא פנאי וכוח לשמוע תלונות ובקשות ולהשתדל, שהפונה אליו לא יצא ריקם, וכל ניגודי־אינטרסים וחיכוכים שבין אדם לאדם לא הגיעו לידי ריב של ממש, כי השתררה הרגשה כללית, שאי אפשר לא לקבל הצ־עה והדרכה של הרב, אלא לקיים יושר וצדק ושלום בין אדם לחברו.

כרגיל היה כל רב שואף, ובמידת האפ־שרות גם עושה, לרכז סביבו נערים וב־חורים מהמקום ומחוצה לו בישיבה, בה יקנה להם את היכולת לפתוח ספר בתל־מוד, בהלכה ובאגדה ומוסר ולהתמצא בו כבן־בית בתורה, ואת ההרגל לחיות לפי התורה ולמצוא חן בעיני אלוהים ואדם. ואילו רבינו למד מהנסיון, שאותם שמיל־או כרסם בש"ס ופוסקים, אבל לא למדו עיסוק שיתפרנסו ממנו, לא אחד מהם נש־אר מחוסר לחם וזקוק לעזרה מתמדת וב־כך גורע הוא מכבוד התורה ומרתיע הו־רים מלהפנות את בניהם ללמוד בישיבות. הוא הגה איפוא את הרעיון וגם עשה מעשה ליסד ישיבה שילמדו בה גם תורה וגם מלאכה, וקראה בשם „ישיבת תורה עם דרך ארץ", על פי אימרתו של רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא: „יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שני־הם משכחת עוון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון" (משנת אבות, פרק ב', משנה ב').

הרעיון נתקבל בהבנה ובאהדה כללית, אבל להגשמה היה צורך בהרבה יותר: בעזרה בפועל ובאמצעים לרוב, ולא קל היה להזיז בני-אדם לעשייה ולנתינה ביד רחבה. אבל רבינו לא קורץ מחומר גזה, שיברור לו רק מצוות קלות ושגורות וזולות, ומסירותו הרבה והטורח הקשה שהרב נטל על עצמו שיכנעו את הבריות, שגם הם לא יירתעו מהקשיים, ואפילו מהקושי לפתוח יד בהרחבה ולהגיש את העזרה. הרב יצא לנסיעות, ביקר אצל אישים ומוסדות, חיפש ומצא עוזרים כל־ליים, ומקצועיים, התקשר עם הנציגות של הג'וינט לטרנסילבניה, ואנשי איקלוד ראו בנינים מוקמים לבית לימוד תורה, לבתי מלאכה מצוידים במכונות הדרו־שות, הפנימיה שעשרות תלמידים קיבלו בה דיור ומזון וסיפוק יתר הצרכים בש־

ביל תלמידים ממקומות אחרים, ואילו בני המקום קיבלו את צרכיהם בבית ההו־רים. במחצית היום למדו תלמוד ומנות נוספות באשר לימודי היהדות, ובמחצית השניה למדו מקצוע תוך עיסוק בעבודה בפועל. המגמה היתה להקים דור של בע־לי-מלאכה ובני בית בתרבות היהודית המסורתית, שאורח־החיים שיתחנכו בו ידריכם ליחס רציני גם אל העבודה וגם ליושר ולנאמנות, שיהיו לברכה לעצמם ולעם היהודי בכללו. בהתחלה היו שתי מחלקות מקצועיות, אחת לנגרות ואחת לחייטות, ואחרי נסיון שנים מעטות למדו מהנסיון, שמוטב להתרכז במקצוע אחד בלבד והמשיכו בנגרות רהיטים.

באותו זמן עדיין היתה ההכשרה הח־לוצית עוסקת בהכשרה חקלאית בעיקר ולא היתה לה כל זיקה להכשרה מקצו־עית במלאכה. ובכלל לא נמשכה הישיבה לשמש מקום־הכשרה לעליה חלוצית. בק־רב האורתודוכסים פעלה, בהשפעת רבנים נרגנים מסוימים, גם תעמולת איבה לציו־נות ולכל הכרוך בה, ומאידך היתה גם תנועה ציונית דתית. הרב בראון לא הת־ערב בפוליטיקה, אלא נטל על עצמו לספק צורך מקומי לחיזוק היהדות, שיהיו מצויים בעלי מלאכה יודעי תורה והחיים ברווחה ומוכנים לקבוע עתים לעיסוק בה, בקהילות שבארץ ההיא, באשר למרות כל הגזירות והרדיפות שהעיבו את שמי הי־שוב היהודי בארצות גולה מסוימות, וט־רנסילבניה בכללן, לא העלו על הדעת, שהמקומות של הקהילות יתרוקנו מכל ישוב יהודי. אבל הגולה נעקרה בלא שצי־פו לכך. ובין שארית הפליטה שעלתה לארצנו פועלים עוד כיום קרוב לשלושים בעלי מלאכה, שקיבלו את חינוכם המק־צועי בישיבה האיקלודית, וכמובן נעזרו בה גם מבחינה לשונית, שכן אדם שעסק בלימוד תורה היה לו בסיס כל שהוא להשתלם ביתר קלות בשפה העברית בדבור

ובכתב. מחניכי הישיבה החיים ועובדים כיום בארץ, זכורים ומוכרים לי החברים דלהלן: יהודה בלאט מדעש, נתן זעליג פיליפ מכפר ליד אילאנדה, שמואל זיינוול פארקאש מסאסרעגען, מרדכי איזראעל מהידאולמאש, וגם אני דויד לאזאר, העו־זר לאחי בהכנת רשימה זו לזכר קהילתנו. אך מספרם של בוגרי המוסד בשנות קיו־מו הגיע למאות, שנפוצו בנתיבי ההגירה לכמה וכמה ארצות, ואף מעבר לימים, וב־כל המקומות רכשו בטיב עבודתם ובהת־נהגותם היהודית והאנושית כבוד וברכה לעצמם ולרועה הטוב והמסור של עדר ה׳ אשר באיקלוד. ואילו אזרחי הקהילה הר־גישו אושר ושמחה מעצם עמידתו של רועה טוב זה בראשם. גם לשבתות ול־מועדים היה טעם נעלה במיוחד בהרגשת נוכחותו עמנו. ואילו כששבת אצלנו אביו או חותנו שבאו לבקרו, לא פסקו שירה וריקודים בליל השבת וביומה.

אך כנראה לא הסכים הרצון העליון שמרוב נועם וטוב נשכח את היותנו בג־לות. ההשתוללות הפאשיסטית הרומנית בשנות השלושים נגד חוקי אלוהים ואדם, בעקבות הסתתו הפרועה של אותו צבא מרושע מגרמניה, ימח שמו וזכרו, שפשט גם ליתר הארצות ורומניה בכללם שהכ־ביד ידו על היהודים ומוסדותיהם בחמ־ת־זעם בכל המקומות שעבר בהם, וגם על יהודי איקלוד לא פסח, וביחוד היו לצנינים בעיניהם של המתפרעים מוסדנו היפה והמועיל, שהיה ראוי להוקרה מצד כל אדם באשר הוא אדם, ובשנת 1935 הוכרח בית הספר למלאכה להפסיק את פעולתו ומכונותיו הוחכרו לשימוש פר־טי „עד יעבור זעם", בתקווה שיעבור, אלא שתקווה זו לא נתגשמה.

כמובן פגעה הפסקה זו מאונס בכולנו כמו חורבן, וביחוד הכאיבה את לב רבינו הנעלה. אבל הוא נשא את כאבו בדומיה והשתדל לנסוך מגבורת נפשו גם בצאן מרעיתו, וככל שהאויבים זממו להפכנו לעדר פרוע ומפוזר, כן פעל מורנו ורבינו להחזיקנו מלוכדים במשמעת לתורה ול־מצוות ולהווייתנו היהודית בכלל. בינתיים החזיק מעמד גם ביסורים הקשים על ביתו בעקב המחלה הממארת שהציקה לאשתו

וטיפל בה זמן ממושך, עד שמתה והשאירה אחריה 4 יתומים קטנים, 2 בנים ו-2 בנות. אחר כך באו ימים קשים יותר ויותר. ב-1940 הוחזר האזור להונגריה, והיהודים, שבמשטר הרומני היו, לפחות, תאורטית, אזרחים שווי־זכויות, נעשו במשטר ההונגרי נתינים מקופחי זכויות, ועם הצטרפות הונגריה למלחמת העולם כבעלת ברית להיטלר גויסו יהודים רבים לא לצבא, כי כבוד זה ניתן רק לאזרחים ולא ליהודים, אלא לשרות-עבודה באזורי החזית בפודוליה וכו׳. הרב שלנו נשא נפשית בעול הציבור והיחידים, ולא חס על כל עמל לעודד ולחזק את הרוחות ולעזור לאמץ רוח מושפלים ולהחיות לב נדכאים. זוכר אני מה שעשה גם לי, כשהייתי מגויס בפלוגת עבודה כזו אי שם במלכות פולין לשעבר, ובתור תלמידו לשעבר ביקשתי ממנו, כתבתי לו בקשה שיתפלל בעדי. בתשובותיו כתב לי דברי עידוד והרגעה, שנבעו ממעינות-אמונה ואהבת־ישראל והיו למשיבי נפש לי ולכל היהודים האחים-לצרה שקראתי דבריו באזניהם, וגם בהיותו עם קהלו באושוויץ, כ־200 נפש מנער עד זקן, בוודאי גם שם חיזק את הנפשות לקידוש-השם בשלימות בחיים ובמוות.

הסביבה הכפרית של קהילת איקלוד

בתקופת הזמנים שבין שתי מלחמות העולם, כשקהילת איקלוד התברכה גם ברבנות ובישיבה, וכוח המשיכה שלה עזר לגידול האוכלוסיה היהודית עד כדי עיירה כמעט, נתהדקו יותר ויותר הקשרים שבינה ובין כפרי סביבתה. בטרם נמשיך בתיאור הגידול הפנימי של הישוב היהודי באיקלוד, נסקור את הפריפריה הכפרית,שהיתה מעורה בה בחיים, ולמרבה הדאבון גם במוות בידי הזדים הנאציים, ולפני שחלו בהם ידי רשעים ארורים החלו מתהווים גרעינים של חיי ישוב יהודיים פה ושם גם בכפרים, שתושביהם היהודים הגיעו ל„מנין" כל שהוא.

נזכיר את הכפר **קעטשעד** (שמו כיום **אלוניש**), 20 ק"מ מגערלא, 10 ק"מ מאיקלוד, בכפר זה, גרו המשפחות לעב, פריד, שנצלר, לייטנר, ושמיד. מספר הגברים שבהן לא תמיד הספיקו ל„מנין" בשבתות, אבל אליהם הצטרפו יהודים מהכפרים הסמוכים כגון : מענדעל אפרים, בעל אחוזה לשעבר ובניו, משפחות מאטיאש מקעטשעדסילוואש, לאנגפיעלד, — מסוקערעק, מאטיאש מבאנפיטוטפאלו. כל אלה היוו כעין קהילה אחת לצרכי תפילה בציבור בשבתות, ואילו מי שנתחייב ביום חול „קדיש" ביום הזיכרון לפטירת אב או אם („יאהרצייט", כמו שאומרים אחינו האשכנזים) היה בא לאיקלוד. כמו כן קיבלו שרותי שחיטה כשרה ומקווה טהרה מאיקלוד. ואילו לברית־מילה היה השוחט האיקלודי, בתור מוהל, יוצא אליהם עם מוזמנים מספר, וכך זכו גם הכפריים לביקורו של אליהו, מלאך הברית, שנזדמן להכניס ילוד לבריתו של אברהם אבינו. בבית העלמין האיקלודי שומרות מצבות מספר את זכרם של נפטרים אחדים מקבוצת כפרים אלה, וכן נשארה לאחדים מהם מזכרת היה בצאצאיהם החיים כיום בישראל, כגון ד"ר מענדעל מיקשא והמנוח פריד ארנו, שנפטר לא מכבר והשאיר אחריו אלמנה ושני יתומים.

מדרום לאיקלוד השתרע עמק לוז׳שארד וטוק עילית ותחתית, והכפרים לונא־דובוקא, וואלוסוט־בונצידא, ושאר כפרים עד קולוזשבורשא. כל אלה הישובים הזעירים, הפזורים בכפרים הללו, נמשכו בצרכי היהדות שלהם למרכז שבאיקלוד. יצא מכלל זה הכפר בורשא הנ"ל, שהציבור היהודי שבו הספיק להחזקת שוחט (בשותפות עם כפרים סמוכים) ומלמד. לתפילה בציבור בשבתות נתהוו פה ושם קבוצות של כפרים סמוכים, ואילו מי שהיה צריך לומר "קדיש" ביום חול, היה בא לאיקלוד, בה היה מנין בכל בוקר וערב. ראוי להזכרה הכפר **בונצידא,** בו גרה משפחת פוגל, האב והבן, ומשפחת נייפעלד. כאן החזיקו בכל השבתות מנין בכוחות עצמם, בלי שיתוף עם כפרים אחרים, ולהשלמת הח־

סר למנין היו מזמינים לפי הצורך בחו־רים מהישיבה האיקלודית. כך התקיים המנין משנות ה־20 עד לגירוש. גם בכאן היו מקבלים צרכי יהדות (שחיטה, מקווה וכו׳) מאיקלוד. ואשר לעיסוקי פרנסה — חוץ מחקלאים מספר, בעלי אחוזות לא גדולות, היו עוסקים במסחר, לכל ענ־פיו שבאו בחשבון לפי צרכי המקומות: מכולת וצרכי־בית, טכסטיל, ברזל וכו׳, קניית תבואות למכירה, אטליזים, מסב־אות וכו׳. קשה היתה בעיית חינוך הב־נים ליהדות בכפרים הללו. רובם למדו ב„חדר״, באיקלוד, ואחר כך בישיבות, וא־חדים המשיכו בהשכלה לועזית תיכונה וגבוהה: בהכשרה לעיסוקים אינטלקטוא־ליים. הכפרים הללו ספקו כוח אדם, על פי רוב משארית הפליטה, גם לישוב ביש־ראל: הערמאן לוצי, וגרין לאיוש מקי־שיענו, באטיוק אדולף ומשפחתו, מאט־יאש לייב ומשפחתו, אברהם מאנו, אב־רהם בעלא, אברהם משה, אברהם הערמאן, בת הירש בלומא ואחרים. מקו־לוז׳בורשא משפחת מענצעל, וגם מבונ־צידא אחד מבני לעב, אבל לא השגתי ביסוס ודאי לכך.

בכפרים הללו לא היו בתי קברות מסו־דרים אבל נשארו כמה קברים מצוינים במצבות, אבל מוזנחים, כפי שעלה בידינו לגלות בקעטשעד ובקולוז׳בורשא. יתכן, שגם ביתר הכפרים מצויים פה ושם אילו קברים שלא נתגלו. ההם כנראה כבר אבו־דים לחלוטין, מפני שקרובי שוכניהם לא מצאו יכולת או ענין לפקדם ולשמרם בעת שעדיין גרו בקרבת משכנות בתיהם, וכך הופקרו לעזובה ולאבדון.

מעבר לנהר סאמוש, ממזרח, בכפר הק־טן איקלוד זוטא, גרה משפחה יהודית, משפחת האנדעל, ממנה זוכר אני אם זקנה, ולה ארבעה בנים ושלוש בנות. דומני שהאם והבנות נספו באושוויץ. שני בנים חיים באמריקה. הבן מיכאל נשא אשה והתישב בחבל הסיקלים, והבן מנ־חם־מענדיל נגר בישראל. פרנסת משפחה זו היתה על חנות כל־בו קטנה ואיסוף ביצים ותבואות בשיעורים קטנים. בשב־תות ובמועדים היו באים להתפלל באיק־לוד רבתי וגם שחיטה ושאר צרכי היה־דות קיבלו אצלנו, וכן גם חינוך יהודי של הבנים. הם חיו בשלום עם האוכלוסיה הרומנית והמאדיארית שבכפר, פעלו כאזרחים הגונים ונאמנים ונאבקו ביושר על הקיום, עד שפגעה גזירת הכלייה גם בהם, הי״ד.

מצפון לאיקלוד שוכן הכפר דענגעלעג (כיום ליוואדיה) וממערב לו בין ההרים הכפר אורמאני. בשניהם היו היהודים מסו־נפים לקהילת איקלוד. בדענגעלעג גרו, כמשוער, כמה משפחות יהודיות, כמעט ישוב ממש ולא בסיס־פזורה. מראשית שנות המאה ה־19 זכורה לי משם משפ־חת בלאו, אחריה משפחת איגנאץ והע־נער, שמשם הוצאו לגירוש. יהודי דענ־געלעג היו רשומים כחברים סדירים בק־הילת איקלוד, שילמו מס הקהילה, בשב־תות היה להם עפ״י רוב מנין משלהם לתפילה, אבל את המועדים היו חוגגים בין היהודים באיקלוד, באשר המרחק מהם אלינו היה יותר מהמותר להילוך בעירוב תחומין, ושכירות מקום הישיבה בבית הכנסת שלנו שילמו כמו חברי הקהילה המקומיים, וגם סידורי ברית מילה, חופה ודין־תורה עשו באיקלוד. אפילו להצגות משחקי פורים היו באים כמו שאר אזרחי המקום. הבת היחידה של משפחת הע־נער, כפי הידוע לי, שרדה לפליטה אח־רי הגירוש ויצאה לאמריקה. ואילו בכ־פר אורמאני דרו, כפי הזכור לי, שתי מש־פחות יהודיות. בית ווייס לאזאר, בנו של יחיאל ווייס שהתישב לאחר מכן בגערלא, ואילו הבן, לאזאר, נשאר בכפר אורמאני; ועוד משפחה אחת, שב־אה ממחוז מארמורוש. שניהם עסקו במס־חר כללי בחנות כל־בו כפרית קטנה, שהיתה לכל אחד מהם. גם הם, כמו יהודי דענגעלעג היו חוגגים כל החגים באיק־לוד, וזכורני שמשפחת ווייס משם היתה מתאכסנת אצלנו בימים נוראים, וכך נהגו מדי שנה בשנה, עד שבאחד הלילות בא

שטפון עקב שבר ענן, שטף את ביתם, שכנראה היה בנוי בצורה פרימיטיבית למרגלות ההר, סחף את אשתו ושני יל־דיו בשנתם עם מיטותיהם, ולמחרת נמ־צאו הגוויות של שלושת הנפשות על פני השדה והובאו לקבר ישראל באיק-לוד. אחרי האסון נשא ווייס לאזאר אשה אחרת מכפר פיזעש. ואחרי שניצל ממי־תה במים נשאר למיתה באש בכבשני אושוויץ, הי״ד.

בכפר גירולד גרה בסוף המאה ה־19 משפחת ר׳ משה אריה נאש, בעל אחו־זה אמיד ומכובד, מבורך בבנים ובבנות, שברכוהו בבנים נוספים ע״י נשואיהם. בניו ליפוט ובעלא היו גם אנשים ידועים ומכובדים, וחתניו היו דוקס שלמה, רוזמאן ליפוט, לעב מעקשה, רוט־שילד שאנדור ופריינדליך לאיוש מגער-לא. לאחר זמן נוספה בכפר זה משפחת קוהן, בעלת חנות כל־בו וארבע בנות. משפחת קוהן עברה לאחר זמן לגור באיקלוד ומכאן עברה לגערלא, וגם מש־פחת נאש עזבה את הכפר ונתפזרה בי־שובים גדולים יותר. בשני הבתים הת־נהלו חיי יהדות מושלמים: שמירת שבת וכשרות בכל דקדוקיהן, מקווה טהרה וחי־נוך הבנים לתורה ולמצוות. בהיות לו לר׳ משה אריה נאש כרכרה קלה, היה מרבה לבוא לאיקלוד, ובתור חבר הק-הילה היה מתענין בכל ונושא בעול כל ההוצאות הציבוריות. לעתים תדירות מאד היה בביתו מנין לתפילה, שכן נוסף לבני הבית היו שם מלמד ללימודי יהדות, מש-גיח על חליבה בעדר הצאן, (שהחלב והג־בינה יהיו בתכלית הכשרות), קרובים ואורחים יקרים. במיוחד יש להזכיר את האם של בית נאש, שבגיל זיקנה מופ־לגת היתה אצל בנותיה באיקלוד. אשה כשרה וחסודה, חובשת פיאה נכרית, מק-יימת סדרי תפילות וברכות וקריאת „צא-נה וראינה״ ותחינות וספרי מוסר עד אח־רית ימיה. נפטרה ונקברה באיקלוד, דו-מני שליד בעלה ולמרבה הדאבון כבר נמחקה הכתובת מעל מצבותיהם, ואף אחד משרידי המשפחה אינו שם לב לחידוש והכתובות בבית־העלמין האיקלודי, שנש־אר ללא יהודים חיים בשערו וקוראים מצבותיו.

בית העלמין האיקלודי, העתיק יחסית, הוכר כרכוש ציבורי של עדת המחזיקים בדת היהודית באמצעות אגודת-פולחן (הקהילה) הקרובה ביותר, קהילת גערלא, שמטעמה ממונה כותב הטורים האלה וי-ליד איקלוד, משה מרדכי לאזאר, לפקח על האחזקה בסדר. בשכרו של השומר בפועל נתונה לו הזכות לקצור את הדשא שבין הקברים וליבשו לשחת להזנת בה־מות בחורף. על כל פנים הגדר היא במצב תקין למדי וגם המצבות, אפילו העתי־קות ביותר, ואף אותן שנפלו או נשברו מונחות בסדר נאה כל אחת ליד הקבר שהיא שייכת אליו. קהילת גערלא אינה יכולה להוציא אף פרוטה לאחזקת בית העלמין האיקלודי, שכן כל ההכנסה המתקבלת בקופתה הובה להכניסה לחשבון סגור בבאנק, שממנו אין להוציא בלי אישור מאת הפדרציה המרכזית ליהודי רומניה, וזו אחראית לכך, שההכנסה כו־לה תשמש לסיפוק צרכי הדת של היהו-דים החיים כיום שם, ולא בשביל לצ־בוע על כתובות לזכר נעדרים, שממילא אין מי שיקרא את הכתוב בהן.

הקהילה בגידולה עד הסוף

כאמור למעלה, החל אחרי מלחמת העו־לם הראשונה גידול ניכר באוכלוסיה הי־הודית באיקלוד, לרגלי גידול האפשרויות הכלכליות. בין גורמי השגשוג היו: מס-חר זעיר וגדול, תעשיית כוהל, פיטום שוורים בגפת ובהגמאה מתחמיצה של הפ-סולת ממשרפת הספירט, ערכי התרבות והכלכלה שבישיבת תורה ומלאכה שיסד וניהל הרב, ענפי מלאכה, תובלה, תנועת תיירות פנימית לביקורי קרובים חיים ומתים (פקידת „קברי עבות״ מצד פזורי צאצאיהם של תושבי ערים על קברי דו־רות קודמים כשבערים לא הורשו ישובי יהודים, אשתו של חרשתן־הספירט הירש

אודון מקלוז׳ היתה באה כל ערב שבת לביקור אבות-משפחה שוכני עפר — וכן ביקורים בעניני מקח וממכר), כל אלה החישו וזירזו את דופק החיים בכפר הג־דול, שהערנות היהודית קידמה אותו יותר ויותר למעמד של עיירה.

בשורת המשפחות החדשות, שנוספו לקהילת איקלוד אחרי מלחמת-העולם יש למנות את דוקס שלמה, רוזמאן ליפוט, לעב מיקשה — שלושתם חתני ר׳ משה אריה נאש מכפר גירולד, שחכרו את בית החרושת לספירט של האציל טישלר מו-ריץ דה נאג׳איקלוד והערש יוזף, וויינבער־גער הערמאן, ורוזנפעלד מענדל, עובדים שכירים אצלם, ועוד.

דוקס שלמה ז״ל היה בן למשפחה יהודית מכובדת ביותר. אחד מדודיו עלה לארץ עוד בשנות העשרים למאה הזאת והיה חבר נכבד ב„מושבה״ של עולי טרנסילבניה בתל־אביב, אחרי פעילות ציונית ותיקה בעודו בגולה.

דוקס שלמה ז״ל, שאיש נכבד היה וב־על אישיות בולטת, התישב בקהילת נג׳־איקלוד בעקרו מקובלוש. הוא חכר את בית החרושת לכוהל של טישלר מור וכן את אחוזתו של הלז והתמיד בפעלו במ־קום במשך שנים רבות. הוא היה חתנו של בעל האחוזות נאש משה אריה מגירולד ונצר למשפחת דוקס מניגרפאלווה, אשר עקרה בשנת 1870 מן העיר בראטיסלאווה ועברה לטרנסילבניה. ר׳ דוקס יוסף, אבי זקנו של ר׳ שלמה, היה דיין בעיר בימיו של חת״ם סופר. הוא עצמו נחשב עילוי בבחרותו בבראטיסלאווה בימיו של כתב סופר והכל הפליגו בשבח בקיאותו בתל־מוד, תום מידותיו וענוותו הרבה.

דוקס שלמה היה מעומדי התווך של הקהילה, תרם רבות לחייה היהודיים ולא מנע את עזרתו אף מתלמוד תורה ומי־שיבת „דרך ארץ״ המקומית. מעשי הצד־קה שלו ונדבנותו הגדולה, שמעם יצא למרחקים. הוא אף סייע להקמת תלמוד תורה של הקהילה הספרדית בקולוז׳וואר. דלת ביתו היתה פתוחה תמיד לכל דיכ־פין וכל הנזקקים לעזרה השכימו אל פתחו בשמחה ויצאו מביתו כאשר הם באים על סיפוק צרכיהם. למרות חינוכו על דרך קהילות אשכנז, הוא נהג לבקר בחצרות הרבנים אַנטרדאם החסידיים ובי־ניהם הרב הספרדי מקולוז׳וואר, ר׳ יוא־ליש מסאטמר והר׳ בנאסוד, אשר אף כיבדוהו בביקורים לא אחת. ר׳ שלמה דוקס התארח לעתים קרובות אצל הרב מדעש ואצל הרב מקולומאי בסאמוש־אויוואר.

ציוני נלהב היה דוקס שלמה ונפשו כמהה לעלות ארצה ישראל ביחד עם בני ביתו. הוא החל בהכנות לקראת עליתו ובשנת 1927 העביר חלק מרכושו אל מחוץ לגבולות המדינה. אולם, למרבה האסון לא עלה בידו להגשים את שאיפותיו.

בשנות השלושים עקר לאיקלוד ר׳ דוקס יוסף, אשר בא בעקבות בנו מניגרפאלווה. הבן הקים לאביו, בהתחשב בגילו המופ־לג, בית תפילה פרטי בין כתלי ביתו. בשנת 1944 גורש ר׳ דוקס יוסף, כמוהו כבנו וכמשפחת בנו, למחנות ההשמדה.

לזוג דוקס שלמה ולאורה לבית נאש נולדו 3 בנים ו־2 בנות. שנים מהבנים חיים בתל־אביב כטוב בעיני אלהים וא־דם.

רוזמאן ליפוט הצטיין בכושר מסחרי ואירגוני, בהפחת רוח חיים בעיסוקו וב־התמסרות לקידום הדברים שטיפל בהם. בדומה לגיסו דוקס היו גם הוא ואשתו עללא לבית נאש מתמסרים בלב ונפש לעזרה לדל וסעד לאביו. הוא וגיסו דוקס שהיו גרים זה ליד זה, לא היו נצרכים פותחים דלתו של האחד בלי לפסוח על דלתו של השני, ומשניהם לא יצאו רי־קם, וכן היו משתתפים יחד בכל פעולה לטובת הכלל היהודי שבמקום ואף מחו־צה לו. דומים היו גם בשקידתם לחנך צאצאיהם לתורה וליהדות, וגם בנשיאת מירב העול של צרכי הקהילה, ולפי דעת בני זמנם נשאו שניהם בעול שלושת רב־עים של צרכי הקהילה והרבנות. מבין

משפחת ר' דוקס שלמה (איקלוד) הי"ד

צאצאיהם חיים בן אחד ובת אחת אי שם במערב.

לעב מיקשה בעלה של העלען לבית נאש, גם הוא נשתבח במידות הטובות, ביחוד נודע לשבח בטוהר המידות במ־געו המסחרי והאישי עם הבריות. גם הוא היה פעיל בניהול בית החרושת לכהל, וביחוד בניהול המעשי והמסחרי של מר־בק־הבקר שלידו. עובדה אופיינית לא־צילות רוחו, שאף בימים הקשים ביותר היו הוא ובניו באים לבית הכנסת בבוקר ובערב, לבל תופרע הרציפות של תפי־לות־הציבור בקביעות פעמיים בכל יום. לפי יכולתו פתח ידו גם למעשי צדקה וחסד. מארבעת הבנים והבת שנולדו לו, ניספו בת ואחד הבנים באושוויץ, הבן הגדול, שמואל, אמנם חזר מהגירוש, אבל בבריאות הרוסה ומת באיקלוד. אחד הב־נים, בעלא, מצא את דרכו לבראזיל, וא־חיו משה חי בישראל.

הערש יוסף, איש תם וישר וירא אלו־הים. מנהל משק חקלאי לפי מקצועו עבד בַּמשק האחוזה שחכרו שלושת הגיסים הנ״ל עם בית החרושת. בתור אדם פשוט וצנוע חי עם משפחתו ביושר ובענווה. היו לו ילדים אחדים, אחד מהם הערש אודון, נפטר לא מכבר בישראל.

וויינבערגר הערמאן, לא ידוע לי המ־קום, ממנו הגיע להתישב באיקלוד. איש תם וישר, הגון ומצניע לכת, משכים ומע־ריב לבית הכנסת. הוליד בן ובת. הבת וההורים לא חזרו מאושוויץ, הבן נשאר לפליטה וחי בישראל.

רוזנפעלד מנדל, נתקבל בתור מב־של כהל בבית החרושת שחכרו שלושת הגיסים באיקלוד. מוצאו ממשפחת רב־נים מפורסמת. אשתו **אייזיקוביץ׳** ז׳ני. היו להם כמה ילדים. אין לי ידיעות על המשך חייהם, מסתבר שלא שבו מהגי־רוש.

היו באיקלוד גם יהודים שעסקו במ־לאכה. מקצתם השתייכו לשורת המשפחות הוותיקות בישוב האיקלודי, בהן ובכל הנלווים אליהן ידובר בפרק דלהלן, וית־רם, שבתור חלק בעל ערך ישובי מקומי אין לפסוח עליהם, אציג לפני הקורא כאן.

שומר אמונים למקצוע **הסנדלרות** באיקלוד, שתושביה לא יהלכו יחפים ופ־גומים בהנעלתם, היה גליק **בערנאט**. היו זמנים שניצל את הקוניונקטורה וייצא נעלי-עבודה כבדים במידות סטאנדארטיות לפי הזמנות מאת סוחרים בשביל מכירה בחנות או בשוק. לאחר מכן ריכז את עיסוקו בעשייה לפי מידה אישית של המזמין ובתיקונים. גם אחיו הצעיר גליק איזשאק היה סנדלר אומן, אבל שנא את הבטלה אפילו לשעה קלה, וכדי שלא לב־טל מזמנו בלי עיסוק בעבודה שמתן שכ־רה בצידה, החזיק לו גם סוס ועגלה, וב־העדר עבודה במקצועו היה מוביל בעגל־תו. קרו אמנם מקרים, ששכר לו אדם מן החוץ, לביצוע ההובלות שקיבל עליו, כדי להתפנות לעבודה מקצועית שנזדמנה לו בייצור כלי הנעלה או בתיקונם, שכן אדם שלמד מלאכה הצריכה בקיאות ואימון־ידיים לא הוגן מצדו לבזבז בצליפת שוט וגערה על סוס, עיסוק שגם הדיוטות בקי־אים בו, את הזמן הדרוש למלאכת־אומן. כדי שהאקלודיים גם בגד ללבוש לא יחס-רו, לא לגברים ולא לנשים, היה אצלם גם בית מלאכה לחייטות של פישר לא־יוש ואשתו אידה לבית אייזיקוביץ׳, בו עשו שניהם את מלאכתם ביושר ובעזרה הדדית. היה אצלנו אומן יהודי גם במק־צוע, שבחבל-הארץ שלנו, לא היה נפוץ בין יהודים. זה היה הנפח היהודי הערש-קוביץ׳ אלתר, בעל משפחה מבורכת בבנים ובבנות לרוב, ועבודתו בנפחות הכ־ניסה לו די הצורך לכלכלם בלי מחסור.

שורה נוספת של משפחות ותיקות

בסדרה זו נזכיר ונזכור יהודים, שאמ־נם איננו יודעים על יחוס איקלודי של דו־רות רבים, אלא ידוע בית אביהם עוד מהדור שקדם למלחמת העולם הראשונה וביחס לאותם אנשים שהתישבו באיקלוד

אחרי המלחמה ההיא הרי גם הללו אינם „ירוקים בני חצי־אתמול". ואלו הן (על שמות ראשיהן): בית בינדער־ווייס, מו־ריץ, בית אייזיקוביץ' יעקב, בית גליק, בעל הטחנה, בית אברהם בערנאט, בית רוזענפעלד לענקא, בית וולף-לייב ובנו יונה, בית לובענשטיין אהרון, בית אביג־דור בעל הטחנה, בית ד"ר ברונער יוסף, חתנו של האציל טישלר מוריץ דה נאג־איקלוד, בית דאווידוביץ' וויקטור, המזכיר של ועד הכפר, בית לאיוש מענדיל השו־חט, בית הערשקוביץ' בנציון, בית הער־שקוביץ' אלתר הנפח, בית דויד מענ־דעל, ועוד.

בינדער־ווייס מוריץ, מופיע בראש שו־רה זו של הוותיקים, לא רק משום שהיה חותני, אלא מפני שהיה באמת אחד מה-דור הקודם. בינדער-ווייס הזקן היה בת־חילה, סמוך לסוף המאה ה־19 עובד במקצוע הנגרות. נשא לאשה את ברטה לבית וויינבערגער, שילדה לו מלוא הבית בנים ובנות, ועם ריבוי הפיות המבקשים אוכל, שהכנסות הנגרות בימים ההם לא הספיקו לכלכלתם, נטש את המלאכה ופ-תח מסבאה וחנות, שבניהולן עזרה אמו, הדודה גולדה, כי אשתו היתה עסוקה למדי בתור אם ולא הספיקה לתת מזמנה גם למסחר. מחמשת הבנים שילדה לו (שמואל, אדולף, מארצי, ליאו, יוסף) נפל הבכור במלחמת העולם הראשונה, האחרון חי עד היום בניו-יורק, ואילו השלושה שביניהם נספו כולם באושוויץ. ארבע הב־נות שילדה הוכנסו כולן לחופה והעמידו צאצאים ואלה שמות הבנות ובעליהן: אי־לונה אשת ווייס שאנדור, גיזי אשת הער־מאן איגנאץ, רוז'י אשת לאזאר מעניהערט (משה מרדכי, כותב הטורים האלה, שכבר הוזכר לעיל בקשר לתולדות אביו, שהיה מעובדי בית העסקים לוסטיג), אולגה אשת מוזעש באנדי. ארבע הבנות וילדיהן הקטנים והגדולים הועלו בעשן במשרפות אושוויץ הי"ד.

משפחה זו היתה מסועפת מאד. האם היתה ממשפחת וויינבערגער מעיר טורדא, שם היה אביה בעל בית מלון, ובמשך שנים רבות ראש הקהילה. בנו היה עורך הדין ד"ר וויינבערגער יענו. כל מה שהגיע לאזני על הליכות חייו הוא, שבקלוז' היה משכים ומעריב מדי יום לבית הכנסת, יבורך זכרו. אחותו זיטה היתה גם היא דוקטור למשפטים ופעילה במקצוע כעורכת דין, חברה בלשכת עור־כי־הדין בקלוז' ואשתו של פרופסור ד"ר עגרעא מאוניברסיטת קלוז'. בת אח־רת של בית וויינבערגער מטורדא, ששמה הפרטי לא ידוע לי, היתה רעיה וראש במשפחת קיראלי בקלוז', ובנה, ד"ר קיראלי יענו, רופא נשים, עלה לישראל ועבד במקצועו עד לפטירתו. ואשר לח־תני בית בינדר־ווייס — הערמאן איגנאץ היה בן לבעל נחלאות בנודעשקולו, סוחר בעל חנות כל־בו בכפר קישיענו, שם קנה את ביתו של קירש איז'אק, שהיה חתנה של המשפחה קעפעטש מכפר מאדיאר־קובלוש, שהצטיינה בתורה ובמעשים טובים. כשמשפחת קירש ומשפחת קעפי־טש עזבו את החיים הכפריים ועברו לגור בגערלא. קירש איזאק זה היה תל־מיד חכם ובעל כשרונות מעשיים. בתו היחידה ערנא ובעלה לא שבו מהגירוש, ואילו בנו יחידו יענו חי בגערלא. כיום כבר מקבל קיצבת זיקנה. ואילו למש־פחת קעפעטש נשאר צאצא חי בישראל, יענו, פועל הגון וישר בעיר חולון. וכעת נחזור להערמאן איגנאץ, קונה בית קירש, שגם לו שריד בישראל, בנו לאצי, שותף בבעלות בית המלאכה הנודע לליטוש מר-אות בנתניה. גיסי האחר וחתן בית בינ־דער-ווייץ, ווייס שאנדור, היה בנו של מוכר הדגים שהיה ידוע בקלוז' בשם „הדוד ווייס". על גיסי מוזעש באנדי איני זוכר פרטים.

בסה"כ אפשר לסכם שצאצאי בית בינדער־ווייס קיבלו חינוך יהודי ומודרני כראוי, הן באורח המחשבה והחיים שביהדות והן בהשתלבות בחיי המעשה ברוח הזמן בסי־כויים טובים להצלחה. אך פטירת ההורים בשנות 1934 ו־1935 עיכבו קצת בהת־

קדמותם, ואחר כך באו שנות הרדיפות והגזירות על היהודים, שנסתיימו בגירוש והשמדה ובעקירת כל נטיעות החיים היהודיים מן השורש.

יכול הייתי להמשיך עוד ועוד בפרשת חיי משפחה זו וסעיפיה, אבל יארכו הדברים מאד ואינני רוצה להבליט את מי שהיו קרובים אלי יותר מהמידה הניתנת לאחרים, ולכן אחזור לשורת הוותיקים שהתחלתי לתאר.

בית אייזיקוביץ׳ יעקב נברך גם הוא בריבוי נפשות. כשנתאלמן מאשתו הראשונה נשא את אחותה וילדים היו לו משתיהן. מהראשונה 4 בנות: רוזי, אידה; ז׳יני; פרידה. מהשניה 4 בנות ו-2 בנים: חיה, בערטה, חנה, ז׳ופי, מנחם מענדל, משה. אם זכרוני אינו מטעני עסק בתחילה במקצוע הסנדלרות, אחר כך פנה לעסוק בקניית בקר לאספקה לשווקי הכרכים. היה ידוע כאדם ישר ונאמן במשא ומתן. היה לו בית משלו, אבל לצבירת רכוש לא הגיע. חינך את צאצאיו לנאמנות שלימה לתורה ולמצוות. מחתניו ידועים לי: פישער לאיוש, חייט ממחוז סילאדי, בעלה של אידה, שעבדה יחד אתו במקצועו, כמסופר למעלה; נ׳ פערלמוטער, בעלה של רוזי, לא הכרתיו מקרוב, רק זה ידוע לי, שגרו בבוקארשט והיו להם כמה ילדים; רוזענפעלד מענדעל, עובד קבוע בייצור או במינהל של בית החרושת לספירט שהיה באיקלוד, חי בהגינות וביושר, אב לכמה ילדים, גורש עמהם לאושוויץ; הערש היינריך, בעלה של פרידה, היה מנהל הפירמה ואחר כך החוכר של עסק-לוסטיג הגדול, כמסופר למעלה בפרוטרוט על חייהם ומותם בסוף הפרק „איקלוד עיר המסחר” דלעיל. יתר צאצאי בית אייזיקוביץ נספו באושוויץ או עקב מחלות. רק בנו משה חי בישראל, דומני שבפתח תקוה, ואילו בתו בערטה נשואה למוסיקאי נאפטאלי מבלאז׳ וחיים בבאיע-מארע שבצפון מערב טרנסילבניה.

בית גליק, בעל הטחנה, ידיעותי עליו מטושטשות בזכרוני, אך כללית זוכר אני אותו בתור יהודי קשיש טוב והגון. מבין צאצאיו הכרתי את בניו בערנאט ואיז׳אק, ששניהם היו סנדלרים באיקלוד, כמסופר למעלה בפיסקה על בעלי-המלאכה המקומיים. בערנאט נשא אשה מעיר מעדיאש, ואילו איז׳אק היה חתנו של החייט פולאק מגערלא, ואחד מגיסיו, פולאק בערנאט, חי אי־שם באמריקה. לכל אחד משני האחים גליק נשאר בן בישראל. אחד מהם, גליק שאנדור, גר אי שם בקרית מוצקין, ואילו השני, גליק מאטי, דומני שהוא בעל עסק קטן לגלידות ומשקאות קרים בתל־אביב. לגליק האב היה עוד בן, תושב נימיז׳ה, שבמלחמת העולם הראשונה נעשה נכה. שנים מצאצאיו של זה חיים בישראל. יתרם נספו באושוויץ.

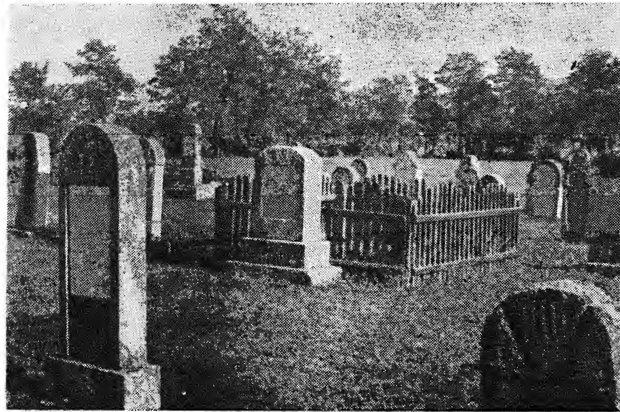
בית אברהם בערנאט, סנדלר ואח״כ שמש בית הכנסת באיקלוד, אחיה למחצה של אמו מצד האב, אשתו היתה מבית פערלמוטער מכפר סארוואשקענד. יהודי הגון וישר, בעל ידיעת מה בתלמוד ובספרי יהדות אחרים. חי ברוח הדת וכך חינך את 5 ילדיו, 2 בנים ו־3 בנות. בגלל עניותו קיבל עליו גם עבודת השמשות מטעם הקהילה, תוך המשכת עיסוקו במקצועו, ואחרי מותו המשיכו בני ביתו בתפקידו בשרות הקהילה. עיסוק מפרנס היה רק לבנו הגדול, איז׳אק, החי כיום בישראל, בפתח תקוה. נחא בתו היתה נשואה לראובן הירש מעיר דעש, בנו של הירש בעל הכרכרה. חתנו זה היה יהודי דתי והגון, אחד מבניו, דומני ששמו דוב, כנראה ממלא תפקיד לא מבוטל במינהל הסוכנות היהודית בישראל. יש לציין, שאשתו אסתר, אם המשפחה כולה, היתה ממשפחה מכובדת למדי, אחותו של אברהם פערלמוטער המנוח מקלוז׳, שבנו שאול אליעזר גר בפתח תקוה.

בית רוזענפעלד פארקאש, מוצאו מכפר קולוז׳קידע. נשא אשה מבית פערלמוטער מכפר סארוואשקענד, אחות אשתו של אברהם בערנאט, איש איקלוד, שהוזכר

בקטע הקודם. התישב בגערלא, שם עסק במסחר בשלחים (עורות טריים שלאחר ההפשטה) בממדים קטנים, ונולדו לו ארבע בנים: אדולף, שמואל, מארצי, מוריץ. משנתאלמן מאשתו נשא באיקלוד בשנות ה-20 את התופרת איז׳אק לענקא (והואיל והיא היתה תושבת יציבה באיקלוד ובעלה בא אחריה, נקרא הבית בפי העם על שמה: בית רוזענפעלד לענקא). היא ילדה לו את שלמה, יוסף, ורבקה (איקוצה). בשנים הראשונות נאבק בקשיי פרנסה, אבל עמד בהם, תוך שמירת אמונים לחוקי הדת. משגדלו ארבעת הבנים מאשתו הראשונה הוקל מהלך חייו, הודות לסגולות המרץ, האומץ והזריזות של הבנים. כשגמרו מיכסת לימודיהם ב„חדר" ובבית הספר היסודי הופנה תחילה כל אחד ואחד מהם להכשרה מקצועית במלאכה מסויימת, אבל בסוף השתלבו כולם בעיסוק של אביהם בסחר העורות והגיעו להישגים ניכרים. שלמה בנו, שהוא כיום סוחר אמיד באחד מהאזורים שבקרבת מינכן, השתלם, הודות לבקיאותו במקצוע ולפעלתנותו, בציבור של סוחרי העורות, אשר בגערלא, ובדרך זו פיתח והרחיב את בקיאותו המקצועית, קשריו והמוניטין שלו, עד כי עלה לדרגת ראשון במקצועו באזור כולו. אדולף אחיו, איש נסער מטבעו, לא יכל להשתלב במהלך הסדיר של המסחר, ולכן עסק גם בתובלה. מארצ׳י ואחיו מוריץ, ששניהם למדו מלאכת החייטות, נטשו אותה ופנו לסחור בעורות והצליחו. בינתיים גדלו גם ילדיו מאשתו השניה, ורכשו מידת השכלה יהודית וכללית ב„חדר" ובבית הספר היסודי, ויוסף שמר אמונים למשאלתו האחרונה של אביו לפני פטירתו, שישתלם בלימודי התורה, ולמר ב„חדר" רם דרג (בתלמוד ובמפרשיו, כעין השכלה תיכונית ביהדות). באותו זמן, סמוך לפני מלחמת העולם השניה כבר היו ארבעת הראשונים נשואים והולידו ילדים. אך הצורר שלח ידו בהם ובנפשות בתיהם, ורק שלמה שרד לפליטה. גם האלמנה לענקא וצאצאיה נלקחו לאושוויץ. מהם שרדו בחיים רק אדולף, החי בגרמניה, יוסף ורבקה, החיים אי שם במערב. האב נח בבית הקברות באיקלוד ואשתו הראשונה בגערלא.

וולף לייב ויונה בנו. — וולף לייב היה עגלון עני ואביון, בעל עגלת־משא שטוחה, פרקרקת וסוס יחיד רפה־אונים, שעליהם פרנסתו. זולת הרב והשוחט היה הוא היחידי כמעט שגידל זקן פרא, ללא טפוח היה יהודי הגון וטוב. לא מלומד ביותר בספרי קודש, אבל בפשטותו הדלה היה דבק מאד בעבודת הבורא, ואם כי לא הבין הרבה בתכנן של התפילות, היה מתפלל כל בוקר בדביקות גדולה והנעימות האשכנזיות המסורתיות של התפילות, בטנור הנעים שלו, מילאו את חלל בית הכנסת, והוא האריך בהן בנפש שקטה, בלי חפזון, בשכיחת דאגות הפרנסה וצרות אחרות. גם אשתו, „הדודה זאלי", התהלכה בתום כמוהו. להשלמת הפרנסה היתה יושבת על שרפרף לפני הבית ומוכרת סוכריות ופירות לעוברים ברחוב, שהלקוחות העיקריים ביניהם היו ילדים ובחורי ישיבה. בהיותה בלתי מלומדת בקריאה ובכתיבה וחשבון, ניהלה את מסחרה בשיטה חסודה מאד: במכירת הסחורה בזיל הזול, למטה ממחיר הקרן, וכשהעירו לה על כך, הסבירה, שזהו התכסיס שלה, למשוך את הלקוחות, אבל הסוף היה, שהקרן פחתה והלכה, עד שנשארה בלי כסף ובלי סחורה והוכרחה „להוריד את התריסים" ולנטוש את מלאכת הסחר-מכר, ובזמנה שנתפנה היתה הולכת לעזור בעבודות בית לנשים אמידות ממנה, והשכר שקיבלה הכניס קצת לצרכי הבית שלה. נזדמן לי להיות נוכח בשעת פטירתם של השניים. ברגעי גוויעתו של וולף לייב ובמציאת דודה זאלי בביתה אחרי יציאת נשמתה, כשנלוויתי אל אבי ז"ל בביקורו הרשמי בתור גבאי של חברה קדישא האיקלודית. גם בנם יחידם יונה היה יהודי פשוט והגון, עובד קשה לכלכלת משפחתו, ואחרי שנעשה נכה-

בית העלמין — באיקלוד...

מלחמה, התקשה לפרנס את נפשות ביתו, שכללו כמה בנות ובן אחד, שלמה, החי כיום אי שם בישראל.

לאווענשטיין אהרן ואמו דודה פעפי, לא תפסו מקום ניכר בקהל יהודי איקלוד. ידיעתי עליהם מתחילה באמו האביונית, שתוך עבודה בבתי אחרים כרעה ללדת אותו. על גידולו ידוע בסך הכל שלמד מקצוע המכונאות ועבד בו ורק אחרי שנשא אשה חזר לאיקלוד והסתדר בעבודה במקצועו. בקיאותו בהלכות יהדות היתה דלה למדי, אבל בשבתות ומועדים היה בא לבית הכנסת, וכשנולדו לו בנים נזדקק לחברותא יהודית, שיבואו לסעודת ברית מילה. אמו נפטרה לפני הגירוש, על הבן ומשפחתו אין לי שום ידיעה.

אביגדור הטוחן, בעצם, היה גר מחוץ לישוב האיקלודי, במקום שהיה קרוב יותר לכפר הסמוך קישיענו. אף על פי כן היה בא תדירות למרכז הישוב האיקלודי בשבתות ולפעמים גם בימי חול, לבית־הכנסת ולבקר ידידים. אורח סדיר היה בבית משפחת בינדר ווייס ונענה ברצון לכיבוד ללגום כוסית יי"ש מתוצרת עונתית. אצלו גרה בת גלמודה, שלפי המדובר בה היתה גרושה, ולפי גירסה אחרת אלמנת חלל-מלחמה. כן היה אצלו נכד, נער מוצלח ומוכשר, כנראה נתיתם מהוריו בילדותו. אביגדור הזקן נקבר באיקלוד.

ד"ר ברונער יוסף, חתנו של האציל טישלר מוריץ דה נאג'איקלוד, מוזכר כאן בין אחרוני הוותיקים, מפני שרק בזמן מאוחר התישב באיקלוד, בהיותו בן למשפחת ברונער מכפר ז'ומבור ובאיקלוד לא היו לו ענינים שיקשרוהו למקום זה. רק משדעך נרה של שושלת האצולה לבית טישלר, הוכרח הוא לבוא למלא את החלל הריק. כזכור, נרצח האציל מוריץ טישלר במסדרון בית המשפט הבוקארשטי בירית אקדחו של הקפיטן סיאנקו הנודע לשימצה, זה ההדיוט ההררי, שבמילות שיסוי ביהודים התימר להגיע למנהיגות, ובית המשפט הבוקארשטי, שהחל דן לפי התורות הנאציות, זיכה את הרוצח מכל אשמה. לרגל התקרית המאיבה, כששארית האחוזה הטישלרית נשארה בלי פיקוח וניהול, בא הד"ר ברונער לגור באיקלוד ולפקח על הרכוש מעזבון חותנו. היה חבר סדיר ומכובד בקהילה. ידיעתו בלימודי התורה לא היתה מרובה, אבל בהתנהגות יהודית שלפי ההלכה והמסורת היה בקי מילדותו. וכך שמרו לה אמונים הוא וביתו. היה משכים ומעריב לבית הכנסת, ותמיד השתתף בשיעורי חברה, משניות, ובשאר שיעורי תורה שנערכו בציבור. היה יהודי הגון ונקי כפיים ואזרח הגון למדינה. נספה באושוויץ עם כל בני ביתו, זולת בת קטנה שנשארה לפליטה, כמסופר למעלה בפרק „משפחות ותיקות", בסוף הקטע על בית הירש טישלר.

דאווידוביץ ויקטור — המזכיר הכללי של השלטון המקומי לכפר איקלוד רבתי. אדם ישר והגון, קרוב אל בני עמו, מוכן לעזור ליהודים שאינם מתמצאים בנפתולי המינהל השלטוני, חבר סדיר ודייקן בתשלום המיסים לקהילת איקלוד. אחרי פטירת אשתו, שנקברה באיקלוד, נשא אלמנה מהעיר דעש. היו לו בנות מספר ובן אחד. סיפק להם השכלה כללית כדרוש לעיסוקים אינטלקטואליים ונוסף לכך חינכם לדביקות בצור מחצבתם ולאהבת ישראל. חתניו הידועים לי בשמותיהם: זעלינגער, שנעשה בשעתו קבלן גדול בבוקארשט; פולאק באנדי, כדורגלן מפורסם; בנו היה חתנו של גרוס־קאגערו, גם הוא בשעתו קבלן גדול בבוקארשט. לחגים היו חתניו ובנו באים להתארח אצלו באיקלוד, היו באים עמו לבית הכנסת, וכשנתכבדו בקריאה לעלות לתורה היו גומלים בנדרי נדבה בסכומים ראויים להתכבד. כפי הידוע לי זכו הקשישים להינצל מהגירוש, ואילו הדוד הצעיר, החתנים והבן ובני בתיהם חיים כעת אי שם במערב, אולי בפורטוגל.

לאיוש מענדעל. השוחט האחרון לקהי־

לת איקלוד, שלפניו היה השוחט איזראעל איזאק, שעבר לשרת בקהילת נג'עניד. היו גם אחרים, אבל אותם איני זוכר, רק את זה שהיה לפני האחרון, אשר לי היה המורה הראשון ליהדות ולתלמוד עד שנכ־נסתי ללמוד בישיבה שייסד וניהל הרב שלנו. השוחט האחרון, לאיוש מענדעל, שלפי השמועה שהגיעתני חי אחיו בחי־פה, היה שליח ציבור רב הכשרון בתפילה. מוצאו ממשפחה גדולה של בעלי תפי־לה מפורסמים לשבח. הצטיין בבקיאות מרובה להלכה ולמעשה בשחיטה ובדיקת טריפות, ואילו בשאר הענינים שבתלמוד היו אומרים עליו, שאינו מצטיין בידענות יתירה. היה חסיד אדוק מאד של הרבי הנאסוד־אנטרדאמי ואב לילדים לא מעטים. יחד עם שאר יהודי איקלוד נלקח הוא ובני ביתו לאושוויץ ואף נפש מהם לא חזרה.

הערשקוביץ בנציון, גיסי, תלמיד חכם, כשרוני, סוחר ישר ומתקדם, ראש משפחה ואזרח שהצטיין במעלות טובות. בגלל מחלת הקצרת לא גויס לשרות עבודה והושאר בביתו עם משפחתו, עד שבא היום המר והנמהר, שביחד עם כל יהודי המקום נלקח גם הוא ואשתו ושתי יל־דותיו לאושוויץ. לפי השמועה שהגיעתני עברו אשתו ושתי בנותיו יחד עם אמי תחת השבט של המקבץ בצד שמאל את המופרשים למיתה בשריפה, ואילו האיש הושאר לחיים ולעבודה, אבל לא נשאר חי לשחרור.

הערשקוביץ' אלתר, אחיו הבכור של גיסי הערשקוביץ בנציון, שהוזכר זה עתה. כבר ציינתי מקודם שעסק במלאכת הנפ־חות. היה בעל מלאכה ישר ונאמן ושומר מצוות כראוי. הקפיד מאד להקדים את הפסקת העבודה בערבי שבתות, כדי להת־כונן כהוגן לקבלת פני שבת המלכה בד־ביקות ובמסירות. ברוח זה חינך גם את צאצאיו. אחת מבנותיו נישאה למר מאנ־דעל מגאלגו ושנים מבניו חיים בישראל.

דאוויד מענדעל, בנו של דאוויד יהו־דה מגערלא, הצטיין כסוחר זריז, שק־דן ומצליח. קיים את חוקי היהדות כפי שקיבלם מבית הוריו. הודות לחסכנותו ולמהלך הטוב של עסקיו היתה הברכה שרויה במעשי ידיו, ואשתו היתה לו לע־זר נאמן בעיסוקו. בלי ברכת פרי־בטן חיו שניהם בשלום ובשלווה שמחים בחלקם, עד שבאה הזוועה ההיטלרית ופגעה גם בהם.

בטרם אסיים עבודתי זאת עלי להז־כיר את אחי ואחיותי היקרים, שגם הם חיו לפני מלחמת העולם באיקלוד.

יעקב לאזאר, כיום תושב אשקלון. לפ־ני מלחמת העולם היה רווק. תחילה עבד במקצוע החייטות, שלמד בישיבה האיק־לודית, שבשנותיה הראשונות היתה בה גם מחלקה לחייטות. אחר כך, משנרצח אבינו ז"ל בידי שודדים, קיבל עליו את התפקיד שבעיסוק בו ישתכר למחיה גם לאמנו ולשתי אחיותינו. הוא עסק באט־ליז ובעגלת־המשא שבעזבון אבינו, ואח־יותינו השתכרו במלאכת יד, וכך נצטר־פה ההכנסה הדרושה לחיי יום יום בלי מחסור. במלחמת העולם עבר כמה מח־נות עבודה ובסוף את מחנה הזוועות בו־כנוואלד ויצא שלם. חזר לאיקלוד ואחרי חדשים מספר נשא לאשה בחורה מקלוז', גם היא משארית הפליטה, שחזרה מהגי־רוש, והתפרנסו מעבודתו במקצוע החיי־טות. אשתו הצעירה חלתה ומתה, וזמן מה לאחר מכן נשא את הירטוגד מאגדה, בת זוגו גם כיום ולאורך ימים. זמן קצר עבד בשכר קבוע במקומות שונים בדרום טרנ־סילבניה, חזר לגערלא ובסוף מצא את דרכו עם רעיתו לישראל. כאן בנו הם את ביתם החדש לאחר טלטולים ויסורים רבים שעברו עליהם בגולה. בנם יחידם רב הכשרון נעשה מקור גאווה להוריו ולכל קרובי משפחתו.

דויד לאזאר, תושב רמת אליהו שליד ראשון לציון, שעזר לי בכתיבת חיבור זה, עוסק במקצוע נגרות רהיטים שלמד בישי־בת איקלוד, בה למד לא רק איך לעבד חומר גלמי של עץ לכלים טובים לשימוש, איתנים לקיום ונאים למראה, אלא גם

איך לשאת ולתת עם הבריות, במקרה זה עם לקוחות ומזמיני עבודות, ביושר וב־אמונה, בכיבוד מוצא פיו לקיים הבט־חות וקביעת זמנים ולשקוד במידה שווה על טובתו וטובתם, כפי שחייב אדם על פי התורה, וזכה לחיבה ולהוקרה מצד יודעים ומכיריו.

בבחרותו, אחרי גמר לימוד המקצוע בישיבה, עבד באיקלוד בתור פועל מומחה בבית מלאכה גדול, עזר בהכנסתו לפר־נסת המשפחה והודות לחסכנותו עלה בי־דו למלא את חובתו לצבא בשיטת ה„סכימבא", שהיתה נהוגה אז.

סמוך לסוף שנות ה־30 נשא לאשה בת של משפחה מקישבארוט, ואחרי זמן קצר של חיי יחד נקרא לשרת בצבא. אשתו וילדם חזרו לבית הוריה, ובטרם תתאושש מצרה זו תכפו ובאו צרות גדו־לות ורבות מהקודמות, עד שנסתיימו בגי־רוש לאושוויץ ובהשמדה. אחרי המלחמה והגזירות וההשמדות שוב נרתם לעבודה, תוך מאבק שבהתחלה מחדש, והצטרף למפעל של נגרות. בשליחות עסקית לשומקערעק, שביצע בהצלחה, הצליח לסדר שם עסק טוב גם לעצמו: שם הכיר את צווייג רעגינא והתקשרו בני־שואין. עברו לגור בעיר גערלא, שם תפס מעמד מכובד במפעל ממלכתי, משם הוע־בר לעמדה דומה בעיר ביסטריץ וגם שם הוכר כאיש מקצוע יעיל. בינתיים נת־ברכו בשני בנים ובעודם קטנים נתאפשר להוריהם לעלות לישראל כדי לגדלם כאן. וזאת לציין, שעקבות חינוכו בישיבה האיקלודית, „תלמוד תורה עם דרך ארץ", ניכרים לא רק בחלק שקיבל שם ב„דרך ארץ", בידיעת המקצוע ובטיב המגע עם הבריות, אלא גם בחלק שקיבל ב„תלמוד תורה", בבקיאות ניכרת שהביא משם בתלמוד, בתרבות יהודית וכללית ובאו־רח־החיים המושפע ומודרך מהערכים הל־לו. ואכן, בשני הבנים, כיום קצינים צעירים בצבא ישראל, ניכרים לא רק עקבות החינוך שקיבלו כאן בבתי הספר, אלא אולי אף יותר מכן מה שה־ביאו אתם מבית ההורים. כי שניהם, גם האב וגם האם, היו מחונכים לראות את הזהות המחויבת להיות בין הנאמנויות לטובת הפרט ולטובת הכלל כאחד.

כשם שחייב אדם להשגיח, שחומר־הגלם שהגיע לידו יהא יוצא מתוכו בד־מו תכלי מושלם ומשוכלל; וכשם שעקרת הבית צריכה להשגיח על ממלכתה הפ־רטית שבבית ובמטבח ובכל עסקי הק־ניות והתשלומים, ובמידת הצורך בעזרה גם בעסקי הבעל, יהא הכל נקי ומושלם בתכלית הטיב והשלימות ואף למעלה מזה — כך חשוב להם לשים לב ולא לחסוך עמל מהטיפול בממשיכי חייהם, שהללו יהיו לברכה ולתפארת לעצמם, ולהוריהם, לסביבתם, לעמם ולמולדתם. ומי שמכיר את שני הבנים הללו כיהודים, כאנשים, כחיילים וכאזרחי המולדת, יכיר ויודה, ששני ההורים עשו את מלאכת הגידול וה־חינוך באמונה.

אחותי לאזאר עמא. בעודה כמעט יל־דה, בגיל צעיר מאד כבר נכתבה לגירוש. זמן מועט אחרי חזרתה הגיעה לשומקוט רבתי ונישאה לאברהם משה, וכיום תושבת דיור לעולה שבנתניה, כשרונית ורבת־מרץ ושקדנית כרעיה ואם. יל־דיה נתחנכו וחיים ברוח היהדות האמי־תית. אביה אברהם משה, הוא בנו של אברהם יונה מ־טוק עילית, שלעתים תדירות היה בא לאיקלוד, בתור לקוח של הפירמה לוסטיג, והיה ידוע כאדם ישר והגון.

לסיום עלי להזכיר דמות אחת, חביבה על כל בני איקלוד, הזוכרים אותה בחי־בה, הלא היא הזקנה המסכנה רבקה ברוכ'ס. כמה חביבה היתה כאורחת בהו־פעת בית יהודי באיקלוד, אף אחד לא תיעב את דמותה חרף צורתה העלובה ועצם מהותה המפגרת כמעט למטה מכל נורמה. יצור אדם היתה, חיה וקיימת, נאבקת על פת לחמה שרכשה בחיזור יום־יומי על הפתחים ועל השכירות של מאורת־מעונה הדלה שבדלות, שכרגיל היה מרדכי, היינו אני עבדכם, מאשר

בכתב את קבלתה. עליה פסח גורלם של ששת מיליוני קדושינו היקרים; היא הס־פיקה עוד להגיע למנוחת כבוד בין שאר מתי ישראל בבית העלמין של איקלוד, ואולי גם מצבת זכרון הוצבה לה, ואף אם למרבה הדאבון כבר מטושטשת מלה־כירה.

אם היה ברצון אלוהי ישראל להסיר את האכסניות הזמניות של בניו הגולים, שהתרגלו לחשוב אותן למעונות־תמיד, והחל מחזירם לארץ שלהם לקומם חור־בות עולם ולכונן ערים למשכנות־קבע לישראל, יעשה נא למען מליוני קרבנות עולה וכליל וקטורות־משרפות אש וע־שן, יקבל אותם לכפרה על עוונותינו וע־וונות אבותינו, ולאור החדש שיאיר על ציון יקבץ נדחינו ויהפוך אבלנו לששון וישמחנו וינחמנו מיגוננו.

לזכר היקרים הבלתי נשכחים: אבי, אמי, אחי ואחיותי, אשתי וילדינו היקרים שנספו על קידוש השם.

לזכר משפחתי היקרה אשר נספתה

מאת: **ד"ר מנדל מקס**

נשבעתי לא לשכחם כל עוד חי אני. שורות אלו מעלה אני על הנייר, כדי להנציח את זכרכם גם לאחר מותי.

אחד עשר אחים היינו בני אפרים מנדל הכהן וחנה זליג, בעלי קרקעות בקצ׳דסילבאש:

יוסף, פרל, זאב, ישראל ופרץ נפטרו עם הורינו עוד לפני מלחמת העולם השניה ונמים את שנתם בבית הקברות של נאג׳איקלוד, קצ׳ד וקצ׳דסילבאש. אדולף, סרן, ליוש, איבויקה, וינו מתו מות קדושים בימי מלחמת העולם השניה, באופנים הבאים:

1) אדולף (אברהם צבי) נולד בקצ׳דסילבאש בשנת 1893. באביב 1944 נלקח להשמדה עם רעיתו הלן דוידסון וששה ילדיהם ממקום מגוריהם בסאמושאויוואר לאושוויץ. בנם משה היה היחידי שחזר. יתרם, שיינדל־רחל, פרל, בלומה, וולף־יוסף, חנה־מכלה והוריהם נרצחו בידי הנאצים. שני ילדיהם המבוגרים יותר: שמואל וינו נלקחו לעבודת כפיה וחזרו בשלום.
אחי אדולף הוסמך לרבנות בפרסבורג. הוא היה שומר מצוות, מאמין, אהוד על הרב מקולומיא, את ילדיו חינך ברוח הדת וגם הציונות. כסוחר אמיד נתן צדקה לעניים ביד רחבה וזכה לאהדת הכלל.

2) אחותי סרן נולדה בקצ׳דסילבאש בשנת 1897. נלקחה לגירוש עם בעלה אברהם חיים ועם ילדיה גדליה, קסניה, ועליז מ־מג׳רקובלוש לאושוויץ משם שבה רק עליז, יתרם נרצחו בתאי הגאזים.

משפחת מנדל הי"ד

אחותי סרן היתה רעיה, אחות, בת ואם טובה ולמרות תנאי חייה הקשים השתדלה להגיש לילדיה חינוך יהודי וציוני טוב.

3) אחי ליוש (יהודה) אשר נולד בקצ׳דסילבאש בשנת 1900 נלקח ביחד אתי, ב־22 ליוני 1942 לעבודת כפיה. הוצב בפלוגת העבודה היהודית מס. 110/25. הפלוגה מנתה 216 איש, רובם אינטלקטואלים, סוחרים, סיטונאים, בעלי קרקעות ומספר בעלי מלאכה, כלומר מיטב יהודי קולוז׳וואר והסביבה.

כעבור שבועות מספר העמיסונו בקרונות לבהמות חתומים והסיעונו לחזית הרוסית. חנייתנו הראשונה היתה בגומל, שם החרימו את בגדי החורף ואת בגדינו הטובים והציבונו לכיתת הונגרים, אשר תפקידה היה לספק תחמושת ומזון בעגלות לחזית. בתחילה צעדנו בצדי העגלות עם תרמיל על הגב ואת ביד, אולם אח״כ רתמונו לעגלות 8 איש לעגלה, והיה עלינו לגרו'ה על פני מאות קילומטרים רבים עד לנהר הדון, וזאת באבק, בוץ, גשם סוחף ושמש לוהטת, רעבים וצמאים, תחת הצלפת השוט של הקלגסים ההונגרים, עד להגיענו ליעד. משם הובלנו מדי יום לעבודה, לרוב לפינוי השלג מהדרכים וכריתת עצים. סבלנו קשות בעיקר בחורף, בקור של 40—30 מעלות.

גם בשעת הנסיגה צעדנו ללא מזון ומשקה, וכתוצאה מחוסר תנאי היגיינה פרץ טיפוס העור גם בגדודנו. הועברנו להסגר בכפר בונדורבקה וכאן מצאו את מותם רוב אנשי גדודנו, ביניהם גם אחי ליוש (יהודה) ז״ל.

למרות שגם אני נפגעתי מהמחלה, הצלחתי לקבץ מנין ולקברו לפי מנהגי הדת היהודית, ואף מצבת עץ קבענו על קברו.

כך הסתיימו חיי אחי ליוש היקר ז״ל. כאבי היה גדול מנשוא, דמיתי, שעולמי מתמוטט. עוד הוסיפה על כאבי הנורא העובדה, שאחי נפטר בשעה שהגיעה הוראה לשחרר ולשלוח הביתה את כל בני 42 ומעלה.

מאוחר יותר הועברנו לבי״ח בדורושין, שם העלו באש לפני ימים מספר אורווה, בה שכנו כמה מאות עובדי כפיה יהודים. משם נלקחנו לקורוסטני, ומשם, דרך בוברויסק, ופולניה הגעתי להונגריה ולביתי.

מבין יוצאי סאמושאויוואר, אשר נפטרו ממחלת הטיפוס, אני זוכר את מיהאי פרנץ, אשר מת בבונדורבקה, טלקי מיהאי ואלבאום יוסף, אשר מתו בדורושין וכן נאש מנדי, עליו נודע לי רק בעקיפין.

אחי ליוש ז״ל היה בעל קרקעות בקצ׳דסילובאש, ולמזל רב לא זכה בימי חייו. אשתו הראשונה שרה נתן ושלושת ילדיו: אפרים, בלימי ואפרים השני נפטרו עוד לפניו ורק רעיתו השניה, ששמה היום סרנה קורנהאוזר, שבה הביתה.

הוא היה בן, בעל, אח ואב למופת, אהוד גם על הכפריים, להם סייע בעצות טובות בעניני חקלאות. עזר רבות ליהודים הנזקקים והיה ציוני נלהב. עוד בשנת 1918, לאחר מלחמת העולם הראשונה יצא לדרך כדי לעלות ל„פלסטינה״, אולם בדרך חלה בשפעת הספרדית ונאלץ לשוב על עקבותיו.

4) אחותי איבויקה (בלימה) נולדה בקצ׳דסילוואש בשנת 1908. היא נלקחה לאושוויץ באביב 1944 יחד עם בעלה שלמה רוזנפלד ועם ילדיה פרל, מרים ואפריים, והושמדו כולם בתאי הגאזים וגופותיהם הועלו באש הכבשנים.

5) אחי ינו (יונה) נולד בקצ׳דסילוואש בשנת 1910. הוא היה עו״ד. את לימודיו המשפטיים סיים באוניברסיטת קולוז׳וואר. ידידים טובים ורבים היו לו בחייו, היה אהוד על הכל. היה חבר, בן ואח נפלא. חייו לא היו קלים, חולני היה וסבל רבות. באביב 1944 נלקח מסאמושאויוואר לאושוויץ, ושם תמו חייו הצעירים.

אבינו מלכנו, עשה למען באי באש ובמים על קידוש שמך

רשימת השמות של קדושי עירנו והסביבה

יזכור

הרבנים

הרב יעקב שמואל בן אברהם שלמה
הרב אברהם בן ברוך בנדיט
הרב הלל בן יצחק יוסף הכהן
האדמו"ר משה עזרא בן פנחס חיים
הרב חיים יהודה, מאיקלוד

א

אברהם שו"ב מסעק
אליהו בן יהודה דוד
אהרון בן יהודה דוד
אברהם בן נח
אסתר בת מרדכי צבי
אברהם משה בן נח
אברהם יצחק בן קלונימוס
אליהו בן חיים מנחם
אסתר לאה בת מאיר יהודה
אהרון יחזקאל בן אברהם
אפרים פישל בן משה מיהאי
אסתר בת נטא מיהאי
אברהם שלמה בן משה צדוק זינגר
אליעזר בן משה צדוק זינגר
אריה בן שלמה מרקוביטש

אידל בת דוד
אברהם בן יהושע פישר
אשר אנשל בן יונה
אסתר בת בנציון
אחי בלימא בת אפרים
אברהם בן דוד צבי
אסתר בת אברהם
אריה צבי בן רפאל מרדכי פרידמן
אברהם חיים בן יוסף חיים
אייזיק גליק
אליעזר ניסן בן חיים ווים
אינוך ברלא
אלכסנדר זישא בן מנחם מנדל
אברהם צבי בן אפרים מנדל
אברהם בן צבי

אהרון בן מאיר
אסתר שיינדל בת מרדכי
אשר בן בנציון
אברהם חיים בן שמעון הרשקוביץ
אהרון דוד בן אברהם חיים הרשקוביץ
אדם בן שמעון פרידמן
אידל מינקא בת יצחק
אהרון דוד בן אברהם קליין
אברהם בן אהרון דוד קליין
אברהם בן מנחם
אביגדור בן אברהם
אשר זליג בן אברהם
אשר בן חיים צבי
אסתר בת חיים צבי
אהרון בן יוסף יהודה
אסתר מלכה בת חיים מרדכי כ״ץ נואה
אסתר לאה בת מאיר יהודה
אסתר בת מנחם

אהרון צבי בן יעקב
אסתר מלכה בת מיכאל צבי
אידית בת שמואל מרדכי
אסתר בת שמואל
אברהם חיים בן גדליהו
אלימלך בן אליהו
אסתר בת אליהו
אלה חייה בת מנחם אליעזר
אסתר לאה בת משה אריה נאש
אברהם בן ברוך
אסתר בת אברהם
אלטר יוסף אריה לייביש בן משה
אפרים פייבל בן יוסף צבי
אסתר מלכה בת נחום יצחק שוורץ
אשר אנטשל בן מנחם זלברשטיין
אסתר מלכה בת דוב ברנאט
אברהם יצחק בן נפתלי צבי הירש
אברהם נח הירש
אברהם פרמר
אסתר גרש.

ב

בנציון בן נח
בריינדל בת יהודה
בילא בת משה
בנציון בן אברהם
בנימין זאב בן אביעזר מרדכי
בצלאל בן מנחם בלום
בלימא בת בצלאל בלום
ברוך בן דוד
ברוך בן אברהם
ברוך שמעון בן אברהם הירש
בילא בת בינימין
בלימה בת יונה
בלימה בת חיים יוסף יוחנן
בריינדל גליק
בילא בת מנחם מנדל
בלימא בת אברהם צבי מנדל
ברכה רבקה בת אברהם צבי מנדל
באבא בת שמחה
בנציון בן מנחם

בינימין בן מאיר
ברכה רייזל בת ישראל
בילא בת יעקב
בלימא לאה בת יעקב
ברכה בת מרדכי
בראנא יוטא בת משה מרדכי
בנציון בן צבי
ברוך בן יעקב דוב
ברכה בת משה
בלימה בת דוב ברנאט
בנימין בן דב ברנאט
באומהל צבי (פיזש)
באומהל בצלאל (פיזש)
באומהל אסתר (פיזש)
בלום משה יעקב (פיזש)
בלום דבורה בילא (פיזש)
בלום גרשון (פיזש)
בלום מינדל (פיזש)
בלום מנחם (פיזש)

בוהם גבריאל (גהיולצי)
בוהם שרה (גהיולצי)
בוהם מנחם מנדל (גהיולצי)
בוהם אסתר
בוהם דוד
בוהם ראובן
בוהם משה
בוהם שרה
בוהם שאני
בוהם פירי
בוהם סערן
בוהם סידי
בער יוסף
בער מלכה

ג

גיטל בת אליהו דוד
גולדא בת אהרון דוד
גיטל בת אברהם משה דוד
גדליהו בן יצחק
גולדא בת מנחם מנדל
גיטל גליק
גיזלא מאטיאש
גיטל בת בנציון
גיטל בת שלמה יעקב קירש
גיטל בת שמואל
גולדא בת אהרון דוד קליין
גולדא בת מנחם
גנדיל בת אברהם יצחק
גבריאל בן אריה
גיטל פרל בת משה
גיטל בת ישראל
גדליהו בן אברהם חיים
גיטל בת ברוך
גולדא בת עקיבא
גיטל בת קלמן דויטש
גולדא בת פישל הירש
גיטל בלימה אדלר
גולדא קליין
גולדא פרמר
גרשון גרש.

ד

דוד צבי בן יהודה דוד
דינה בת משה
דינה בת הרב שמחה זלצמן
דניאל בן דוד שאלאמון
דוד צבי בן משה
דב בן משה אריה נש
דוד צבי בן אברהם
דבורה בת יצחק צבי
דינה בת יוסף
דוד בן חיים
דוד בן משולם זישא דייטל
דוד בן ישראל
דוד בן יוסף יהודא
דבורה בת יצחק
דוד בן יעקב
דוד שלמה
דוד בן אברהם
דאכא בת יוסף מרדכי
דב ברנאט
דוד יעקב ואשתו הינדא.

ה

הנדל בת משה אריה
הניה בת הלל
הניה בת מאיר יהודה
הינדא בת ישראל
הניה בת משה
הענך בן זאב
הניה בת יעקב יהודה
הינדא בת משה הרשקוביטש
הינדא בת דוד מרדכי
הלל בן חיים צבי
הניה בת שמואל מרדכי
הינדא בת בנציון.

ז

זיסל רחל בת ישראל מאיר
זיסל רחל בת יהודה
זיסל רחל בת יעקב שלמה קירש
זיסל בת אפרים פישל מיהאי
זאלדא בת מרדכי
זיסל רחל בת דוד אהרון קליין
זיסל רחל בת מנחם מנדל
זאב דוד גליק
זאב יוסף בן אברהם צבי
זלמן בן גרשון
זלמן לייב בן אברהם שלמה
זאב יצחק בן גרשון
זלאטא בת דוד דייטל
זאב בן יוסף
זאלדא בלימא בת שמואל מרדכי
זאב בן מנחם אליעזר
זאלדא בת שלמה
זאלדא בת אהרון קיזלשטיין
זיסל בת אברהם ליב
זאב בן נחמן זילברשטיין
זאלדא בת יוסף צבי
זלמן אריה בן דב ברנאט ובנו יעקב.

ח

חייה קילא בת יהושע זאב דוד
חנה בת שלום דוב דוד
חנה בת טוביה דוד
חיים אריה בן אליהו דוד
חיים אליעזר בן שמואל
חייה גולדא בת אשר אנזל
חייה שרה בת יעקב שלמה
חיים בן אברהם
חנה שרה בת בצלאל
חיים מנחם בן שמואל
חנה בת משה מיהאי
חיים בן יהונתן בנימין
חייה רחל בת יקותיאל אהרון
חייה טשרנא בת יואל זאב
חוה בת אברהם
חייה בת מנחם
חייה רחל בת מנחם
חנה בת מנחם מנדל
חייה שרה גליק
חייה גליק
חיים בן אליעזר וויס
חייה שינדל בת מנחם
חנה מחלה בת אברהם צבי
חוה בת אלכסנדר
חנה בת מנחם
חיים יהודה בן ישראל מנחם

חיים בן יוסף
חייה רבקה בת מרדכי צבי
חייה שרה בת גבריאל
חיים צבי בן ישעיהו
חנניה יום טוב ליפא בן משולם
זישא דייטל
חייה מלכה בת שמואל צבי
חנה בת שמעון
חיה בת משה אריה נש
חיים בן יצחק
חיים נתן בן ישראל
חייה בת יעקב
חנה בת יעקב
חיים מנחם בן יעקב
חייה בת ישראל
חיים צבי בן פרץ

חנה בת נטא
חנה שרה בת נטא
חנה לאה בת יהושע השל
חייה גיטל בת יהושע השל
חייה שרה לאה בת משה
חייה שרה בת נפתלי הרץ
חיים מנחם בן אליקים גצל
חיים צבי בן אשר זאב
חוה אסתר בת האדמו״ר
משה פרישרמן
חנה בת דב
חנה בת זאב
חיים אריה בן יוסף צבי
חייה בת בינימין ביניש מוזס כ״ץ
חיים מנחם בן משה זאב.

ט

טובא אידל בת בנציון הרשקוביץ
טשארנא בת בצלאל בלום
טילא בת צבי מיהאי
טילא עקא בת אברהם חיים

טובא בת דוד דייטל
טשרנא פייגא בת יצחק
טשרנא רחל בת ישראל משה
טילא עקע בת אברהם.

י

יעקב בן אברהם
ישראל בן בינימין
יצחק יהודה בן משה
יענטא ליבא בת יוסף יהודה שין
יצחק בן יעקב
יעקב בן חיים נתן הירש
יוסף בן יעקב
יודית בת יעקב
יעקב בן ישראל
יצחק אריה בן מרדכי
יצחק בן נטא
ישראל מנחם בן משה מרדכי
יוסף בן מנחם
יחיאל מיכאל בן יעקב דוב

יעקב בן אברהם
יהודה אריה בן אפרים יצחק
יוטא בת יצחק
יוסף צבי בן חיים אריה
יהודית בת קלמן דויטש
יוסף בן אברהם הירש
יוסף מרדכי בן משה זאב
ישעיהו בן משה זאב
יהודה בן מאיר משה דוד
יהושע בן אשר ווים
יששכר דב בן אהרון
יצחק שמואל בן נח
יהושע זאב בן נח
יהושע זאב בן מאיר דב

יהושע זאב בן משה
ישראל בן שמואל
יוסף חיים בן אביעזר מרדכי
יחיאל מיכאל בן אברהם יצחק
יצחק בן דוד נפתלי
יצחק בן משה דוד
יהודית בת מרדכי
יוסף בן צבי
יהודה בן אפרים פישל
יסכה בת צבי
יוחנן בן משה מיהאי
ישראל בן שראגא פייבל
יקותיאל אהרון בן אפרים יהודא
יואל זאב בן מנחם
יהושע זאב בן צבי
ישראל מאיר בן אהרון דוד קליין
יחיאל גרש
יעקב פרדינאנד
יהושע יוסף בן מנחם
יודית בת אשר אנטשל
יהושע השל בן משה הלוי טורוק

יקותיאל יהודה בן מנחם
יהודה בן אפרים
יונה בן אפרים
יקותיאל יהודה בן אברהם
יעקב בן אברהם
יעקב בן משה
יוסף חיים בן מאיר
יוסף בן חיים ווים
יהושע בן חיים ווים
יוסף יוחנן בן מנחם מנדל
יעקב יהודה בן יצחק
יעקב בן משה
יצחק צבי בן שמחה
יצחק צבי בן צבי דוד
ישראל מאיר בן שלמה יעקב קירש
יצחק שמעון בן יחיאל
יחיאל מיכאל בן יצחק
יוסף מנחם בן גבריאל
יוטא בת גבריאל הירש
יוטא בת אהרון.

כ

האלמנה כץ מגהיולצי
כץ אפרים

כץ יעקב
כץ דעז'ו

ל

לאה בת יהודה ווים
לאה בת משה אליהו
לאה בת יעקב שלמה
לאה בת יוסף חיים
לאה בת יקותיאל אהרון
לאה בת מרדכי
לאה גליק
לאה בת חיים ווים
לאה מטיאש
לאה בת שמחה

לאה בת משה
לאה בת יחיאל מיכאל
לאה בת מנחם
לאה מלכה בת אברהם
לאה בת יצחק אריה
לאה בת יוחנן
לאה בת אברהם
לאה בת עקיבא
לאה פרמד.

משה וורצברגר שו״ב קקעש
מרדכי בן משה יוסף שו״ב
מנחם בן יהודה דוד
מירל בת יהושע וויים
מאיר משה בן אליהו דוד
מאיר משה בן נח
משה בן שלום
מרדכי בן יעקב שלמ ה
משא בת יעקב שלמה
משה בן צבי מיהאי
מרדכי בן נח
מלכה צביה בת אפרים מנשה
מינדל בת אהרון קיזלש־טיין
מרים בת דוד נפתלי
מרדכי בן יוסף
מאיר יהודה בן משה אריה
מרים גולדה בת שמעון
מאשא בת אברהם
משה עזרא בן אברהם
משה בן יוחנן מיהאי
משה צדוק בן אליעזר
מנחם בן שלמה זלמן
מרדכי זלמן בן משה צבי
משה דוד בן ישראל
משה בן צבי
מנחם בן דוד
מטל בת אברהם
מנחם בן ישעיהו
מישקא בת קלונימיות
מרים רבקה בת אשר אנטשל
מרים גיטל בת יום טוב ליפמן
לבית טורוק
מנחם בן אברהם
מרדכי בן משה
מנחם מנדל בן שמעון.
משולם פאביש בן מנחם מנדל
מלכה באטיוק לוז׳ארד
מלכה בת חיים
משה בן שמחה
מינדל בת שלמה

מנחם בן דוד זליג
מרדכי בן יהודה
מרדכי זאב בן יחיאל צבי
משה מאיר בן מרדכי זאב
מרדכי בן משה יוסף
משה דוד בן יחיאל
משה בן שמחה
מינדל בת אברהם
משה בן אברהם חיים הרשקוביץ
מנדל בן שמעון
מרדכי צבי בן אלימלך
משה בן אהרון דוד קליין
מנחם בן חיים יחיאל
משה בן גבריאל
משה אליעזר בן אהרון
מנחם בן דוד
מינדל בן אהרון
יוטא מלכה בת מאיר
משולם זישא בן עזריאל דייטל
מאיר בן דוד
משה בן שרגא פייבל שאויביטש
מרים בת יעקב
מרדכי יצחק בן מאיר יהודה
מינדל בת שמואל
מחלה בת אליעזר איז׳אק
מרדכי בן יוסף צבי
מחלה בת מרדכי
מנחם אליעזר בן יוסף דוד
מחלה בת אברהם
מרדכי בן אברהם
מינדל בת האדמו״ר
הרב ברוך רובין זצ״ל
משה יצחק בן דב ברנאט
משה בן נחום יצחק שווארץ
מנחם דוד בן נחום יצחק שווארץ
מנחם בן נחמן זילברשטיין
מרדכי יוסף בן דוד
מנחם בן מרדכי יוסף
הרבנית מאקלוד:
מלכה בת יצחק יחיאל

מלכה בת משה הירש
מרים בת נח הירש
משה בן שלמה זלמן פארקאש
מרדכי צבי אלטנברג
מרדכי דוד גרש
מנחם פרמד.

נ

נח בן אברהם
נח גדליהו בן חיים יחיאל דויטש—בר־און
נח בן דוד
נפתלי צבי בן מנחם
נחום יצחק בן חיים יהודה שווארץ
נעכא בת חיים צבי
נעכא בת מנחם אליעזר לזאר
נח בן נפתלי צבי הירש.

ס

סימא פייגא בת ירוחם מרדכי
סימא בת רפאל מרדכי פרידמן
סימא בת שמעון
סימא בת אברהם.

ע

עלקא בת משה שאלאמון
עזריאל מאיר בן אהרון דוד קליין
עזריאל מאיר בן צבי דייטל
עזריאל מאיר בן חנניה יום טוב ליפא דייטל
עזרא אדלר.

פ

פרל בת בנציון
פריידא בת אליעזר
פסיל בת מרדכי
פרימא גולדא בת אשר אנטשל
פייגא בת הלל
פייגא בת יום טוב ליפמן דויטש בר־און
פרל בת שלמה
פייגא בת חיים קלונימוס
פרל בת אהרון
פרל בת אשר זליג צבי
פריידא בת אברהם
פריידא בת בינימין
פייגא בת מרדכי
פרל בת חיים וויים
פייגא בת חיים וויים
פייגא בת משולם פייביש
פרל בת אברהם צבי
פייגא בת שלמה יעקב קירש
פרל בת מנחם
פרל בת גבריאל
פייגא גיטל בת אברהם שלמה
פרל בת מאיר
פייגא בת נפתלי הריץ
פסל לאה בת יצחק
פרל בת שרה
פייגא בת יעקב
פרימא בת חנא
פישל בן אליהו
פייגא בת ברוך

פייגא שיינדל בת אפרים יצחק
פרימא בת אריה
פרל בת נחום יצחק שוורץ
פריידא בת מנחם זילברשטיין
פייגא גיטל בת דוד מאקוב
פייגא בת פרדינאנד
פוירשטיין ז׳יגמונד
פרידמן שרה
פוירשטיין שאני׳
פרל פרמר.

צ

צביה בת יעקב
צבי יהודה בן הרב יששכר דוב הלווי הורוביץ
צבי בן דוד
צבי בן משה
ציביה בן משה צדוק
צבי אריה בן אברהם
צירל בת מרדכי
צבי מן משולם זישא דייטל
צבי בן ברוך
צירל בת יוסף צבי
צבי בן בינימין בינוש מוזס כ״ץ.

ק

קלונימוס בן אברהם יצחק
קלמן בן שלמה צבי דויטש
קריינדל בת צבי מיהאי
קילה שרה בת משה טורוק
קאפל בן בן ציון
קריינדל בת זלמן לייב
קליין לאה
קליין מינקא
קליין מיכאל
קליין רחל.

ר

רחל בת ציון דוד
רייזל בת יששכר דוב
רבקה בת שמואל
רבקה בת הרב יעקב שלמה
רחל בת חיים
הרבנית רייזל בת יצחק
רבקה בת מרדכי שמואל
רייזל בת שמעון
רחל בת חיים יעקב
רייזל בת תודרוס
רחל בת אפרים פישל
רחל לאה בת צבי
רחל בת משה
רייזל בת לאה וויס
ריבא בת מרדכי
רויזא גיטל בת מרדכי
רבקה בת זעלקא
רחל בת בן ציון
רבקה בת יוטא
רבקה בת משה
רבקה בת דוד
רבקה בת יוסף יהודה
רחל בת משה אריה נאש
רחל בת חיים
רבקה בת יוחנן
רבקה בת יהושע

רבקה בת ישראל
רבקה בת יצחק אריה
רחל בת ירמיהו
רבקה בת יהודה דב
רחל בת אברהם
ראל לאה בת דב
רייזל בת משה פארקאש.

ש

שלמה בן אלימלך שו"ב וורצברגר
שאשא זלאטא בת יהושוע וויים
שרה רבקה בת יהודה
שמואל בן יצחק אייזיק
שמעון בן נח אברהם משה
שמעון בן אהרון
שרה בת אברהם
שמואל בן חיים מנחם
שיינדל בת חיים מנחם
שרה בת יהושע
שרה לאה בלימה בת הלל
שמשון בן צבי מיהאי
שיינדל בן משה
שלמה בן שמואל
שמואל בן דניאל שאלאמוו
שרה בת אליעזר
שלום אליהו בן מנחם
שרה בת אברהם
שלמה נחום בן דוד
שמעון בן רפאל מרדכי
שיינדל פרל בת חיים נתן
שמואל מרדכי בן זליג יהודה
שיינדל רויזא בת נטא
שרה גיטל בת מרדכי
שיינדל בת אברהם
שרה בילא בת אברהם חיים הרשקוביטש
שאשא בת מנחם אליעזר
שינדל בת בנציון
שלמה בן יוסף
שרה בת זלמן אריה
שלמה מאיר בן אברהם
שרה בת משה זילברשטיין
שרה ברנאט
שרה אדלר
שלמה זלמן אדלר
שרה קליין
שרה גרש
שפרינצא בת חיים וויים
שיינדל בת אברהם צבי
שרה בת שלמה יעקב קירש
שיפרה אטוש בת יצחק
שרה מלכה בת ישראל מנחם
שפרינצא בת יחיאל צבי
שלמה בן יעקב אליעזר
שמחה בן משה
שמיהו בן שמעון
שרה בת שמואל
שיינדל בת גבריאל באום
שיינדל בת משה
שרה בת זאב
שיינדל בת יעקב
שרה בת שמואל
שרה פייגא בת אריה
שמעון בן יהודה
שרה בת שמעון
שיינדל בת משה אריה
שמחה קליין
שמחה פרדינאנד
שראגא פייבל גוטליב

ת

תודרוס בן יוסף.

משפחות מעיירתנו והסביבה
שהושמדו ע"י הנאצים ועוזריהם ימ"ש

משפחת וויס יהושע

מו"ה וויס יהושע בן אשר
מרת וויס לאה
(לבית דוד יהודה)

וויס משה בן יהושע
וויס שושנה בת יהושע
וויס מרים בת יהושע

הי"ד

משפחת וויס חיים
מורה בתלמוד תורה

ר' וויס חיים
וויס שושנה
וויס אליעזר ניסן
וויס לאה

וויס פרל
וויס יהושע
וויס שפרינצא
וויס יהושע

משפחת רוזנר
מסאמושאויוואר — ורעשהזה

רוזנר מרדכי
רוזנר מיטה
רוזנר ניסן
רוזנר מחלה
רוזנר יעקב שמשון
רוזנר אברהם אליעזר

רוזנר שלמה
רוזנר מלכה
רוזנר מרדכי
רוזנר יעקב שמשון
רוזנר מחלה

הי"ד

משפחת גנץ
ורעשהאזא

גנץ מנדל

גנץ טאובע

הי"ד

משפחת שאיוביץ

מו"ה שאיוביץ משה בן שרגא פייבל
עם אשתו וילדו
יטא קוינה בת ר' שרגא פייבל
לאה בת ר' שרגא פייבל
וויס דב בעריש בן אשר

הי"ד

משפחת ברנאט דב

ברנאט דב
ברנאט שרה לבית לבובוץ׳
ברנאט אסתר מלכה
ברנאט זלמן אריה
ברנאט משה יצחק עם אשתו
ברנאט בנימין
ברנאט אפרים
ברנאט יוסף
ברנאט חנה
ברנאט רחל לאה
ברנאט בלימה

הי״ד

משפחה דוד יהודה

דוד יהודה בן מאיר משה
חיה קילא בת יהושע זאב
דוד אליהו בן יהודה
חנה בת הרב שפיץ מאיר
דוד חיים אריה בן אליהו
דוד מאיר משה בן אליהו
דוד גיטל בת אליהו
דוד מנחם בן יהודה ואשתו רבקה
דוד אהרן בן יהודה ואשתו
דוד בילא בת יהודה
משה מנדל עם בניו
שרה רבקה בת דוד יהודה
זיסל רחל בת יהודה
יהושע זאב

הי״ד

NEMES EZRIEL család	משפחת נמש
Nemes Ezriel	נמש עזריאל
Nemes Frida	נמש פרידא

הי"ד

MENDEL család Kecsedszilvás	משפחת מנדל כ"ץ קצ׳דסילוואש
Mendel Adolf	מנדל אברהם צבי כ"ץ
Mendel Henni sz. Davidsohn	מנדל הניה לבית דוידזון
Mendel Feivel	מנדל פייבל
Mendel S. Rachel	מנדל שיינדל רחל
Mendel Bluma	מנדל בלומה
Mendel Wolf József	מנדל וולף יוסף
Mendel Bracha Rivka	מנדל ברכה רבקה
Mendel Chana Machla	מנדל חנה מחלה
Mendelsohn Avram Chájim	מנדלזון אברהם חיים
Mendelsohn Seindl	מנדלזון שיינדל
Mendel Jona	מנדל יונה
Mendelsohn Gidáljáhu	מנדלזון גדליה
Mendelsohn Xenia	מנדלזון קסניה
Rosenfeld Slomo	רוזנפלד שלמה
Rosenfeld Bluma	רוזנפלד בלומה
Rosenfeld Perl	רוזנפלד פרל
Rosenfeld Mirjám	רוזנפלד מרים
Rosenfeld Efrájim	רוזנפלד אפרים
Mendel Jehuda Leib Lajos	מנדל יהודה ליב כ"ץ

VAJDA ELEK család	ווידא אלאק ומשפחתו
Vajda Elek	ווידא אליהו כ"ץ
Vajda Záli szül. Hirsch	ווידא זאלדא זאלי לבית הירש
Róth Ilonka szül. Vajda	רוט אילונקא לבית ווידא
Róth Miklós	רוט מיקלוש
Róth Annikó	רוט אניקו

הי"ד

VAJDA ANDOR család	**משפחת ויידא אנדור**
Vajda Mirjám	ויידא מרים
Vajda Eszter Málka	ויידא אסתר מלכה

הי"ד

JAKAB DEZSŐ család	**יעקוב דוד ומשפחתו**
Jakab Dezső	יעקוב דוד
Jakab Hinda szül. Lebovits	יעקוב הינדא
Jakab Fáni	יעקוב פייגא גיטל

הי"ד

PATAKI ÁSER ZÉLIG család	**משפ' פאטאקי אשר זילג**
Pataki Ávrahám	פאטאקי אברהם
Pataki Dávid Áháron	פאטאקי דוד אהרן
Pataki Hadasza	פאטאקי הדסה
Pataki Figi	פאטאקי פייגה

הי"ד

WEISZ ÁVRAHÁM család	**וויס אברהם ומשפחתו**
Weisz Ávrahám	וויס אברהם
Weisz Kreindl	וויס קריינדל
Weisz Jakab	וויס יעקב
Weisz Lea Malka	וויס לאה מלכה
Lázár Rivka	לזר רבקה
Lázár Ávrahám	לזר אברהם
Gidáli Zálmán Leib	גידאלי זלמן לייב
Gidali Feige Gitl	גידאלי פייגא גיטל
Farkas Frida	פרקש פרידא
Farkas Zálmán	פרקש זלמן
Farkas Hugó	פרקש הוגו
Farkas Karmela	פרקש כרמלה

הי"ד

POLLÁK MENACHEM család	**פולאק מנחם ומשפחתו**
Pollák Menachem	פולאק מנחם
Pollák Lea	לאה בת פולאק מנחם
és öt gyereke	עם חמשת ילדיה
Pollák Chája	חיה שרה בת פולאק מנחם
és három gyereke	עם שלושת ילדיה

הי"ד

AUSZBURG család (Mányik)	**משפחת אוסבורג מאניק**
Auszburg Zálmán	אוסבורג זלמן
Auszburg Rivka	אוסבורג רבקה
Auszburg Mose	אוסבורג משה
Auszburg Chájá	אוסבורג חיה

הי"ד

NASCH LIPÓT családja	**משפחת נאש ליפוט**
Nasch Lipót	נאש ליפא
Nasch Lipótné, szül. Sámson Zelma	נאש זאלמא לבית שמשון
Nasch Edit	נאש יהודית
Nasch Aliz	נאש עליזה

הי"ד

NASCH BÉLA családja	**משפחת נאש בעלא**
Nasch Béla	נאש בעלא
Nasch Béláné szül. Schmidt Fanny	נאש פאני לבית שמידט
Nasch Miklós	נאש מיקלוש
Nasch Imre	נאש אימרע
Nasch Andorné, szül. Berkovits Klári	נאש קלארא לבית ברקוביץ
Nasch Márta	נאש מארטא

הי"ד

KLEIN ALBERT család	קליין אברהם ומשפחתו
Klein Albert	קליין אברהם
Kleinné szül. Grün Málká	קליין מלכה לבית גרין
Klein Eszter	קליין אסתר
Klein Márton	קליין מרדכי
Klein Rózsi	קליין שושנה
Klein Lici	קליין לאה־ליצי
Klein Pali	קליין פאלי
Klein Samuné szül. Mandel	קליין אירען לבית מנדל
Klein Andris	קליין יצחק צבי
Klein Mihály	קליין משה
Özv. Grün Mihályné (Felsőzsuk)	אלמנת גרין מיכאל (ז׳וק)
Grün Róza	גרין שושנה

הי״ד

NEMES család	משפחת נעמעש
Nemes József	נעמעש יוסף
Nemes Mendel	נעמעש מנדל
Nemes Áron Hers	נעמעש אהרן
Nemes Zanvel	נעמעש זאנוול
Nemes Perl	נעמעש פרל
Nemes Slomi	נעמעש שלמה
Nemes Sáje	נעמעש ישעיהו

הי״ד

GODEL és NOÉ család	משפחת גודעל ונואה
Godel Izsó	גודעל יצחק
Godel Erzsébet, szül. Noé	גודל ארז׳י לבית נואה
Godel Laura férj. Schwartz	גודל לאורא
Schwartz	שווארץ א׳
Pollák Adél, szül. Noé	פולאק אדעל לבית נואה
és két gyermeke Suli és Éva	פולאק שלום ואווה.

הי״ד

HOLLÄNDER MIHÁLY család	משפחה הולנדער חיים
Holländer Mihály	הולנדער חיים
Holländer Szerén	הולנדער סימה
Holländer Szuri	הולנדער שרה
Holländer Májer	הולנדער מאיר

הי״ד

HERSKOVITS ADOLF család | משפחת הרשקוביץ אברהם חיים

Herskovits Adolf	הרשקוביץ אברהם חיים
Herskovits Hermina szül. Gidáli	הרשקוביץ הינדה לבית גידלי
Herskovits Lili férj. Friedmann	הרשקוביץ טילא עקא אשת פרידמן
Herskovits Imre (Majsi)	הרשקוביץ משה
Herskovits Dezső	הרשקוביץ דוד אהרן
Friedmann Tibor	פרידמן מנחם מנדל
Friedmann Ádám	פרידמן אדם
Herskovits Nelly szül. Weisz	הרשקוביץ נעלי לבית וויס
Herskovits Lia	הרשקוביץ לאה

הי"ד

GOLDBERGER SIMON család | משפחת גולדברגר שמעון

Goldberger Simon	גולדברגר שמעון
Goldberger Szára szül. Hartstein	גולדברגר שרה לבית הרטשטיין
Goldberger Ávráhám	גולדברגר אברהם
Chaja Gela és hat gyereke	חייה געלא וששה ילדיה
Goldberger Málká	גולדברגר מלכה
Zelda és három gyereke	זלדא עם שלושה ילדיה
Vámos Stefi és fia Mose	וואמוש שיינדל לבית גולדברגר ובנה משה
Grün Eidel és gyereke	גרין אידל ובנו
Schäffer Ávráhám	שאפר אברהם
Grün Sándor, felesége és gyereke	גרין שאנדור, אשתו ובנו

הי"ד

GOLDBERGER MIHÁLY család | משפחת גולדברגר חיים

Goldberger Mihály	גולדברגר חיים
Goldberger Eszter	גולדברגר אסתר
Mihály Ráchel és két lánya	מיהאי רחל, לבית גולדברגר ושתי בנותיה
Schwimmer Eidel Dávid és két gyereke	שווימער איידל דוד ושני ילדיו
Schwimmer Zelda, szül. Hartstein	שווימער זלדא, לבית הרטשטיין

הי"ד

HIRSCH és NEMES családd	משפחת הירש נתן ונמש
Hirsch Nátán	הירש נתן
Hirsch Valvi	הירש זאב
Hirsch Frida	הירש פרידא
Hirsch Eszter	הירש אסתר
Nemes Jakab	נמש יעקב
Hirsch Zseni	נמש ז'ני
Nemes Áron Hers	נמש אהרן הרש
Mirjám Rivka	נמש מרים רבקה
Nemes Perl	נמש פרל

הי"ד

MÓZES család (Santejude)	משפחת מוזש סענטעז'ודע
Mózes Ávráhám Jicchák	מוזש אברהם יצחק
Mózes Lea, szül. Gold	מוזש לאה לבית גולד
Mózes Kálmán	מוזש קלמן
Mózes Michael	מוזש מיכאל
Mózes Józsefné, szül. Deutsch	אשת מוזש יוסף לבית דויטש
Mózes Lőrincné, szül. Kieselstein	מוזש לבית מינדל

הי"ד

LÁZÁR MIKSA család Iklód	משפחת לאזאר איקלוד
Lázár Miksa	לאזאר מנחם אליעזר
Lázár Szára	לאזאר חיה שרה לאה
Herskovits Netti	לבית אוסלנדר
szül. Lázár	הרשקוביץ' נחה לבית לאזאר
Lázár Vilmos	לאזאר זאב
Lázár Rózsika	לאזאר טשרנא רחל לבית וויס
Lázár Ági	לאזאר בראנה יוטה
Lázár György	לאזאר ישראל מנחם
Herskovits Bencion	הרשקוביץ בן־ציון
Herskovits Seindel	הרשקוביץ שיינדל
Herskovits Golda	הרשקוביץ גולדה
Lázár Sosána	לאזאר שושנה
Lázár Dezsőné Rózsika	לאזאר רבקה
Lázár Tibor	לאזאר יצחק שמעיהו

הי"ד

DUX SALAMON család	**משפחת דוקס**
Iklód	איקלוד
Dux Salamon	**דוקס שלמה בן יוסף**
Dux Laura	**אסתר לאה בת משה אריה**
Dux Margit	**שיינדל בת שלמה**
Dux Beri	**דב בן שלמה**
Dux Zeldi	**זלדה בת שלמה**

הי"ד

ZWEIG család	**משפחת צוויג**
Somkerék	**שומקרעק**
Zweig Ávrahám	**צוויג יחזקאל אברהם**
Zweig Chájá	**צוויג חייה**
Zweig Chije Cemách	**צוויג יחיאל צמח**

הי"ד

LÉB MIKSA család	**משפחת לעב מיקשא**
(Iklód)	איקלוד
Léb Miksa	**לעב משה**
Léb Helén szül. Nasch	**לעב העלן**
Léb Séndi	**לעב שיינדל**
Léb Samu	**לעב שמואל**
Léb Ella	**לעב עללה**

הי"ד

KLEIN család	**משפחת קליין**
(Szamosújvár, Néma)	נימא — סאמושאויוואר
Klein Samu	**קליין שמחה**
Klein Ilus	**קליין אילוש**
Klein Bertus	**קליין ברטא**
Goldstein Ilus	**גולדשטיין אילוש**
Klein Anikó	**קליין אניקו**

הי"ד

SINGER család	**משפחת זינגר**
Singer Majsi	**זינגר משה צדוק בן אליעזר**
Singerné Mihály Hermina	**זינגר חנה בת משה (לבית מיהאי)**
Singer Slajmi	**אברהם שלמה בן משה צדוק**
Singer Bobi	**אליעזר בן משה צדוק**
Singer Baba	**ציביה בת משה צדוק**

הי״ד

FREUNDLICH MENDEL család	**משפחת פריינדליך מנחם**
Freundlich Mendel	**פריינדליך מנחם בן שלמה זלמן**
Freundlich Szidónia szül. Mihály	**פיירנדליך שיינדל (לבית מיהאי)**

הי״ד

MARKOVITS család Mocs	**משפחת מארקוביץ׳ מוץ׳**
Markovits Salamon	**מארקוביץ׳ שלמה בן שמואל**
Markovits Lajos	**מארקוביץ׳ אריה בן שלמה**
Markovits Piri	**מארקוביץ׳ פרל בת שלמה**

הי״ד

PATAKI család	**משפחת פאטאקי**
Pataki Ernő	**פאטאקי הלל בן אשר זליג**
Kain Tibor	**קין טודרוס בן יוסף**
Kain Ilus szül. Pataki	**קין פייגא בת הלל לבית פאטאקי**
Kain Rella szül. Pataki	**רייזל גיטל בת תודרוס**
Katz Hermann	**כץ צבי בן דוד**
Katz Szárá szül. Pataki	**כץ שרה לאה לבית פאטאקי**
Katz József	**כץ יוסף בן צבי**

הי״ד

DEUTSCH KÁLMÁN család	משפחת דויטש קלמן
Deutsch Kálmán	דויטש קלמן בן שלמה צבי
Deutsch Giza	דויטש גיטל בת קלמן
Hirsch József	הירש יוסף בן אברהם
Mózes Jólán szül. Deutsch	יהודית בת דויטש קלמן
Mózes Hajnalka	חייה בת בינימין ביניש מוזש
Mózes Hermann	צבי בן בינימין ביניש מוזש
Deutsch Frida szül. Berkovits	דויטש פייגה לבית ברקוביץ׳
Deutsch Zeno	דויטש נח גדליהו בן מיכאל

הי״ד

ROSENBERG család (Szentgothárd)	משפחת רוזנברג סנטגוטהרד
Mihály Róza	רייזל בת יעקב נרצחה בסנטגוטהרד
Mihály Eszter	אסתר בלומה בת יעקב נרצחה בסנטגוטהרד
Mihály Matild és kislánya Málká	מטל בת יעקב עם התינוקת מלכה
Mihály Lea	מיהאי לאה בת יעקב
Mihály Méir Sámuel	מיהאי מאיר שמואל בן יעקב

הי״ד

HIRSCH NÁFTÁLI család	משפח׳ הירש נפתלי הרץ
Hirsch Amália	הירש מלכה
Hirsch Noách	הירש נח
Hirsch Goldi	הירש גולדא
Hirsch Ernő	הירש גרשון
Hirsch Manyi	הירש מאנ״י

הי״ד

FEUERSTEIN család Füzes	משפחת פוירשטיין פיזש
Feuerstein Rivka	פוירשטיין רבקה
Feuerstein Emil	פוירשטיין אמיל
Feuerstein Kálmán	פוירשטיין קלמן
Feuerstein Emma	פוירשטיין עמא
Feuerstein Izsák	פוירשטיין יצחק

הי״ד

FISCHER JÓZSEF család	משפחת פישר יהושע
Fischer Sámuel	פישר יהושע
Fischer Margit	פישר מארגיט גיטל
Fischer Hermann	פישר צבי הלוי
Fischer Szuri	פישר שרה
Fischer Majsi	פישר משה
Fischer Juci	פישר יוצי
Fischer Mimi	פישר מימי

הי"ד

SILBERSTEIN MENDEL család	משפחת זילברשטיין מנחם
Silberstein Menáchem	זילברשטיין מנחם
Silberstein Szárá szül. Farkas	זילברשטיין שרה לבית פרקש
Silberstein Antal	זילברשטיין אשר אנטשל
Silberstein Frida	זילברשטיין פרידא
Herskovits Gita	הרשקוביץ׳ גיטא
Herskovits Iboly	הרשקוביץ׳ איבי

הי"ד

MIHÁLY MÓRIC család	משפחת מיהאי משה
Mihály Móric	מיהאי משה בן יוחנן
Mihály Klára	קריינדל בת צבי
Mihály Ferenc	מיהאי אפרים פישל
Mihály Eszter	אסתר בת נטא
Mihály Juda	יהודה בן אפרים פישל
Mihály Ráchel	רחל בת אפרים פישל
Mihály Ziszel	זיסל בת אפרים פישל
Mihály Herman	מיהאי צבי בן משה
Mihály Terus	טילא בת צבי
Mihály Simson	מיהאי שמשון בן צבי
Mihály Irén	מיהאי יסכה בת צבי
Mihály Jenő	מיהאי יוחנן בן משה
Mihály Baba	גאלדא בת מנחם
Mihály Ági	מיהאי אגי
Mihály Zolti	מיהאי מרדכי זלמן בן משה

הי"ד

ZÉLIG család	**משפחת זליג**
Buza-Nir Jiszráél	בוזא — ניר ישראל
Zélig Sámuel	**זליג שמואל מרדכי**
Zélig Eszter	**זליג אסתר מלכה**
Zélig Bluma	**זליג בלומה**
Zélig Háni	**זליג הניה**
Zélig Golda	**זליג גולדה**
Zélig Dávid	**זליג דוד**
Zélig Aser Jehuda	**זליג אשר יהודה**
Zélig Ada	**זליג עדה**
Lázár Henja	**לאזאר הניה**
Eizikovits Jehuda	**אייזיקוביץ' יהודה לייב**
Ezikovits Chaja	**אייזיקוביץ' חייה**
Eiziovits Ziszl	**אייזיקוביץ' זיסל**
Eizikovits Golda	**אייזיקוביץ' גולדא**
Eizikovits Ráchel	**אייזיקוביץ' רחל**

הי"ד

DEITEL MIHÁLY család	**משפחת דייטל מיכאל**
Szamosújvár	סאמושאויוואר —
Nir Jiszráél	ניר ישראל
Deitel Mihály	**חיים בן עזריאל מאיר,**
Deitel Malka	**דייטל מלכה**
Deitel Benjámin	**בינימין בן חיים**
Barisszia ros rison	**ראש ראשון של בריסיא**
Deitel Herman	**צבי בן חיים**
Deitel Dávid	**דוד בן חיים.**

הי"ד

WALDMANN BERNÁT család	**משפחת וואלדמן**
Waldmann Bernát	**וואלדמן דב כ"ץ**
Waldmann Perl	**וואלדמן פרל**
Waldmann Méir	**וואלדמן מאיר**
Waldmann Benjámin Jumi	**וואלדמן בינימין**
Waldmann Piroska	**וואלדמן טובא**

הי"ד

DEITEL IZSÁK család	משפחת דיטל משולם זישא בן עזריאל מאיר
Deitel Izsák	דיטל משולם זישא בן עזריאל מאיר
Deitel Séndl Zseni	דיטל שיינדל בת יעקב
Deitel Hermann	דיטל צבי בן משולם זישא
Deitel Lipót	דיטל חנניה יום־טוב ליפא בן משולם זישא
Deitel Méir, a Hersi fia	דיטל מאיר בן צבי
Deitel Ervin	דיטל ארבין בן צבי
Deitel Lea	דיטל לאה בת חיים צבי
Deitel Olga	דיטל אולגא
Deitel Méir, a Lipót fia	דיטל מאיר בן חנניה יום טוב ליפא
Deitel Dávid	דיטל דוד

הי״ד

GOLDMANN család	משפחת גולדמן
Goldmann Simon	גולדמן יהושע אלכסנדר
Goldmann Regina	גולדמן רחל לבית דויטש
Goldmann Lajos	גולדמן אליעזר
Goldmann Andor	גולדמן אליהו

הי״ד

האזכרה הראשונה

שהתקיימה בתל-אביב בשנת תשכ״ה

הרב פרידמן מ.ז. מספיד את קדושינו הי״ד

הניצולים מקשיבים בהתרגשות

ר' פרידמן רפאל מרדכי אומר תהילים

ר׳ בר־און מיכאל לומד משניות

ר׳ קיזלשטיין אהרון מדליק נר זכרון

מר זילברשטיין אהרון מדליק נר זכרון

ר' יצחק יוסף כהן כ"ץ מדליק נר זכרון

מר דוד אברהם פרץ מדליק נר זכרון

מר שוורץ מרדכי מדליק נר זכרון

מר מוזש בצלאל מדליק נר זכרון

ר' דוקס מנחם מדליק נר זכרון

דר. וויס יצחק מדליק נר זכרון

ר׳ ווידה כ״ץ א. מדליק נר זכרון

ב״ה

ארגון יוצאי סאמושאויוואר, איקלוד והסביבה בישראל
תל־אביב, ת״ד 26482, מס׳ חשבון בנק הדואר 4-13330-0
טלפון : 750162

פרטי כל

נרשם בירושלים, על הר־ציון ב־כ״ו אלול תשכ״ו (11.9.66) עם גילוי לוח הזכרון לזכר קדושינו ע״י יוצאי סאמושאויוואר, איקלוד והסביבה.

כ־150 איש נוכחו מול פני לוח הזכרון המכוסה יריעת בד שחורה, כאשר בנימין הרשקוביץ, יו״ר הארגון, פתח, לקול תשואות הנוכחים,, את כינוס האבל. הוא תיאר נרגשות, בשפה העברית, את קדושי עירנו וסביבתה, זקנים וטף חפים מפשע. אח״כ קרא מיכאל בר־און דויטש פרק תהילים ע״ט. לאחר מכן הוסר הלוט מעל לוח הזכרון, ע״י מר מוזש יוסף, יו״ר כבוד של הארגון.

לאחר הקראה מרגשת של קבר אבות, הושמע הספדו של מיכאל בר־און בשפה האידית, נאום אשר עשה רושם עז על כל הנוכחים.

,,רק לוח שיש נותר לנו בקהילתנו אשר הושמדה. עפר יקירינו איננו טמון מתחת לאבן זו. עפרם מונח אי־שם בקרקעית הויסטולה לעולמי־עד. אולם אנו נעלה לרגל מדי שנה בשנה אל לוח זה. חברינו אשר בחו״ל ישטחו תפילתם בפני הבורא ובעיני רוחם יעלו אל הר־ציון הנצחי״. והמשיך : ,,נושא אני תפילתי בשם יוצאי עירנו וסביבתה, אשר התפזרו בעולם לאחר השואה הנוראה, למען יעניק להם ה׳ שפע וברכה, לאלה, הנמצאים במדינת ישראל ואלה, הנמצאים בחו״ל״. את נאומו המרגש סיים מ. בר־און בברכת שנה טובה.

אח״כ תיאר היים קיזלשטיין את מטרת המפגש. הוא ביקש מהנוכחים לתמוך במטרות ארגוננו.

מ. בר־און שוב ניצב על הבמה, כדי להשמיע את ה־,,אל מלא רחמים״.

6 נרות הודלקו לעליית נשמתם של שישה מיליון הקדושים.

בנימין הרשקוביץ, היו״ר ברך את שני אורחינו, אשר הגיעו מחו״ל — את ה״ה מוזש יוסף ופרוינדליך בלה. אח״כ נעל את מפגש האבל.

בזאת שולחים אנו לחברינו היקרים אשר בחו״ל את ברכותינו לשנה החדשה.

(—)
הרשקוביץ בנימין
יו״ר

—
י. י. כהן
מזכיר כללי

SZÉPKENYERŰ-SZENTMÁRTON
község és szomszéd falvak mártirjai :

Weisz Berta, szül. Edelmann
József Sarolta, szül. Weisz
Weisz Margit
Weisz Lázár
Walter Helén, szül. Weisz
Weisz Móric
József Samu
József Magda
József Jenő
Walter Dávid
Weisz Juci, szül. Stern
Weisz Vera
Weisz Margit, szül. Márk.
Weisz Jenő
Weisz Lia, szül. Strichberger
Neufeld Lenke, szül. Weisz
Weisz Mária, szül. Neufeld
Weisz Teréz
Weisz Róza
Hirsch Fisl.
Hirsch Ernő

KÉRŐ

Glück Regina, szül. Hirsch
Hirsch Cecilia, szül. Áron
Glück Mihály

KÉKES

Kalmár Dávid
Kalmár Gizella
Kalmár Iboly
Kalmár László
Kalmár Éva szül. Rooz.
Weisz Robert

A SZAMOSÚJVÁR-JÁRÁS FALVAI

1944 áprilisban, a deportáltatások előtt 363 zsidó élt a Szamosújvár-járás kisebb falvaiban. 1946 elején, tehát amikor mindenki, aki életben maradt visszatért falujába, annak reményében, hogy esetleg megtalálja a szétzilált családja maradványait — mindössze 23 zsidó lakott a feldult és kifosztott lakásokban. Ezeknek túlnyomó többsége később beköltözött a közeli városok egyikébe, mert nem bírt tovább élni azon helyen, amely a szeretteire és a gyilkosaikkal kollaboráló falusiakra emlékeztette.

Az alant felsorolt falvak ma „zsidó-mentesek", az életbenmaradtak túlnyomó többsége pedig Izráelben letelepedve igyekezett irt találni a soha be nem gyógyuló sebeire.

A falu neve	1944	1946
Aranyosszentmiklós	9	3
Bőd	56	7
Buza	32	8
Coptelke	15	—
Dengeleg	10	—
Derzse	15	2
Devecser	2	—
Feketelak	11	—
Kecsed	20	—
Kékes	32	1
Kérő	8	—
Lozsárd	22	—
Mányik	6	—
Mátéfalva (Szászmáté)	18	—
Nószoly	4	—
Ördöngösfüzes	30	—
Pujon	2	—
Szamoskend	4	—
Szentmárton	8	2
Szék	56	—
Szentgothárd	9	—
Veresegyháza	4	—
A deportált zsidók száma	363	
A deportálásból visszatért		23

A KÖRNYÉKBELI FALVAK MÁRTIRJAI

fiatal legényre, aki elvégzi a nehéz fizikai munkákat, kisepri és felmossa a templomot, kirázza a szőnyegeket, vizet hord, minden nap alaposan kitakarítja a baromfi-vágóhidat, télen fát hord, tüzet gyújt...

A hitközség vezetősége Filep István széki legény személyében megtalálta a feladatra legmegfelelőbb személyt. István, aki szorgalmas becsületes fiú volt és a sámesznél kapott kosztot és lakást, csak magyarul beszélt.

A szamosújvári kis sámesz lakásban is az történt, ami minden regényben meg van írva: Flórika és István, a két gyerekember összemelegedett, azonban barátságos mosolynál tovább nem jutottak. Nem volt közös nyelvük, mert Flórika csak románul, István pedig csak magyarul beszélt. Hónapokkal később, amikor a fiú is megtanult jidisül, elhárult az utolsó akadály a fiatal pár életéből. A „zsidó nyelv" összehozta a szerető szíveket.

Igy telt el két derűs esztendő. Végül is összeházasodtak és átköltöztek a saját kis szobájukba. A jidis nyelvet is magukkal vitték. A régi munkahelyüket megtartották és gyakran hallották őket, amint munkából haazmenet „zsidóul" beszélgettek. A jólhasználható közös nyelv miatt nem volt szükségük arra, hogy a másik anyanyelvét megtanulják.

Megszületett az első gyerekük. A román Flórika és a magyar István jidis nyelven beszélt a saját gyerekével!

A rendkívül esetnek hamarosan híre ment és még a távoli Budapestről is eljöttek a kiváncsi hitetlenkedők, hogy a saját fülükkel győződjenek meg a szamosújvári csodáról: két keresztény szülő jidis nyelven neveli a gyerekét.

A szamosújvári zsidók azonban jól ismerték ennek a csodának a titkát: Az egyszerű, vallásos zsidó házak légköre, a bensőséges és tiszta zsidó családi élet, az odaadó szorgos munka és az édes-bús zsidó nyelv varázsa volt az, ami talán egy egész életre rabul rejtette a román Flórikát és a magyar Istvánt.

A „ZSIDÓ NYELV" JOGÁN...

Flórika és Estván nem született zsidónak és holta napjáig keresztény maradt. Mégis szorosan hozzátartoznak ehhez az emlékkönyvhöz, mert hosszú éveken át együttéltek a szamosújvári zsidókkal. Szigorúan vallásos zsidó környezetben nőttek fel és akarva, nem akarva betartották a zsidó vallás számos parancsolatát. Imáink egyrészét is betéve tudták. A „zsidó nyelv", a jidis volt a közös nyelvük és első gyerekeikkel is ezen a nyelven, a mi nyelvünkön beszéltek.

A történet hitelességéhez nem fér kétség. Mi, a Szamosújvárról elszármazott Fixler Leopoldtól hallottuk, neki pedig az édesanyja mesélte...

A múlt század kilencvenes éveiben reb Schwartz Chájim Jehuda volt a mindössze 90—100 lelket számláló szamosújvári hitközség kis templomának a sámesze. Derék, jámbor, Istenfélő ember volt reb Chájim, aki végtelen szeretettel és odaadással végezte nehéz munkáját. A zsidó embert kötelező mind a 613 parancsolatot igyekezett szigorúan, szószerint betartani.

Az évek múlásával növekedett a kis hitközség tagjainak száma és ezzel együtt gyarapodott reb Chájim munkája. Ugyanakkor évről-évre beköszöntött a gyermekáldás a sámesz portájára és a sok gyerek miatt hamarosan szűk lett a szoba-kanyhás lakás. Amikor már nem győzte egyedül a sok munkát reb Chájim, elhatározta, hogy pesztonkát fogad, aki a házimunkák mellett megmosdatja, felöltözteti a gyerekeket, segít a ruhájukat megfoltozni...

Vékony fizetése dacára, hosszas keresés után, végül is felfogadta Flórikát, aki a környező román falvak egyikében született. A kis parasztlány-pesztonka, aki a románon kívül semmi más nyelvet nem beszélt, a sámesz gyerekeitől néhány hónap alatt megtanult jidisül. Nemsokára már ő mondotta reggelenként a gyerekekkel a „Majde ánit".

Azok, akik reggelenként elmentek reb Chájim lakásának ablaka alatt, hallották, amint Flórika a vékony cérnahangján együttmondja a sámeszgyerekekkel :

„Ich vel tun vusz Gott heiszt, vusz Táte heiszt, vusz Máme heiszt, vusz álle gite mencsen heiszen. Esz zol kummen a bruche, un á hácluche of májn kepele. Umájn szelo..."

A zsidó lakosság szaporodása megkövetelte az új, a nagyobb templom építését és a hitközségi intézmények kibővítését. Szükség volt egy markos

megszöktek vagy későn tértek vissza munkahelyeikre, ha a zászlóalj hivatalosan közölte a hadbírósággal, hogy az illető láthatta a statáriumra vonatkozó kifüggesztett plakátot a zászlóalj parancsnokságon. Elmondottam Reviczkynek, alantasai azt táviratozták Kolozsvárra, hogy a munkaszolgálatos látta, vagy láthatta a statáriális parancsot a zászlóaljnál. Meg sem vizsgálták, hogy az illető egyáltalán volt-e Nagybányán és így kivégeztetik a zsidókat. Reviczky megdöbbent és megengedte, hogy olyan szövegű táviratot gépeljek, amely szerint a vádlott zsidó nem láthatta a parancsot. Reviczky nemcsak aláírta e táviratokat, hanem maga vitte el a postára, hogy alantasai meg ne tudják. Igy menekültek meg zsidók, mert a hadbíróság csak fogházra ítélte őket és 1944. októberében a kolozsvári hadtest fogházában felszabadultak.

Mindezekért halála után, a JÁD VÁSÉM útján megkapta jogos kitüntetését és özvegyének fizetik a nyugdíjat, (amely azonban csak szimbólikus). Az özvegynek külön kitüntetés járna, mert az ő közreműködése nélkül Reviczky nem tehette volna meg azt, amit megtett. Reviczkyné és családja nagyon szerény körülmények között él Budapesten.

Dr. KARL LAJOS

A KULTSÁR CSALÁD

Az első világháború előtt dr. Kultsár András volt Szamosújvár rendőrfőkapitánya. Aki emlékszik ezekre az évekre tudja, hogy dr. Kultsár András rendszerető és kötelességtudó hivatalnok volt, akiben több volt az Ember, mint a rendőr. A világháború után, amikor Erdélyt Romániához csatolták, dr. Kultsár családjával Budapestre repatriált.

A náci és a nyilas uralom alatt dr. Kultsár András gyermekei: **Andor, Dénes** és **Judit** a Pestszentlőrinci házukban az életük kockáztatásával három zsidó asszonynak adtak menedéket és a felszabadulásig bujtatták őket.

Az általuk megmentett és életben maradottak nevei: **Paneth Zoltánné** (a néhai dr. Weisz Özsó húga), **Nemes Istvánné** és anyósa **Nemes Elemérné.**

ZSIDÓMENTŐ KERESZTÉNYEK

REVICKY IMRE
ezredes
egy igaz ember

akik nem felejtenek
A megmentett munkaszolgálatosok
csoportja

Az emlékkönyvekben nem szabad megfeledkezni azokról, akik a pusztulás éveiben is emberek voltak és maradtak és önzetlenül segítettek a zsidók megmentésében.

Ezek között is kimagasló egyénisége volt REVICZKY IMRE ezredes, a nagybányai X. munkaszolgálatos zászlóalj parancsnoka, akinek nevét minden északerdélyi zsidó ismeri és hálával emlegeti.

Nem tudjuk pontosan, hány zsidót mentett meg, csak azt, nagyon sokat, többet, mint bármelyik egyedülálló keresztény.

Az, hogy kihallgatáson fogadta a munkaszolgálatosok női hozzátartozóit, anyákat és feleségeket, az csupán egy formája volt annak, hogy menteni tudjon. Ilyesmi a katonai történelemben addig ismeretlen volt.

Reviczky Imre ezredes hívta be a túlfiatal, vagy túlidős zsidó férfiak százait a gettókból, ahonnan a „SAS" behívókkal jöttek, „bevonultak" a zászlóaljhoz. Reviczkyhez, aki így megmentette őket Auschwitztól.

Másik életmentő tette Reviczky Imrének a következő volt: A zászlóalj irodában dolgoztam, mint gépíró és ott megtudtam, hogy a kolozsvári hadbíróságon halálraírélik és kivégzik azokat a munkaszolgálatosokat, akik

FÉNYPONTOK A SÖTÉTSÉGBEN

tek ott, mert nem lehetett már kiírtani őket. Nagyapám — reb Majse Léb-Káderer és Terus édesanyja, Frischmann Arturnénak sírját nem bántotta senki.

Felkerestük a Szamost, amelynek medrét 1942-ben kisepertették velünk. Ismét tele volt gazzal. Felkerestük a szeszgárat, amelynek hátsó részén még ottan voltak a drótkerítés maradékai, ahol egy szempillantást és elvétve egy-egy szót váltottunk családjainkkal.

Drága jó Édesanyám, reb Majse Léb-Káderer, legkisebbik leánya a közeli Ördöngösfüzesen született és gyermekkorát Szamosújvárt élte. A nagytata és Terus édesanyja is ottan piheni örök álmát.

ostorral nógatták és ha nem volt kedvük szerinti a teherhúzás, leszálltak a bakról és derékszíjjal ütötték a muszokat. Lekapták a zsidók vállairól a lapátot, vagy csákányt és azzal nógatták őket. A lovak pedig a szekerek mellett sétáltak.

Ezután a zsidók húzták a tengelyig érő homokban a szekereket, egészen az Oszkol vidékig. A lovakat kímélték, hiszen azok nem voltak zsidók. Másfélezer kilométert meneteltünk így, s közben a németek a muszszázadokat levezényelték a főutakról, a hepe-hupás dülő utakra. Igy jutottunk el Malinovo községbe, amely mintegy 80 kilométerre van a Dontól, az első tűzvonaltól. Ezen hosszú útvonalon, néhányan súlyosan megbetegedtek, vagy megsebesültek és a kievi kórház „zsidó részlegekbe" kerültek.

Sztari-Oszkolban néhány beteggel hivatalosan ellátogattam az ottani tábori kórházba és ott szolgáló kolozsvári honvédorvosok segítségével meglátogathattam a kórház „zsidó osztályát". Az egyik melléképület padlásán, szalmazsákon feküdtek a féllábú, félkarú rokkant zsidó munkaszolgálatosok és a betegek.

Lehetetlen leírni az előrenyomulást, a januári visszavonulást, a kiütéses tifusz áldozatainak sorsát, a dorosicai „flekk-kórház" felgyújtásának a szamosújváriakat illető borzalmait. Ehhez sokezer ív papír sem volna elegendő.

1944 őszén, az ünnepek táján a századok maradványaiból alakult, új század Tomasovból visszakerült Magyarországra. Kunszentmártonban kivagoniroztak és Kecskeméten és Budapesten át Gödöllő mellé kerültünk. Kecskeméten láttuk Pongrác hadnagyot, aki Szamosújvárt serényen segédkezett besorozásunknál. Pongrác felkiáltott: „Nohát milyen sokan maradtatok meg!" Alig maradtunk huszan, a Szamosújvárról elindított 424-ből.

Október 15-én lemondott Horthy és megkezdődött a nyilasterror. Századunkat, amely átgyalogolt a Dunántúlon és a magyar-osztrák határon, bevagonirozták Dachau felé. A Dunántúl egyik községében egy csendőregységhez küldtek, elsősegélyt nyújtani. Megtudtam, hogy a csendőrök szekereikkel és rajtuk lévő nagy lelakatolt ládáikkal, Szamosújvárról jöttek. A csendőröktől értesültem a szamosújvári zsidók sorsáról. Ládáikban a szamosújvári zsidóktól elrabolt értéktárgyak voltak.

1945 május elsején az amerikaiak felszabadítottak bennünket és augusztusban a két munkaszolgálatos század maradéka is hazakerült.

Hazatérésem után pár napra, Terus feleségemmel leutaztunk Szamosújvárra. A város csaknem teljesen zsidómentes volt. Akit nem ölt meg Ukrajnában a munkaszolgálat, azt elnyelte a későbbi deportálás. A zsidó templom üres volt, a zsidó házak árvák. Az utcán nem lehetett látni zsidót, csak a temetőben. Ezeknek megadatott, hogy örök békében pihenhet-

és egy vezérkari ezredes parancsnoksága alá helyezték. Ez azt jelentette, hogy az eddigi brutális parancsnokaink és keretlegényeink mellé mégrosszabbat kaptunk: a megvadult utászokat és parancsnokaikat.

A Gomelt övező hatalmas erdő mellett haladva, fegyvertűz zaját hallottuk. Az oszlop parancsnoka, hasaljt vezényelt és a fejetlenségben nem tűnt fel, hogy csak minket, a „muszokat", a vizes árkokba vezényeltek, hogy „védve" legyünk a partizánok támadása elől. Néhány óra után, amikor elült a harci zaj és sorakozót rendeltek el, tudtunkra adták, hogy a menetoszlopot az erdőben rejtőző partizánok támadták meg és hála a parancsnokság gondosságának, a támadásnak nem voltak áldozatai.

Az erdőben, távol a támadás színhelyétől, pihenőt rendeltek el, hogy megszárítsuk átázott bakancsainkat és ruhánkat. Az erdőben találkztunk más muszokkal is, akiket szintén „partizán támadás" ért az erdőben. Kiderült, hogy a magyar hadvezetőség edző gyakorlatként „ál partizán támadást" rendez, a gomeli erdőben, hogy a katonai és musz egységeit edze.

A gomeli erdőben tartott pihenő alatt, közelebb kerültünk egymáshoz és végre pontosan megtudtuk, hogy ki a szamosújvári. Velünk volt a három Teleki-testvér (Mihály, Jenő éss Domi), a két Dávid-testvér (Majsi és Bumi), a két Nasch testvér, a két Mendel-testvér, a kolomeai rebe egyik fia, Katz Sándor, Zélig, a cipész, Klein a szabó, Fenyvesi József és sokan mások. Közel harminc év után nem tudok az összes nevekre visszaemlékezni.

Nimann hadnagy csicskása is szamosújvári volt, egy Jon nevű fiatal román földmives, akit Jánoskának szólított. Jánoska rendszerint románul válaszolt mert csak keveset tudott magyarul.

Gomelból elindulva, Kieven és Charkovon át mintegy 1400 kilométert gyalogolva, az Oszkol folyó vidékére érkeztünk. Nappal a tikkasztó ukrajnai melegben a kulacsokban felforrt vízzel, 30—40 kilométert gyalogoltunk. Nappal silány száraz ebéd volt, este pedig főtt étel. Rendszerint burgonya, szemesbab, lencse, makaroni és napi 60 deka kenyér. Az útközben talált kutak szolgáltatták az ivóvizet, amelyet a lóitató vedrekbe töltötték. Előbb a lovak ittal és utána mi, a munkaszolgálatos zsidók.

Megerőltető menetelés után jutottunk el a charkovi dombokig. Itt ért az első nagy nyári eső, amely megtöltötte vízzel a szakadozó bakancsainkat. A már foszladozó nyári ruházatunkat, esténként kicsavartuk a víztől és reggel induláskor, nedves ruhában vágtunk neki, a napi 30—40 kilométernek.

A charkovi sáros dombokon azonban a szekereket húzó lovak megmakacsolták magukat. Hiába volt a kocsis-honvédek ostorozása, a lovak nem húzták a megrakott szekereket. — Sebaj — gondolta az oszlop parancsnokság, — ha a lovak, nem bírják, majd bírják a zsidó muszok. Kifogták a lovakat és a helyükbe hám nélkül zsidó muszokat fogtak be a szekerek elé. A lovakká előléptetett zsidókat, a bakon ülő honvédkocsisok

Útban Ukrajnába

fiaktól. A különvonat, Kolozsváron, Nagyváradon át, Budapestre ment és Budakeszi állomásán vesztegelt néhány napig, szintén Ukrajnába tartó musz szerelvényekkel együtt. A fegyveres keretlegénység megakadályozott minden érintkezést, a bajtársaikkal. Budakeszin megismerkedtünk, a honvédség egyik büntető szankciójával, a kikötéssel. Előírás szerint, a kikötést, orvosi ellenőrzés mellett kell végrehajtani és így állandó elfoglaltságom volt. A büntetésekben elöljárt Nimann hadnagyunk. A másik század parancsnoka, Fridrich főhadnagy szerencsés nemtörődömséggel kezelte a századát és „a piszkos munkát" az őrmestereire bízta. Nimann hadnagy, a másik század parancsnoka, aki alá a szamosújváriak nagyrészét osztották be, később több alkalommal kijelentette, bosszút áll a szamosújvári zsidókon, mert nekik köszönheti, hogy szegény ember maradt.

Tíz napig tartott az út, Szlovákián és Lengyelországon keresztül, amíg elértük utazásunk végállomását, a fehéroroszországi Gomelt. A rommá lőtt városka külvárosi kaszárnyájában jelölték ki a zsidó muszszázadok szálláshelyét a megszálló németek. Itt találkoztunk a 110/1 és 110/2 számú két nagyváradi századdal, amelyeket szintén Ukrajnába irányítottak. Itt tudtuk meg, hogy előzőleg innen indultak gyalog a frontra a Szászrégenből, Maroshévízről, Szinéváraljáról jött musz századok.

A gomeli kaszárnyában állították össze a menetoszlopunkat. Utászokhoz csatolták a két szamosújvári és a két nagyváradi zsidó munkaszázadot

teherkocsikból állott, megérkezett Szamosújvárra és egyenesen az elemi iskolában működő sorozóbizottság elé kerültek.

Sorozóbizottság? Zsidó apák, a fiaikkal együtt álltak a sorozó katonaorvos elé. A sorozóbizottság elnöke, Schmidt orvosfőhadnagy volt, akit Kolozsvárott, mint az ottani katonakórház egyik rossz és gonosz orvosát ismerték. Csaknem minden zsidó férfit katonai szolgálat alkalmasnak talált a bizottság. „Alkalmas, köt" -- mondotta ki az ítéletet, Schmidt orvosfőhadnagy és előbb a rend kedvéért meg is vizsgálta az eléje járulókat. Hogy mit látott és mit hallott a hallgatójával Schmidt orvos-főhadnagy, nem volt fontos, mert kevés kivétellel mindenki „alkalmas" volt és „köt".

Mit köt? Az iskola udvarán, a nagy diófa alatt egy altiszt sárga karszallagot kötött az alkalmas karjára. Ebben abszolut demokraták voltak, mert mindenki, korra és foglalkozásra való tekintet nélkül egyenlő sárga karszallagot kapott. A sorozás ideje alatt kihírdették, hogy a 42 éven felüliek menjenek haza. Kivételt az orvosok és a mérnökök képeztek, akiknek szolgálatáról a haza nem tudott lemondani. Igy azután sok apa, akit fiával együtt hívtak be, távozhatott volna, de maradt. Az iskola előtt, sokezer feleség, anya, gyermek várakozott arra, hogy a férj, apa, gyermek legalább pillantást válthasson a családjával, akiket egyenruhások brutálisan elzavartak.

A sorozásnak nevezett komédia délután befejeződött és a besorozottokat, két századba osztva — egyenként 212 embert — átvitték az éjjeli szállásukra. Az egyik századot, a szeszgyár istállóiba, a másikat a kaszárnyába. Mindkét helyen megjelent a századparancsnok és az altisztjei, akik gorombán átvették a „parancsnokságot" a 110/24 és a 110/25 munkaszolgálatos század felett.

A 110/24 század parancsnoka Friedrich, a száz származású ismert kolozsvári mérnök lett. A 110/25 század parancsnoka pedig Nimann János szamosújvári építészmérnök, vagy talán építész, mérnöki cím nélkül. Egyikük sem magyar származású, de jók voltak arra, hogy a beosztott 212 zsidót, Ukrajnába vigyék, kínozzák és dolgoztassák. A kapu előtt várakozó családtagjaink, az állomáson meggyőződhettek arrról, hogy a várakozó szerelvény vagonjain egy jelzés van: Ukrajna.

Néhány nap után, a kaszárnya udvarán sorakoztatták fel a menetszázaddá „előléptetett" zsidó munkaszolgálatos századot. Wesselényi százados lóhátról beszédet tartott és felhívta figyelmünket a harctéri kötelességekre.

A bevagonirozásnál még jobban eldurvult a bánásmód és útszéli hang, amellyel egész idő alatt kezeltek bennünket. A keretlegénység százszázalékban teljesítette az oktatói tanfolyamon kapott utasításokat. Ordítozás, káromkodás és nem egyszer puskatussal való „rendfenntartás" a beszállás idején, a családtagokat pedig puskás honvédek és csendőrök tartották távol, nehogy búcsút vehessenek a messze Ukrajnába induló fér-

Dr. WEINSTEIN GYULA:

SÁRGA KARSZALLAGGAL

Szamosújvár ismert volt mindig, mint az örmény diaszpora egyik, erdélyi állomása. Ebben a Kolozsvártól mintegy negyven kilométerre fekvő városkában, jó egyetértésben éltek, az évszázadok óta ott lakó örmények, magyarok, románok és zsidók. Az első világháború után, a kisváros lakossága megszaporodott. A Szamosújvárból Gherlává lett városkába, szép számmal költöztek be a környékbeli falvakról, románok és zsidók. Az őslakó örményekhez csatlakoztak az ottomán uralom alól felszabadult messzi Örményországból, jött társaik, akiknek sikerült megmenekülni a törökök kegyetlen mészárlásai elől.

Szamosújvár, később Gherla, ismert volt javitóintézetéről is, mely később, mint börtön lett hiressé, illetve hírhedté.

A vészkorszakban Szamosújvár tényleges szerepet kapott a magyar kormánytól és mint a nagybányai kilencedik hadkiegészítő, egyik behívási központja, került be az erdélyi zsidóság tragédiájának történelmébe.

1942 elején már hírek jöttek arról, hogy a Felvidéken, munkaszolgálatra sorozzák be a zsidókat és Ukrajnába viszik őket. Pészáchkor már azt hallottuk, hogy a budapesti zsidókkal, ugyanaz történik. Erről meggyőződtünk, amikor a kolozsvári zsidó gimnázium pesti és pestkörnyéki származású tanárai behívót kaptak és menetszázadokba osztva Ukrajnába vitték őket. Ukrajna már nem volt titok, sem vészhír. Erdélyben, szükebb patriánkban is minden nap vártuk a behívót.

1942 június első napjaiban arról beszéltek, hogy Erdély több városában kézbesítették a behívókat a zsidóknak. Június közepén, négy nap alatt, körülbelül féleezr zsidó férfi kapott behivót, hogy június huszadikán reggel nyolc órakor, jelenjék meg, Szamosújvárt, a sorozóbizottság előtt és hozzon magával..... A felsorolt ruhanemű és élelmiszer bizonyította, hogy nem kirándulásról van szó, hanem távoli helyről és nem kétséges, hogy Ukrajnába hurcolják Északerdély zsidóságát is. A telefon ezekben a napokban, minden zsidó házban állandóan berregett. Rokonok, barátok, ismerősök hívták egymást és érdeklődtek, hogy ki kapott behívót. Huszadika előtt 1—2 nappal katonák járták a zsidó házakat és közölték, hogy huszadikán korán reggel külön vonatot indit Szamosújvárra. Kolozsvárról az előzékeny vasútigazgatóság.

Már az induláskor láttuk, hogy a város zsidó férfiainak többsége jelentkezik a szamosújvári sorozó bizottság előtt. A különvonat, amely

Mihály Róza és Mihály Eszter a Szamosújvártól 17 kilométerre fekvő Gőc község tenyérnyi zsidó temetőjében alussza örök álmát. A két román férfi maradványait a keresztény parcellában hantolták el.

Éveken át kutattam a megdöbbentő gyilkosság adatai után. Többek között felkerestem az Afula melletti Givát Hámorén lakó Rosenberg családot, amely pontosan és részletesen informált a Vass Albert gróf és Papucs főhodnagy által elkövetett bestiális gyilkosságról.

Az ügyet bíróság is tárgyalta, amely a gyilkosságért, távollétében életfogytiglani fegyházra ítélte Vass Albertet, bűntársára, Papucs hadnagyra pedig — ugyancsak távollétében — tízévi fegyházat mért ki.

Tudtommal, Mihály Eszter és Róza gyilkosai még szabadlábon bujkálnak. A Mindenható keze bizonyára utóléri őket, mert ártatlanok vérét ontották.

MIHÁLY ESZTER és RÓZA
(Csicsógyörgyfalva)

a „hős" magyarok ártatlan áldozatai

ságos gróf segíthet rajta. Rohant a kastélyba. Órákat várattak és végül csak a tiszttartó kegyeskedett fogadni. Szívszorongva kérdezte, hogy talán a méltóságos úr megharagudott rá? A tiszttartó „bizalmasan" közölte vele, hogy Albi gróf nagyon haragszik rá, elsősorban a lányokra... a kerti mulatság óta...

Szegény Rosenberg lélekszakadva futott haza és felelősségre vonta a lányokat, a sógornőit: „Az Isten szerelmére, miért csináltatok ilyen bajt?"

A Mihály lányok esküdöztek, hogy szemenszedett hazugság, szándékosan rosszindulatú pletyka az egész. Rosenberg rohant vissza a kastélyba, ahol ismét megvárakoztatták.

— Nézze Rosenberg — mondotta gúnyosan a gróf, aki cselédbejárónál fogadta — egyetlen okos dolgot tehet. Mondja meg a sógornőinek. Kössenek piros szallagot a hajukba és jöjjenek el egyedül a kastélyba, a főhadnagy úrhoz. Talán így sikerül elintézni, hogy kinyissák a maga boltját...

Este tíz órakor tábori csendőrök álltak meg a Rosenberg ház előtt. Elvitték Rosenberg Jakabot és a két Mihály lányt.

Ugyanakkor elhurcolták Moldován bíró feleségét, Moldován Iosif és Cotiu Ion fiatal parasztokat, akik a részesbe keszált széna miatt valamikor összevesztek Endre gróffal.

A hős magyarok szándéka most nyilvánvaló lett. A zsidók tudták, hogy csak Ordentlich Géza közbenjárása segíthet. Ordentlich ugyanis rendszeresen segítette az állandó pénzzavarban lévő grófot. Ordentlich habozás nélkül a kastélyba sietett.

A gróf úr csak ennyit mondott neki: „Nézze Géza, mint régi ismerőse, azt ajánlom magának, hogy ha kedves az élete, ne üsse az orrát ebbe az ügybe!"

Reggel Ordentlich bement Szamosújvárra és csak esteidőben tért haza. A parasztoktól tudta meg a szörnyű hírt: „Mihály Esztert és Rózát, valamint a két román legényt hajnalban agyonlőtték a magyar gyászvitézek.

A háború után exhumálták a négy hullát. A büszke és lovagias magyarok gyalázatos módon hantolták el őket. A lányok a gödör alján feküdtek, a férfiak rajtuk.

mulatságot rendezett, amelyre hivatalos volt a Mezőség valamennyi földesura és nemesi kutyabőr tulajdonosa. Még Magyarországról is jött néhány főnemes, hogy megtárgyalja, mi a teendő az új helyzetben. Vass Albert gróf látszólag kényelmetlen helyzetbe került, mert a román csendőrőrmester tudomást szerzett a mulatság ürügye alatt rendezett tárgyalások tartalmáról. A csendőr azonban diplomatikusan hallgatott.

Elérkezett a végzet kezdete. A román kormány beadta a derekát és a „hős" magyar honvédek 1940 szeptember 13-ikán bevonultak Kolozsvárra. Két-három nap alatt pedig egész Észak-Erdély „felszabadult".

Szentgothárd. A Mezőség szíve, 25 kilométer távolságra fekszik Szamosújvártól és 12 kilométernyire Sármástól. A grófok birodalma: Vascege, Szentiván, Szentgothárd, Pusztakamarás, Mezőszilvás... A gróf urak kitörő örömmel fogadták a magyar vitézeket és a délceg kakastollasokat.

A gróf azon nyomban megvendégelte a megszálló egység parancsnokát, Papucs főhadnagyot, aki figyelmesen meghallgatta a gróf mondókáját, majd haladéktalanul munkához látott.

Szentgothárdon két zsidó üzlet volt: az Ordentlich és Rosenberg családoké. Rosenberg Jakab Mezőkecsedről jött 1938-ban a faluba. Felesége csicsógyörgyfalvai (Szamosmegye) Mihály lány volt. Rosenberg sógornői, a két Mihály lány: Eszter és Róza gyakran átjött látogatóba. Az ominózus napon is vendégségben voltak Szentgorthárdon.

A grófi kastélyban átlumpolt éjsszaka után, másnap reggel Papucs főhadnagy bement a Rosenberg boltba és egy csomag román cigarettát vásárolt. Távozóban bepillantott a bolthelységből nyiló szoba tárt ajtaján és meglátta a két csinos Mihály lányt.

— Papucs főhadnagy — mutatkozott be, összecsapva a bokáját. A lányok szégyenlősen válaszoltak. A tiszt elmosolyodott és tréfálkozva elbeszélgetett a lányokkal. Másnap ismét megjelent és cigarettát vásárolt.

Harmad nap leült a lányok mellé a diványra: — Kérem, figyeljenek jól ide — mondotta jelentőségteljesen — és amit mondok tartsák titokban... Én is zsidó vagyok! S most, hogy egymás között vagyunk bevallom: Nem örülök túlságosan annak, hogy Horthy csapatai elfoglalták Erdélyt!

— Mi egyszerű zsidó lányok vagyunk, nem értünk a politikához — válaszolta a két lány — és sietve távozott.

Papucs másnap ismét bement a boltba, ezúttal azonban nem a lányokat, hanem a tulajdonost kereste. Rosenberg Szamosújváron volt és így a felesége szolgált ki. A magyar tiszt tíz deka cukorkát kért. Sokalta az árát és ezért szitkozódni kezdett: „Mocskos máramarosi banda, majd én megmutatom nektek!..."

A főhadnagy elrohant és néhány perc múlva a csendőrök kíséretében tért vissza. Bezáratta az üzletet és a kulcsokat magával vitte.

Rosenberg tudta, hogy olyan bajba került, amelyen csak a méltó-

A SZENTGOTHÁRDI GYILKOSSÁG

Irta: MICHÁÉL BÁR-ON

Az erdélyi zsidóság feje felett megkondult a vészharang. 1940 június 28-án a szovjet csapatok bevonultak Beszaráriába és Bukovinába. A magyar hadsereg pedig készenlétben állt, hogy átlépje Erdélyország határát.

Feszültséggel és kétséggel teli végtelen napok következtek. Az erdélyi zsidóság nem tudta, mitévő legyen. Nem tudta, hogy mi lesz a kevésbé rossz: a román, avagy a magyar uralom. A budapesti, vagy a bukaresti parlamentben megszavazott zsidótörvény lesz az enyhébb. Melyik gazember veszi majd el az utolsó tisztességes falatot is a zsidó családok szájából.

A rosszemlékű bécsi döntés azonban véget vetett minden találgatásnak. A magyar rádió 1940 augusztus 28-án délután 4 órakor diadalittasan üvöltötte az irredentista jelszavakat: „Erdély a miénk!" Erdélyi lányok, készítsétek a piros-fehér-zöld kokárdákat. Jön a dicső felszabadító magyar hadsereg!" S nyomban utána felharsant az erdélyi induló: „Édes Erdély itt vagyunk!..."

A Szamosújvár melletti vasszentgothárdi Vass Albert gróf házi íródeákja a „Jönnek!" című versében már rímbefaragta Erdély „felszabadítása" okozta forró nemzeti érzéseit. Ugyanakkor a gróf nagyszabású kerti

בית הכנסת הגדול

MEGKONDUL A VÉSZHARANG

ródlizást űztük.

A vezényszó héber volt a gyakorlatainkon. A hivatalos üdvözlésünk „Tel Cháj" volt, míg a többi egyesületeknél „Salom"-al köszöntötték egymást.

Szép gondatlan éveket éltünk, szüleink és szervezetünk irányításával. A zsidó szellemben való nevelést már 5—6 éves korunkban, a chederben a rebe diktálta belénk. Ezen nevelés a zsidó elemi iskolában folytatódott, a megboldogult Izrael S. igazgatása alatt. Később, a román állami gimnáziumban, hetenkénti hittan órán, felejthetetlen tanárunk Herskovits Izsák z.l. egészítette ki Tnáchi ismereteinket.

Azokban az években sejtelmünk sem lehetett arról a tragédiáról, amely 18 évvel később lesújtott Európa zsidóságára, közöttük Erdély, Szamosújvár és környékének zsidóságára is.

A sorok írója, a többi ifjú makkabeusokkal, a vészkorszak éveiben 31—34 év körüliek voltunk. Tudott dolog, hogy ez a korosztály zsidó munkaszolgálatos századokban volt tömörítva, kegyetlen keretlegénység ütlegeinek kitéve, megcsúfolva végezte munkáját, egy tárokon. Tisztjeink nem titkolták előttünk, hogy a fentről kapott utasítás szerint, egyetlen zsidó sem fog élve visszakerülni az országba.

A sors könyörületes volt velünk és egyrészük hazakerült, ahol nem várt bennünket meleg otthon és csupán a kifosztott lakások, egy nagy tragédiát sejtető néma falak és álmainkban örökké visszatérő rémképek.

Hetekig, hónapokig hiába ámítottuk magunkat, mert a borzalmas rémképek valóra váltak. A szerettjeink ott maradtak a hatmillióval.

A drága felejthetetlen chávérok, akik ottmaradtak :

FREU SÁNDOR-SMIL	szül. 1915
FREUNDLICH MENDI	„ 1914
FRISCHMANN MIKLÓS	„ 1914
GRÜN ARTUR	„ 1914
HERSKOVITS A. DEZSŐ	„ 1912
HIRSCH MÓRIC	„ 1912
NASCH MIKLÓS	„ 1915
ROSENBERG TIBÓR	„ 1915

Emléküket szentséggel fogjuk szívünkben örökké őrizni.

A nagy tragédia után az élet tovább folytatódott. Mindannyian, akik a sors kifükészhetetlensége folytán életben maradtunk, egy új családot kellett alapítsunk. Ezt meg is valóstíottuk, sőt az ottani rezsim egy szerény megélhetési lehetőséget is biztostíott. De hova tovább, megérlelődött mindannyiunkban az a gondolat, mely szerint az a föld, amelyen születtünk, felnevelkedtünk, családot alapítottunk és amelyen átvészeltük a zsidóság nagy pusztítását, nem a mi hazánk. A mi hazánk az újonnan kikiáltott önálló zsidó állam Medinát Jiszráél. Erről a földről ábrándoztunk évtizedeken keresztül s most ez valósággá vált. De ez a valóság hat millió zsidó mártir életébe került. Nagy árat fizettünk érte.

Egy-két makkabeus chávér kivételével sikerült allijáznunk és konstruktív munkánkkal az országunk fejlesztésében résztvennünk.

A REVIZIONISTA-CIONISTÁK

Irta: ALON JEHUDA
(Herskovits Dezső)

Nem véletlen folytán városunkban, Szamosújvárt, az 1926-os években, még serdülő korukat megelőzve, zsidó ifjak csoportja szervezkedik cionista cékitúzéssel.

Az ereci gondolat nem volt idegen előttünk sem, 13—16 éves korunk dacára, hiszen már a Bariszszia, ifjú Barisszia és az Aviva szervezetek élénk tevékenységet fejtettek ki. Ezen szervezetek, előadásaik keretein belül a cionista eszmét és ennek keresztülvitelét, a széles zsidó körökben terjesztették

Testvéreink által irányítva, ezen szervezeteknek, mi az ifjak is segédkeztük Igy a sékel-akciókban, a K.K.L. gyűjtésekben jelen voltunk a felnőttek soraiban.

A világ zsidóság körében ekkor kezd erőre kapni a Jabotinsky cionista-revizionista irányzat, mely mozgalom városunkban is visszhangra talált. A Jabotinsky mozgalom azt tűzte ki céljául, hogy testben és lélekben egészséges zsidó generációt neveljen, amely, ha kell fegyverrel a kezében szerezze vissza, a sok évszázaddal ezelőtt elvesztett zsidó hazát, E-recet. A cél egy önálló zsidó nemzeti otthon felépítése volt, a világ zsidóság számára.

A mozgalom eszméje, egy nagyon derék és reátermett barissziánus érdeklődését ragadta magával. Frenkel Ferenc (Froim) volt az, aki magaköré csoportosított bennünket, 13—16 éves zsidó ijakat, megszervezve városunkban az ifjú Makkabea egyesületet. Szervezetünk díszelnöke Kohn Andor z.l. volt. Avigdor Haméiri, a hírneves héber költő is ellátogatott városunkba, búzdítva bennünket cionista munkára.

Szervezetünk egyes számú programpontja a testedzés volt. Hetenként 3—4-szer szabadtéri tornán vettük ki részünket, a melyet a Szamosban úszás követett. Téli sportként a korcsolyázást meg a

tak, s a rendszeres szemináriumokon adtak számot az elsajátított anyagról.

A zsidó irodalom szintén fontos tantárgy volt. Bialik, Csernichovsky, Áchád-Háám stb. irásait tanulták. Rendszeresen olvasták Patai József Múlt és Jövő-jét, nem beszélve az Uj Kelet-ről, ami egyik zsidó házból sem hiányzott.

Ezek mellett szerepeltek a héber dalok is. Minden forrásmunkát a nagy Barissziából kapták, amely állandóan ellenőrizte az ifjak irányítását és fejlődését.

Fenti elméleti tantárgyak mellett nagy fontossága volt a gyakorlati problémáknak, elsősorban a Nemzeti Alapokra való gyűjtésnek és az adakozásnak.

A kis kék-fehér K.K.L. perselyeket, úgyszólván minden zsidó házban elhelyezték és gondoskodtak azok rendszeres kiürítéséről. A Tórához való felhíváskor, valamint minden más rendezvényen, nem mulasztották el a K.K.L.-et és a K.H.-ot.

Nagy nosztalgiával gondolunk vissza ezekre a lelkes fiatalokra, mint Herskovits Mose, Herskovits Dezső, Salamon Gyula, Klein Béla, Freundlich Béla, s a többiekre. Csak egyeseknek sikerült átvészelni a náci pokolt, ezek közül is néhányan a nagyvilágban széjjelszórva élnek és egyesek itt az álmaik országában. Pedig mindannyian milyen tüzes szemekkel, milyen nagy lelkesedéssel énekeltük:

Kezét fel az égre, ki férfi ki bátor,
Kit meg nem ijeszt a jövőbe ha lát,
Hadd zúgja sikoltsa viharozza távol,
Az ifjú titánok nagy eskű dalát.

A ZSIDÓ NEMZETI ALAPOKÉRT

Dísztáviratok . . .

. . . a haza javára

A SZAMOSÚJVÁRI KIS BARISSZIA IFJÚSÁGI CSOPORTJA

Irta: VAJDA ANDOR

A Barisszia működésével kapcsolatban, meg kell emlékeznünk pár szóval az Ifjú Barissziáról is, mert ez volt az utánpótlás biztosítéka.

Mielőtt ezek az ifjak felvették a megtisztelő Barisszia címet,, már félig-meddig szervezett zsidó egységet alkottak. Igaz, hogy ez a szervezettség inkább sport vonalon mozgott, mint általános cionista vonalon, hiszen még fiatalok voltak, még az iskolába járjártak. A lényeg az volt, hogy öszszetartottak, egységet képeztek, s szabad idejüket együtt töltötték.

Igy alakult meg a fiatalok Cion nevű futballcsapata. A 20-as évek antiszemitizmusa, a sport terén is megmutatkozott. A fiatal sportolók, akiket nem vettek fel az egyetlen futballcsapatba, a „Spártá"-ba, megalakították a „Cion"-t. Sok tehetséges fiatal rúgta itt a labdát, ezek közül csak néhányat említünk meg: Weintraub Márton, Izsák Feri, Izsák Béla, Vajda Bandi, Klein Dezső, Waldmann „Baczoni", Herskovits Mose.

Futballpálya helyett, ott volt a kaszárnyarét. A barompiac, kisebbnagyobb gödrei nem zavartak.

Ebből a lelkes fiatal gárdából alakult meg később, 1927—28-ban az ifjú Barisszia — Vajda Bandi és Klein Jenő, akik a kolozsvári Somár szervezet, majd az ottani ifjú Barisszia tagjai voltak, egybefogták az ifjakat. Szervezetbe tömörítették őket, s a cél az volt, hogy cionista nevelést kapjanak.

Rendszeresen összegyültek, hol egyik, hol másik lakásán, s szorgalmasan megkezdték a héber tanulást. Az egyetlen rendelkezésre álló könyv, a „Szfát áménu" volt. Ebből tanultak, s valóságos verseny fejlődött ki köztük, ki tud több szót, ki tud helyesebben ragozni. Szép, nemes verseny volt ez, s a keveseknek, akik túlélték a náci őrületet, s sikerült hazaérkezni, Izráelbe, ez a kezdetleges nyelvismeret képezte az a későbbi ivrit tudásuk alapját.

Másik fontos programpont a zsidó történelem tanulása. Ezt Dubnov és Graetz műveiből tanul-

milliói zsidók voltak és a zsidó vér mindig szabad préda volt, tehát még büntetés sem jár érte.

A szamosújvári zsidó házak egyikéből sem hallani a Barisszia indulóját vagy a Hatikva dallamát, mint egykoron és nagyünnepekkor nem özönlik a nép a nagytemplomba, mert a NÉP — „ott maradt" — és az a pár család, aki még ott lakik, ha össze is hoz imitt, amott egy minjánt, az csak sápadt, fájó emlékezete a régi szép szamosújvári zsidó életnek.

Nem tudunk, nem akarunk és soha sem fogunk felejteni!

úton, a sakter által történjen. Erre az esetre már egy előre kidolgozott tervünket állítottuk sorompóba és a következő, aki a Tóra elé járult, Frenkel Efrájim volt a Barisszia tagja. Miután a sakter felolvasta a Tóra következő szakaszát és befejezte a kötelező mi-sebéráchot, Frenkel Feri megnevezte egynehány barátját, akiket meg akart áldani és megnevezte az összeget, amit a K.K.L.-alapra adományoz. A sakter a fenti tilalomra való hivatkozással utasította el kérését, mire Frenkel Feri válasza a következő volt: Nincs semmi baj sakter bácsi, csak egy kicsit megállunk a lájnolásnál (a Tórából való felolvasás). A Tórafelolvasás ideiglenesen megszakadt és mi felsorakoztunk Frenkel Feri mögé, hogy segítségére legyünk, ha az ellenpárt erőszakkal próbálná eltávolitani a Tóra mellől. A két párt közötti vita megindult, elszélesedett, de tettre nem került sor és ellenfeleink kénytelenek voltak kapitulálni. A Sakter azonnyomban fel lett oldva a tilalom alól és attól az időtől fogva a K.K.L.-re való adakozás, szalonképessé vált a szamosújvári nagytemplomban.

A cionista munkát sem a gátak, sem a viták nem akadályozták és a Cionista Helyicsoport a Wizo, az Aviva és Barisszia, a Kis Barisszia és a Trumpeldor tagjai olyan lelkesedéssel és önzetlen odaadással végezték feladataikat, hogy az elért eredmények a lélekszámot véve alapul messzi felülmúlták más erdélyi városok eredményeit, amit a Központ mindig elismeréssel regisztrált.

Az a szép zsidó élet, az a konstruktív és virágzó cionista munka, amit Szamosújvár cionistáinak apraja és nagyja produkált megszünt, mert Szamosújvár zsidóságának több mint háromnegyed része nem létezik. Nem volt bíró és nem volt ítélet, csak kín, szenvedés és a halál száz fajtája. Ott születtem és ott éltem 29 éven keresztül, kiterjedt baráti köröm és nagyon sok jóismerősöm volt, de hiába próbálok közöttük keresgélni, nem bírok rájönni: Ki terelte a szüleimet a téglagyárba? Ki köpte le és kergette a testvéreimet és azok gyermekeit, ha nem meneteltek előírásosan? Ki ütötte-verte puskatussal a marhavagonba való beszállításnál?

Az emberi mivoltukból kivetkőzött bestiák, gyilkosok és hullarablók számításaiban imitt-amott rések, hibák akadtak és az elhurcolt zsidók egy kis hányada vette magának azt a bátorságot, hogy életben maradjon. Ezek a csontváz emberek, akik között sokan már csak négykézláb tudtak mászni és akiket hetekig és sok esetben hónapokig kórházban kellett táplálni, hogy jártányi erejük legyen, élő tanúi a kínzások és kínok ezer változatának, a bestiálitás és hóhérság olyan magasfokú és ezerfajtájú megnyilvánulásának, amit csak beteg és elferdült agyú fenevadak tudtak kiagyalni és véghezvinni. Élnek a világ minden sarkában túlélő tanúk,, akiknek éjszakáit rémálmok dúlják, de élnek a világ különböző pontjain a gyilkosok ezrei is, akik megmenekültek a bitófátóll, mert jóllehet bűnük az volt, hogy emberéletek százai vagy ezreinek a vére tapadt a kezükhöz, viszont mentőkörülményül szolgált a tény, hogy a meggyilkoltak ezrei és

vette és néhány héten keresztül jártunk a tantermek egyikébe. Az egyik vezetőségi tag megelégelte az „Istenkáromlást", amit a héber nyelv, Palesztina földrajza, zsidó történelem és más tanulás által okoztunk, a rendőrség által akart kitilttatni az iskolából éspedig azt jelentve, hogy esténként „bolsevista összejöveteleket" tartunk. A rendőrkapitány megnyugtatva a feljelentőt azzal küldte haza, hogy másnap mindnyáján lakat alatt leszünk. Személyesen ismert mindnyájunkat és nem egynek az apjával jóbaráti viszonyt tartott fenn, úgyhogy még azt a fáradtságot sem vette magának, hogy bárkit közülünk megkérdezzen, mit csinálunk az iskolában. Pár nap múlva az iskola kulcsrazárt kapuja nézett velünk farkasszemet, de ez az akadály csupán egy estére fosztott meg minket a tanteremtől, mert másnap már a saját kulcsunkkal nyitottuk ki a bezárt kaput és a két és félméteres falkerítés sem bizonyult akadálynak, mert a fiúk gulába állva engem tiszteltek meg azzal, hogy a gula tetejéről átjussak az udvarba és kinyissam a reteszt. Ez a megtiszteltetés azért jutott nekem, mert a gimnáziumban kitünő tornász voltam és azért is, mert kisnövésű és pehelysúlyú voltam. Egy ilyen kapuostrom nem tartott 1—2 percnél tovább és ismét zavartalanul ülhettünk a tanteremben. Miután a kapuzárás eredménytelennek bizonyult, még egy drasztikus kísérlettel próbálták elvenni kedvünket a látogatástól. Egy téleleji estén, héber óra közben nyílik az ajtó és a veeztőségi elnöktől tuszkolva bejött a sámás kezében egy veder hideg vízzel, amit többszöri únszolás után maga kiöntött a padlóra (az utasítás az volt, hogy ránk öntse). A kellemetlen eset előidézője nem várta be a fejeményeket, kereket oldott, magára hagyva a megszeppent sámást, akit mi vigazstaltunk meg és öntöttünk bele élete tudva azt, hogy semmi köze nem volt a dologhoz és csupán a kényszert és a kényelmetlenségtőll való félelem adta kezébe a vízzel telt vedret.

Egy másik, az előbbinél még keményebb harc a templomban zajlott le a Keren Kájemet tábláért. A szokás az volt, hogy a Tórához felhívott személy a templom-alapra kötelező adakozás után, bármely más zsdó szociális alapra adakozhatott. Ilyen egyesüetek bőven akadtak, mert szegény zsidóban sem volt hiány a városban és a környéken. A mi szempontunkból a város zsidósága három táborra oszlott ; cionisták, anticionisták és egy meglehetősen nagyszámú tábor, melynek tagjai, ha adakoztak is cionista alapra, minden alkalommal újból és újból meg kellett győzni őket. Ezeknek a hol szimpatizáló, hol nem, cionistáknak a figyelmét kellett a tábla felhívja a K.K.L.-alapra való adakozásra.

Egy emlékezetes szombaton a sakter megtagadta a K.K.L.-alapra való adakozás bejelentését, arra való hivatkozással, a Rabbi és a hitközség vezetősége megtiltotta. Adakozónk nem csinált kázust a dologból, elmondta a mi-seberách-ot (áldást) és utána megnevezte az összeget, amit a K.K.L.-nek adakozott. Ez a spontán megoldás sikeresnek bizonyult, de mi azt akartuk, hogy az adakozás, mint a többi alapra való adakozás is hivatalos

 szágban él, Godel Izsóné (Noé Erzsi) n. á., Goldstein Adolfné (Léb Regina) n. á., Gelb Samuné (N. Sári) n. á., Gottlieb Ferencné (Kornreich Gizi) n. á., Herskovits Benjáminné (Noé Mili) az országban él, Herskovits Imréné (Weisz Nelli) n. á., Hirsch Simonné, Hirsch Hermanné (N. Bella), Kappel Mórné (N. Rózsi) náci áldozatok. Köves Sándorné (Svájc), Cohn Cheszkelné (Weis Etus) Amerikában él, Mihály Manóné (Mihály Veronika), Rosenwasser Jenőné (Öhlbaum Piri), Rosenwasser Miklósné, Rosenwasser Lajosné, Salamon Sándorné (Bőzsi), Schwartz Sándorné (Ilus), Schnábel Elekné (Hellus), Schönthál Mendiné (Weisz Iduka) náci áldozatok lettek.

A város cionista munkájában résztvettek, de az igazi széleskörű munkába akkor kapcsolódtak be (1929-ben), amikor Léb Regina Kolozsvárról férjhez ment Goldstein Adolf szamosújvári városi jegyjőhöz és városunkban telepedtek le. Goldstein Nenita, ahogy mindnyájan becéztük, nem elégedett meg a Központtól kiosztott munkával, hanem rövid időn belül annyira aktívan vett részt a város minden cionista megmozdulásában, hogy nélküle el sem képzelhettünk összejövetelt, gyűlést, gyűjtőakció beindítását, szórakoztató előadások szervezésében való részvételt és mindent, ami a cionista élettel kapcsolatos volt. Lakása mindig tárva nyitva állott, ha valamilyen akció lebonyolítását kellett megbeszéljük, vagy előadások megszervezését kellett a tervezés fázisából a valóság vágányára terelni és végigkísérni a mtgvalósulásig. Lelkes és fáradhatatlan katonája volt a cionista eszmének és a WIZO egyesület minden tagja kivétel nélkül sorakozott fel mellette, hogy önzetlen munkájukkal vigyék sikerre a rájuk bízott és tökéletesen véghezvitt feladatokat. Goldstein Nenita volt a Wizo elnöknője hosszú éveken keresztül.

Voltak zavaró körülmények is, amik a cionista munka buktatói, gátlói lehettek volna, de mindannyival derekasan megbírkóztunk. A szamosújvári Barisszia kék-fehér Couleur-jére, amit gyűléseken és ünnepélyes alkalmakkor viseltünk aranybetűs motto volt hímezve héberül „דרך — — כל המכשולים" A fájó csupán az volt, hogy saját vérünkkel, saját testvéreinkkel kellett verekedjünk, hogy a cionista eszmét tudatosítsuk és a Központból irányitott munkát sikeresen végezzük. Két speciálisan kimagasló esemény maradt meg az emlékezetemben, az egyik az úgynezett kulcsháború, a másik harc a Keren Kajemet tábláért folyt.

A Barisszia gyűléseit eleinte bérelt szobában tartottuk, amit később feladtunk, hogy a K.K.L. perselyekből és a szórakoztató előadásokból begyűlt összegeket mentesítsük a kiadásoktól. Felváltva gyűltünk össze a szüleink lakásán, de utóbb kiderült, hogy nem megfelelő megoldás 10—15 ifjú vadócot 3 órán keresztül vendégül látni, akik előadnak, vitáznak és énekelnek zabolátlanul.

Választásuk a Talmud Tóra iskolára esett, ahol a tantermek a délutáni tanítás idő után üresen ásítottak és várták a következő nap reggelén csivitelve érkező gyermeksereget. Az elhatározást tett kö-

ÁVIVA

Áviva-Tirda

Tikván él, Waldmann József (Jaszi) a Keren Kájemet biztosnak volt gyakran segítségére. A harmincas évek elején került ki az Egyesült Államokba és családjával New Yorkban él, Salamon Sándor, aki 1935-ben vette át a Keren Kajemet ügyeket az akkor allijázó Herskovits Benjámintól készséges odaadással végezte feladatát mindaddig, amíg a cionista egyesületek munkáit betiltották. Az ukrajnai kegyetlen fagy és éhezés vetett véget fiatal életének, Goldstein Lázár csendes jó fiú volt és kötelességtudó jó cionista. Az ő fiatal élete is a náci brigantik martaléka lett

Az Aviva leányegylet tagjai: Feuerstein Boris és Etel, akik az egyesület sikeres vezetői voltak éveken keresztül, a nácik áldozatai lettek. Benedek Bözsi (Bukarestben él), Barna Margit az országban él, Deitel Annus él, Fischer Bella, Fischer Margit, Frischman Terus (az országban élnek), Goldstein Rezsin, Szerén és Emilia, Gottlieb Ilonka, Herskovits Lili náci áldozatok, Herskovits Ilonka az országban nyugossza örök álmát, Köves Ili Svájcban él, Mihály Cecil, Emili és Helén náci áldozatok, Mihály Hermina, Noé Adél, Rosenwasser Dora, Schönthál Erzsi és Ilonka, Salamon Nusi, Vajda Ilonka, Weisz Jolán és Rezsin náci áldozatok. Weisz Kató Londonban él, Weisz Helén és Aranka, Farkas Margit nem tért vissza.

Ugy az Aviva, valamint a Barisszia különálló egyesületek voltak, külön vezetőséggel, viszont programjaik, célkitűzéseik pontosan ugyanazok voltak: Heti egy vagy többszöri összejöveteleiken az előadott tárgyak: zsidó történelem, cionizmus története, Palesztina földrajza, héber nyelv, heti kronika stb. voltak. A munka egy másik része, amiből alaposan kivettük a részünket az úgynevezett külső munka volt: Keren Kajemet perselyek kihelyezése, a perselyek rendszeres kiürítése, gondoskodás, hogy a templomban a különböző alapokon kívül a Keren Kajemetnek is adakozzanak. A központtól kiküldöttek mellett kísérő és összekötő tisztséget töltöttünk be. Évenként a városi színházban szórakoztató műsorral egész estét betöltő előadásaink voltak. Egy ilyen estély megrendezése hatalmas munkát igényelt, mert az előadás kultúrprogramján kívül, ami felölelte a szereplést, rendezést és az ezzel járó próbákat, jegyek eladását, még a teremfűtéshez szükséges fát is adományképpen hoztuk össze, hogy több legyen a tiszta bevétel, amit a Keren Kájemet Lejiszráélnek átutalhattunk. Hogy a zsidó öröm ne legyen teljes, a városi antiszemita beállítottságú diákjai gondoskodtak arról, hogy cionista estélyek alkalmával a villanyszolgáltatás megszakadjon, aminek megjavítása néha 2—3 órát is igénybe vett. Természetes, hogy következő alkalmakra már megfelelő számú és nagyságú lámpákkal biztosítottuk az előadások zökkenésmentes megtartását.

A szamosújvári WIZO Nőegylet tagjai a következők voltak (abc sorrendben): Braun Sándorné (Tuki) n.á., Eisikovits Dezsőné (Weisz Rózsi) n. á., Frenkel Ferencné (Farkas Piroska) Bukarestben halt meg, Friedman Sándorné (Herskovits Lili) n. á., Fischer Józsefné (Hans Laura) az or-

BARISSZIA

Csoportkép — 1923

Csoportkép — 1924

családok fiai és lányai voltak és nem szervezett csoportok. Az igazi értelemben vett nagyarányú cionista munka a Barisszia és utána az Aviva ifjúsági egyesületek, majd a WIZO egyesület megalakulásával vette kezdetét. A Barisszia megalapítója Vajda Jenő volt 1923-ban, aki a kolozsvári egyetem orvosi fakultásán volt elsőéves hallgató és a kolozsvári egyetemi Bariszziának tagja. Ő volt az egyesület ros-risonja egy éven keresztül, amikor is a kolozsvári egyetemet a prágaival felcserélte politikai okok miatt. Az egyesület többi tagjai: Öhlbaum József ros-seni, aki a Keren Kájemet Lejiszrael titkára volt másfél éven keresztül, amíg a városban tartózkodott (az ukrajnai halálmezőkön lelte halálát), Herskovits Benjámin ros-slisi, aki az Öhlbaum Józseftől átvett Keren Kájemet Lejiszráél titkári tisztséget viselte egész 1935-beni allijázásig. Családjával Natanján él. Deitel Benjámin z. l., Vajda Jenő és Öhlbaum József távozásával lett ros-rison egészen 1933-ban fiatalon bekövetkezett tragikus haláláig. Ő volt városunkban a zsidó és cionista történelem kétlábonjáró élő lexikonja. Ezt a melléknevet akkor kapta, amikor a kolozsvári Barisszia egy arra a célra kinevezett bizottságánál jelentkezett az Adon vizsga letételére. Miután az előírt kérdésekre hiba nélkül felelt meg, a bizottság tagjai további kérdésekkel ostromolták anélkül, hogy bármelyik kérdésre ne adta volna meg a tökéletes választ. Miután a kérdezők már kifogytak a kérdések özönéből, akkor is tovább adott elő és a cionista történelem olyan széles-skálájú tudásáról tett tanúságot, hogy méltán nyerte el a lexikon melléknevet, Éger D. Zoltán nevű ügyvéd Natanján él családjával, Leuchter Ernő családjával Párizsban él, Rosenwasser Izidor (Icu) feleségével Benedek Bözsivel Bukarestben élnek. Benedek Bözsi Aviva-tag volt, Silberstein Zoltán z. l. még a harmincas évek elején került ki Dél-Amerikába, ahol tragikus körülmények között vesztette el fiatal életét. Weisz Károly z. l. is fiatalon halt meg Szamosújváron. Ugy Silberstein Zoltán, valamint Weisz Károly jó hanganyaggal voltak megáldva és estélyeken, összejöveteleken gyakran tették kellemessé és szórakoztatták az egybegyülteket. Öhlbaum Sándor, aki huzamosabb ideig volt ros-seni most családjával Californiában él, felhagyva az ügyvédi gyakorlattal kereskedéssel foglalkozik. Mendel Max, aki ügyvédi gyakorlatot folytat feleségével Tel-Avivban élnek, Frenkel Ferenc volt ros-slisi és ros-seni a muskeljuden felesküdt híve volt és mindig ott volt, ahol harcolni, verekedni kellett. Később ez a felfogása áttvitte a Jabotinski híveinek a táborába, ahol legnagyobb megelégedésünkre keményen állta meg a helyét, Californiában él és üzlettel foglalkozik. 1970-ben néhány hetet töltött az országban és azzal a szándékkal távozott, hogy rövidesen allijázik. Friedmann Sándor feleségével Köves Ilivel Svájcban élnek, Ferdinánd Samu (Samuka) a bethleni Bariszziából került hozzánk, áldott jó gyerek volt és odaadó cionista. A nácik áldozata lett, Klein Jenő fiatalon halt meg Szamosújváron, Vajda Andor, aki az Ifjú Bariszziának is volt ros-risonja családjával Petach-

és a szorványokat egybegyűjtve hozza el népének a megváltást.. A Cionba való zarándoklás tulajdonképpeni főcélja az volt, hogy megtérve az ősökhöz a Szentföldben pihenjenek. Azok is, akik idegen földben nyugosszák örök álmukat szimbolikusan szent földben nyugosznak, mert ősi zsidó szokás szerint az elhunytak a feje alá földdel telt párnát tettek és abba a helyi rögökön kívül a Szentföldről hozott föld egy kis darabja is került. Ez a ragaszkodás, ez az elszakíthatatlan kötelék a Szentföldhöz is bizonyítja, hogy a kétezer év folyamán soha nnem mondtunk le a visszatérés lehetőségéről, csupán alkalomra vártunk.

És megjött Dr. Herzl Tivadar, aki elindította a cionizmus lavináját. A zsidó tömegek milliói szkeptikusan fogadták, utópiának nevezték. Fel kellett világosítani százezreket és milliókat, mert azok, akik menekülni akartak a zsidóságuktól hallani se makartak róla, viszont az a vallásos réteg, amely a szamárháton érkező Messiásban hitt, nemcsak elvetette az eszmét, hanem minden alkalommal küzdött ellene és nem válogatva az eszközökben ott és akkor gáncsolta el, amikor lehetőség adódott rá.

Nehéz munkát vállaltak magukra azok, akik a cionista munka zászlaja alá tömörültek. Meg kellett győzni a zsidókat arról, hogy örökre lezárult egy éra. Lezárult az a korszak, amikor temetkezni mentek Palesztinába és ezután ifjú fiatal erőkre van szükség, akik élni és építeni mennek. Ha lassú ütemben is, de megindult az allija. Jöttek a biluisták (Béjt Jákov lechu venelcha). Oroszországból, a Stampferek és Raabok Magyarországból, akik Petach Tkva megalapítói voltak és a névtelen chalucok tízezrei, akik előbb a török, majd a mandatárius angol hatalom éberségét kellett kijátsszák, hogy a Szentföldre léphessenek.

Az első és második világháború és az utóbbitól elválaszthatatlan Hitler éra adta meg a Palesztinába, később Erec Jiszráelbe igyekvőknek azt a lendületet, amelyet az országépítés szempontjából tömeg-alijja hullámok néven regisztráltunk. Sajnos, a hitleri tragédia hatmillió testvérünk életébe került ; a legdrágább ár a világon, amit bármikor nép az önállóságáért fizetett. Szamosújvár első chaluca Kieselstein Chájim volt, aki a Kfár Gideon falu alapítói közé tartozik. Becsületesen állta meg a helyét a legnagyobb megpróbáltatások idején és nem hátrált meg akkor, amikor a nehézségek sok családot a falu elhagyására bírtak. Ma is ott él élete párjával szép öregségben élvezve produktív mukás életének megérdemelt gyümölcsét.

A Helyicsoport megalakulása még nem jelentette a mozgalom széleskörű kibontakozását, jóllehet tagjai mindent megtettek, hogy a Központtól kapott utasításokat végrehajtsák. A város geografiai fekvésénél fogva is közel volt Kolozsvárhoz és ez megkönnyitette a küldöttek meglehetősen sűrű látogatását, akik cionista előadásokkal élesztgették a zsidó öntudatot. Sekel akciók lebonyolítására és szórakoztató előadások szerepléséhez felhasználták ugyan az ifjúságot, de ezek csupán a cionista

kölcsönt is nyújtsan az új településeknek. Nagyon természetes, hogy az 1914-ben kitört világháború a cionista mozgalmat teljesen megszüntette, mert a hatalmak egymással marakodtak és a zsidók a különböző államok alattvalóiként különböző frontokan harcoltak, sebesültek meg és estek el a „haza oltárán".

A világháború megszünésével a cionista mozgalom még az előbbinél is erősebb hullámokkal pásztázta keresztül kasul az európai zsidó rétegeket. A háború sújtotta országokban a zsidó lakosság elszegényedett és nem mindenki akarta jövőjét újraépíteni ott, ahol sokat szenvedett és végeredményben nem emelkedett magasabb státusba, mint „büdös zsidó". Tízezrek vették kezükbe a vándorbotot évente, hogy Kolombusz Ujhazájában új jövőt teremtsenek maguknak, de a tízezrek között akadtak olyanok is, akiknek szívében Cion szeretete égett és ezeknek az útja Palesztinába vezetett. Az Amerikában való letelepedés több biztonságot és legtöbb esetben jólétet ígért, de a Cion utáni vágy erősebbnek bizonyult a kivándorlók, sajnos nagyon elenyésző részénél, akik a mocsárlázt a nélkülözéseket és a végnélküli megpróbáltatások sorát választották.

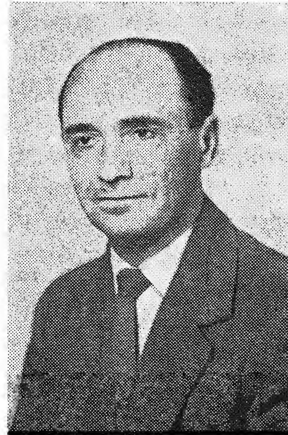
A cionista mozgalom Erdélyt is magához ölelte és Kolozsváron, Erdély fővárosában megalakult A ZSIDÓ NEMZETZI SZÖVETSÉG erdélyi központi csoportja. Az életrekelt UJ KELET hetilapból napilappá nőtte ki magát és százezrek itták magukba naponta a cionista igét. Megalakultak a Zsidó Nemzeti Szövetség helyicsoportjai és rendre minden város bekapcsolódott a mozgalomba.

Szamosújváron 1919-ben bontott zászlót a Zsidó Nemzeti Szövetség helyicsoportja. Alapító tagjai (a b c sorrendben): Braun Sándor, Fischer Albert, Fenyvesi Jakab, Gottlieb Ferenc, Herskovits Adolf, Herskovits Izidor, Klein Mór, dr. Köves Sándor, Kun Andor, Leuchter Ferenc, Mikes Hermann, Nasch Béla, Rosenwasser Jenő, Salamon Dezső, dr Weisz Izsó, Waldmann Benjámin voltak.

Főcélja a zsidó kultúra és történelem ismertetése volt, hogy ezáltal a zsidó tömegeket megmozgassa és a zsidó szívekben szunnyadó cionista szikrát lángra lobbantsa. A zsidó tömegek lelkében mindig élt a Cion utáni vágy, bizonyság erre, hogy a kötezeréves számüzetés, inkvizició, pogromok, vérvádak, üldözés és a gazdanépbe való beolvadás számtalan lehetősége. sem szüntette meg a zsidó nép létezését. Nem szünt meg a vágy még ha tudat alatt is élt a sokat üldözött és a különböző országokban megtűrt és letelepedett zsidók lelkében. A világ bármely sarkában élő zsidó tömegek mindennapi imájukat Kelet felé, Cion felé fordulva küldötték az Egek Urához és Jeruzsálemet a **mindenkori Szent Városnak** tartották és imáikban naponta megemlékeztek róla. Voltak olyanok is, akik küzdelmes életük alkonyán Cionba zarándokoltak tekintet nélkül arra, milyen fennhatóság alatt állott, hogy a lerombolt Szentély nyugati falánál imádkozva kérjék a Mindenhatót váltsa meg népét a kétezeréves számkivetettségből

CIONIZMUS SZAMOSÚJVÁRON

Irta : HERSKOVITS BENJÁMIN

A nagy világégés után az első világháború befejeztével, új határok keletkeztek. Néprétegek milliói szabadultak fel, hogy a kisebbségi sorsból az anyaország kebelébe és gondozásába kerüljenek.

A Versailles-i békeszerződés nemcsak új határvonalakat vont meg, hanem kisebb népek önállóságának születését is elősegtette. A nemzeti öntudat hulláma végigszántott Európán és milliós népretegek lettek önállóak. Mi, erdélyiek, akik az Osztrák—Magyar monarchiához tartoztunk, átkerültünk Romániához. Romániához lett csatolva, Bukovinán és Erdélyen kívül, az addig orosz fennhatóság alá tartozó Besszarábia is és ezáltal a Nagyrománia elnevezést kapta. Mi zsidók, akik a mindenkori gazdanép lojális polgárai voltunk, az új elrendezés után is igyekeztünk tudásunk legjavát úgy a kereskedelem, valamint a kultúra, a művészet és a tudomány minden ágában értékesteni. Természetes, hogy a román államapparátus és az egészségesen gondolkozó román nép a zsidó népkisebbséget, mint konstruktív elemet fogadta és kezelte.

Herzl Tivadar volt az, aki a 19-ik század végén felrázta a világ zsidóságát a letargiából. Uralkodókkal és államfőkkel tárgyalt és híveket toborozott a zsidók és nemzsidók között. Megalakult a Cionista Zsidó Világszövetség és létrejöttek a Keren Kájemet Lejiszáél és Keren Hájeszod alapok. Az előbbinek az összegyűjtött pénzből földet kellett vásárolni Palesztinában, utóbbi a megvásárolt földet kellett a kövektől, sziklától mentesitse, mocsarakat csapoltasson le és ha lehetőség volt rá még valami

Erdély leghiresebb parkja Szamosujváron
A szászrégeni Hönig zsidó mérnök tervezte 1864-ben

AZ ORSZÁG SZOLGÁLATÁBAN

FISCHER ALBERT ÉS CSALÁDJA

FISCHER ALBERT Nagy-Iklódon született 1877-ben. Fiatal korában került Szamosújvárra, ahol kitanulta az asztalos mesterséget és mindvégig ebben a szakmában dolgozott. 1900-ban már mint bútorgyáros látta el a helyi és később a kolozsvári piacot.

Üzleti elfoglaltsága dacára, idejének nagy részét a hitközségi és cionista helyicsoport ügyeinek áldozta. A hitközségnek 1925-től 1932-ig volt az elnöke és ez idő alatt az ő kezdeményezésére épült fel a Rituális Kád- és Gőzfürdő. Az akkori szamosújvári vízvezetéknélküli viszonyokat tekintetbe véve ez valóságos forradalmi esemény volt.

A hitközség hálából márványtáblával örökitette meg nevét.

Éveken át elnöke volt a szamosújvári cionista helyicsoportnak és agilitásával nagyban hozzájárult úgy a Keren Hajeszod, valamint a Keren Kájemet ügyének népszerűsítéséhez.

1933-ban allijázott feleségével, kisebbik fiával Bélával és kisebbik lányával Margittal. Először Haifa környékén a Keren Kájemettől kapott földön épitette fel üzemét. 1940-ben Kfár Átára költözött. 5715 áv 10-ikén (1955) csendben elhunyt.

Felesége **Weisz Ráchel Róza** Szilágyszigeten született. 1901-ben ment férjhez és négy gyereknek adott életet. Ugy a WIZO, valamint a zsidó Nőegylet minden rendezvényén agilisan vett részt és az utóbbinak pár éven keresztül volt elnöknője. 5722 áv hó 19-én (1962) halt meg Kfár Átán. Gyermekeiket, akik mindnyájan az országban élnek jó zsidó és cionista szellemben nevelték.

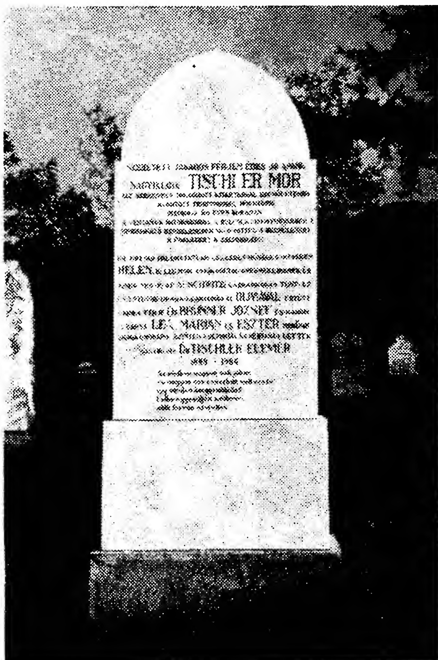

Édelstein Jehuda tanár és iró

Tischler Mór és felesége Helén

páratlan agilitását és zsenialitását Palesztina felépítésének a szolgálatában fogja értékesíteni. Remélem ott fogjuk egymást viszontlátni. Szokolov cionista vezér nagyrabecsülte Tischler Mórt és doktor Marton Ernővel, az Uj Kelet szerkesztőjével együtt igyekezett rábeszélni, adja fel a birtokait, erdőségeit és költözzön Palesztinába. Akkor azt felelte nki Tischler Mór: Itt éltem, itt vannak eltemetve Nagyiklódon szüleim, nagyszüleim, sőt dédszüleim is itt nyugosznak. Ragaszkodom a földhöz, az erdőségeimhez, a fákhoz. Szokolov szellemesen megjegyezte: nézze Tischler, a fák nem nőnek az égig... Mennyire igaza volt! Londonból, ahová meghívta Tischler lányát, egy gyönyörű bőrkötetes könyvet küldött vele a spanyol zsidóság tragédiájáról érvei alátámasztásaként.

Nagyrészt az ortodox rabbik befolyása és a mindjobban ránehezedő agrárreform, erdőkisajátítás miatt nem fogamzott meg ez a szép ajánlat. Holott mennyit alkothatott volna rendkívüli képességeivel, nemcsak ő, hanem sok-sok más, magát nagy cionistának valló nagy koncepciójú gazdag zsidó, vagy intellektuel is, akik az igazi chalucok kivételével, Auschwitz és Bergen Belsen után jöttek ki, vagy Európában maradtak. Fontos tény az, mert minduntalan becsmerélik megboldogult Tischler Mór személyét, hogy nem volt cionista.

A TISCHLER CSALÁD

NAGYIKLÓDI TISCHLER MÓR 1868-ban született. Születése édesanyja halálába került. Édesapját hatéves korában veszítette el. Nagyszülei nevelték, 1889-ben megnősült. Feleségül vette 20 éves unokatestvérét, **Mayer Helént**, akivel 44 évet élt a legnagyobb harmóniában. Felesége rendkívül jótékony, mélyen vallásos asszony volt. A magyar nemességet, a nagyiklódi előnevet 1907-ben kapta Ferenc Józseftől a közgazdasság terén elért munkásságáért. Egy fia **Elemér** és három lánya **Olivia**, **Zsófia** és **Erzsébet** született a házasságból.

Nagykiterjedésű birtokai és erdőségei voltak. Szeszgyára, papírgyára, fűrésztelepei, házai. Egyszer valaki azt kérdezte tőle: Mondja Tischler úr, hogy lehet ilyen vagyonra szert tenni? Azt felelte: Napi árfolyam alatt egy fillérrel olcsóbban venni és másnap egy fillérrel drágábban eladni.

Csucsán a móc vidéken tizenhatezer hold erdőséget termelt ki és ennek lett az áldozata. 1933-ban, amikor a román vasgárdisták Hitler uralomrajutása következtében elhatalmaskodtak, ő lett a román antiszemitizmus első áldozata. Egy elvetemült román kapitány, aki hol legionáriusnak, máskor kommunistának, időnként irredentista magyarnak játszotta ki magát, egy tárgyalás végén a bukaresti törvényszéken dum-dum golyóval hidegvérrel lelőtte Az odahívott törvényszéki elnök kérdésére dacára halálos sebének azt felelte: — Elnök úr, ártatlanul halok meg, de maguk nemzeti hőst fognak a gyilkosból csinálni. Igy is történt. 1933-ban olcsó volt a zsidó vér, szabad préda volt a zsidó élet. A gyilkost, ötvenhárom napi őrizet után a vasgárdisták éljenzése mellett felmentették.

Tizenegy évvel a gyilkosság után a magyar vészkorszak alatt Nagyiklódról eldeportálták feleségét, lányát, vejét és unokáit Auschwitzba, ahol egy unoka kivételével a gázkamrák áldozatai lettek. Fia Bukarestben hunyt el. Két lánya Zsófi és Erzsébet Izráelben él.

Nagyiklódi Tischler Mór a fantasztikus anyagi sikere után is megmaradt mélyen vallásos zsidónak. Kolozsváron kétszer választották meg az orthodox hitközség elnökének. Felekezeti különbség nélkül, bőkezűen támogatta a hozzáfordulókat. Templomot ajándékozott, ahol jesivát alapítottak, sok rabbit rendszeresen támogatott. Minden siker, hírnév után is megmaradt egyszerű puritán vallásos embernek. Közismert volt éles észjárása, híres szellemessége. Adomái közszájon forogtak, miniszterek, arisztokraták jártak hozzá tanácsért.

Amikor Szokolov, az ismert cionista vezető Kolozsváron tartózkodott Zsófi lánya villájában lakott és ezt mondta: Remélem Tischler a maga

AZ IKLÓDI ZSIDÓK

Hájeszod alapok bőkezű támogatója volt. 1935-ben az allijázásom előtt úgy búcsúztam tőle: „A viszontlátásra odaát". Felesége, aki a Zsidó államot utópiának tartotta, ezt mondta: „Csak akkor megyünk, ha valamelyik unokám Tel-Avivban polgármester lesz". A gálutban halt meg és egyik unokája sem lett izráeli polgármester. Egyik unokájának a férje viszont magsrangú katonatiszt és olyan felelősségteljes posztot tölt be, amely vetekedik bármilyen polgármesteri stalliummal. Dr. Weisz Izsó már jó öreg korban allijázott, 1965-ben és unokájánál Rámát Chénben talált meleg otthonra. Városunk mártirjainak egyik észkáráján még részt vett és gyertyát gyújtott a meggyilkoltak emlékére. 1967 tavaszán halt meg 89 éves korában. A choloni temetőben alussza örök álmát.

WEISZ KÁROLY, aki Barissziánus volt otthon halt meg fiatalon, **Rezsin** és **Jolán** mindketten Aviva tagok csládostul pusztultak el a deportálásban.

ZUCKERMANDEL CHÁJIM. Az „ilondai dáján" fia, órásmester volt Szamosújváron. Felesége válaszúti volt. **Szidi** leányuk ügyesen hímzett. Mindhárman elpusztultak.

* *
*

Három éven át gyűjtöttük az adatokat, azonban a legnagyobb meglepetésünkre csak egészen minimális segítséget kaptunk azoktól, akiknek sikerült átélni a vészkorszakot és most Izráelben, vagy külföldön élnek.

Általában kénytelenek voltunk a emlékeztünkre bízni magunkat és ezért előfordulhatott, hogy kisebb elírások történtek ebben a rövid visszapillantásban

Ezúton mondok köszönetet Mózes Lőrinc barátomnak, aki fáradságot nem kímélve segítségemre volt az anyag összegyűjtésében.

HERSKOVITS BENJÁMIN

az Avivának. Férjével **Róth Miksával** és kislányával **Annival** együtt, a náci őrület áldozatai lettek.

Dr. VAJDA JENŐ gyermek és nőorvos volt. Pár év után Bukarestbe költözött, ahol megnősült. Feleségével, aki gyógyszerész ma is ott él. Bár a nyugdíjkort meghaladta, ma is dolgozik.

WASSERSTROM MIHÁLY. Varrógép képviselete volt, amely biztosította megélhetését. A hosszas utánjárás ellenére sem tudunk semmit a család sorsáról.

WEISZ ANTAL élőállat kereskedéssel foglalkozott. A család minden tagja intenzíven részt vett minden cionista megmozdulásban. A népes családból sokan estek a nácik áldozatául: **Iduka (Schönthál Mendiné), Andor, Aranka** és a szülők. **Bella (Salamon Gyuláné), Rezsin, Lipi** és **Jenő** Canadában élnek.

WEISZ ÁVRÁHÁM kioszkos, sok gyermekes családapa volt. Kolozsvárott halt meg a vész előtt. Feleségét szül. **Lebovits Kreindl** deportálták. Három gyermeke ma Amerikában él. **Eszter** lánya, aki átélte a nácipokolt és gyermekeit Auschwitzban vesztette el, Tel-Avivban lakik a férjével.

WEISZ BERIS. A bethleni reb **Weisz User** fakereskedő fia volt, aki **Sajovits Leát** vette feleségül és apósa **Sajovits Srágá Feivel** fatelepen dolgozott, mint adminisztrációs vezető. A vallásos istenfélő házaspárnak három gyereke volt, akik életben maradtak. A fia, **Leibele** és az egyik lánya Mexico Cityben él férjével **Weiszmann Mosével.** A második lánya Kolozsvárott lakik.

WEISZ DÁVID Ormányból került a városba. Előbb élőállattal, majd nyersbőrrel kereskedett. Nagyobbik fia **Adolf,** aki szintén e szakmában dolgozott, feleségével **Pepivel,** aki WIZO-tag volt, első lányával **Mucuval** és kisebbik lányával együtt, Auschwitzban pusztult el.

WEISZ JECHIÉL terménymag és bőrkereskedő volt. Ormányból került a városba, ahol csendes és becsületes viselkedése miatt mindenki megszerette. Fia **Lázár,** aki Ormányban gazdálkodott, felhőszakadás okozta árvíz alkalmával egész családját elvesztette. Ő maga deportálásban lelte halálát. **Etelka** lánya **(Kohn Gézáné)** családjával Amerikában él. A család többi tagja valószínűleg a gázkamrák áldozatai lettek.

WEISZ JEHOSUA-nak fűszerüzlete volt a főutcán. Hitközségi jegyző és másgiách volt. A családfő és felesége szül. **Dávid Lea,** valamint **Sosáná** lányuk Auschwitz áldozatai lettek. **Áser** fiúk az Usa kibuc tagja, **Rivka, dr. Ráthné** férjével Tel Avivban, **Goldi, Rosnerné** családjával Bné Brákban él.

Dr. WEISZ IZSÓ orvos, a századforduló elején került Szamosújvárra. Sok éven át városi tisztiorvos és a Chevra Kádisá orvosa volt. Járványos betegségek idején számos gyereket mentett meg a haláltól. A cionista helyicsoportnak éveken keresztül elnöke és a KKL és a Keren

latták. 1955-ben Kolozsvárott telepedett le, ahol ma is, mint betonmunkás dolgozik.

SILBERSTEIN MENÁCHEM cipészmester volt, aki népes családról gondoskodott. Az első világháborút az orosz fronton küzdötte végig. Nagyobbik fia, **Áser Ansel** Franciaországban élt, ott ölték meg a nácik. **Gitel** lánya 1923-ban allijázott és nyugdijas férjével ma Ráánánán lakik. Másik lánya **Sosána**, szintén 1923-ban allijázott, Rámát Gánban él férjével **Gerson Páránnal**, aki éveken át külügyminisztériumi tisztviselő volt, majd mint schliach Bécsben, Párizsban és Bukarestben mint hivatalos kiküldött dolgozott. **Sándor** Brassóból allijázott 1964-ben. Nemrég halt meg és a herzliai temetőben alussza örök álmát. **Ernő** 1969 óta Jeruzsálemben él. A legkisebb lány **Teri**, férjével **Noszin Jenővel** szintén Jeruzsálemben él, ahol úridivat szabóságuk van. **Frida** testvérüket Kolozsvárról deportálták. A családfő tragédiájáról külön fejezetben emlékezünk meg.

STAUBER IZRÁEL a város vezető szabóihoz tartozott. Vallásos, templomjáró ember volt. Egyetlen fia **Károly** orvostanhallgató, alig 21 éves korában halt meg. Lányai közül csak **Szerén** és **Mili** neveire emlékeztünk. A családból senki nem maradt életben.

TELEKI SAMU, Felsőzsukról került Szamosújvárra. Az első modern pékségnek és nagybani lisztelosztónak volt tulajdonosa. A kérői gyógyfürdő szomszédságában nagy kiterjedésű földjei voltak és hizlaldái, amelyek termékét exportálta. Néhány éven át hitközségi elnök volt és tisztségét lelkes hozzáértéssel töltötte be. Gyermekei: **Mariska, Mihály, Jenő, Margit, Iboly,** Domonkos és Melánia. A szülők mind a gyermekek nagyrésze Auschwitzban és Ukrajnában pusztul el, Mariska és Jenő Romániában, Domonkos pedig Svédországban él.

THALLER ÁVRAHÁM Bonchidáról jött a városba. Első években fejősteheneket és szopós-borjúkat vásárolt vidéken, amelyeket Kolozsvárott adott el. Később Hirsch Simon társa lett és együtt szállítottak élőállatot Bukarestbe és külföldre exportálták. Felesége **Schindler** leány volt Kolozsvárról. **Jentus** lánya sokszor zongorázott a jótékonycélú előadásokon, **Jenő** öccse és **Szuri** húga is visszatért. Jenőről nem tudunk, Jentus és Szuri Nocrát Iliten lakik.

VAJDA ELEK Marossárpatakon született. 1902-ben jött Szamosújvárra és nyomban bekapcsolódott a hitközségi életbe. Vezetőségi tag lett, a Chevra Kadisa elnöke, majd több ízben hitközségi elnök volt. Lelkes támogatója volt a cionista gondolatnak, már a legelső időktől a KKL és a KH alapjaira adakozott. Ebben a szellemben nevelte gyermekeit is, akik a szamosújvári cionista mozgalomban vezetői lettek. Felesége **Vajda Elekné, Hirsch Záli** 1885-ben Ördöngösfüzesen született. Mint a Nőegylet, a WIZO tagja mindenütt ott volt, ahol segíteni kellett. **Lánya Vajda Ilonka,** 1970-ben Szamosújváron született. Férjhezmenéséig, 1930-ig tagja volt

SCHWARTZ HERMANN (Márton fivére) kereskedő volt. Népes családjának igyekezett jó nevelést adni. A szülők a deportálásban haltak meg. Gyermekeik, akik átvészelték Auschwitzot: **Rivka** és **Chájku** az országban tartózkodnak, **Kreszi** családjával Amerikában élnek. **Fia Márton,** akinek sikerült élve hazajönni a Bor-i haláltáborból, később a kommunista rendszer alatt is sokat és ártatlanul szenvedett, feleségével Bát-Jámban él.

SCHWARTZ MÁRTON. A reb **Schwartz Sáje** fia igen vallásos családból származott. Bécsi származású felesége igyekezett a három fiú és egy lány gyereknek igen jó nevelést adni. Schwartz Márton előbb a Feldmann szeszgyár alkalmazottja volt, majd 1923-ban építési anyag-raktárt nyitott. Sógora a szalárdi rabbi, aki gyakran vendégeskedett nála **(háráv Zekil),** az első világháború kétes győzelmeitől felbúzdulva a Lechá-Dodi-t a „Megállj, megállj te kutya Petár" dallamára énekelte. A szülők a deportációban hatak meg, míg három gyerekük: **Jehosua, Jákov Mose** és **Chájku (Mendelné),** az országban élnek.

„CION" VILMA, valóságos fogalom volt városunkban. Eredeti neve **Schwartz Vilma** volt, de ezen a néven kevesen ismerték. Jómagam is csak most 30 évvel a halála után, tudtam meg a valódi nevét. Szegény család gyermeke volt és tisztességes viselkedése, valamint természetes és eredeti humora miatt, mindenki kedvelte. Szociális állapota és megbízhatósága miatt minden évben pászkasütő munkás volt, ami rendes keresetet biztosított a számára. A pászkasütés szezonja csak 6—8 hétig tartott, a keresetből viszont egy évig kellett volna megélni. Tekintettel arra, hogy pénzadományt nem fogadott el, a Nőegylet és a cionista egyesületek vették igénybe munkáját fizetés ellenében (a Nőegylet tagsági díjait inkasszálta és meghívókat kézbesített). Az ilyen körülmények között mindig meghivottnak érezte magát és soha semmilyen előadásról, vagy rendezvényről nem hiányzott. Később az Uj Kelet kézbesítésitője lett. Férjhezment, de gyermeke nem volt. A deportálás előtt halt meg és a szamosújvári zsidó temetőben alussza örök álmát.

SILBERSTEIN NÁCHMÁN kőszörüs, a Kandiában élt. Az alsó malom és a cigánysor közötti városrész volt Kandia, ahol az első zsidók laktak, mielőtt engedélyezték, hogy a belvárosba költözhessenek. Ott volt kis imaházuk és a temetőjük is. Szamosújvár első lakosai között szerepelt és a kisiparosok között is a legkisebb volt. A Fő-utca és a harmadik utca sarkán állt télen-nyáron és lábbal hajtotta a kőszörűs-gépet. A hatalmas termetű embert mindenki a „schleifer" néven ismerte. A primitív kőszörűs alkotmányt a fia, **Zeév** örökölte és rövid időn belül motorral hajtott gépre cserélt fel. Gyermekei közül **Zoltán** volt a legnagyobbik. Húga, **Malvin,** aki Szentmihályon lakott, a besztercei gettóból került Auschwitzba, míg férje **Hamlett Hermann** malomtulajdonos Ukrajnában pusztult el. Kisebbik fia **Sándor** fiatalon került ki Argentinába, ahol építészmérnök lett. Kommunista nézetei miatt állandóan zak-

SALAMON HERCKE. A járásbiróság közelében lakott. Két fiákerjét később autókra cserélt fel. **Dezső** fia vőlegény korában hirtelen meghalt. **Móric, Lajos** és egy nővérük elpsztult. **Salamon** bácsi a gettóban halt meg. **Lili** lánya Izráelben él.

SALZMANN DINA szegény lány volt, akinek a külvilággal való kapcsolatai csupán a bevásárlás keretei között mozogtak. Bevásárolt a fűszeresnél, elvitte a csirkét a sakterhez, sütött és főzött amennyire a szegényes bevételből tellett. Soha színházban, moziban vagy más szórakozóhelyen nem volt látható. Miután édesapja Reb **Szimche**, aki chéder-melámed volt meghalt, teljesen egyedül maradt és abból tartotta fenn magát, hogy kisdiákoknak kosztot és szállást adott. Gyenge látása miatt nehezen dolgozott, de házatájának a tisztasága továbbra is szállóige maradt. Szürke és szomorú életének az auschwitzi gázkamra vetett véget.

SCHAFFER JICCHÁK Máramarosból költözött Szamosújvárra. Előbb mint munkás dolgozott a Fischer Albert fatelepén, később egy kis bodégát nyitott. Nem jött vissza Auschwitzből.

SCHNÁBEL ELEK mészáros Dézsről került Szamosújvárra. Felesége **Hella** a WIZO aktív tagja volt. Ugy a szülők, mint két lányuk **Buba** és **Seindi** a deportálásban halt meg.

Schönthál Hiliél és felesége

SCHÖNTHÁL ÁVRAHÁM bölcs és vallásos ember volt. Ecet és szikvízgyára mellett tojás és gyümölcsexporttal foglalkozott. Népes családja volt: nagyobbik lánya **Friedmanné, Giza**, fiai **Mendi**, aki a gyümölcs szakmában tevékenykedett, **Hilel (Hilu)** Szamosújvárnémetiben volt malomtulajdonos, **Dávid (Dodi)** gépészmérnök, **Erzsi** és **Ilonka** az Avivának voltak tagjai. Hilu és Dodi az Erdélyszerte híres „Sparta" sportegyesületnek voltak állandó jónevű csatárai. Az egész család a haláltáborokban semmisült meg, Dodi kivételével, aki a harmincas évek elején kivándorolt Amerikába. Mint gépészmérnök dolgozott és két évvel ezelőtt vonult nyugalomba. Feleségével Los Angelesben élnek. Hilu egyetlen leánya **Zsófi** hazajött a deportálásból, **Goldberger Jicchák (Öcsi)** felesége és Natanján él.

aki az Avivának volt tagja és Szatmáron volt férjnél, családostól elpusztult. Életben maradt **József** és **Izidor (Icu)**, aki családjával Bukarestben lakik.

ROTH JENŐ kötélgyártó a huszas években került Szamosújvárra Gyerekei: **Rózsi, Helénke** és **Zolti.** A két lány fényképész volt, **Zolti** pedig édesapjával dolgozott. A szülők és kisebbik lány Auschwitzban pusztultak el **Rózsika** az országban él. **Zolti** Ukrajnában megsebesült. Állítólag Bukarestben él.

SÁJL DUVED. Konkurencia-mentes foglalkozása volt Dávid bácsinak: ingatlan közvetítő volt. Az első rabbi az ő házában lakott. Az éveken át betegeskedő Dávid bácsi otthon halt meg, míg felesége és fia Auschwitzban maradt.

SAJOVITS NÁCHUM. Zsibóról költözött Szamosújvárra. Feleségül vette **Kohn Ávrahám Méir** özvegyét **Jite Kajnet. Sajovits Feivel** lányát. Szép és harmonikus életük volt, a vészkorszakig. Sajovits Náchum, mind a felesége a nácik áldozata lett. Gyerekeik: **Mose Jákob** Amerikában él. **Hákohén Jákov** Haifán, **Dusi** lányuk Tel Avivban, **Hákohén Ávrahám** volt polgármester Cfáton lakik.

SAJOVITS SRAGA (FEIVEL) faraktára, cement és cserép lerakata volt. Fia **Nachum** eleinte együtt dolgozott apjával később Kolozsvárott épületanyag raktárt, amit kibővített egy ládagyárral. Másik fia **Mose,** együtt dolgozott az apjával, úgyszintén veje **Weisz Dov (Beris),** aki főleg az adminisztrációt végezte. Másik veje **Ávrahám Méir** szintén beltagja volt a cégnek, az első rabbi-dinasztiából származott és fiatalon halt meg.

SALAMON DEZSŐ (DANIEL) bádogos mester az első világháború kitörése előtt Amerikába vándorolt, hogy mint jó iparos kis vagyonkát szerezzen. Feleségét, aki három gyerekkel maradt otthon a háború elszakította a férjétől. A pénzküldeményekből, olajmalmot és gyapjú-fésülőt bérelt, amit nemcsak egyedül vezetett, hanem együtt dolgozott a munkásokkal, ha a szükség úgy kívánta.

A háború befejeztével Salamon Dezső az Amerikából hozott pénzen megvásárolta az olajmalmot és helyébe modern gépekkel berendezett olajgyárat épített. Három gyermeke közül, akik jó zsidó és cionista nevelésben részesültek, csak **Gyula (Jochanán),** a kisebbik van életben, aki az Ifjú Barissziának volt a tagja. Családjával Torontoban, Canadában él. Nagyobbik fia **Sándor (Smuél),** aki Barisszia tag és KKL biztos volt, az ukrajnai halálmezőkön fiatalon fejezte be életét. Felesége **Bözsi** a WIZO-nak volt agilis tagja, a gázkamrákban lelte halálát. Salamon Dezső tevékeny cionista volt és a hitközség vezetőségében éveken át ellátta a gondnoki tisztet. Feleségével együtt gázkamrákban lelték halálukat. Egyetlen lányuk, **Nusi,** Aviva tag volt, Dicsőszentmártonba ment férjhez **dr. Friedmann Sándor** orvoshoz és ott halt meg pár évvel ezelőtt.

NASCH LIPÓT szintén a ghiroldi Nasch család leszármazottja, fivére volt Nasch Bélának. Szüleinek Ghiroldon voltak, birtokai. Nasch Lipót is Szamosújváron lakott, bár a Kolozsvárhoz közelfekvő Gyaluban volt szeszgyára. Bátyjával együtt a szegény családok istápolói voltak. Gyermekei jó zsidó nevelésben részesültek. **Ernő** fia nemrég alijázott Amerikából és Haifán él. Lánya **Zsófi,** aki a deportálás után néhány évig Szamosújváron lakott férjével az iklódi **Léb Bélával** Braziliába vándorolt ki. Nővére **Edit** és a szülők Auschwitzban maradtak.

NEMES REZIL és felesége **Frida,** Mohályról költözött Szamosújvárra 1935-ben. A családfő tojás és baromfi kereskedéssel szerezte meg a minnennapit a tíz gyermekes család részére. A szülők és a gyermekek közül: **József, Mendel, Sáje, Hersi, Áron, Zámvel, Perl** és **Slajme** a deportálásban pusztultak el. Egy fiú, **Vilmos** maradt életben és egy lány: **Zseni, Engelmanné,** aki családjával Haifán él.

ÖHLBAUM BÉLÁNAK italmérése és vendégfogadója volt. A főtéri „Zöldfa" bérlője volt, később a vasútállomás mellett saját házában nyitott italmérést és vendégfogadót. Három gyermeke mellett még egy szegény rokonlányt is nevelt. Gyermekei: **Irén, József,** aki kereskedelmit végzett és a Barisszia alapítói közé tartott, továbbá nevelt lányuk Piroska a szülőkkel együtt Auschwitzban és Ukrajnában maradtak. A családból egyedül **dr. Öhlbaum Sándor** ügyvéd, a Barisszia volt tagja maradt életben és most Los Angelesben él.

PATAKI ÁSER ZÉLIG Csíkmegyéből került Szamosújvárra, ahol biztosítási ügynök volt. Első fia **Ernő Hilél,** aki az első világháborúból százszázalékos rokkantként került haza, mint „kivitelezett" családjával együtt elkerülte a deportálást. (Könyvünkben a fia ír megemlékezést). Pataki Aser két férjezett lánya **Ilus** és **Szuri** családjaikkal együtt a haláltáborokban pusztultak el. **Helén** Izráelben, **Irén** családjával Amerikában él. **Ávrahám, Dávid Áron, Bőzsi** és **Figi** szintén a vészkorszak áldozata lett.

ROSENBERG MIHÁLY az első vidágháború után került Szamosújvárra, ahol fiával közösen volt fűszerüzletük. Jó cionisták voltak és rendszeresen támogatták az alapokat. A fiatalabbik Rosenberg 1930 után családjával Aradra került s megmenekült a deportálástól. Szülei a gázban pusztultak el.

A ROSENWASSER CSALÁD közvetlen az első világháború előtt jött Szamosújvárra. A családfő szeszfőző volt. Családi hagymányként a két nagyobbik fia is ugyanezzel foglalkozott. Az apa a hitközségi életben tevékenykedett és néhány évig a gondnoki (gábáj) tisztéget is betöltötte. A családfőn kívül a család minden tagja aktív cionista volt. A család többsége a deportálásban psztult el. Legnagyobbik fiúk **Miklós** és felesége **Cili,** második fiúk **Lajos** és felesége, harmadik fiúk **Jenő,** aki a Szamosújvári Zsidó Nemzeti Szövetség alapítótagja és a Kereskedelmi Bank főkönyvelője, feleségével **Öhlbaum Pirivel,** és a család egyetlen lánygyermeke **Dóra**

MÓZES ÁVRAHÁM JICCHÁK, Szentegyedről költözött a városba 1928-ban. Miután özvegyen maradt, másodszor nősült és a dézsi **Paneth** rabbi nevelt lányát **Gold Leát** vett feleségül, akivel együtt pusztult el a gázkamrákban. Nagyobbik fia **Mózes Kálmán** Bánffihunyadon lakott feleségével és együtt vitték el őket. Harmadik fia **József** Szamosújvár-Németin lakott. Felesége a kötelendi **Deutsch Piroska** a gázkamrákban halt meg, míg férje, s **Zseni** leánya megmenekültek és ma Ausztráliában élnek. **Mózes Lőrinc** irgununk vezetőségi tagja, megmenekült a deportációból. Felesége **Kieselstein Emilia Mindl** a jótékonyság megtestesítője volt, a deportálásból nem jött haza. A családfő ismét nősült és feleségével **Goldberger Karolinnal (Nelli)** Natanján él.

MÓZES ADOLF a cipészek elitjéhez tartozott a városban. Amikor Károly román trónörökös a besztercei vadászezrednél töltötte aktív katonai szolgálatát, — a Mózes által készített — extra kivitelezésű lakkcsizmát kapott ajándékba, amiért cserébe Mózest a „Román Királyi Udvari Szállító" címmel tüntette ki. Később megkapta a kolozsvári Dermata cipőgyár egyedárusítói lerakatát. Nagyobbik fia **Lajos**, otthon halt meg alig 20 éves korában, lányai **Sarolta** és **Helén** a deportálásban tüntek el. **Herman** fia Tel Avivban és **Simi** a kisebbik fia Argentinában él. Lánya **Cecilia** Tel Avivban, **Gizella** pedig Rámát Gánban lakik.

Mózes Adolf és családja

NASCH ADOLF kereskedő még a háború előtt Tordára költözött. A családfő, felesége és két lányuk a nácik áldozatai lettek.

NASCH BÉLA (DOV), — Ghirold községből került Szamosújvárra. Szentgothárdon volt szeszgyára, élőállattal is foglalkozott. Ugy a hitközségi életben, valamint a Talmud Tóra vezetőségében tevékenykedett. Négy fia közül kettő maradt életben. Nagyobbik fia **dr. Nasch Náftáli (Herci)** a **Hámpáger** gyár főtisztviselőle és igazgatósági tagja, orvosnő feleségével és lányával Haifán lakik. **Idi**, aki szintén átélte Ukrajnát Amerikában él. A szülők, **Miki** és **Ernő** Ukrajnában, illetve Auschwitzban lelték halálukat.

Mózes Lajos

Freundlich B. sírja

Mózes Sarolta és Helén

MÁTYÁS BERNÁT, Buzából került Szamosújvárra, ahol a baromfitéren volt kocsmája és fűszer üzlete. A szülők két lányukkal **Helénnel** és **Szerénnel** a deportálás áldozatai lettek. Fiúk **Menáse** Amerikáan, lányuk **Jolán** családjával Izráelben él.

MÁTYÁS MOSET Barleából deportálták. Felesége **Gella** és gyerekei **Lea** és **Jached** elpusztultak. Életben maradt **Jákob**, aki Beér Seván lakik.

Dr. MENDEL MAX ügyvéd Kecseden született, ahol apja földbirtokos volt. Családjáról írt megemlékezése könyvünkben szerepel.

Dr. MIHÁLY MANÓ fogorvos volt Szamosújváron és általános közszeretetnek örvendett. Egyetemista korában gyorskorcsolya bajnokságot nyert és mindvégig nagy sportbarát volt. Gyakran szerepelt a cionista estélyeken és a Műkedvelő Társulat aktív szereplői közé tartozott. Még szép férfikorban volt, amikor a náci brigantik végeztek vele és családjával.

MIHÁLY MANÓ, Sármásról került Szamosújvárra, ahol vállalkozó, később pedig szállítmányozó lett. Felesége **Veronka** és **Szidonia** lánya a gázkamrákban pusztul el. Mihály Manó egy évvel ezelőtt halt meg Naharián. Két fia Izráelben él.

MIHÁLY MÓRIC népes családjával Sármásról került Szamosújvárra, ahol fűszerüzlete volt. Később fiaival nagy terményüzleteket kötött. A család Ukrajnában és a gázkamrákban elpsztult áldozatai a következők: A családfő és felesége **Klára**, nagyobbik fia **Ferenc**, felesége **Eszter** és gyermekeik **Jehuda**, **Ráchel** és **Ziszel**. Második fia **Hersi**, felesége **Terus** és gyermekeik **Simson** és **Irén**. Harmadik fia **Jenő**, felesége **Baba** és kislányuk **Ági**. Kisebbik fia nőtlen volt, amikor deportálták. Lánya **Hermina**, aki Aviva tag volt, férje **Singer M.** és gyermekeik **Slomo**, **Bobi** és **Baba**, továbbá a kisebbik lánya férjével a szamosújvári **Freundlich Mendivel** mindnyájan elpusztultak. A család életben maradt tagjai: **Margit**, **Markovits Izsákné** és fiúk **Hilel**, aki ejtőernyős őrnagy, **Bella** és férje **Ernster** M. Bné-Brákban élnek.

MIHÁLY SIMON, Vasczegéből került az első háború tán Szamosújvárra. A negyedik utcában volt vendéglője és vendégfogadója. Felesége a vészkorszak előtt halt meg. Gyerekei **Manó**, **Miklós**, **Cili**, **Miii**, **Helén** a deportálásban pusztultak el. Egyedül **Jenő** maradt életben s most Californiában lakik.

MIKES MIHÁLY az első világháború tán került Szamosújvárra, ahol adóhivatali tisztviselő lett. Ugy a Talmudban, mint a világi tudásban igen jártas ember volt, de tudását sohasem fitogtatta. A legjobban képzett cionisták egyike volt. Szerénységére jellemző, hogy cionista és átlaános tudása mellett, sohasem volt hajlandó közéleti tisztséget vállalni. Otthon halt meg. Özvegyét magas korban, gyermekeivel együtt deportálták. Egy fiúk és egy lányuk maradt életben, mindketten Izráelben élnek.

LEBOVITS ÁRJE szintén pék volt, mégpedig „der kleiner beck". Két oka is volt amiért a kis péknek szólították. Elsősorban az, hogy apró termetű volt, a másik ok pedig az, hogy ő sütötte az apró pogácsákat, amiket hetivásárkor a falusi nép (ha az eladás jól sikerült) ajándékül vitt haza a gyerekeknek. Gyermektelen volt és feleségével együtt a szamosújvári temetőben nyugszik.

LEOPOLD ÁBRAHÁM, Csatánból került Szamosújvárra. A családfőnek és nagyobbik fiának **Lajosnak** szeszraktára volt. Kolozsvárra költöztek. Az egész család elpusztult. Egyedüli a **Bella** nevű unoka maradt meg, aki Kolozsvárott él.

Leuchter Ferenc és családja

LEUCHTER FERENC Ispánmezőről került Szamosújvárra, ahol só nagykereskedése volt. Minden ősszel társként működött a **Schönthál Avrahám-cég** gyümölcs-export osztályán. Első fia **dr. Leuchter Zoltán** orvos Ukrajnában lelte halálát. Egyetlen lánya **Bözske** Budapesten él. **Ernő,** aki a Barisszia tagja volt Párizsban lakik családjával. Leuchter Ferenc mind felesége Mengele áldozatai lettek.

MÁRK JISZRÁÉL Szomborol. Eldugott falu a hegyek között, ahol zsidó nem lakott, de Márk szorgalmas földműves volt és kis vagyonra tett szert. Évekkel később a városba költözött. A családból csak egy unoka maradt életben, aki Natanján él.

MÁRTON IZRÁEL **férfiszabó,** vallásos ember volt és sok éven keresztül fejtett ki önkéntesen áldásos munkát a Chevra-Kadisában. Nagyobbik fia **Lajos (Lájbi)** néma volt és az apjával dolgozott a szabóságban. Veje **Sommer** szintén szakmabeli volt, akinek egy lánya **Reizi** Izráelben él. A család többi tagja nem jött vissza.

Szuri elkerültek Szamosújvárról, a szülőket a kolozsvári getton keresztül vitték Auschwitzba.

KLEIN MÓR — Szilvásról került Szamosújvárra, ahol nagy birtokai és bőrüzlete volt. A hitközségi életben élénk tevékenységet folytatott. Rövid ideig hitközségi elnök és a cionista helyicsoport agilis tagja volt. **Talmudban** való jártassága miatt vitás esetekben gyakran megválasztották bírósági tagnak. Leánya **Szerénke** a kolozsvári **Róth Jenőhöz** ment férjhez, aki a bőrüzlet beltagja lett. A jóhumorú és jókedélyű Róth Jenőt a város apraja-nagyja hamarosan megszerette. Róth Jenő a cionista helyicsoport, míg felesége a WIZO agilis tagja volt. A gázkamrákban haltak meg.

KLEIN SZIMCHA (SAMU)-nak a Szamosújvár melletti Néma faluban voltak birtokai. Miután népes családjával beköltözött a városba, aktívan bekapcsolódott a hitközségi életbe, melynek később éveken keresztül elnöke is volt. Nagyobbik fia **Jenő** a Barisszia tagja, otthon halt meg fiatalon. **Béla** és **Ármin** az ifjú Barissziához tartozott. Béla felesége **Ilus** és kislánya **Anikó** a gázkamrákba került. Béla másodszor is családot alapított, feleségével és felnőtt fiával a Naharia melletti Beceten él, ahol a Némán tanult gazdálkodást kihasználva a legjobb gazdák közé tartozik. A szülők és leányuk **Berta** a deportáció áldozatai lettek. **Lili**, **Ármin** és orvosfivérük **dr. Klein Maxi** Canadában él.

KLERMANN SMUÉL ELIEZER terménykereskedő. Onok faluból került Szamosújvárra **Cipóra** feleségével. Lányuk **Perl** is Auschwitzban maradt. Cipora egyik gyereke **Rezsin** Argentinában él. **Jákov** fiúk Bát Jámban, **Jicchák** Beér Seván, **Efrájim** pedig Rechovoton él.

KOHN BERNÁT. Az első szamosújvári ivadékok közé tartozott. Italmérése volt a főutcán. Fiatalon halt meg közvetlenül az első világháború befejezése után. Özvegye **Lujza** néni és lánya **Tuki**, aki a Wizo tagja volt férjével **Braun Sándorral** a szamosújvári Zsidó Nemzeti Szövetség alapítótagja volt, a deportálásban pusztult el. Fia **Kun Andor** a cionista helyicsoport, majd a Betár tagja nemrég halt meg Bukarestben. Unokája **Berci** feleségével Párizsban él.

Dr. KÖVES SÁNDOR ügyvéd Rettegről került Szamosújvárra, ahol jólmenő irodája volt. Felesége szigorúan koser háztartást vezetett. Jó cionisták voltak és lánya **Ili**, aki Aviva-tag volt, gyakran szerepelt a cionista egyesületek rendezvényein. A család a svájci csoporttal menekült meg a pusztulástól. Dr. Köves Sándor 1946-ban Svájcban halt meg, a család többi tagja ma is ott él.

KUNCZ ÁVRAHÁM a Sajovits deszkaraktár alkalmazottja volt. Gyermekei: **Aladár, Móric** és **Gerő** még idejében Amerikába kerültek.

LÁSZLÓ JENŐNEK cipőgyára volt 40—50 munkással. Az első világháborúban a katonaságnak szállított bakancsot. Még a huszas években kivándorolt Szamosújvárról.

Klein Albert és családja

Klein Samúné (Mendel Irén) és fia Mose

„DER KAKASVÁROSER REBE". Csak egy magyarázata ehet annak, hogy így nevezték: Hosszú szakála volt és abban a városrészben lakott, ahol kevés volt a zsidó. Egyébként zöldségárusításból tartotta fenn kis családját.

KIESELSTEIN ÁRON Kackóról került Szamosújvárra népes családjával. Szén és mészraktára volt, de a család minden tagja kemény munkával járult hozzá a megélhetés biztosításához. Istállójukból sok családnak szállítottak naponta a frissenfejt bivalytejet. Nagyobbik lánya **Szerén**, férje **Márk Smuél** és két lánya **Lea** és **Málka** a deportálásban halt meg. A család életben maradt fiúgyermeke Natanján él.

KIRSCH IZSÁK vetőmagkereskedő volt. A családfő és felesége a deportálásban pusztult el. **Erna** leányuk, férje **Kepes Meyer** és két gyermekük is a haláltáborba került. Erna a Nőegylet agilis tagja volt. Férjével, minden szociális eset megsegítésében tevékeny részt vett. A családból egyedül, fia **Kirsch Jenő** bútorasztalos maradt meg. Egyideig ő volt a technikai vezetője és oktatója az iklódi jesiva asztalos műhelyének. A deportálásból visszatérve, tevékeny részt vett a hitközség vezetőségében. A „hazatérők" részére létesített Camin (népkonyha) segítésében is bőkezűen kivette a részét. Ő is a **Revicky** ezredes által megmentettek közé tartozik. Családjával Szamosújvárott él.

Özvegy KLEINNÉNEK kóser vendéglője volt a vasútállomás környékén. Nagyobbik fia **Klein Hugó** Kolozsvárott lakott, terménymag exporttal foglalkozott és ismert bőkezű adakozó volt. Öccse **Áron Dávid** a Zise Deitel cég üzletvezetője volt. Mindkét család elpusztult a vészkorszakban.

KLEIN ALBERT, Borsújfalun született. Felesége a felsőzsuki **Grün Mariska volt**, 1908-ban került Szamosújvárra, ahol a Teleki pékség vezetője lett. Évekkel később **Herskovits Leopolddal** nyitottak közösen pékséget. A család intenzív részt vett a cionista munkában. **Márton** és **Samu** a „Labor" munkáscsapat jónevű labdarugói voltak. Nagyobbik lányuk **Eszter**, Besztercén ment férjhez és onnan deportálták. Férje **Klein Lájbi** megmenekült és Natanján él. **Rózsi** és **Livia** lányaik a gázkamrákba kerültek, Mártont, aki az ukrajnai pokolból hazakerült, szintén deportálták és 1—2 nappal a felszabadulás előtt egy „keretgolyó" oltotta ki fiatal életét. **Valvi (Pali)** hazajött a deportációból, de az ott szerzett betegség fiatalon végzett vele. A család életben maradt tagjai közül **Samu** és **Dezső** családjaikkal Natanján, míg **Károly** családjával Szamosújváron él.

KLEIN CHÁJIMNAK a járásbíróság mögött volt kis fűszerboltja, közvetlenül a cigánysor mellett. Korrekt, becsületes kereskedő volt, de a jómodtól lemaradt, mert vevői, a cigányok nem siettek a tartozásaikat kiegyenlíteni. A cigánysoron napirenden volt a lárma és a veszekedés és gyakran megtörtént, hogy a perlekedő felek Klein bácsi elé járultak, aki megfontoltan és természetes bölcsességgel békítette ki a civakodó feleket. Idővel az egész város „cigánybírónak" titulálta. Két gyermekük **Jenő** és

rette a városban. A szülők és nagyobbik fiúk **Oszkár** a deportálásban pusztultak el. Az egyik fiuk Natanján, a másik Haifán él a családjával.

IZSÁK ÁVRAHÁM JICCHÁK a Gottlieb deszkaraktár alkalmazottja volt. Egy fia **Jermijáhu** Kfar-Biluban gazdálkodik. A család többi tagjáról nem tudunk.

INGBER MANÓ (MENÁCHEM) férfiszabó Ilondáról került Szamosújvárra. A görögkeleti pap-növendékeknek szállította éveken keresztül a reverendákat, de amellett úri szabósága is volt. Négy gyermeke közül a két fiúnak szigorúan vallásos nevelést adott. Kisebbik fia **Mose** fiatalon halt meg, nagyobbik fia **Szimcha** Ukrajnában maradt. Nagyobbik lánya **Tobi** sorsa ismeretlen, kisebbik lánya **Szárá (Szuri)** az egyetlen, aki megmaradt a családból, Délamerikában él.

Izsák Stefánia és fia Jánki

IZSÁK ZOLTÁNNÉ (STEFÁNIA) Galgóról került a városba. Második férje **Lázár S.** a Gottlieb fatelepen dolgozott éveken át. **Izsáknénak** sütődéje volt. Gyerekei: **Lali, Feri, Béla, Sanyi, Károly. Jánki.** Jánki és szülei a gázkamrákban lelték halálukat. Lali pár évvel ezelőtt Amerikában halt meg. Feri 1963-ban allijázott Bukarestből és most saját nyomdája van Jaffán. Sanyi, Béla és Károly családjaikkal szintén Izráelben élnek.

JAKAB DEZSŐ — Lozsárdról került Szamosújvárra. Szorgalmas ember volt és rövid idő alatt üveg és porcellán üzlet tulajdonosa lett. Feleségével **Idával** és lányával **Fánival** a gázkamrákban pusztultak el.

IZSÁK RUBIN hitközségi alkalmazott, a rituális fürdő (mikve) kezelője volt mielőtt az új modern fürdő felépült. Miután a fürdőből eredő „párnosze" nagyon vékony volt, nyersbőr felvásárlással pótolta a hiányt. A nagy exportcégeknek dolgozott. A családfő és felesége **Hanni,** úgyszintén két lányuk **Zseni** és **Tobi** a deportálásban halt meg. Életben maradt lányuk **Etus (Glück Lajosné)** Tel Avivban él. **Herman** fiúk szintén életben maradt, de felesége, szül. **Strichberger Idus** és kisfia **Lali** a gázkamrák áldozata lett. Hermann újra nősült és feleségével **Natanján** él.

a család után, de sem a kissármási áldozatok névsorában, se másútt nem akadt nyomukra.

HIRSCH SIMON élőállatkereskedő volt. Felesége a WIZO-ban és a Nőegyletben tevékenykedett. A szegény családokat istápolta és minden alkalommal téli kosárral kopogtatott be hozzájuk. A cionista rendezvények állandó résztvevői és az alapok bőkezű támogatói voltak. Gyermektelenek voltak és a gázkamrákban fejezték be életüket.

Holländer Mihály és neje Szerén

HOLLÄNDER MIHÁLYNAK bőr és cipészkellék kereskedése volt a főutcán. Jókedvű ember volt és közszeretetnek orvendett. Feleségével együtt a cionista egyesületek tagjai voltak. A bőrszakmát abbahagyva, a vasúti vendéglő és szálloda bérlője volt a deportálásig. A családfő és felesége született **Klein Szerén,** egyetlen lányuk **Szárá (Szurika)** és legkisebbik fiúk **Méir** a gázkemencék áldozatai lettek. A két nagyobbik fiú **Ernő** és **László** megmenekült és ma Canadában élnek.

HOROVITZ LAJOS, JEHUDA CVI — Rettegről került Szamosújvárra. Jámbor talmudtudós és tisztességes vígkedélyű ember volt. Kis üzlete volt és később, amikor kékitőt is szállított a kereskedőknek a „Kékitő-gyáros" címmel tisztelték meg. Állandó résztvevői voltak a cionista rendezvényeknek és a családfő a hitközségi életben is tevékeny részt vett. Négy lánya közül, **Ibi (Berkovitsné)** és **Babu (Kleinné)** Kanadában él a családjával. **Buba (Goldsteinné)** Rámát Gánban, **Lili (Schwartzné)** pedig Natanján lakik.

IZRÁEL ADOLF ÁVRÁHÁM, a Talmud-Tóra iskola igazgató-tanítója volt. A család bő gyermekáldásnak örvendett. Izráel tanító úr kiváló jó pedagógus volt. Vallásos, korrekt és szolid viselkedése miatt mindenki sze-

aki az Avivának volt tagja, a haláltáborokban pusztult el. Másik fiát, **Jenőt** családjával Nagyváradról deportálták.

HERSKOVITS MIHÁLY a Jeremiás szeszraktár alkalmazottja volt. Nagyon vallásos életmódot folytatott és gyerekeit is hasonló szellemben nevelte. Puritán és becsületes életmódja miatt az egész város kedvelte. A családfő, felesége és kisebbik fia **Zoltán** a deportálásban elpusztultak. Egyik lányuk **Irén** családjával Rámát-Gánban, a többi életmaradt Romániában él. **Herskovits Szeréna,** férjével a bujdosi **Hirsch**-sel Auschwitzban halt meg. Két lányuk hazakerült **Judit** és **Eta,** aki orvosnő. Vásárhelyen élnek.

HIRSCH CHÁJIM JÓZSEF Monostorról került a városba feleségégével **Ziszel Ráchellel.** Üveg- és porcelánüzlete volt. Nagyon vallásos és jótékonykodó gyermektelen emberek voltak. A deportálásban pusztultak el.

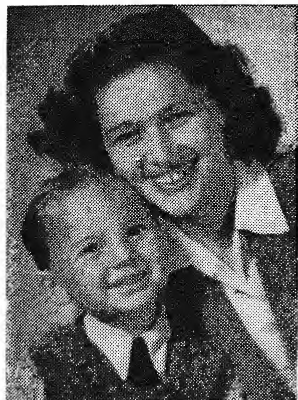
HIRSCH HERC, az első világháború előtt került Szászrégen környékéről Szamosújvárra, ahol a Feldmann szeszgyárnál volt alkalmazásban. Nagyobbik fia **Móric** az első világháborúban az orosz fronton halt hősi halált. A család életben maradt lánya **Cipóra,** özvegyen él Tel-Avivban. **Gerson** fiúk irgununk vezetőségi tagja, a jónevű úriszabó, családjával Tel-Avivban él.

HIRSCH HERMANN (HERSI) a Simon fivére volt. Rettegről kerültek a városba. Hersinek a főtéren volt parfümériája. Feleségével **Bellával** aktív cionisták voltak. Gyermektelenül pusztultak el a deportálásban.

HIRSCH MÓR. A harmadik testvér is Rettegről jött Szamosújvárra lakni. Az Uj Kelet tudósítója és éveken át a hitközség gábája volt. Ukrajna után Auschwitzba került, onnan Dachauba és Muhldorfba. Egyedül jött haza. Ujból felépítette szétrombolt házát és még éveken át vezette az alig két minjánt számláló hitközséget. Haifán lakik.

HIRSCH NÁTÁN fuvaros volt. Nehezen dolgozott, hogy népes családjának, a mindennapi megélhetést előteremtse. Két fia életben maradt **Hersi** és **Zoltán** családjával Haifán lakik.

HIRSCH CHÁJIM JOSZÉF hittan-tanár volt az összes állami iskolákban. Kétszer hetenként bejárt a helyi javitóintézetbe, ahol hit- és erkölcstanra oktatta a bezárt fiúkat. A közbenjárására megengedték a fiúknak, hogy nagyünnepekkor őrök kíséretében a nagytemplomban imádkozzanak. Imádkozás után minden fiút egy-egy család vendégelt meg és a kiadós ünnepi ebéden kívül egy adag meleg családi szeretetet is kapott útravalóul. Reb Hirsch Chájim Joszéf bölcs és nagytudású ember volt, aki szigorú vallásossága mellett nemcsak modern gondolkozású, hanem a külső megjelenésében is jó benyomást keltett. Jónevű „mohél" volt és sok gyereket segített felvenni Ávrahám szövetségébe. Két fia és két lánya volt. Nagyobbik fia **dr. Hirsch Oszkár** Mócson élt, míg msáodik fiának Kissármáson volt szatocsboltja. Bár On Micháél barátunk kutatott

Herskovits Gitta
szül. Goldstein
és fia Gabi

Herskovits Izidor

Herskovits Ilonka sírköve

Samu mint nyugdíjas feleségével Nagyváradon él. **Jenő** Ukrajnában aknaszedésnél lelte halálát. **Helén** és **Margit** gyermekeikkel Auschwitzban pusztultak el. Helén férje **Weinberger Szilu** családjával Cholonban él. **Mártont** a Häggibor futballcsapat játékosát családjával Kolozsvárról deportálták. Ma New-Yorkban él. **Jakab** 1968-ban Kirját-Smonán halt meg. **Herskovits Mili** két gyermekkel maradt első világháborús hadiözvegy. Férje **Freu Adolf (Avrahám)** parancsnoka Horthy Miklós volt. 1918-ban az albániia Durazzoból visszatérve olasz hajó torpedójának az áldozata lett. Fiát **Sándort**, mint hadiárvát és családfentartót felmentették a munkaszolgálatból, de a deportálást nem kerülte el. Günskirchenben fejezte be fiatal életét. A családból egyedül **Ella** maradt életben. Ma férjével **Herskovits Moseval** Haifán lakik.

HEDSKOVITS IZIDORNAK a főtéren volt fűszer- és gyarmatáru üzlete. Gyermekeinek jó cionista nevelést adott. A család a város közmegbecsülését élvezte. Nagyobb lánya **Piri**, **Fodor Dezsőhöz** ment férjhez Kolozsvárra, ahol két mozijuk volt. Fiatalon elözvegyült és férjezett lányával ma Sidneyben él. Második lánya **Ilonka**, Aviva-tag volt és a cionista rendezvényeken remek zongoraszámaival szerepelt. Két évvel ezelőtt Düsseldorfban halt meg, férjet és felnőtt fiat hagyva itt. A rechovoti temetőben alussza örök álmát. Nagyobbik fia **Béla**, a szamosújvári ifjú Barissziának és a Műkedvelő Társulatnak volt tagja. Mint hangutánzónak kitűnő sikerei voltak. Családjával Sidneyben él. Kisebbik fia **Dezső**, kereskedelmit végzett. Ifjú Barissziánus és Makkabea tag volt. Első felesége **Gitta**, a kolozsvári **Goldstein Gábor** nagykereskedő lánya, gyermekével **Gabival** együtt Auschwitzban maradt. Ismét megnősült, allijázott, feleségével és fiával Rechovoton él.

HERSKOVITS IZSÁK Szilváson gazdálkodott, majd Szamosújvárra költözött, a reb. **Hirsch Chájim Joszéf** halála után, az állami iskolák és a javitóintézet hittantanára lett. A Talmdban alapos jártasságú Istenfélő embert az egész város lakossága egyaránt becsülte. Feleségével a deportálásban halt meg. Nagyobbik fia **Miksa** gépészmérnök, feleségével **Herskovits Jolánnal** kivándorolt Délamerikába, ahol Miksa nemrég meghalt. Kisebbik fia **Hugó** a szamosújvári román állami tanitóképzőt végezte, **dr. Krausz** dicsőszentmártoni rabbi lányát vette nőül. Előbb Besztercén, majd Temesváron lett a zsidó lyceum tanára. A második világháború után a szigorú tilalom ellenére, folytatta cionista szervező munkáját, amiért éveken át börtönben szenvedett és ennek következtében súlyos szervi szívbajt kapott. Régi vágya teljesült, allijázott. Rövid ideig az országban, mint tanár dolgozott az 1964-ben bekövetkezett haláláig. A náchlát-jicháki temetőben alussza örök álmát.

HERSKOVITS LEOPOLDNAK a negyedik utcában volt péksége. Két lánya **Helén** és **Jolán**, aki az Avivának volt tagja, édesanyjukkal együtt Dél-Amerikába kerültek. Nagyobbik fia **Móric** feleségével **Mihály Helénkével**,

Özvegy GRÜN MIHÁLYNÉ, **Schönthál Gizát** és leányát **Grün Rózsit** (a **Klein Albert** pék rokonai) szintén Szamosújvárról deportálták.

HEIMLICH MÓR fuvaros volt. A család egy fiú kivételével elpusztult, aki Givát-Hámoren él.

HERSKOVITS ADOLF, ÁVRAHÁM CHÁJIM, Zsukról került Szamosújvárra, ahol fűszer és festékáru kereskedése volt. Jónevű és korrekt kereskedő volt és a városban mindenki szerette és tisztelte. Éveken át hitközségi gondnok (gábáj) és pénztárnok volt. Személyére jellemző, hogy a hitközségi alkalmazottak akkor is megkapták fizetésüket, ha a hitközségi kassza üres volt. Nagyon lelkes, jó cionista volt és gyermekeit is abban a szellemben nevelte. A családból egyedül a legnagyobbik fiú **Benjámin** maradt életben, aki barissziánus és KKL biztos, valamint a szamosújvári Műkedvelő Társulat jónevű és megbecsült tagja volt. 1935-ben allijázott feleségével, **Noé Milivel** és két gyermekével. Natanján élnek, s három gyermekük és nyolc unokájuk van. Herskovits Adolf lánya **Lilli**, aki lelkes Aviva, majd WIZO-tag volt, két fiával **Tibivel** és **Ádámmal** Auschwitzban lelte halálát. Férje, Friedmann Sándor barissziánus hazakerült és Svájcban él. **Majsi (Imre)** feleségével a dési **Weisz Nellivel** és kislányukkal **Leával** a kemencék, illetve az ukrajnai halálmezők áldozata lett. A legkisebbik fiú **Dezső**, akit mindenki szeretett, megjárta az ukrajnai poklot, visszament Szamosújvárra, de nem tudott a pusztulás nyomai között élni. Megnősült és feleségével **Friedmann Bözsivel** az emlékezetes „Exodus" Máápil hajón igyekezett Erec Jiszráelbe jönni. Az ereci partok közelében az angol hadihajók elfogták és véres közelharc után vissza toloncolták őket Európába. Németországban, Emdenben halt meg operáció következtében 33 éves korában.

HERSKOVITS CVI HERMANN az elsők közé tartozott. Vallásos életmódot folytatott és gyermekeinek jó zsidó nevelést adott. A kolozsvári Unio gőzmosoda képviselője volt. Nagyobbik fia **Izsák** tragikus körülmények között halt meg. Gyermekei hazakerültek a deportációból. **Rózsi** Kanadában él, **Miklós** nemrég halt meg Kanadában, **Lajcsi** pedig Brassóban lakik. **Herskovits Giza Salamonnét,** özvegyen deportálták. Gyermekei közül megmenekült: **Samu** Haifán él, míg **Rózsi Erzmanné** és **Jakab** az országban haltak meg. **Herskovits Mártont** és feleségét **Pepit** Kolozsvárról deportálták. Gyermekeik hazakerültek, **Tibor nőtlen** Kanadában él, míg nővére **Margit (Dériné)** nemrég halt meg ugyanott. **Zoltán** és családja Limában (Peru) lakik. Herskovits Márton legkisebbik fia **Dániel** megmenekült a deportációból és 1948-ban allijázott. Aktív katonatisztként végigharcolta a három izráeli háborút és őrnagyi rangban szerelt le. Családjával Rámát-Hásáronban él.

HERSKOVITS IGNÁCOT és feleségét **Reginát** gyermektelenül, Nagyváradról deportálták. **Herskovits Róza** hat gyermekkel maradt özvegyen férje **Weintraub** az első világháborúban halt hősi halált. Gyermekeik közül:

Herskovits Imre (Majsi) és Nelly

Herskovits F. Lili és gyerekei: Tibor, Ádám és Lia

GOLDBERGER SIMON feleségével **Hartstein Szárával** és népes családjával Imbuzról került Szamosújvárra 1920 körül. A „Kakasvárban” nyitott fűszerüzletet, amit 1935-ig tartottak. Miután a nagylányok férjhezmentek és sofőrök kerültek a családba, autóbusz járatot inditottak Szamosújvár—Vásárhely—Brassón keresztül Bukarestig. A családfő, felesége és özvegy lánya **Jolán** a deportálásban halt meg. Második lányuk **Zseni** férjével **Kieselstein Rudolffal** és gyermekeik **Marci, Manci** és **Jajni** szintén haláltáborok áldozatai lettek. **Malvin Génártné,** a nácik áldozata lett, míg férje megmenekült. **Idus, Grün Sándorné** a deportálásban halt meg 13 éves fiával **Árival** együtt. **Grün Sándor** megmenekült az ukrajnai pokolból, ahol sok barátnak és ismerősnek segített átvészelni az éhezéssel teli napokat. Miután hazakerült megnősült és feleségével **Mirjámmal** 1950-ben allijázott. Natanján halt meg 1969-ben. **Stefi, dr. Vámos Jenőné,** férjével és 5 éves kisfiával **Misivel** a deportálásban lelte halálát. **Goldberger Adolf,** aki még nőtlen volt, mint magyar katona szolgált, de leszereltették és deportálták és nem tért vissza. A lányok közül **Karolin, Mirjám** és **Berta** menekült meg, mindhárman az országban élnek. A legkisebbik fiú **Jicchák (Öcsi)** két és fél évi munkaszolgálat után megszökött és Budapesten bujkált, amíg elfogták és Borba küldték. Nyolc hónapi raboskodás után néhány társával megszökött és csatlakozott a jugoszláv partizánokhoz. Feleségével **Schönthál Zsófival,** férjezett két lányával és unokáival Natanján lakik. Harmadik lányuk Hila iskoláskorban van.

GOLDSTEIN HERMANN. Naszódról került a család Szamosújvárra. A családfő élőállat kereskedő vol. **Bernát** fia Besztercén lakott, ahol épületanyag raktára volt. Második fia **Adolf** a város főjegyzője lett, majd **Léb** kolozsvári ecetgyáros lányát **Nenitát** vette feleségül, akivel boldogan élt a deportálásig. **Lázár** a harmadik fiú Tekén lakott. A három lány közül **Mili** tanárnő volt. A család egyik sarja **Buba** Naharián él férjével **Godel Öcsivel.**

GOTTLIEB ANTAL terménykereskedő, később vasüzlete volt a főutcán. Két lánya közül **Ilonka**, aki Aviva-tag volt gyakran szerepelt a cionista rendezvényeken. A család még a vészkorszak előtt elkerült Szamosújvárról.

GOTTLIEB FERENC (FEIVEL) fa és deszkaraktárral kezdte, de már a harmincas évek elején famegmunkáló üzeme és ládagyára volt. Ő volt a deportálás előtt Szamosújvár hitközségének utolsó elnöke. Tisztségét odaadással és hozzáértéssel látta el 4—5 éven keresztül. A szamosújvári téglagyárból, a kolozsvári getton keresztül került feleségével **Kornreich Gizivel** Auschwitzba.

GRÜN MENYHÉRT szintén Szamosújvár környékén volt szeszgyáros. Fia **Arthur** és két lánya **Edit** és **Zsófi.** Edit a kolozsvári Adler-cég beltagjának volt a felesége. A családból senki sem tért vissza.

Godel Erzsi

Godel Izsó

Herskovits Adolf család mártirjai

Miksa aki New-Yerseyben él szigorúan vallásos házat vezet, 1945-ben Szamosújvaron járt abban az időben, amikor az ottani hitközség vezetősége, a zsidó temetőben elhantolt R.I.F. szappannak sírkövet akart állítani, de anyagiak hiánya, késleltette a munkát. ő bőkezű hozzájárulása nyomán az emlékmű ma is fennáll a szamosújvári zsidó temetőben.

FRISCHMANN ARTUR állatorvos volt Szamosújváron. Élénk közéleti tevékenységet folytatott és néhány évig hitközségi elnök is volt. Felesége a nőegylet tagjaként áldásos munkát fejtett ki. Két gyermeke **Terus** és **Miklós**, mind a család többi tagja a cionista egyesületekben tevékenykedett. Terus, aki az Aviva tagja volt, férjével **dr. Weinstein Gyula** orvossal Rechovoton él. Dr. Weinstein Gyula a szamosújvári munkaszázaddal került Ukrajnába és könyvünkben megemlékezik az átélt szenvedésekről. **Miklós**, aki a Makkabea tagja volt, a padovai egyetemen doktorált és ott is kezdte meg orvosi praxisát. Az Olaszországban állomásozó nácik elől hamis papirokkal bújkált. Egy légitámadás alkalmával halálosan megsebesült.

GANZ ÁVRAHÁM, ernyőjavító és ócskavas kereskedő a „tizenhárom város" nevű negyedben lakott. Felesége **Blime** néni Erdély leghíresebb kóser szakácsnője volt. Esküvőkre és estélyekre hívták főzni. 1925-ben szakácskönyvet adott ki, amelynek **„Ganz Ávrahámné kóser szakács könyve"** volt a címe. **Majer** és **Jenő** fiúk szabóságot űztek. **Dezső** pedig asztalos volt. 1954-ben Bukarestben lakott.

GERSCH FARKAS mészáros volt. Népes családja **Náftáli** fián kívül elpusztult. Náftáli Rechovoton lakik.

GODEL IZSÓ — Beszterce vidékéről került Szamosújvárra, ahol nagy vasüzlet tulajdonosa lett. Övé volt az első benzinkút a városban és egy autóalkatrész üzlet. Később petróleumtelepe és cementraktára is volt. Feleségével **Noé Erzsivel** Auschwitzba került. **Lóri** lánya férjével, **Schwartz Imrével** és kislányukkal hasonló sorsra jutottak. A családból két fiú maradt életben. A nagyobbik, **Jenő (Cica)** feleségével **Rosmann Évával** Los Angelesben él. A második fiú, **Károly (Öcsi)** Naharián lakik, ahol egy gyár technikai vezetője Felesége **Baba**, **Goldstein Adolf** városi jegyző és felesége **Nenita** lánya. Három gyermekük közül, az elsőszülött fiú hősi halált halt. Könyvünk elején Jizkor imával emlékezünk meg róla.

GOLDBERGER MIHÁLY és felesége **Eszter Száváról** került Szamosújvárra, ahol italmérése volt. A család tagjai a cionista rendezvények résztvevői és pártolói voltak. Nagyobbik fia és felesége Szebenben élt. Lánya **Bertus (Farkas Arturné)** 1970-ben Natanján halt meg. Másik leánya **Malvin** férjével **Markovits Bélával** és két gyermekével Natanján élnek. **Rózsika, Mihály Jenőné** az auschwitzi gázkamrák áldozata lett, míg húga **Sári** megmenekült és férjével **Liebermann Sándorral** és lányukkal Natanján lakik.

nek jó neve volt Szamosújvár gazdasági életében. A kataklizmából egyedül Semlyén Tivadar tért vissza.

FENYVESI JAKAB, tojás és élőállat exportőr, fakereskedő és ital nagykereskedőnek népes családja volt. Nagy elfoglaltsága mellett a hitközségi tevékenységre is maradt ideje. Gyermekei: **Lajos**, **József**, **Sarolta**, **Helén**, **Ella** és **Frida** a szülőkkel együtt lelték halálukat.

FEUERSTEIN JAKAB a régi elit gárdához tartozott. Épületfa és deszkaraktára volt. Tevékeny részt vett a hitközségi életben és rövid ideig elnök is volt. Vallásos ember volt és gyermekeit is vallásos szellemben nevelte. A cionista rendezvényektől távoltartotta magát, bár gyermekei aktív cionisták voltak. Két lánya **Etel** és **Boris**, az Avivában vezető poziciót töltöttek be éveken keresztül. A családfő otthon halt meg, a család többi tagja a haláltáborokba került. Legkisebbik fia **Simon (Simi)** Bukarestben tartózkodott és ezért menekült meg. Az állami adminisztrációban magas poziciót tölt be. A család többi tagja valószinűleg a deportálásban halt meg.

Özv. FISCHERNÉ (GIZELLA) a Dés melletti Décséről került Szamosújvárra. Fiai **József** és **Samu** textilkereskedéssel foglalkoztak. Fischer József és két lánya **Mimi** és **Juci** Bergen-Belsenben pusztultak el. Felesége szül. **Hans Laura** a poklot szerencsésen túlélve, hazakerült és ma **Radosné** Haifán él. Fischer Samu és felesége a deportációban haltak meg. Három lánya túlélte a deportációt: **Edith, Weinsteinné** és **Masa, Adlerné** Haifán, **Baba, Eizikovits Eugénné** Svédországban él. **Herman (Bubi), Szuri** és **Mose** a deportálás áldozata lett. A harmadik Fischer fivér, **Manó**, akinek családja elpusztult, hazakerült és mint cipész folytatta mesterségét. 1949-ben allijázott és Náhárián lakott egészen a haláláig (1969).

Özv. FIXLER HERMANNÉ szül. **Schwartz.** Szamosújvárott született. Férje, aki petrovai volt 27 éves korában tüdőbajban halt meg. A fiatal özvegy két kis gyerekkel maradt: **Piroska** és **Lipót**, akit az egész város **Peszách Lejb** néven ismert, Lipót Romániában él és nyugdíjas. **Piri** pedig Rámát Gánban lakik 38 éve. Nemrég elözvegyült.

Dr. FRENKEL MIHÁLY ügyvéd Nagyiklódon született. Szamosújváron nyitott irodát és rövid időn belül mint jónevű jogászt ismerték. Felesége, **Paula** az auschwitzi haláltáborban pusztult el. Nagyobbik fia **László**, aki ügyvéd volt, a magyar keretlegények áldozata lett. A családfő Szamosújváron halt meg és az ottani temetőben nyugszik. Második fia **dr. Frenkel Ferenc** orvos, családjával Szamosújváron él.

FRENKEL MORDECHÁJ ZEÉV HÁLÉVI Nagyiklódról került Szamosújvárra, ahol férfiszabósága volt. Vallásos, templomjáró ember és ambiciózus iparos volt. Később áttért a darócruha gyártására és sok vásáros-zsidó árulta országszerte a termékeit. Négy fia közül a legidősebb **dr. Frenkel Mór**, aki Szilágyban volt körorvos és második fia, **Ignác** a nácik áldozatai lettek, harmadik fia **Miksa** gépészmérnök Észak-Amerikában, **Ferenc** pedig Californiában él.

FARKAS MIHÁLY fűszerkereskedő egész családja aktív cionista volt. **Margit** lányuk az Avivában tevékenykedett. Szüleivel együtt a gázkamrák áldozata lett. Nagyobbik fiúk **Farkas N.** 1924-ben allijázott és az Irgun Hásomrim tagja lett. Nehéz és veszélyes foglalkozást választott (a somérok voltak a „Hágáná" előőrsei). Éjjel-nappal a nyeregben ültek és fegyverrel a kézben kordában tartották az arab rablóbandákat. Az 1939. évi arab lázongások során háromtagú banda a lakásán meggyilkolta. Nem sokkal ezután **Lajos (Lali)** öccse allijázott és az elsők között önkéntesen jelentkezett az angol hadsereg keretében operál Zsidó Brigádba. Leszerelés után Kirját Motzkinban telepedett le.

FARKAS MOSE, Alőrből került Szamosújvárra és a negyedik utcában a Nyerguc házzal szemben volt péksége. A „Chevrá-Lénát Hácedek" felállítása előtt, amelynek alapítója és támogatója volt, pékségében aludtak a szegény, átutazó zsidók. Gyermekeit szigorúan vallásos szellemben nevelte. Első fia **Farkas Dávid,** aki még az első világháború előtt Budapesten nyitott fűszer- és gyarmatáru kereskedést, aktív tagja volt az ottani hitközségnek. Feleségével együtt, az egyik hírhedt „Duna-akciónál" lőtték tarkón. Két gyermeke Jeruzsálemben lakik: **László** és lánya **Sosáná.** Az utóbbi férje dr. **Weinberger Ödön,** a Rókus-kórház szívspecialistája volt sok éven át és előrehaladott kora dacára, ma is dolgozik. Farkas Mose második gyermeke **Netti,** akit mi mindnyájan **Kájle néninek** ismertünk a **Bár-On Micháél** édesapja volt. Kájle néni a sábeszi sütést, főzést mindig megkésve kezdte, mert előbb gondoskodott arról, hogy a nincstelenek házába liszt, hús és tojás kerüljön és a szombatot az előírás szerint ünnepeljék. Mint régi szamosújvári, a Nőegylet alapítói közé tartozott. Mindig akadt ideje, ha egy szegény menyasszony kiházasítására, vagy más szociális célokra gyűjteni kellett. A szamosújvári temetőben alussza örök álmát. Aznap halt meg, amikor a bécsi döntés Északerdélyt Magyarországhoz csatolta. Harmadik gyereke, **Farkas Jicchák Menáchem,** a váci jesivában szerezte rabbi-diplomáját (amit nem használt) és Kolozsvárott élt a deportálásig. **Mordecháj** a deportálásban pusztul el.

„DER RAJTER ZÁLMEN", így nevezték, vörös szakála miatt. Az Ilondáról beköltözött alkalmi kereskedő valódi neve **Farkas Zálmán** volt. Fia **Farkas Mose** a frankfurti Breuer Jesivában tanult éveken át. A családból senki sem tért vissza.

FELDMANN B. JAKAB volt a szeszgyár, a hozzátartozó ökörhízlalda, a tégla és a tetőcserép gyárak tulajdonosa. Vállalatai számos zsidó és nemzsidó családnak nyújtottak állandó és biztos megélhetést. Fiai : **Aurél, Tivadar, Hugó** és **Károly** kitűnő nevelésben részesültek. A ‚chédert" messze elkerülték, bár a szüleik jó zsidó házat vezettek. A szülők halála után a fiúk, a Semlyén névre cserélték fel a Feldmann nevet és az örökséget közösen kezelték. Ők alapították és vezették a Kereskedelmi Bankot, amely-

huga **Dina** Ukrajnában, illetve Auschwitzban fejezték be fiatal életüket. Egy lány és egy fiútestvér maradt életben, **Annus** és **Micháél (Misu).** Az utóbbi Nir-Jiszráél faluban él. Az ukrajnai halálmezőkről szerencsésen hazaérkezve első dolga a szamosújvári cionista és KKL munka megszervezése volt.

DEITEL MESULÁM ZISE bor és pálinka kereskedő volt. Fiai: **Dávid, Hersi, Lipót** és **Meyer** szigoruan vallasos nevelést kaptak. Világi iskolákban nem tanultak. Ezt a hiányt, Dávid a Frankfurt am Main-i híres **Breuer** jesivában pótolta be. A többi fiú mellé mindig a legjobb tudású jesiva bochereket hozatta házi tanítónak. Deitel Zise neve szorosan osszefügg a Talmud Tóra iskola alapításával. Az egész család a gázkamrákban és az ukrajnai halálmezőkön pusztult el. Meyeren, a legkisebb fiún kívül, aki New-Yorkban él.

DEUTSCH KÁLMÁN a Torda melletti Virágosvölgyről költözött Szamosújvárra. Felesége **Farkas Netti** volt. Élőállatkereskedő volt és az első világháborúban **Fenyvesi Jakabbal** társulva nagy üzleteket kötöttek. Első gyereke **Frida** 1908-ban egész fiatal korában halt meg. Második lánya **Gizi** férjével **Hirsch Józseffel**, aki a Teleki birtokban volt gazdatiszt, gyermektelenül, a deportációban pusztult el. Harmadik lánya **Jolán** családjával Járavizén lakott. Miután özvegyen maradt Szamosújvárra költözött, onnan vitték el két kis gyerekével **Hajnalkával** és **Hersikével** a haláltáborokba. A legkisebbik gyereke **Michäel (Mecsi)** volt, akit az apja a nagy jesivákban taníttatott. Első felesége a **Noé Frida** volt, aki fiával **Noách Gedáljáhuval** együtt Auschwitzban lelte halálát. Ujra családot alapított és sok éven át hittan tanár volt. 1962-ben allijázott. A Deutsch nevet **Bár-On**-ra cserélte és ma **Kálmán Menáchem** fiával és **Chana** feleségével Ramat-Gán-ban lakik.

DEUTSCH MENDELNEK a vasút környékén volt sütődéje. Záporcról került Szamosújvárra. Az egész csallád elpusztult. Egyedüli fiúk **Deutsch Lázár** menekült meg és ma Jeruzsálemben él.

EISIKOVITS DEZSŐ Iklódról került a városba, ahol élőállat kereskedelemmel foglalkozott Szimpatikus ember volt és mindenki szerette a városban. Feleségével **Weisz Rózsival** a deportálásban halt meg. Gyermekei közül **Juci** lányuk Haifán, egyik fiúk **Jenő** családjával Svédországban él. Kisebbik fia **Heimi** 1948 végén jött haza az orosz fogságból.

EISIKOVITS IZIDOR mészáros volt. A családból senki nem jött vissza.

„REB ELJE DER BAKTER". Egyetlen zsidó váltóőr állt az egész Szamosvölgyi M.Á.V. később C.F.R. szolgálatában: **Elek Elijáhu.** A hosszú szakállú zsidó minden sábeszkor templomba ment és addig felesége **Feige** tartotta kezében a vörös zászlócskát, a hesdáti őrházban. A már nyugdíjazott „bakter" egyetlen fiával Szászrégenbe költözött és a kakastollasak onnan küldték Auschwitzba.

vettek a cionista munkában és az alapok bőkezű támogatói voltak. A szülők a deportálásban pusztultak el, míg az életben maradtak közül egy lányuk Haifán, másik lányuk **Bözsi**, aki az Aviva tagja volt, férjével **Rosenwasser Icuval** és kislányukkal Bukarestben élnek.

BERL „a kucséber". Nemtudni miért hívták kucsébernek, hiszen sütődéje volt és mint pék kereste meg nehezen a sok száj részére az ennivalót. Hetenként kétszer vitték hozzá a háziasszonyok a kenyeret sütni, pénteken meg a sábesz-chálet és a sóletet. Pészách előtt két hónapon keresztül nála sütötték a pászkát és olyankor úgy zümmögött a házatája, mint a méhkas. Nagyon vallásos ember volt és gyermekeit is szigorúan vallásos szellemben nevelte. Egy lánya maradt életben **Mirjám,** aki Givát Olgán él. A család többi tagja: **Mose Jichák (Pici), Zálmán-Lejb, Benjámin**, **Efrájim**, **Eszter-Málká** és **Bluma**, a gázkamrákban és Ukrajnában pusztultak el.

BERNÁTH MOSE JICCHÁKNAK kis füszerüzlete volt a templommal szemben. Szegény család gyermeke volt és nagyon korrekt kereskedő. Talmudtudós és szigorúan vallásos ember hírében állott. Alig 35 éves korában ölték meg a nácik.

A „BONCHIDAI SAKTER". Igy ismerték a városban, mert Bonchidán, mint sakter működött. Amikor csak egy zsidó maradt a községben a városba költözött és üvegüzletet nyitott. A négy gyerekes családot deportálták. Csak az egyik fiúk: **Elje Duved** maradt életben.

DÁVID IZIDOR (TUKELE). Kisdevecserről jött Szamosújvárra. A hetipiacokon vásárolt borjúkat, a kolozsvári mészárosoknak adta el. Mint istenfélő kohenita mindennap templomban járt. Auschwitzban egyik ujját amputálták és ezért háború után nem volt szabad megáldania Izráel népét. Felesége és két gyereke a borzalmas napok áldozatai lettek. Tukele allijázott és néhány évvel ezelőtt halt meg Izráelben.

DÁVID JEHUDA Alőrből került Szamosújvárra, ahol fűszerüzletet nyitott. Népes családjával nagyon vallásos szellemben élt. Élénk közéleti tevékenységet fejtett ki. A Chevra Kadisában és a Talmud Tórá-ban kifejtett tevékenységéről más helyen emlékezünk meg. A legnagyobb lánya Nagyszebenbe ment férjhez **Grossz N.** bőrkereskedőhöz. A második gyermek Amerikába került. **Elijáhu, Áron, Mendel,** valamint **Lea, Rivka, Ziszl Ráchel** gyerekeik családjaikkal, Ukrajnában és Auschwitzban pusztultak el. A nagy családból mindössze, **Májer Mose** és **Ávrahám Perec (Bumi)** maradtak életben és családjaikkal Izráelben élnek.

DEITEL CHÁJIM pék volt és tüzifa eladással is foglalkozott. Az Az első világháborúban hősi halált halt és hat árvát hagyott otthon, akiket özvegy édesanyjuk nagyon nehéz körülmények között féltő gonddal, szeretettel és becsületben nevelt fel. A nagyobbik fia **Benjámin** volt, fiatalon, 29 éves korában halt meg operáció következtében. **Cvi Hersit**, a második fiút a magyar-román határon gyilkolták meg. **Dávid** a harmadik fiú és

SZAMOSUJVÁR ZSIDÓSÁGÁNAK ARCKÉPCSARNOKA

A szamosújvári zsidóknak tekintélyes részük volt a város fejlesztésében és a gazdasági életében. A szamosújvári és környéki gyárak kivétel nélkül zsidók tulajdona volt. Az országszerte híres nyersbőr, tojás, élőállat és gyümölcs-exportnak legalább a kétharmada zsidó érdekeltségek irányítása alatt állt.

A város északi határán állt a szeszgyár, szemben a huszárkaszárnyával. A két épület után terült el a gyakorlótér, szemben vele pedig a bolgárkertészek veteményeskertjei zöldeltek. A szeszgyár épülete, a gyár homlokzata előtti kastélyszámba menő lakóház, továbbá az alkalmazottak lakásai, az istállók és az aklól, óriási területet elfoglalva egészen a Szamosból lehasított malomárokig húzódtak.

Szegény, módós és gazdag zsidók éltek Szamosújváron és a környező kis és nagy községekben. Anyagi helyzetük közötti különbség dacára számos olyan közös vonásuk volt, amely elszakíthatatlan nagy egységé kovácsolta őket : Szorgalmas, munkaszerető, dolgos emberek voltak, szívesen és hűségesen teljesítették az Istennel és felebarátokkal szembeni kötelességüket. Ezt nem csak a határt nem ismerő jámborságukkal és Istenfélelmükkel bizonyították, hanem a nagyszámú, vallási és emberbaráti célokat szolgáló közintézmény felállításával is igazolták.

Ezeknek a nagyszerű embereknek és családoknak az alakját és emlékét igyekeztünk, immár évtizedek távlatából papírra vetve is megörökíteni.

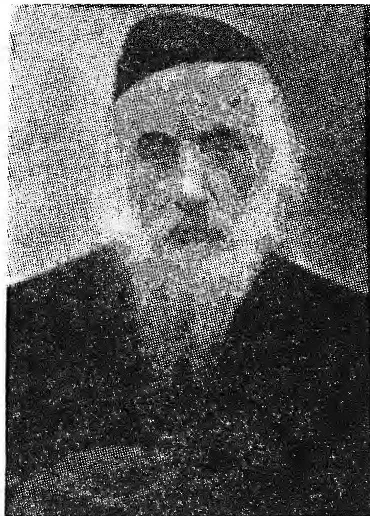

Dr. ÁBEL ÖDÖN. Kékes körorvosa volt éveken át. Felesége **dr. Hirsch Sári,** szintén orvos volt. 1936-ban Szamosújvárra költöztek, ahol idő múltán dr. Ábel Ödön meghalt. Feleségét Auschwitzba vitték.

ADLER ALEXANDER furvaros volt. A családból csak egy fiú maradt életben, aki Chéfec Chájim kibucban él.

AUERBACH SÁMSON. **„Der Erec Jiszruél Jid".** Igy ismerték a városban. 1916-ban került a városba a törökök által megszállt Palesztinából jött. A Sajovits család volt az első, amely befogadta, lakást és megélhetést nyújtott a családnak, amíg 1923-ban visszatértek. Az egész család itt él az országban.

A BENEDEK CSALÁD Zsibóról került Szamosújvárra. A „Korona" kávéház és szálloda bérlői voltak sok éven át. A családtagok aktív részt

Az elsö főrabbi

A mártirhalált halt
Éliás főrabbi

A SZAMOSÚJVÁRI ZSIDÓK

is nekünk, akik tanúi voltunk ezeknek a borzalmaknak, akik láttuk az emberbőrbe bújtatott állatok vérengzését, tapasztaltuk a kakastollasok brutalítását, azoknak a kaján mosolyát, akikkel ezer évig együtt éltünk, a nyelvét beszéltük, a kultúráját gazdagítottuk. Az utódainknak kell, akik egy-két nemzedék múlva nem fogják már elhinni, hogy ez megtörténhetett, Nem fogják elhinni az SS-legényt, a csendőrt, a keret-legényt, az alispánt, a szolgabírót, a szomszédunkat, aki a monogrammos fehérneműnket a szemünk láttára hordta.

Kellenek ezek a könyvek, hogy a Káin bélyegét véssék ezeknek a gyilkos népeknek a homlokára, hogy ezek a könyvek állandóan odakiáltsák nekik: Me ászitá? Mit tettél? Hatszázezer zsidó vére kiált fel hozzám országodból!

Bort nem szabad elfelednünk, a bácskai mészárlást sem, a nyilasok gyilkolásait, a bécsi halálmarsot szintén nem. Ezt nem a német adta ki nekik parancsba, ezt önként tették, a saját gyönyörűségükre, állati ösztönük kielégítésére.

Le kell ezt fektetni, hadd tudja meg ezer, meg tízezer év múlva is a világ, hogy ilyen népek is voltak valaha, meg kell örökíteni, hogy népek, amelyek már látták a vég kezdetét ,akiknek határán már ott állott a hatalmas ellenség, ezekben a kritikus pillanatokban más dolguk se volt, csak a zsidókat felperzseltetni.

Hadd maradjon hát meg aláválό tettük e könyv lapjain is, hiszen már most is akadnak nagy számban, akik tagadják a magas számokat Hatmillió?! Csak három. Csak. Hatszázezer? Ugyan no! Legeljebb a fele.

A zsidó hagyomány úgy tartja, tisá-beávkor, a Templom pusztulása napján, jön meg a Messiás. El kell ezt hinnünk. Mert saját szemünkkel láttuk, hogy a mi drága mártirjaink szenvedéseiből, véréből, hamvaiból sarjadt ki a zsidó szabadság, a zsidó állam, támadt fel a zsidó katona, a zsidó hős, aki előtt az egész világ meghajtja az elismerés zászlaját és aki nem engedi többé, hogy az ellenség hóhér kézre juttassa.

LÖWENKOPF KÁLMÁN:

SZAMOSÚJVÁR ÉS IKLÓD SZENTJEI

Nem jártam bennük soha, de eljutott a híre hozzánk is, tudtam róluk, nemcsak a térképről a földrajzkönyv lapjairól, ismertem a zsidóságát, a papjait, a talmudtudóst és a mindennapi, egyszerű, drága zsidót. A kedusa, amely belőlük áradt, adott hírt róluk.

Most meg emlékezni kell róluk, mert már nincsenek, elsodorta a hamvukat a szél, pernyéjük felszállt az égbe, amelyhez életükben is olyan közel voltak. Mácévát kell nekik állítani papíron, mintha bizony ez a papírfejfa jobban hosszabb ideig megtartaná az emléküket, mint a tetteik, a jó cselekedeteik, az a hősiességük, hogy zúgolódás nélkül kitartottak az ellenséges népek tengerében a kétezer év végéig és amikor győzött a tumá, akkor se tántorodtak meg, megszentelték az Egyetlenegy nevét nyilvánosan.

Legendák maradtak róluk, mint népünk nagy szentjeiről, megtörtént valóságok, amelyekről szemtanúk tanúskodnak. Hogy csak egyet ragadjunk ki: Rábbi Jákov Éliás nem várta be, hogy szennyes kezek cipeljék a máglyára, ő micvák teljesítésével akarta láng-sírját magának megágyazni.

A pokol területén egy pár tefilinre sikerült szert tennie. Reggelenként ezekkel díszítve magát, fohászkodott az ősök Istenéhez. Hamar híre kelt. Akik ezt látták, hódolattal vették körül, tömegek sereglettek köréje, hogy egy mondatot ellessenek az ajkáról: „Halljad, Izráel, az Örökkévaló, a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy!" És száz tork kiáltotta utána. De már durrant is a Sátán kezében a puska és rábbi Jákov lelke tisztán, a hit szent tüzétől megtisztulva, szállt fel lángokban az Egek Urához, mint megannyi ősünk lelke, akik tűzáldozatként kerültek pogányok oltárára.

Amidőn azzal a megtisztelő kéréssel fordultak hozzám, hogy írjak a Szamosújvár—Iklód-i szentekről, egy pillanatra felvillant bennem az a gondolat, hogy talán fölösleges is, hszen nincs nap, nincs a napnak órája, hogy ne gondolnánk rájuk, Erdély, Magyarország, egész Európa hatmillió zsidóságára.

De mégis kell ez a könyv, ha nem

szor haltunk meg és hányszor támadtunk fel! Hányszor esett ki kezünkből a toll és a fojtogató sírás miatt hányszor kényszerültünk félbeszakítani a munkát...

Közel 200 fénykép, valamennyi féltve őrzött kincs, van ebben a szerény emlékkönyvben. Sokszáz ismerős arc és tengernyi emlék...

Minden egyes fényképet hosszasan tartottuk a kezünkben és mindegyikkel beszélgettünk: — „Reb Mose Sajovics! Milyen gemóret fogunk kezdeni?... — Reb Sije Weisz! Lesz-e holnapra orda?... — Hogy tetszik lenni Waldmann bácsi?... — Leichter bácsi kérem, itthon van a Lepi?... — Adolf bácsi, tessék elmesélni, mit írt Jumi Erecből?... — Godel úr, van-e cement?..." és így tovább.

Miközben a fényképekkel beszélgettünk, úgy tűnt, mintha a néma ajkak mozognának és válaszolnak, mintahogy az írva vagyon: „Sziftéj sel hácádikim dovövim bákever" (az igazak ajkai a sírban is megszólalnak) — De Teremtőm Uram, hol vannak a ti sírjaitok? — üvöltöttük némán vonagló lélekkel, hiszen a kegyetlen választ nagyon is jól ismerjük...

Egy képhez nem tudtam beszélni. Az Úr elvette a hangomat. Némán meredtem drága feleségem és egyetlen kisfiam mására... Amikor végre szóhoz jutottam, magas, egyenes tartású ősz férfi alakja állt elém. Az én drága 91 éves apám. „Elég volt fiam — suttogta — hagyd hamvainkat békében nyugodni..."

Legyen ez az emlékkönyv a Szamosújvár-Iklód és vidéke minden elszármazottjának házában élő sírkő, de vigasz is.

A Világ Királya trónjának lábánál ülő szent mártirjainkat pedig arra kérjük, fohászkodjanak értünk és az áhitott békéért. Óvjon meg bennünket és drága gyermekeinket minden rossztól. Valósuljon meg végre a szent Írás szava: „...és ne járja át kard a Te országodat."

BÁR-ON MICHAÉL (DEUTSCH)

Ezek a gyerekek, akik a Gondviselés következtében életben maradtak, ebben a könyvben örökítik meg szent emléküket és szavaikat. Közöttük elsősorban azok, akik a próféta szavai szerint „vösávu bánim ligvulám”, hazatértek ős-új országukba.

A vészkorszak magyarországi részleteivel foglalkozó írások között, ez az első könyv, amely a bátor, nagy embernek kijáró mélységes tisztelettel emlékezik meg Revicky Imre ezredesről.

Azokban a vérgőzös napokban, amikor a népek állati sorba züllöttek, Revicky Imre a kevesek, a magányosak közé tartozott, aki élete kockáztatásával mentette embertársait. Az „Ezredes úr” sokszáz munkaszolgálatos zsidót, közöttük 14 szamosújvári származásút mentett meg a biztos haláltól. Az írás szerint: „Aki egy emberéletet ment meg, mintha egy egész világot mentett volna”. Revisky ezredes sokszáz zsidót, sokszáz világot mentett meg...

Mi, a 14 szamosújvári volt munkaszolgálatos örök hálával és forró imával emlékezünk rá minden esztendőben.

Legyen emléke áldott a Magasságos Mennyekben.

Hasonló kegyelettel emlékezünk meg Telmann József szamosújvári tanárról, aki mint századparancsnok igyekezett könnyíteni a zsidó munkaszolgálatosok sanyarú helyzetén.

A többség azonban rossz és gonosz volt. Azok is, akik félreálltak és különféle kifogásokra hivatkozva megtagadták a segítséget. Most, évtizedek távolságából visszapillantva már biztosan tudjuk, hogy aki akart, az segíthetett, vagy legalább is könnyíthetett az ártatlanul üldözötteken.

A gonoszok közül is kiemelkedett Biluska hentes, a kegyetlen keretlegény, aki feletteseit kijátszva, parancsokat féremagyarázva, utasítást adott a 14 szamosújvári munkaszolgálatos kivégzésére. Az Úr büntető keze elől azonban nem menekülhetett. Amikor ez a tömeggyilkossági kísérlete kitudódott, a méltó büntetéstől való félelmében felakasztotta magát.

Ezerszeresen átkozott Koncz Ferencné, aki meggyalázta és beszennyezte templomunkat. Ez a megátalkodott némber részt vett a szent Tóra-tekercsek meggyalázában és szétszaggatásában, miközben hangosan szidalmazta a zsidó népet. Az Igazságos bíró keze bizonyára utólérte.

Mindenhatónk, csak Te tudod, hogy ennek a szerény Emlékkönyv minden oldalának írása és összeállítása közben hány-

A hívek serege özönleni kezdett és órákon át sorba állt a Cádik háza előtt. A Báál Sém Tov fogadta bánatos híveit és mélységes sóhajjal olvasta a könnyel áztatott cédulák tartalmát. Volt, aki „párnászát", tisztességes megélhetést kért. Mások egészségért könyörögtek. Sokan arra kérték a Cádikot, fohászkodjon az Egek Urához, hogy az mentse meg őket a „cáár gidul bánim"-tól, a gyermekek nevelésével kapcsolatos nehézségektől és csalódásoktól.

Igy ment ez egész nap.

Már későre járt az idő, mindössze percek hiányoztak a „Kol Nidréj" kezdetig, amikor futva, lihegve két asszony kopogtatott be a Cádikhoz. Mindketten sápadtak, soványak és olyan gyengék voltak, hogy alig álltak a lábukon. Az anya és lánya egyenesen a Cádikhoz lépett és átnyújtott egy cédulát, amelyre két név volt írva. Elmondották, hogy nagyon betegek és arra kérték a szent rabbit, könyörögjön értük az Egek Urához és kérjen Tőle egészséget a számukra.

A Báál Sém Tovnak feltűnt, hogy a cédulával együtt csak egy zlotyt adtak. Az asszonyokhoz fordult és szigorú hangon mondotta: „Két személy után két zlotyt kell fizetni, mint azt nyomatékkal közöltem."

Az anya ekkor a Báál Sém Tovhoz fordult és halk, visszanincs több pénzem, az utolsó zlotymat adtam oda! — A Cádik azonban nem engedett: Sajnos nem tehetem, a két külön fohásznak két zloty az ára. — A síró asszony kétségbeesve könyörgött: Szent Cádik, bejártam az egész várost kölcsönért. Az utolsó holmimat akartam elzálogosítani, de senki sem volt hajlandó egy zlotyt adni érte. — A Cádik azonban kitartott a két zloty mellett.

Az anya ekkor a Báál Sé mTovhoz fordult és halk, visszafojtott hangon mondotta: ‚Kérem törölje a nevemet a céduláról. Az egy zloty ellenében maradjon a lányom neve. Velem lesz, ami lesz. Számomra csak az a fontos, hogy a gyermekem gyógyuljon meg és maradjon életben!"

A szent Cádik ekkor sírni kezdett és könnyes szemeit az Égnek emelve rebegte: „Ribbono sel olám! Nincs még egy olyan fenséges nagy nép, mint a Te néped, Izráel... Szerte a nagyvilágban nincs párja a zsidó anyáknak!" Ezután jó egészséget kívánt az anyának és a lányának és a templomba sietett.

Auschwitzban, a hóhér Mengele előtt állva a rámpán, de sok anya adta át gyerekét másoknak, mondván: „Velem lesz, ami lesz. Legalább a gyermekem maradjon életben..."

ELŐSZÓ

Amikor egyesültünk, a „Szamosújvárról, Iklódról és környékéről elszármazottak szervezete 1964 nyarán megalakult, célkitűzései között elhatározta, hogy egy „Emlékkönyv" kiadásával is lerója kegyeletét felejthetetlen, drága halottaink iránt, akiket a német nácik és a magyar csatlósaik bestiális kegyetlenséggel meggyilkoltak.

Háromévi megerőltető adatgyűjtés, okmányok és féltve őrzött családi fényképek felkutatása a könnyel áztatott papírlapok mellett átvirasztott számtalan éjszaka és fájó emlékekkel terhes nappalok után készült el ez a szerény kis „Emlékkönyv", amelynek megírásához és kiadásához a Mindenható adta az erőt.

Célunk nem az, hogy a soha be nem heggedő sebeket feltépjük, viszont kötelességünknek tartjuk, hogy szent mártirjainknak élő sírkövet állítsunk ebben az emlékkönyvben.

Emlékkönyvünk írása közben szüntelenül a fülünkben csengett az a legenda, amelyet mintegy 45—46 évvel ezelőtt egy Kol Nidréj-esti felejthetetlen „drásá"-jában mondott el a megboldogult Ávráhám Slomo Éliás rabbi, kis városunk nagytudású bölcs lelkipásztora:

— Szeretett testvéreim! Ezekben a félelmetes percekben, amikor még nem tudjuk, hogy mi lesz a jövő évi ítéletünk, a szentéletű Báál Sém Tov egyik történetét mondom el Nektek:

Az egyik Jom Kipurt megelőző nap reggelén a szent Báál Sém Tov közleményt függesztett ki temploma előcsarnokában. A szent rabbi felszólította híveit, aki azt akarja, hogy külön fohászt mondjon érte, az írja fel egy cédulára a nevét és a kérését. A cédulát legkésőbb az ünnep beköszöntéséig juttassa el hozzá, személyenként egy zloty csatolásával. „Egy zlotyt kérek, nem többet és nem kevesebbet", ismételte nyomatékkal kérését a nagy rabbi.

KEDVES BÁR-ON BARÁTUNK,

Abból az alkalomból, hogy megjelenik a „Szamosújvár, Iklód és környéke Mártirjainak Emlékkönyve", szeretnénk felsorolni életutad fontosabb állomásait, melyek közösségünk jelentősebb dátumaival fonódtak össze.

1945. — A felszabadulás évében színdarabot írtál, hogy annak jövedelméből a megmaradtakat, akik nincstelenül tértek vissza, elhelyezzed és ellássad. Ebben az időben a többség még alig ocsudott fel a hitleri borzalmak rémálmából, ezért szükség volt gyors elhatározásra, segitőkészségre, s ezt a szerepet tettrekészen vállaltad.

1947. — Ebben az évben emlékkövet lepleztél le a szamosújvári temetőben. Ez az emlékmű a R.I.F. szappanra és a mártirokra emlékeztet. Ott áll most is a szamosújvári temetőben, a zsidó tragédiát szimbolizálva.

1964. — Ugy érezted, hogy mártirjaink emlékét a Cion hegyen is emléktáblával kell megörökíteni, s nem nyugodtál, amíg az emléktábla elkészült. A leleplezésnél arra utaltál, hogy elpusztitott zsidó testvéreink emlékét felejthetetlenül őrizzük lelkünkben.

1971. — Három évi munkádba került, hogy életed nagy müve, a „Szamosújvár, Iklód és környéke Mártirjainak Emlékkönyve" elkészült.

Emberfeletti munka volt a hatalmas anyagot, sok ezer adatot, 188 képet a világ négy sarkából összeszedni, rendezni és összefoglalni. Elhivatottság kellett ehhez a feladathoz, s te átérezted a fontos küldetést, ami rádhárult: emlékezni, s emlékeztetni az ifjúságot, s az utókórt a mártirokra.

Odaadással, íhlettel készítetted el az Emlékkönyvet, melynek megjelenése fontos dátum a világ bármely részén élő volt szamosújvári és iklódi zsidó számára.

Az emlékkönyv megjelenése egybeesik ezüstlakodalmaddal. Szívünk melegével küldjük jókívánságainkat Neked s drága Családodnak.

Isten áldása legyen munkádon s kísérjen minden utadon,

barátaid
Szamosújvár, Iklód és környéke egyesülete

ÁRAD A SZAMOS, ÖMLIK A VÉR . . .

Árad a Szamos, ömlik a vér,
terjed a tűz és árad az ár,
Aimért születtünk, jaj, amit fizettünk :
tán szörnyű ár . . .

Boldog, ki meghalhat házában halkan,
lassan lehervadva, megszokott bajban,
Boldog, kit temetnek őszinte jajjal,
áldottcsendű nappal : ájtatos pappal.

Jaj, kinek lelke van, segítsen máson,
hogy, aki elcsüggedt, örömöt lásson.
S akinek hatalmat adott az Isten :
jaj. aki rászorul, mindenkin segítsen.

Ne nézze anyját, ne nézze apját,
ne nézze vérét, s ne nézze a fajtát :
egyformán születtünk, piros a vérünk,
elmúlunk mindnyájan, s küzdünk, míg élünk.

Jaj, kinek lelke van, segítsen máson,
hogy aki elcsüggedt, örömöt lásson,
mert ömlik a vér és elsodor mindent,
hiába hívna bármily segítséget !

Hiába keresik :
zárt ajtó vár.
Árad a Szamos, árad az ár.

DEUTSCH MIHÁLY
(1947)

ÖK IS HAZATÉRTEK
(EMLÉKTÁBLA A CION HEGYEN)

SZAMOSÚJVÁR

A főtér

Szamosújvár-Iklód és környékéről elszármazottak egyesületének kiadása

Szerkesztette :
Bár-On (Deutsch) Michaél
Herskovits Benjámin

Technikai szerkesztő :
Fuchs Ávrám

Nyomda :
Izsák Efrájim és Fia, T.A.-Jaffo

Klisék :
„Orit"

SZAMOSÚJVÁR, IKLÓD ÉS KÖRNYÉKE

MÁRTIRJAINAK הי״ד EMLÉKÉRE

נדפס במדינת ישראל
PRINTED IN ISRAEL
1971

EMLÉKEZZ!